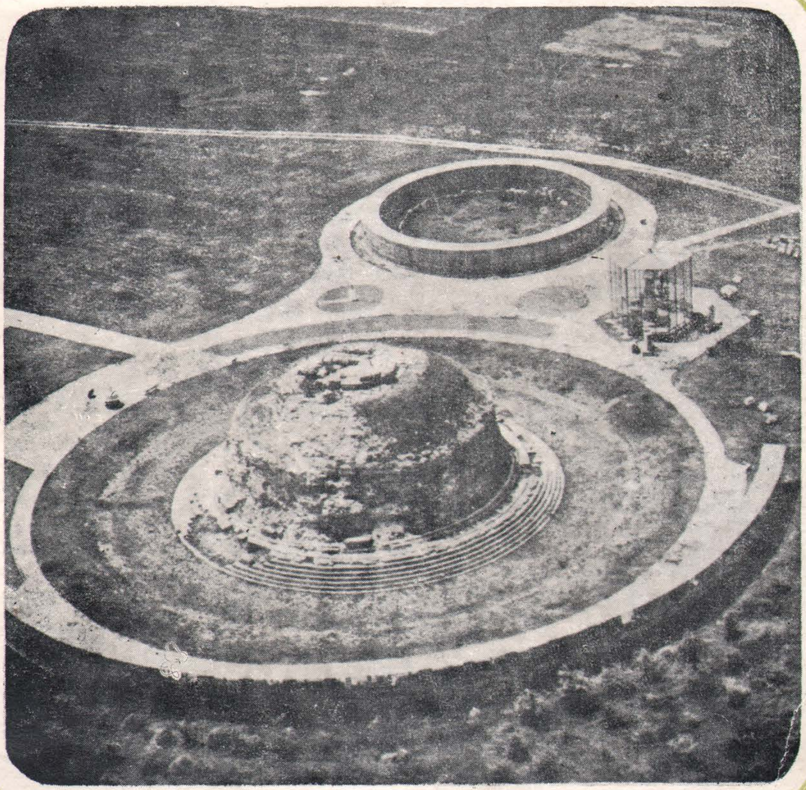
TROPAEUM TRAIANI

II. monumentele romane

Mihai Sâmpetru

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

TROPAEUM TRAIANI
II
Monumentele romane

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE – BUCUREȘTI
BIBLIOTECA DE ARHEOLOGIE – XLV

TROPAEUM TRAIANI
II
Monumentele romane

MIHAI SÂMPETRU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI, 1984

Tropaeum Traiani

II

Roman monuments

Тропеум Траяни

II

Римские памятники

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717, Calea Victoriei nr. 125, București

SUMAR

INHALT

CUVÎNT ÎNAINTE

După publicarea în 1979 a volumului monografic privind cetatea Tropaeum Traiani, apare acum al doilea volum care are ca obiectiv cele trei monumente de pe dealul cel mai înalt din apropiere de cetate şi anume: monumentul triumfal al lui Traian, altarul funerar militar şi tumulul („mausoleul"). Programat ca al III-lea în ordinea apariţiei, acest volum izbuteşte să fie gata înaintea celui care cuprinde Descoperirile monetare, *întîrziat din cauza detectării în ultimul timp a unor importante loturi de monede inedite de la Tropaeum Traiani, în colecţii mai vechi pînă acum greu accesibile. S-a considerat, pe de altă parte, mai firească apariţia cu prioritate a volumelor privind monumentele arhitecturale cunoscute pînă în prezent şi apoi a celui cuprinzînd descoperirile monetare atît din cetate, cît şi din imediata apropiere a acesteia, inclusiv terenul pe care se află monumentele.*

În lucrarea de faţă aceste trei monumente sînt privite şi studiate pentru prima dată ca un tot unitar, studiul lor făcîndu-se pe baza noilor şi vechilor cercetări arheologice. Precizăm că monografia, de mare răsunet, despre monumentul triumfal de la Adamclisi, publicată la Viena, în 1895, de către Grigore Tocilescu, în colaborare cu Otto Benndorf şi George Niemann, a apărut înainte de începerea cercetărilor la altarul militar şi tumul („mausoleu"). Prezentul volum se bazează pe cercetarea sistematică, prin săpături arheologice executate de autor, membru al colectivului arheologic de la Tropaeum, începînd din 1960 pînă în 1978 (în 1960—1963 la monumentul triumfal, iar între 1968—1977 la altarul funerar militar şi la tumul, cît şi pe reexaminarea critică a cercetărilor efectuate la sfîrşitul veacului trecut de către Grigore Tocilescu şi colaboratorii săi, mai întîi la monumentul triumfal (1882—1890), iar apoi la tumul şi altarul funerar militar (1895—1897). În acest scop a fost necesară şi o muncă de investigare în arhive pentru consultarea jurnalelor de săpături de la tumul şi altar, întocmite de colaboratorii lui Gr. Tocilescu, cît şi de cercetarea manuscriselor redactate de acesta şi rămase nepublicate.

Spre deosebire de trecut, problematica celor trei monumente, în special cea a marelui monument triumfal al lui Traian — înălţat în anul 109 e.n., în cinstea victoriei repurtate împotriva dacilor şi a aliaţilor lor, sub conducerea lui Decebal, în primul război cu aceştia (101—102 e.n.) —, este abordată într-o viziune nouă şi prezentat pe larg, în capitole separate, ansamblul construcţiilor, incluzînd condiţiile istorice şi împrejurările înălţării celor trei monumente, soarta lor în decursul timpului, pînă în secolul al XIX-lea cînd ruina trofeului a fost semnalată de călători, vechile şi noile cercetări arheologice desfăşurate la toate cele trei monumente.

O atenţie specială s-a acordat procesului ce a dus la crearea formelor arhitecturale şi a naraţiunii plastice ţinînd de monumentul triumfal: proiectul arhitectului antic (probabil Apollodor din Damasc) şi concepţia sa arhitecturală, compoziţia şi ritmul registrului de metope, merloanele cu figuri de prizonieri şi orînduirea lor, analiza tipurilor de luptători daci şi a portului lor, precum şi a celor de alt neam, suprastructura hexagonală etajată şi trofeul propriu-zis.

Un spaţiu larg s-a acordat studiului altarului militar funerar şi tumulului („mausoleu"), în lumina cercetărilor arheologice, însoţite de orientarea, arhitectura,

decorația și inscripțiile altarului, încadrarea tipologică a tumulului cu ziduri de piatră caracteristice în interior, avînd analogii în lumea mediteraneană.

Trebuie subliniat efortul autorului de a elucida problemele neclare și controversate, legate atît de cronologia monumentului triumfal, cît și de raportul strîns dintre cele trei monumente. Cum era și firesc, în lucrare s-a insistat asupra trofeului și altarului ca monumente de arhitectură și artă romană, tumulul („mausoleul") fiind legat de arta construcțiilor funerare.

Studierea narațiunii și iconografiei reliefurilor monumentului triumfal nu s-a mărginit numai la sublinierea modului de realizare și la prezentarea lor ca operă de artă, ci a căutat să scoată în evidență rolul important al dacilor conduși de Decebal și al aliaților lor, în această teribilă confruntare, așa cum lasă să se întrevadă și inscripția de la altar. Pagini întregi sînt dedicate analizei componenței etnice a neamurilor figurate pe reliefuri. Chipurile dacilor, care au luptat eroic apărîndu-și libertatea, și ale aliaților lor, dăltuite în piatră, sînt descrise împreună cu portul și armele specifice, relevîndu-se ținuta lor dîrză atît în luptă, cît și ca prizonieri înlănțuiți.

În volum se subliniază nu numai importanța grupului comemorativ de monumente, îndeosebi cea a monumentului triumfal, ca documente palpabile ale istoriei noastre vechi, ci și deosebita lor semnificație patriotică și educativă, ele reprezentînd o legătură între trecut și prezent. Monumentele de la Adamclisi reprezintă nu numai o mărturie a ciocnirii istorice dintre daci și romani, ci și o dovadă elocventă a dăinuirii romanității răsăritene pe pămîntul getic dintre Dunăre și Mare, în ciuda tuturor vicisitudinilor.

Considerăm necesar să amintim că la încununarea acestor eforturi s-a putut ajunge prin asigurarea cu fonduri pentru săpături arheologice, începînd din 1960 și pînă în 1977, de către Direcția monumentelor istorice (din 1973, Direcția patrimoniului cultural național). Menționăm, totodată, că prin îngrijirea Consiliului popular al județului Constanța s-a realizat adăpostirea pieselor sculpturale originale ale monumentului triumfal într-un muzeu modern, construit de curînd în mijlocul satului Adamclisi, îndeplinindu-se astfel visul lui Grigore Tocilescu care, cu toate strădu-ințele sale, n-a putut găsi înțelegerea necesară pentru realizarea acestui scop.

În încheiere, dar nu în ultimul rînd, aducem mulțumirile noastre conducerii Institutului de arheologie din București pentru sprijinul dat și Editurii Academiei care a luat asupra sa tipărirea acestei lucrări.

ION BARNEA
Responsabilul șantierului arheologic
Tropaeum Traiani

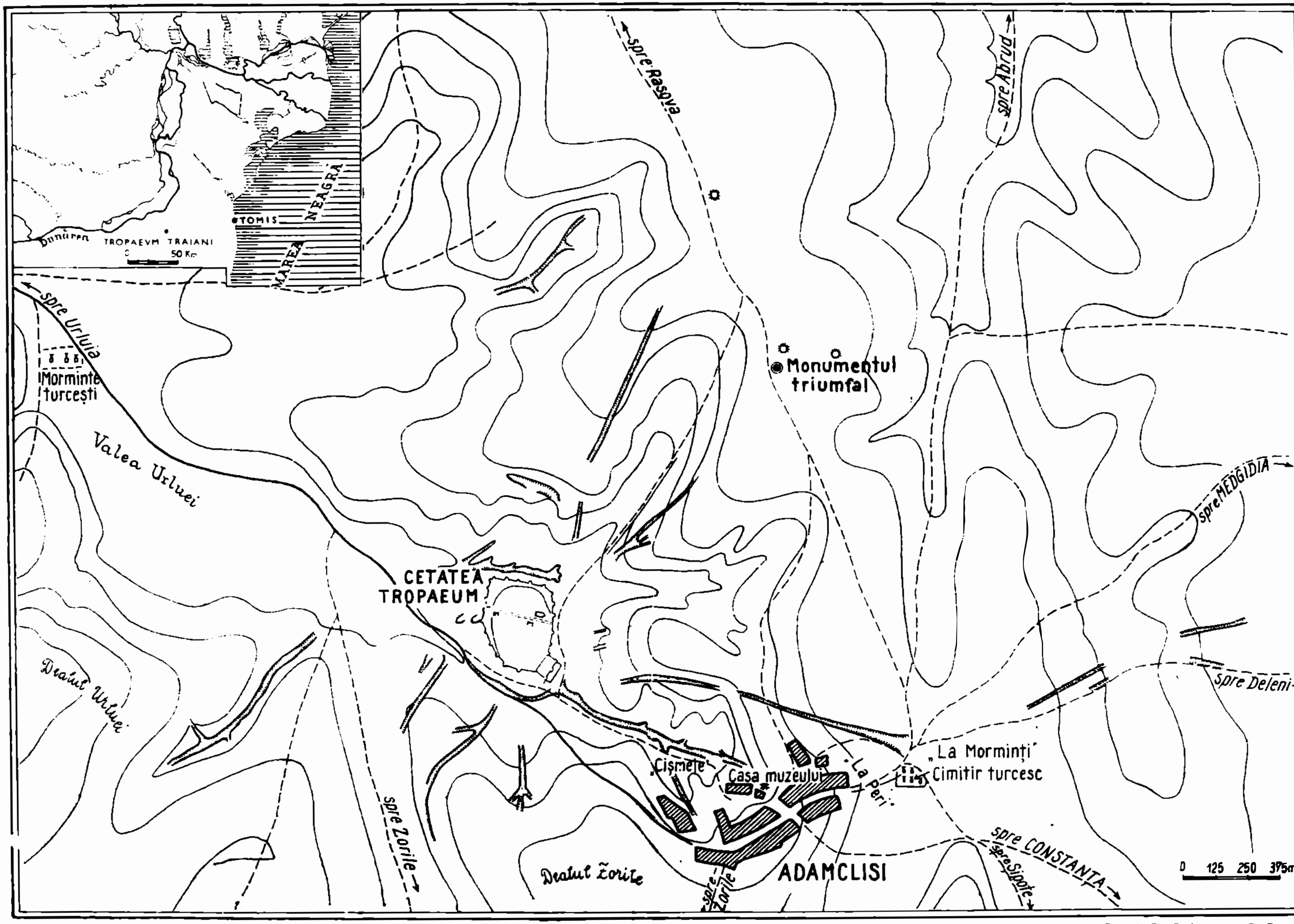
N.A. Autorul aduce vii mulțumiri arh. Aurel Căciulă care, la rugămintea sa, a citit capitolul al V-lea și subcapitolul *Elementele de arhitectură* făcînd observații utile asupra textului și ilustrației și contribuind astfel la înlăturarea unor neajunsuri. Gîndurile autorului se îndreaptă, de asemenea, cu recunoștință către cei ce l-au sprijinit la realizarea acestei lucrări executînd ilustrația : Iuliana Barnea care a lucrat, după desenele autorului, secțiuni, planuri și relevee pentru partea de arhitectură și planuri și profile ale secțiunilor arheologice. Cornelia Lungu care a executat desenele privind ceramica și secțiuni ale pieselor de arhitectură după originalele autorului. Dan Mircea Perianu care a realizat în laboratorul Institutului de arheologie din București cea mai mare parte din ilustrația fotografică a volumului. Menționăm că lucrarea de față a fost citită în ms. de către Mihai Gramatopol între 10—17 august 1977. În *Arta imperială a epocii lui Traian*, apărută în martie 1984 (în timp ce această lucrare se afla sub tipar), a omis să o citeze. Cititorul este avizat în privința coincidențelor.

PRESCURTĂRI

AA	*Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin, 1886 sqq.
AAPh	*Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Archaeologica*, Serdica, 1963.
AAR	*Analele Academiei Române*, Bucureşti, 1880 sqq.
Abhandlungen	*Abhandlungen der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, I, Cl. III. Abteilung*, vol. XXII, München, 1903.
Actes	*Actes du VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, Praga, 1971.
AEM	*Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn*, I–XX, Viena, 1877–1896.
AISC	*Anuarul Institutului de studii clasice*, I–V, Cluj, 1928–1948.
AJA	*American Journal of Archaeology*.
AMN	*Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, 1964 sqq.
AnD	*Analele Dobrogei*, Cernăuţi, I–XIX, 1920–1938.
Antonescu Teohari, *Le Trophée*	Teohari Antonescu, *Le Trophée d'Adamclisi*, Iaşi, 1905.
Antonescu Teohari, *Columna*	Teohari Antonescu, *Columna traiană*, Iaşi, 1910.
ArhMold	*Arheologia Moldovei*, Iaşi — Bucureşti.
ARMSI	*Academia Română. Memoriile Secţiunii de ştiinţe istorice*, Bucureşti.
ASNSP	*Annali della Reale Scuola Normale Superiore di Pisa (Lettere, Storia e Filosofia)*, serie II, 1933.
Atanasiu Ion, *Cutremurele*	Ion Atanasiu, *Cutremurele de pămînt şi sensibilitatea seismică în România*, Bucureşti, 1949.
BAR	Biblioteca Academiei R. S. România.
CAH	*The Cambridge Ancient History*, vol. I–XII, Cambridge, 1928–1939.
Cichorius Conrad, *Denkmäler*	Conrad Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobrudscha*, Berlin, 1904.
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, Berlin, 1873–1902.
CRAI	*Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris.
Daicoviciu Hadrian, *Dacia-Burebista*	Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
Dacia	*Réchèrches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, I–XII, 1924–1948 ; nouvelle série : *Revue d'archeologie et d'histoire ancienne*, I, 1957 sqq.
DAGR	Ch. Daremberg — Edm. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris, 1881 sqq.
DID, II	R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, *Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968.
DissPann	*Dissertationes Pannonicae*, Budapesta.
DMI	Direcţia monumentelor istorice, Bucureşti.
DSAPC	Direcţia de sistematizare, arhitectură şi proiectare a construcţiilor. Constanţa.
EAACO	*Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale*, Roma, I–VII, 1958–1966.

Ferri Silvio, *Nuovi documenti*	Silvio Ferri, *Nuovi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore*, Bologna, 1933.
FIIDR	Izvoare privind istoria României *(Fontes ad Historiam Dacoromaniae pertinentes)*, I, Bucureşti, 1964.
Florescu Bobu Florea, *Das Siegesdenkmal*	Florea Bobu Florescu, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Bucureşti — Bonn, 1965.
Gostar Nicolae, *Marele monument*	Nicolae Gostar, *Marele monument funerar roman de la Adamclisi. Studiu epigrafic*, Iaşi, 1977 (teză de doctorat).
IGB	*Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia, ed. G. Mihailov, Sofia, 1956 – 1970.
IGFCOT	Institutul de geodezie, fotogrammetrie, cartografie şi organizarea teritoriului, Bucureşti.
ILS	*Inscriptiones Latinae selectae*. ed. Hermann Dessau, Berlin, I, 1892; II, 1902; III, 1916 (1954—1955).
IMCD	*In Memoriam Constantini Daicovici*, Cluj-Napoca, 1974.
INCERC	Institutul de cercetări în construcţii şi economia construcţiilor, Bucureşti.
IPROMIN	Institutul de proiectări miniere, Bucureşti.
JOAI	*Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts in Wien*, 1898 sqq.
R S	*The Journal of Roman Studies*, Londra, 1911 sqq.
Latomus	*Latomus, Revue d'études latines*, Bruxelles.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti, I—X, 1953—1973.
MDGR	*Marele dicţionar geografic al României*, I, Bucureşti, 1898.
MEFRA	*Mélanges de l'Ecole Française de Rome, Antiquité*, Roma.
MIA	*Materialy i issledovanija po arheologhii S.S.S.R.*, Moscova.
MISLR	*Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare*, Bucureşti, 1964.
Mitteilungen-Roma	*Mitteilungen des kaiserlich deutschen archaeologischen Instituts. Römische Abteilung*, vol. I—XXXII, Roma, 1886—1917.
MNA	Muzeul naţional de antichităţi (Institutul de arheologie), Bucureşti.
MOR	Monitorul oficial al României, 1882, sqq.
Nicorescu Paul, *Bericht*	Paul Nicorescu, *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 21—26 august 1939.
NotScavi	A. Minto, *Notizie degli scavi di Antichitá. Supplemento*, Roma, 1920.
OCD	*Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Bucureşti, 1960.
ORL	*Der Obergermanisch-Raetische Limes des Roemerreiches*, Heidelberg.
Paribeni Roberto, *Optimus Princeps*	Roberto Paribeni, *Optimus Princeps: Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, I—II, Messina, 1926—1927.
Patsch Carl, *Der Kampf*	Carl Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/2). Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte* 217. Band, 1 Abhandlung, Wien und Leipzig, 1937.
Pârvan V., *Cetatea Ulmetum*	Vasile Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I—III, Bucureşti, 1912—1915 (=ARMSI, t. 34, 36, 37).
Picard Gilbert Charles, *Les Trophées*	Gilbert Charles Picard, *Les Trophées romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*, Paris, 1957.
Pontica	*Pontica. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie*, Constanţa.
RA	*Revue archéologique*, Paris.
RE	Pauly-Wissowa, *Real—Encyclopädie der klassischen Altertumwissenschaft*, Stuttgart, I, 1893 sqq.
Régiségei	*Budapest Régiségei. Régészeti és történeti evkönyv.*
Reinach Salomon, *Répertoire*	Salomon Reinach, *Répertoire des reliefs grecs et romains*, II, Paris 1909.
Rendiconti	*Rendiconti. Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia*, Roma.
RESEE	*Revue des études sud-est européennes*, Bucureşti.
RIAF	*Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, I—XVI, Bucureşti, 1883—1922.
SCIA	*Studii şi cercetări de istorie a artei*, Bucureşti.
SCIV(A)	*Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie*, începînd din 1974), Bucureşti.

Sitzungsberichte-Heidelberg	*Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, Heidelberg, 1919.
Sitzungsberichte-München	*Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und der historischen Classe der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München*, München, 1897—1904.
StCl	Studii clasice, I—XX, 1959—1981, Bucureşti.
Studniczka Franz, *Tropaeum Trajani*	Franz Studniczka, *Tropaeum Trajani. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit*, Leipzig, 1904.
Tocilescu Gr., *Fouilles*	Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900.
Tocilescu—Benndorf — Niemann, *Monumentul*	Gr. Tocilescu — Otto Benndorf — George Niemann, *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895.
Tudor D., *Istoria sclavajului*	D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, Bucureşti, 1957
VDI	*Vestnik Drevnej Istorii*, Moscova.
Vulpe Radu, *Histoire*	Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938.

După P. Polonic, 1892

Fig. 1. ***Tropaeum Traiani*** **și împrejurimile. La nord de monument,** tumulul („mausoleul"), iar la răsărit, altarul militar.

bucnit în 105 e.n. Statul dac, împresurat, nu a mai putut rezista noului atac, deşi dacii, în frunte cu regele lor Decebal (fig. 2), şi-au apărat eroic libertatea. În vara anului 106, Dacia a fost transformată în provincie romană.

Interpretările contradictorii emise în legătură cu monumentul triumfal, sub raport genetic şi cronologic, cu implicaţii asupra diferitelor aspecte ce se degajă din această operă (demiurgic, arhitectural, stilistic, etnografic, artistic) obligă la o abordare concret istorică a

Fig. 2. Portretul regelui Decebal de pe Columna traiană.

împrejurărilor în care a fost elaborat proiectul, coroborată cu datele obiective culese din teren, de pe locul unde a fost înălţat monumentul.

Perioada ce trebuie să ne reţină atenţia este cea dintre primăvara anului 101 e.n. [4] (25 martie) şi iarna anului 109 e.n. [5] (10 decembrie), cel dintîi marcînd cu aproximaţie începutul primului război dacic, celălalt indicînd înălţarea monumentului triumfal de la Adamclisi. Lărgirea cadrului cronologic se impune, deoarece în cîmpul nostru vizual intră toate monumentele romane de pe dealul Adamclisi, altarul, tumulul („mausoleul") şi monumentul triumfal, apreciate diferit de mulţi cercetători din punct de vedere cronologic, constructiv etc. (fig. 1). Pregătirile de război ale romanilor pe linia Dunării sub conducerea directă a împăratului Traian au necesitat mobilizarea şi concentrarea unor imense forţe materiale şi umane a căror desfăşurare a constituit un uriaş preludiu la cucerirea Daciei.

Din *Panegiricul* lui Plinius cel Tînăr răzbate atmosfera febrilă a pregătirilor armatei conduse de împăratul Traian [6]. Marile lucrări de construcţii militare [7], ca reconstruirea dru-

[4] CIL, VI, 2 074; vezi şi Gr. Tocilescu, *Monumentul*, p. 133–134.

[5] Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, II, 3, Leipzig. 1888, p. 799 şi urm; vezi şi Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 128,

[6] Plinius cel Tînăr, *Panegyricus*, 121, 16, 5, ed. Hanslik, Leipzig, 1958.

[7] Pentru drum, vezi CIL, III, 8 263 = 1 699 = ILS, 5 863; E. Swoboda, *Forschungen am Obermoesischen Limes*, Viena, 1939, p. 78 şi urm. şi Jaroslav Sasel în *Limes u Jugoslaviji*, I, Beograd, 1961, p. 162 şi urm., cu pl. XXXVI, 6 (*Tabula Traiana* = anul 100 e.n.). Pentru devierea apelor fluviului şi înlăturarea stîncilor din albie la Cataracte, vezi. P. Petrović, *Saopştenia (Communications)*, VIII, Beograd, 1969, p. 51–53 (inscripţie din anul 101 e.n.). Pentru podul de piatră, vezi Procopius, *De aedificiis*, IV, 6, 13, ed. Haury, Lipsiae, 1964; vezi D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971, p. 64, 66, 79 şi 84 (103–105 e.n.).

mului strategic roman de pe malul Dunării, abaterea apelor fluviului în albia veche în zona Porţilor de Fier şi ridicarea podului de piatră peste Dunăre, au angrenat un număr impresionant de arhitecţi, ingineri şi tehnicieni, concentraţi la Dunăre din porunca împăratului, avînd în fruntea lor pe cei mai de seamă învăţaţi ai vremii din împărăţia romană cu preocupări din cele mai felurite, răspunzînd însă tuturor necesităţilor practice ale pregătirii şi ducerii războiului.

Că într-adevăr romanii au concentrat la Dunăre, între 98—105 e.n., tot ce avea mai bun Imperiul roman sub raportul specialiştilor în lucrări de geniu, ne putem încredinţa odată mai mult din fragmentele lucrării gromaticului Balbus, ajunse pînă la noi. El a fost nevoit să-şi întrerupă munca la cartea la care lucra, supunîndu-se poruncii împăratului, spre a participa în campania de cucerire a Daciei [8] la efectuarea măsurătorilor pentru ridicarea planurilor castrelor, podurilor şi la calcularea albiei cursurilor de apă şi a înălţimii munţilor, cele din urmă constituind tot atîtea obstacole ce trebuia să fie depăşite în cursul luptelor din Dacia.

Din lucrarea *Poliorcetica* a lui Apollodor din Damasc, rezultă că şi acesta a luat parte în persoană la pregătirile de război şi campaniile lui Traian de la Dunărea de Jos împreună cu viitorul împărat Hadrian [9]. Cunoscînd perioadele de timp în care s-au executat marile lucrări sus-amintite dintre 99—105 e.n., se poate aprecia că Apollodor se afla la Dunăre şi în timpul campaniei din Moesia din 101 e.n.

Deşi nu dispunem de o dovadă peremtorie care ar putea să ne îndreptăţească să legăm de numele său şi proiectul monumentelor romane de pe dealul de lîngă Tropaeum Traiani, socotim că se poate atribui marelui arhitect şi inginer militar aproape cu certitudine paternitatea proiectului. Este drept că încercări în acest sens s-au mai făcut, însă părerile sînt şi astăzi împărţite în această privinţă şi tocmai de aceea socotim că este necesar să zăbovim puţin asupra acestui aspect. Credem că nu greşim dacă admitem că prezenţa lui Apollodor în zona Cataractelor Dunării, pe malul sudic (iar după începerea ostilităţilor şi pe celălalt), se impunea cel puţin în acele perioade în care împăratul Traian s-a aflat aici, deci începînd din anul 98. Plinius cel Tînăr relatează despre şederea împăratului în vreme de iarnă la Dunăre înainte de izbucnirea primului război dacic, probabil în 98—99. Prezenţa lui Apollodor în zona Porţilor de Fier nu era cerută numai de construirea podului de piatră de la Drobeta, ci şi de celelalte mari lucrări efectuate înainte de anul 103, şi a căror dată ne este asigurată epigrafic : refacerea drumului roman săpat în stîncă la Cazane, în anul 100, şi abaterea apelor fluviului pentru curăţirea albiei de stînci, din anul 101. Aceste operaţii sînt conexe şi fără cea din urmă, mai ales, nu era posibilă studierea albiei pentru baterea pilonilor podului. Este greu de crezut că aceste proiecte au fost executate fără participarea sa directă, dacă nu cumva ar trebui să admitem că Apollodor a fost dirigintele tuturor acestor mari lucrări.

Despre podul de la Drobeta se ştie sigur din mărturii ale autorilor antici (Procopius din Cesareea) că a fost opera lui Apollodor.

În anul 102, în urma scăderii spectaculoase a apelor Dunării la Drobeta, ca urmare a devierii lor, Apollodor putea studia albia fluviului în vederea amplasării picioarelor podului. Fiind prezent în zonă, în răstimpuri ar fi putut însoţi pe împărat şi în campania din Moesia din 101.

Dovezi privind această campanie avem în numele oraşelor *Nicopolis ad Istrum* [10] şi *Tropaeum Traiani* [11], denumite astfel după victoriile obţinute în aceste locuri de împăratul

[8] Balbus, *Ad Celsum Expositio et Ratio omnium Formarum* în *Gromatici Veteres*, ed. Carol Lachmann, I, Berlin, 1848, p. 92 reeditat de von Hultsch, *Metrologicorum Script, reliqv*, Leipzig, 1866, p. 57—59 şi 123. Theodor Mommsen, *Gesammelte Schriften*, V, Berlin, 1908, p. 148 şi n. 1, p. 148, consideră că Celsus (cel mai de seamă gromatic din vremea lui Traian) a condus lucrările inginereşti în campania din Dacia, unde ar fi fost împreună cu Balbus, însă oscilează în ce priveşte data participării lor, între campania lui Domitian din 85 e.n. împotriva dacilor, cvazilor şi marcomanilor, şi cea a lui Traian ce s-a încheiat în 106 cu transformarea Daciei în provincie romană (p. 147—148); vezi şi FHDR, I, Bucureşti, 1964, p. 474—475.

[9] C. Wescher, *Poliorcétique des Grecs*, Paris, 1867, p. 138; E. Lacoste, Revue des études grecques, III, 1890, p. 235; Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 165 şi n. 3, p. 165.

[10] Ammianus Marcellinus, XXXI, 5, 16, ed. Seyfarth, Berlin, 1971; Iordanes, *Getica*, XVIII, 101, ed. Mommsen, Berlin, 1882. Grupul de monumente de pe dealul monumentului de la Adamclisi se plasează între anii 102—109 e.n.

[11] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 27 şi n. 5, inscripţie din anul 115—116 e.n. descoperită în 1891 în săpăturile din cetatea *Tropaeum*, dedicată de locuitorii *Traianenses Tropaeenses* împăratului.

Traian împotriva dacilor şi aliaţilor lor şi menţiunea lui Plinius cel Tînăr, cu privire la capturarea în Moesia a unui sclav al lui Laberius Maximus, guvernatorul provinciei Moesia Inferior, de către Susagus, o căpetenie barbară [12].

Din descrierea triumfului asupra dacilor din războiul desfăşurat în 101—102, prefigurată de Plinius cel Tînăr în septembrie anul 100, rezultă că se obişnuia ca scenele de luptă să fie

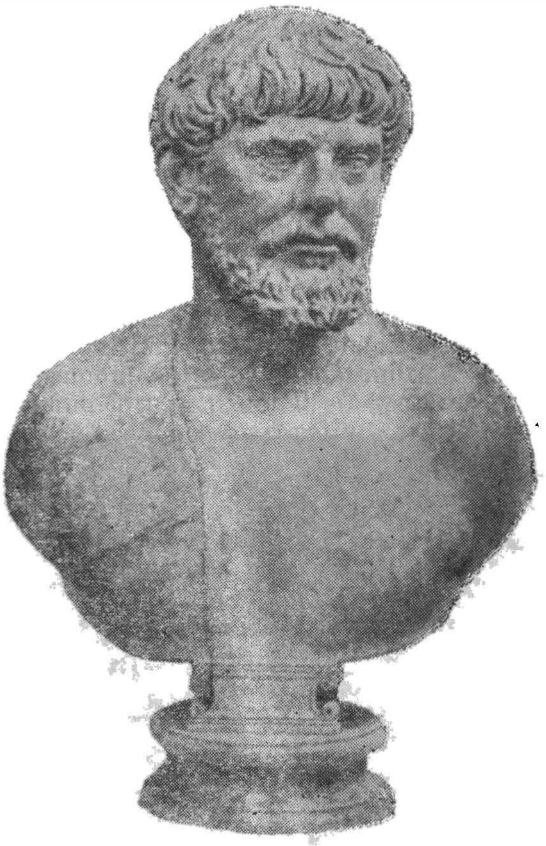

Fig. 3. Apollodor din Damasc (München).

schiţate în timpul bătăliilor şi desenate pe panouri după încetarea lor, altminteri nu putem înţelege pasajul în care se arată că erau purtate în triumf odată cu prada luată de la învinşi, în faţa acestora, ce le urmau în chip de prizonieri.

Expresia *onusta fercula* trimite la tărgile încărcate cu prăzi ce se purtau în triumf, însă cuvintele *sua quemque facta vinctis manibus sequentem*, indică şi purtarea unor imagini din lupte [13]. S-ar putea obiecta că şi un alt artist putea imortaliza tot aşa de bine în ,,caietele" sale episoadele luptelor, şi că arhitectul monumentului triumfal le-ar fi putut folosi doar la elaborarea registrului narativ al metopelor. În orice caz, înainte de toamna anului 102 e.n., în acelaşi an, artistul şi arhitectul necunoscut, noi credem că era una şi aceeaşi persoană, Apollodor (fig. 3), a întocmit atît ,,caietele" cu schiţe privind faptele de arme din campania din Moesia, cît şi planurile celor trei monumente ale căror ruine aveau să fie dezvelite prin săpături la sfîrşitul secolului trecut pe dealul cel mai înalt de la Adamclisi.

[12] Plinius cel Tînăr, *Ad Traianum Epistolae*, 74, 1, 20, ed. Hanslik, Leipzig, 1958; cf. J. Guey, *Essai sur la guerre parthique de Trajan (114—117)*, Bucureşti, 1937, p. 29; vezi D. Tudor, Studii şi articole de istorie, 1956, p. 19, 30; idem, *Istoria sclavajului*, Bucureşti, 1957, p. 61—66; R. Vulpe, StCl, V, 1963, n. 2, p. 232 şi n. 2, p. 233.

[13] Vezi la Plinius cel Tînăr, *Panegyricus*, 17, 2, 25, ed. Hanslik, Leipzig, 1958. Triumful prefigurat de Plinius cel Tînăr, avea să fie sărbătorit în decembrie 102 e.n.

Planurile altarului şi tumulului au fost executate în detaliu chiar atunci şi monumentele respective înălţate în anul următor victoriei aşa de greu obţinute, însă monumentul triumfal a fost ridicat mai tîrziu, după cum se ştie, în anul 109 e.n., dar locul de amplasare al acestuia fusese fixat şi proiectul schiţat de la început, odată cu celelalte două construcţii menţionate, în 102.

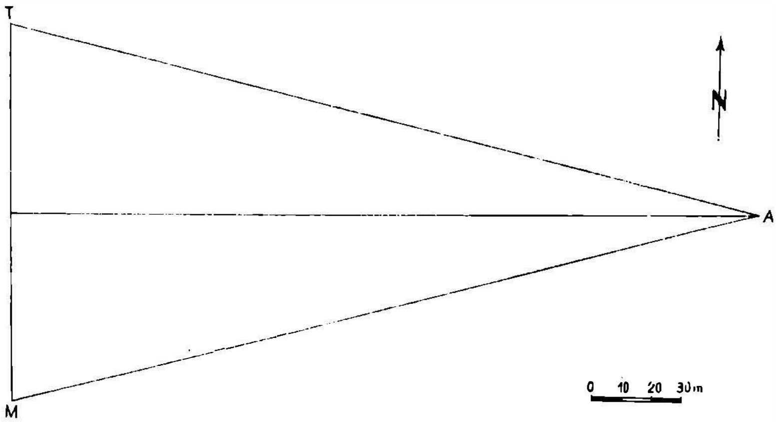

Fig. 4. Triunghiul comemorativ (după ridicările topografice, DSAPC).

Fig. 5. Triunghiul comemorativ (după fotogramă).

Este posibil ca în triumful sărbătorit, în iarna anului 102, la Roma să fi fost purtate aceleaşi imagini cu scene de luptă ce au fost imortalizate mai apoi pe metopele monumentului triumfal aflat în proiect la acea dată. Şirurile de prizonieri aduşi în număr mare în acest triumf, aparţinînd mai multor neamuri învinse, în primul rînd daci şi germani trebuie să fi

lăsat o adîncă impresie artistului, și să-l fi determinat să-i înfățișeze pe merloanele monumentului, adăugînd doar arborii, pentru umplerea cîmpului iconografic. Pentru trofeul propriu-zis exemple erau destule în arta tropaionului de pînă atunci, reprezentarea statuară a ofițerului roman în picioare înconjurat de prizonieri îngenunchiați cu armele aruncate grămadă la picioare era deja stereotipă, originalitatea fiind dată aci de detalii, costume și arme.

Cele spuse pînă acum ar fi lipsite de valoare dacă nu am dispune de dovada că cele trei monumente formează un grup comemorativ. Epigrafic, numai datarea monunentului triumfal este bine asigurată de inscripția dedicatorie. Din inscripția altarului militar, așa cum s-a păstrat, foarte fragmentară și cu multe lacune, esențiale, privind împăratul, data și numele comandantului din capul listei, nu se poate stabili vremea înălțării lui, fapt ce a făcut pe unii cercetători să-l atribuie altei epoci (lui Domitian de pildă) împreună cu construcția tumulară de la care nu avem nici-o indicație epigrafică.

Acum dispunem de o dovadă certă că cele trei monumente formau un ansamblu comemorativ unitar în afară de argumentele de ordin logic enunțate pînă acum, prin faptul că între ele există o relație geometrică incontestabilă, centrele monumentelor amintite (altarul, tumulul și monumentul triumfal) formînd un triunghi isoscel, vîrful acestuia fiind centrul altarului militar (fig. 4, 5).

Distanța dintre centrele tumulului și monumentului triumfal, ce reprezintă baza triunghiului, este de 127,50 m (432 picioare romane), iar laturile măsoară cîte 255 m (864 picioare romane)[14].

O astfel de amplasare a monumentelor era obișnuită în lumea antică. Nu putem ști cu certitudine dacă proiectul monumentului triumfal era definitivat sau exista doar o schiță de proiect în anul 102, modificată apoi, acesta căpătîndu-și forma ce o cunoaștem mai tîrziu. Însă, acum știm sigur că locul său fusese fixat de la început în proiectul general privind toate trei monumentele, dovadă relația geometrică centrică amintită. Desigur că tot atunci a fost studiat și terenul de fundație, ceea ce implică prezența lui Apollodor la fața locului.

Evident că, spre deosebire de celelalte două, monumentul triumfal necesita o elaborare mai îndelungată, sub raport arhitectural, strîns legată la rîndul ei de realizarea compoziției, narativ și iconografic. De aceea considerăm ca probabilă definitivarea planului, cît și a ordonanței registrelor și pieselor, respectiv a imaginilor ce urmau să fie dăltuite în piatră, între anii 102—107 e.n., mai degrabă între 103—105 în timpul desfășurării lucrărilor marelui pod de peste Dunăre.

Am amintit că într-unul din izvoarele ajunse pînă la noi aflăm mențiunea unui altar, ridicat în primul război dacic din porunca împăratului Traian, pentru cei căzuți în luptă[15]. Tumulul („mausoleul") nu este amintit și nici monumentul triumfal. Menționarea tumulului putea să lipsească la Dio Cassius, fiind dublat de altar, însă faptul că monumentul triumfal nu este consemnat constituie și el un element în plus pentru separarea lor în timp, sub raportul execuției. Această „lacună" de informare o putem pune în orice caz mai puțin pe seama călugărului Xiphilinos care a operat tăieturi, întocmind rezumatele din lucrarea lui Dio Cassius.

Altarul, tumulul și monumentul triumfal au fost deci plănuite de același mare arhitect, ca un ansamblu comemorativ unitar. Deosebirea dintre ele începe de la piatra de construcție și se accentuează în ceea ce privește execuția și este firesc să fie așa.

În privința altarului, starea jalnică în care ni s-a păstrat, doar baza cu trepte și aceasta distrusă în bună parte, ne pune în situația de a nu ne da seama decît cu greu și parțial de linia arhitectonică și elementele ce-i compuneau elevația. Deducem forma după baza patrulateră și după cele cîteva piese existente. Necunoscînd înălțimea altarului nu putem ști dacă a avut mai mult de două „etaje" după cum s-a presupus.

În cazul altarului se pare că s-a recurs de la început și se poate presupune, aproape în exclusivitate, la mîna de lucru militară (pietrari-soldați) judecînd după modul cum s-a făcut alegerea pietrei de construcție și după cum s-a realizat tăierea și fasonarea blocurilor de piatră și mai ales după stilul decorativ sculptural, ce se degajă din cele două-trei piese rămase.

[14] Distanțele au fost măsurate pe *Planul general al zonei arheologice Adamclisi* (cetatea și monumentele) ridicat de IPROMIN, București, la scara 1 : 5 000 și de DSAPC, Constanța, la scara 1 :500 (se păstrează în copie la Institutul de arheologie din București). Relația geometrică dintre cele trei monumente a fost verificată și prin măsurarea pe fotograma, zbor 1973, a IGFCOT (pe original) în care distanțele de la centrul altarului, la centrul monumentului triumfal, respectiv tumulului corespund grafic cu 8,7 cm, iar cea de la centrul tumulului la al monumentului triumfal cu 4,35 cm, deci un triunghi isoscel.

[15] Dion Cassius, LXVIII, 8, 2, 20, ed. Boissevain, III, Berlin, 1901; Teohari Antonescu, *Columna*, p. 172—179.

II. SOARTA MONUMENTELOR PÎNĂ ÎN VEACUL AL XIX-LEA

Cîtă vreme va fi stat monumentul triumfal neclintit în întregul său nu putem ști cu siguranță. Izvoarele, de orice fel, sînt mute în privința monumentului (sau a ruinei) pînă la 1801.

Singurele mărturii de epocă sînt imaginile schițate pe monede tomitane de la Traian, unde apare pe revers un trofeu pe o bază, ce au putut fi interpretate ca reprezentînd trofeul de la Adamclisi [1]. Oricum, documentele numismatice constituie încă o dovadă că lucrarea a fost terminată și monumentul inaugurat în 108—109 e.n., după cum o arată și inscripția dedicatorie.

Care a fost soarta măreței lucrări de atunci și pînă în secolul al XIX-lea, cînd se înfățișează distrusă pînă la o treime din înălțime și despuiată de învelișul arhitectural pînă la trepte, se poate doar schița.

Se pare că în veacurile al II-lea și al III-lea e.n., cutremurele l-au ocolit sau nu i-au putut dăuna, iar oamenii nu l-au atins. Era păzit de straja romană și ocrotit de ideologia religioasă păgînă a locuitorilor. În acele vremuri, ansamblul comemorativ de pe dealul de lîngă orașul Tropaeum Traiani, compus din monumentul triumfal, altar și tumul, nu putea fi ferit însă, cînd aveau loc asedii, în timpul atacurilor din *barbaricum*. Se știe că în 170 e.n., cetatea Tropaeum Traiani a fost supusă atacurilor dezlănțuite de costoboci ce trecuseră Dunărea în marșul lor spre sud pînă în Grecia. Mărturiile epigrafice și situațiile arheologice sînt o dovadă de netăgăduit în această privință [2]. În a doua jumătate a secolului al III-lea, Dobrogea a fost ținta invaziilor gotice, de la 258 e.n. pînă la sfîrșitul secolului. Într-unul din aceste atacuri goții au distrus orașul Tropaeum Traiani în vremea lui Diocletian, la 295 e.n. [3]. Reclădirea din temelii a cetății s-a făcut la 316 e.n. sub împărații Constantin și Licinius [4].

Este greu de presupus că în timpul acestor grele încercări prin care a trecut orașul, monumentele din imediată apropiere să fi scăpat neatinse: monumentul triumfal și altarul, ambele simbolizînd forța dominatoare a Romei, ostilă neamurilor din *barbaricum*, precum și tumulul care ar fi atras căutarea presupuselor comori ascunse în el. Nu dispunem totuși de dovezi ale distrugerii cauzate de atacatori. Piesele rămase nu poartă urme de distrugere făcute de mîna omului, iar răscolirea tumulului și distrugerea mormîntului din interior nu se pot dovedi în legătură cu aceste evenimente.

Începînd cu veacul al IV-lea situația se schimbă chiar în imperiu. Religia creștină este oficializată. După înlăturarea lui Licinius, în 324, este foarte probabil că sacrificiile anuale legate de cultul păgîn să fi încetat și la altarul militar, iar în secolul al V-lea creștinismul se

[1] B. Pick, AEM, 1892, XV, 1, p. 18—20. Despre tipul monetar cu trofeu pe o bază, vezi și Otto Benndorf, JOAI, I, 1898, p. 128 și A. Furtwängler, Sitzungsberichte-München, I, 1897, p. 264—265 și Abhandlungen, III, 22, 1903, p. 472. De asemenea, Fl. B. Florescu, Octavian Iliescu, Lino Rossi, *Actes du VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, 2, Praga, 1971, p. 961—966 și M. Sâmpetru, SCIVA, 30, 1979, 3, p. [illegible] 475.

[2] Emilian Popescu, StCl, VI, 1964, p. 192—196; vezi și Radu Vulpe în DID, II, p. 158—160.

[3] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 129 și I. Barnea în DID, II, p. 384 (pentru *Tropaeum Traiani*). Vezi și C. Preda, SCIV, XII, 1961, p. 241—251 (Callatis); Em. Doruțiu, StCl, VI, 1964, p. 248—259 (Histria).

[4] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 128—129; I. Barnea *op. cit.*, p. 385.

afla în plină ofensivă împotriva vechilor culte atît față de reprezentările lor concretizate în sculpturi și imagini, cît și față de persoanele ce mai împărtășeau și promovau filozofia păgînă.

Reiese din *Viața Sf. Honoratus* acțiunea inițiată de el pentru dărîmarea statuilor din vîrful monumentului de triumf din Alpi considerate ca înfățișînd idoli [5]. La Tomis [6] s-a descoperit un tezaur de sculpturi, reprezentînd zeități, considerat ascuns de închinători păgîni, probabil în veacul al V-lea, ceea ce ar reflecta condițiile generale ale epocii în lupta dintre creștinism și păgînism. Dacă a avut loc o acțiune asemănătoare cu cea de la La Turbie și la Tropaeum nu știm, deși nu ar fi fost exclus. Dacă nu a fost distrus de vreun cutremur sau de asediatorii costoboci sau goți pînă la 316 e.n. cînd a fost așezat trofeul cel mic la poarta de est a orașului, denumit acum *Civitas Tropaeensium* (Orașul tropeenilor), se poate admite cu mult temei că localnicii nu au distrus tropaionul în veacul al IV-lea, cînd autoritatea imperială era tolerantă totuși față de vechile culte păgîne, ci poate abia în cel de al cincilea, mai ales sub domnia lui Theodosius II.

Avînd în vedere considerentele expuse mai sus, este mai plauzibil că prăbușirea suprastructurii monumentului s-ar datora unui cutremur, deci să admitem părerea lui Gr. Tocilescu. Către sfîrșitul secolului al V-lea e.n., analele înregistrează un mare cutremur [7], în anul 477, care poate fi pus în relație cu înclinarea edificiului de la sud-est spre nord-vest, constatată prin ridicările topografice făcute pe ruină în anii din urmă. Căderea tamburelor trofeului, spre nord-vest și sud-est, ar constitui o dovadă în acest sens [8]. Terenul de loess și înălțimea mare a construcției au contribuit desigur, de asemenea, la prăbușirea tropaionului și a altor părți din suprastructură sub efectul cutremurului.

De altfel, locul de amplasare a monumentului este situat într-o zonă de mare frecvență și sensibilitate seismică, aflîndu-se în apropierea epicentrului cutremurelor prebalcanice al căror focar se află în regiunea Silistra — Varna, cît și la interferența undelor cu epicentrele în Vrancea (Focșani), Balcani (Tîrnovo) și pe coasta pontică (Cavarna) [9].

O intensitate de gradul 7 sau chiar 6 (după scara Mercalli), avînd în vedere înclinarea generală de la sud-est la nord-vest, ar fi fost suficientă pentru prăbușirea trofeului și dislocarea unei părți din baza hexagonală și din balustradă în urma izbiturilor provocate de blocurile în cădere. Apoi a intervenit mîna omului. Mai ales că autoritatea romană nu mai avea interes, în perioada de avînt a creștinismului, să refacă un monument păgîn dedicat lui *Mars Ultor* care fusese zeul central al armatei romane.

În săpăturile vechi din cetate au fost descoperite fragmente din inscripțiile monumentului triumfal și ale altarului militar funerar, folosite ca piatră de construcție în epoca romană tîrzie, la turnul nr. 22 (sudic) de la poarta de răsărit, la bazilica de „marmură" și la alte edificii [10].

Or, zidul de incintă a fost înălțat din temelii la 316 e.n., iar bazilica de „marmură" se datează, din secolele V—VI e.n., mai precis de la sfîrșitul veacului al V-lea cel mai devreme (sub domnia lui Anastasius) [11]. Data de 316 nu poate fi totuși luată în considerație în mod

[5] Jules Formigé, *Le Trophée des Alpes* (La Turbie), Paris, 1949, p. 83—86.

[6] G. Bordenache, StCl, VI, 1964, p. 155—178 („bizzarro deposito", *ibidem*, p. 156).

[7] V. Grumel, *Traité d'études byzantines*, I, *La Chronologie*, Paris, 1958, p. 477—478.

[8] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 102.

[9] Ioan G. Popescu, *Regiuni seismice în Dobrogea*, București (1939), fig. 1, p. 15, fig. 2, p. 9 și 6—9; A. Beleș, *Cutremurul și construcțiile*, București, 1941, p. 1 062 și urm.; Ion Atanasiu, *Cutremurele*, București, 1949, p. 6—7 și p. 15; N. Drogeanu și A. Negoiță, *Clădiri civile*, București, 1964, anexa V, p. 304 și anexa VI A și p. 302.

[10] Emilia Doruțiu, StCl, VII, 1965, p. 211—212, fig. 1 și n. 5, p. 211. Patru fragmente, însă din inscripția altarului, s-au descoperit tot în cetate după cum urmează: 1) în ruinele bazilicii de „marmură", în săpăturile din 1904 (idem, Dacia, N.S., V, 1961, fig. 5 și p. 347); 2) Tot la bazilica de „marmură" s-a găsit un alt fragment, în 1906 (fig. 6 și p. 348, 355); (BAR, ms. 5 129, f. 163—164 și 5 130, foto 223), publicat de D. Tudor, Materiale, II, p. 593, nr. 67 și 68. 3) Gr. Tocilescu, *Fouilles*, p. 67, fragment cu literele MP scos din ruinele unei bazilici (*forensis* — M.S.) în 1893 (vezi și ms. 5 128, f. 231). La Emilia Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, la fig. 1/1 și fig. 2/1 în reconstituire la p. 346; 4) În săpăturile din 1904, un fragment cu litera D a fost scos din zidul unei clădiri din epoca tîrzie de lîngă Poarta de sud (*ibidem*, fig. 7 și p. 348). Pentru alte 18 fragmente din inscripția de la altar, reunite și publicate pentru prima oară de Em. Doruțiu, nu se cunoaște locul de găsire și se indică cu probabilitate cetatea (*ibidem*, fig. 4 a și b și p. 346—347 și BAR, ms. 5 130, foto). Pentru descoperirea fragmentelor de inscripție de la altar și monumentul triumfal în cetate, vezi și I. Barnea în *Tropaeum Traiani*, I, *Cetatea*, București, 1979, p. 19—20 (BAR, ms. 5 128, f. 40; 5 129, f. 120 și 5 129, f. 181) și p. 23—24 (ms. 5 130, f. 115, 119 și 165). R. Vulpe, StCl, VI, 1964, p. 222 consideră altarul ca distrus în secolele V—VI e.n., iar Emilia Doruțiu-Boilă, StCl, VII, 1965, n. 1, p. 212 admite aceeași situație pentru monumentul triumfal înainte de sfîrșitul veacului al VI-lea e.n.

[11] I. Barnea în *DID*, II, p. 470; idem, SCIV, 26, 1975, 1, p. 56—57, p. 64.

absolut pentru distrugerea suprastructurii monumentului triumfal deoarece și după aceea, în secolele al V-lea și al VI-lea e.n., s-au putut face reparații la turnurile porților cetății.

Putem să admitem deci că partea superioară a monumentului triumfal de la trunchiul de con al acoperișului în sus a fost distrusă de un mare cutremur în a doua jumătate a secolului al V-lea (poate la 477 e.n.). Tot atunci a putut suferi stricăciuni mari și altarul militar.

Curînd după aceasta, locuitorii orașului Tropaeum au început să care piatră de la aceste monumente (piatră brută din emplecton în care s-au nimerit și fragmente mari din lespezile cu inscripție) pentru reparații la zidul de incintă și la ridicarea unor edificii.

De notat că împrăștierea unor fragmente din inscripțiile celor două monumente s-a făcut în decursul vremurilor începînd din veacul al V-lea și pînă la începutul secolului al XIX-lea. Unul, provenind de la dedicația monumentului triumfal, a fost găsit în cetate în zidul turnului sudic al porții de est, altele în cimitirul turcesc și la cișmeaua de la vechiul cătun Cucuruz și în cimitirul Akpunar, transportate acolo mai probabil în secolul al XVII-lea. În sfîrșit, un mare fragment din lespedea cu inscripție a fost descoperit chiar pe ruina monumentului în 1885 și altele mai mici [12], în 1890. O soartă asemănătoare au avut și unele bucăți din inscripția altarului funerar. Cinci fragmente au fost în mod sigur aflate în cetate. Un mare fragment găsit în cimitirul turcesc al satului Adamclisi a fost dus acolo tot în epoca medievală tîrzie, în orice caz nu înainte de secolul al XVI-lea, ci mai degrabă în secolele XVII—XVIII. Patru lespezi fragmentare au rămas pe loc la ruina altarului de unde au fost scoase din depuneri prin săpăturile de la sfîrșitul veacului trecut [13].

Ceea ce intrigă însă este dispariția fără urmă și aproape totală a solzilor de piatră, ce alcătuiau învelitoarea monumentului triumfal. În săpăturile arheologice din 1882—1890 nu s-au găsit în depuneri, sub dărîmături, decît un solz întreg și doar cîteva fragmente din alți cîțiva [14], ceea ce este extrem de puțin dacă ne gîndim că numărul total al solzilor a fost estimat de noi [15] la 2 250. Situația nu s-a modificat de atunci încoace deoarece în săpăturile noastre din 1960—1963 am mai descoperit doar cîțiva solzi fragmentari. Despuierea monumentului de piesele ușor transportabile ale învelitorii de solzi a putut avea loc mai degrabă tot în antichitatea tîrzie, în secolele V—VI e.n., înainte, evident, de căderea blocurilor ce alcătuiau paramentul corpului cilindric.

Este curios faptul că în cetate nu au fost descoperiți solzi reutilizați, adaptați la necesitățile construcțiilor de caracter civil obișnuit, și nici alte piese de arhitectură de la monument sau altar, în afară de fragmentele din lespezile cu inscripții amintite.

Se pare că dislocarea pieselor monumentului a fost oprită la un moment dat în antichitatea tîrzie. În acest sens ar pleda și numărul mare de blocuri din paramentul tamburului cilindric rămase pe loc sau aflate aiurea, în răspîndiri, prin sate, cimitire și la cișmele, ceea ce arată că transportarea lor masivă a avut loc într-o epocă tîrzie a evului mediu.

Spărtura de la est din corpul monumentului, de la bază, constatată de Gr. Tocilescu în cursul săpăturilor, a fost făcută tot în evul mediu tîrziu, judecînd după semnalarea unor blocuri de trepte în cimitirul turcesc al satului Fîntîna Mare [16].

În orice caz monedele din secolele III—IV e.n., găsite în săpături vechi și recente, constituie un indiciu pentru o depunere pînă în secolul al IV-lea e.n. la monument. Este probabil că această depunere de pămînt să fi ajuns pînă la treapta a III-a, deoarece pînă la săpăturile din 1890 monumentul apare în reconstituirile Odobescu și Tocilescu — Hartmann cu cinci trepte și nu cu șapte. Ceramica din secolul al VI-lea e.n., descoperită în săpăturile noastre în pămîntul transportat de pe ruină la sud de monument (în cursul cercetării efectuate de Gr. Tocilescu), ca și moneda de la Iustinian I, semnalată de Gr. Tocilescu, demonstrează o altă depunere, ceea ce ar indica un alt nivel, probabil pînă la promenoar, ce acoperise treptele [17].

Aceste date coroborate cu unele indicații din însemnările publicate de Gr. Tocilescu [18], după care pietrele zăceau unele sub altele separate prin straturi de pămînt la adîncimi diferite,

[12] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 20—21 nr. 2, p. 20 (în afară de fragmentul mare, pe ruină s-a găsit, tot în 1885, încă unul) și nr. 3, p. 25.

[13] Gr. G. Tocilescu, *Fouilles*, p. 66—67.

[14] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 45.

[15] Vezi *infra*, *Das Siegesdenkmal*, tab. 41, p. 344.

[16] Mihai Sâmpetru, Dacia, N.S., XIII, 1969, n. 50, p. 499.

[17] *Ibidem*, p. 497—499.

[18] „Monitorul oficial al României", nr. 147 din 7 (19) octombrie 1883, p. 3 132.

constituie dovada unor depuneri stratigrafice ce cuprindeau piesele arhitecturale, căzute de pe monument în răstimpuri.

Fragmentele de vase din secolele IX—X e.n., aparţinînd culturii materiale vechi româneşti aflate în moloz (transportat de pe treptele ruinei cu prilejul săpăturilor vechi în cîmpul din jurul monumentului), constituie o dovadă că, în secolele amintite, piesele ce constituiau învelişul arhitectonic căzuseră mai demult [19], în cea mai mare parte.

În cursul cercetărilor recente din cetate s-a constatat o demantelare sistematică a paramentului zidului de incintă pînă aproape de bază, efectuată foarte probabil în veacul al X-lea[20], blocurile şi blochetele ecarisate fiind transportate în altă parte, nu se ştie unde, şi folosite probabil la construcţii.

Însă pentru monumentul triumfal nu dispunem de dovezi că s-ar fi exploatat piatra căzută în jurul ruinei la această dată. Greutatea mare a pieselor (în medie de 1 000 kg), cît şi forma lor nepotrivită la utilizare în construcţii constituiau un impediment. În perioada feudalismului timpuriu, piatra de talie a fost scoasă doar din zidurile cetăţii, unde blocurile erau de dimensiuni şi greutate mai mici, uşor transportabile la distanţă. De altfel, după cum o arată răspîndirile pieselor arhitecturale de la monument [21], ele au fost folosite — cu rare excepţii — la cişmele, transformate prin scobire în uluce, sau în cimitirele turceşti, ca stîlpi funerari. Ceea ce avea să se intimple destul de tîrziu, după cum am arătat, în veacurile XVII—XVIII.

Despre monumentul triumfal de la Adamclisi s-a presupus, de către N. S. Derjavin [22], că mai era întreg încă în a doua jumătate a secolului al X-lea e.n., cînd a venit cneazul Sviatoslav la Dunăre, în Dobrogea. Autorul citat se îndoieşte totuşi de starea în care se afla atunci, cînd, considera el, a fost văzut de chievieni, iar numele monumentului triumfal al lui Traian de la Adamclisi a intrat în cîntece şi povestiri (ce nu s-au păstrat), el producînd o puternică impresie asupra drujinicilor şi ar fi rămas fixat doar, mai tîrziu, în *Slovo o polku Igoreve*, în expresia „рища в тропу Трояню чрес поля на горы" [23].

N. S. Derjavin aminteşte şi de alte interpretări asupra termenului Troian (sau *Tropa Troiania)* întîlnit în poemul *Cîntec despre Oastea lui Igor*, emise de alţi editori sau autori ce s-au ocupat de problemă[24]. Ţine să releve şi explicaţia lui M. A. Maximovici, după care тропа трояня ar fi fost un drum vechi ce trecea prin Oltenia de la Dunăre la munţii Carpaţi, cunoscut sub numele de *drumul lui Traian* [25]. Ca idee, credem că Maximovici a avut dreptate, deoarece expresia amintită, în traducere românească, înseamnă „cutreierînd pe drumul lui Troian prin cîmpie spre munţi", ceea ce trimite la un traseu lung rutier sau în lungul unei fortificaţii, cum ar fi valurile de pămînt lungi de kilometri şi nu la un monument circumscris într-un punct, cel triumfal dobrogean, în cazul de faţă.

Pe de altă parte critica istorică a remarcat că termenul *TROPA* este menţionat (în afară de poemul *Slovo o polku Igoreve)* în documente numai începînd cu secolul al XVI-lea, din anul 1530, după cum a arătat Sreznevski [26].

Pe de altă parte, am văzut că monumentul triumfal era în plin proces de ruinare încă din secolul al V-lea e.n., iar în veacul al X-lea suprastructura şi învelişul arhitectonic practic nu mai existau. Ruina, înaltă de aproape 14 m cum o vedem şi astăzi, a zăcut de atunci pe jumătate îngropată în dărîmături şi depuneri.

De fapt prima menţiune a ruinei monumentului triumfal de la Adamclisi o aflăm în jurnalul de călătorie al lui William Bentinck [27]. Lordul Bentinck, venind din Egipt pe la Constantinopol şi Varna, a ajuns la Bazargic la 29 noiembrie 1801. Deoarece Silistra era în mîna bandelor lui Pasvan Oglu, la îndemnul unui emisar al domnitorului Mihai Suţu sosit

[19] Mihai Sâmpetru, *op. cit.*, p. 497—499.

[20] I. Barnea în *Tropaeum Traiani*, I, p. 230.

[21] Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal...*, p. 49, 52—55.

[22] *« Trojan » v Slove o polku Igoreve*, Sbornik statej i issledovanij v oblasti slavjanskoj filologii, Moscova, 1941, p. 46—50 (retipărire după VDI, I, 1939).

[23] *Ibidem.*

[24] *Ibidem*, p. 31—45.

[25] *Ibidem*, p. 44.

[26] Vezi V. Adrianova-Perett, *Slovo o polku Igoreve, Pamjatniki Kulikovskogo Cikla*, M.L., 1966, p. 34. B. A. Ribakov, *Russkie letopiscy i avtor „Slovo o polku Igoreve"*, Moscova, 1972, p. 436 consideră că *Tropa Troiania* din *Cîntec despre oastea lui Igor* reprezintă un drum de munte tăiat de împăratul Traian în munţii Balcani (sau folosit de acesta), utilizat încă în secolele VI—VII e.n., care a fost una din căile de pătrundere a slavilor în adîncul imperiului.

[27] Vezi Trevor J. Hope, *The Journey of an English Aristocrat through the Balkans in 1801: The Travel Diaries of Colonel Lord William Bentinck, M. P.*, RESEE, XII, 1974, 4, p. 568 şi n. 32 şi p. 572.

in intimpinare, a făcut un ocol spre Rasova ca să poată trece nestingherit în Țara Românească. Venind pe drumul dinspre Șipote (Ghiolpunar) a trecut pe lîngă cimitirul turcesc al satului Adamclisi și de aci a ținut calea înainte spre Rasova, șleaul trecînd chiar pe lîngă ruinele monumentului triumfal, în partea de vest. Cu această ocazie (la 30 noiembrie 1801) a făcut o scurtă descriere a ruinei monumentului, așa cum apărea atunci, cu unele erori de apreciere privind dimensiunile și miezul de zidărie, socotit ca fiind din cărămidă. A descris și cîteva piese de arhitectură din învelișul monumentului ce se puteau vedea risipite la suprafața depunerilor (aflate, toate, după părerea noastră, în partea de nord-est și de est a monumentului) : două blocuri de la friza cu arme, două metope (probabil metopele 37 și 30), blocuri de friză inferioară (cu vrejuri cu capete de șerpi în descriere în loc de lupi), blocuri de cornișă (din care a văzut bucăți și în cimitirul satului), precum și două statui de om colosale. A întocmit și unele schițe privind decorul cîtorva din piesele amintite [28]. Am socotit necesar, dată fiind noutatea însemnărilor lui Bentinck, să reproducem mai jos în traducere partea din jurnal referitoare la monumentul triumfal [29] : „Luni, noiembrie 30 |1801|. La $4\frac{1}{2}$ a.m. am părăsit acest sat [neidentificat], la 10 am ajuns la un sat unde am luat micul dejun — Cale de 6 ore.

La 10 sau 11 a.m. pornirăm la drum — am sosit la Rosovat pe Dunăre la 7 p.m. Toată cîmpia era acoperită de tumuli (Servitorul ungur mi-a spus că la fiecare cinci ani sau cam așa ceva, un turc de seamă era îngropat aici și se ridica un tumul). Cam la două leghe de Dunăre am dat peste o clădire circulară de cărămidă, în jur de optsprezece picioare înălțime, cu circumferința de circa 200. Presupun că partea de sus era plată și că în mijlocul acoperișului era o deschizătură. Zidurile au fost de bună seamă bătute cu tunul, după cum mi-a spus una din persoane. Roată, împrejurul locului, erau bucăți foarte mari de piatră spartă fin săpate. Pe una era un arc cu o tolbă (cu săgeți). Pe o alta, [încă una] (2). [Vezi fotografia pe partea cealaltă]. Pe o a treia ceva asemănător cu un car. Un om (gol) călare pe cal, *împreună cu un altul întins jos (mort)*, lîngă el (deslușibil) cu ceva asemănător cu un animal atacînd omul călare pe cal (nu era cîtuși de puțin clar) era pe o alta. Mai multe bucăți de la o cornișă foarte fină (5) părți din care am văzut în cimitirul învecinat. Fiecare încolăcitură (6) se termină cu un cap de șarpe. Se aflau de asemenea două foarte mari statui de oameni. Capetele sfărîmate, mai mari decît mărimea naturală (Dl. Raymondi, probabil nu tot așa de bun cunoscător de antichități ca de alte lucruri, mi-a spus că aceea se numea *la Casa di St. Paulo* — De ce, el nu știa). Călăuza mea mi-a spus că celălalt loc era vechi de peste 1 000 de ani. Este sigur că nu era o fortăreață. Cred că trebuie să fi fost un monument de triumf înălțat în vremea romanilor. Nu era o columnă — deoarece nu erau aici părți corespunzătoare cu forma unei astfel de clădiri. Ținutul este în orice privință atît de nenorocit, încît nu e verosimil ca vreo piatră să fi putut fi luată în altă parte în vreun alt scop, încît din | ? | . . . "[30].

Deoarece însemnările sale au rămas în ms. pînă în 1974, descrierile membrilor misiunii [31] militare prusiene din 1837, tipărite în 1840 și 1841 constituie totuși prima semnalare a ruinei monumentului de triumf de la Adamclisi. În octombrie 1837, ei au trecut călări de la Rasova prin satul Adamclisi spre Izvoru Mare (Mahmudkioi) cu care prilej au văzut ruina. Doi dintre membrii misiunii, Karl von Vincke-Olbendorf și Helmuth von Moltke, ne-au lăsat scurte descrieri în lucrările lor apărute la Berlin în 1840, respectiv 1841.

În 1855, inginerul Jules Michel, membru al misiunii franceze Lalanne însărcinată cu realizarea unei căi rutiere și feroviare de-a curmezișul Dobrogei, a vizitat la rîndu-i monumentul, lăsînd o descriere mai amănunțită a ruinei. Ca și călătorii precedenți menționați, J. Michel a sesizat caracterul roman al monumentului și a recunoscut ruinele orașului antic de pe platoul din vale. În 1856, toamna, C. W. Wutzer, chirurg, profesor la Universitatea din Bonn,

[28] *Ibidem*, fig. 3, p. 573.

[29] *Ibidem*, p. 572.

[30] Textul subliniat se află în facsimil la T. J. Hope, *op. cit.* fig. 3, p. 573 însă a fost omis în transpunere, la p. 572; de asemenea după *clear* în original nu este paranteză. Între parantezele drepte, text interpolat de T. J. Hope. Distanța de la monumentul triumfal la Dunăre, 2 leghe = cca 9 km indicată în jurnal nu corespunde. De asemenea nici dimensiunile ruinei, înălțimea de 18 picioare engleze = 5,50 m cca și circumferința de 200 picioare = 61 m.

[31] Adusă de guvernul otoman spre a studia fortificațiile din zona balcano-dunăreană și pentru ridicarea topografică a văii Cara-Su.

trece pe la Adamclisi și face o relatare a stării în care se afla monumentul descriind și unele piese de arhitectură ce zăceau împrăștiate în jur. În 1864, Karl Ferdinand Peters naturalist, profesor la Universitatea din Gratz, venit să se documenteze asupra mineralogiei și geologiei Dobrogei, a făcut prima schiță a ruinei, lăsînd și o secțiune-crochiu a monumentului făcută de însoțitorul său Weikum.

Din descrierile călătorilor din veacul trecut, care au văzut ruina, William Bentinck, Helmuth von Moltke [32], Karl von Vincke [33], Jules Michel [34], C. W. Wutzer [35], Karl Ferdinand Peters [36], ne putem da seama de înfățișarea de atunci a monumentului : o masă imensă de zidărie în formă de cupolă înconjurată de depuneri masive de pămînt și moloz ce crescuseră cu vremea în juru-i, năpădită de tufișuri din care răsăreau ici-colo pietre sculptate, tronînd singuratică și enigmatică pe spinarea unui deal pleșuv.

[32] Helmuth von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, 1841, p. 165.

[33] Karl von Vincke, *Das Karassu-Tal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meere bei Küstendschi*, Monatsberichte über die Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, I Jahrgang, Berlin, 1840, p. 179–186.

[34] Jules Michel, *Les travaux de défense des Romains dans la Dobroudcha*, Mémoires de la Société des antiquaires de France, XXV, Paris (1862), p. 40–42 (extras).

[35] C. W. Wutzer, *Reise in den Orient Europas und einen Theil Westasiens*, I, Elberfeld, 1860, p. 255 (menționează nivelul depunerilor sub spărtura făcută în zidărie la nord).

[36] Karl F. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobroudscha*, „Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", Mathematisch-naturwissenschaftliche Classe, XXVII, Viena, 1867, fig. 18, fig. 19, p. 143–144.

III. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE LA MONUMENTUL TRIUMFAL, ALTAR ŞI TUMUL ÎN SECOLUL TRECUT. CONTROVERSELE PRIVIND DATAREA

După Războiul de Independenţă şi reunirea Dobrogei cu România (1878) a început şi cercetarea arheologică a acestui străvechi pămînt românesc.

Monumentul triumfal a fost cercetat, mai întîi, din însărcinarea Academiei Române, de către cunoscutul numismat, anticar şi metrolog Mihail Sutzu printr-o recunoaştere în teren făcută în toamna anului 1880.

Săpăturile însă, vor începe la 20 mai 1882 sub conducerea lui Grigore Tocilescu, director, din martie 1881, al Muzeului naţional de antichităţi din Bucureşti.

Judecînd după descrierea lăsată de Gr. Tocilescu [1], se poate presupune că depunerile rezultate din măcinarea multiseculară şi pulberea aşternută de vînturi acopereau ruina pînă la al cincilea pat de egalizare a emplectonului tamburului cilindric. Grosimea depunerilor trebuie să fi fost de 3,50–4,50 m, considerată de la pavajul circular din jurul monumentului, şi de 2,50 m socotită de la nivelul peronului cu trepte.

S-a păstrat din parament doar bază îmbrăcată cu piese arhitectonice pînă deasupra soclului, la nivelul primului rînd de blocuri de talie, mai sus, zidăria de umplutură din interior rămînînd golaşă şi aparentă, expusă intemperiilor. Şi masa de zidărie a avut de suferit în decursul timpului, dovadă cele două spărturi mari ce se văd şi acum în corpul monumentului, una sus pe ruină, în formă de puţ, alta în partea de nord a emplectonului, ambele încercări fiind făcute în timpul stăpînirii otomane în scopul căutării de comori, probabil din porunca paşei de la Silistra [2]. În urma săpăturilor desfăşurate în cinci campanii, în anii 1882–1884 şi 1890, a fost dezvelită în întregime ruina, scoţîndu-se de sub dărîmături, din moloz şi pămînt, un mare număr de piese arhitectonice şi sculpturale, ce formaseră odinioară veşmîntul monumentului, inclusiv trofeul şi alte elemente ale suprastructurii. Deoarece de la Grigore Tocilescu nu a rămas un plan al săpăturilor, sîntem nevoiţi să-l reconstituim după datele existente în scopul clarificării succesiunii metopelor.

Situaţia găsirii metopelor prezintă o importanţă deosebită pentru stabilirea succesiunii lor iniţiale. De aceea, pentru scopul propus, o încercare de determinare a locului de descoperire din jurul ruinei, după criteriul punctelor cardinale, prin fixarea porţiunilor (segmentelor de cerc) în care s-a săpat succesiv timp de cinci campanii, îndeosebi pentru recoltarea metopelor, ni s-a părut esenţială. Ceea ce impunea reconstituirea planului săpăturilor vechi (1882–1884) (fig. 6).

Pentru prima campanie, de la 20 mai la 10 iunie 1882, singurele date de care dispunem au fost extrase din monografia din 1895, unde au fost reproduse de Gr. Tocilescu dintr-un raport de săpături [3] nepublicat, din 5 noiembrie 1882, citit la Academia Română. Din această dare de seamă, rezultă că s-a săpat „la baza turnului în două puncte deosebite", unul din ele fiind în partea „despre răsărit" a monumentului, singurul loc unde s-a ajuns pînă la trepte.

[1] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *Monumentul*, p. 11–12, p. 18.

[2] *Ibidem*, p. 11–12, p. 19 şi n. 4, p. 13.

[3] *Ibidem*, p. 18 şi 19 (în Arhiva Muzeului naţional de antichităţi, dos. pe 1882, f. 64, este menţionată săpătura, dar lipsesc foile cu raportul).

În raport au fost menționate toate piesele descoperite, intre care se aflau și unele care, datorită greutății lor mari, au rămas pe loc, poziția lor și locul de găsire fiind înregistrate abia în ultima campanie, în 1890. Este vorba de cele trei statui colosale. Două dintre ele au fost dezvelite la nord-est, iar una in partea opusă la sud-vest [4]. Astfel știm că porțiunile săpate în 1882 erau la nord-est și sud-vest. La est, treptele fuseseră scoase de turci cu mult înainte

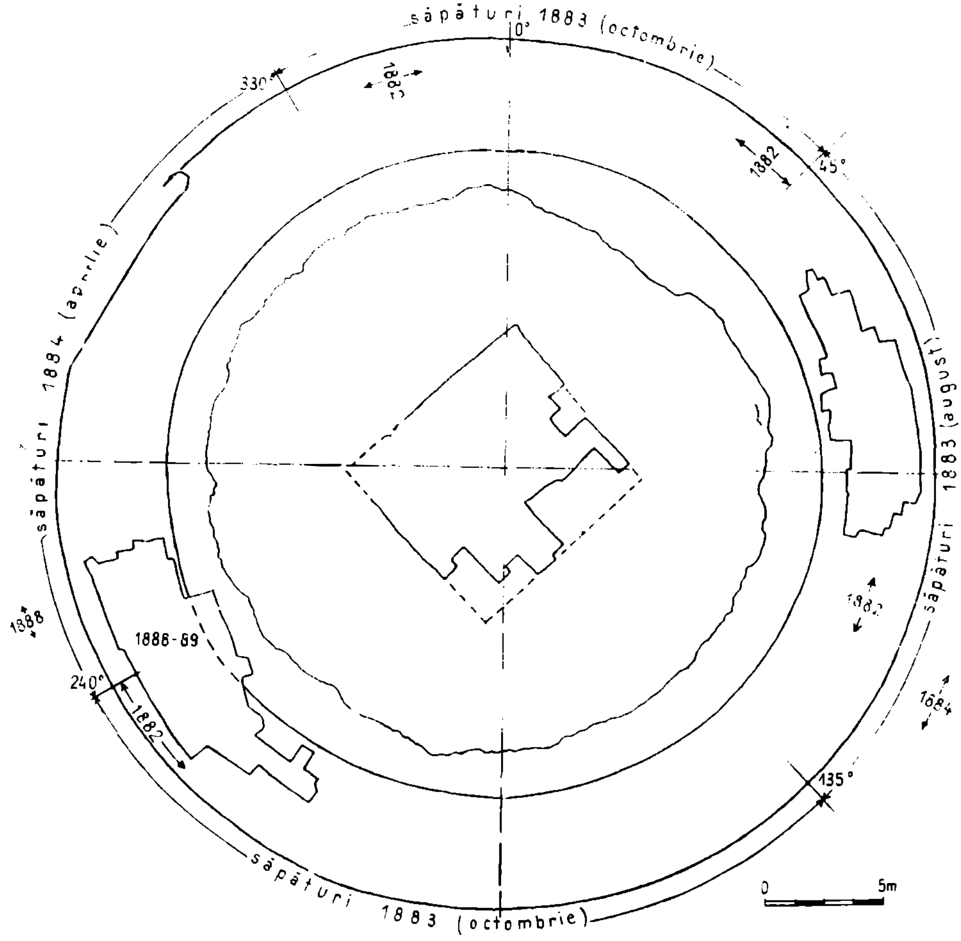

Fig. 6. Reconstituire a planului săpăturilor lui Gr. Tocilescu de la monument.

de 1882, or, din relatările pentru săpăturile din 1882 știm că la răsărit s-a dat de trepte ce se aflau la locul lor, ceea ce înseamnă că săpătura dinspre răsărit era de fapt la nord-est, unde treptele se aflau *in situ*, și nu departe de ele se găseau două din cele trei statui colosale căzute de pe monument [5].

Menționarea descoperirii în 1882 a celor două blocuri din lorică la nord-vest și a metopei 3 în aceeași parte nu schimbă lucrurile [6] deoarece la nord-vest s-au făcut, aproape sigur, doar încercări de degajare la suprafață și nu o săpătură propriu-zisă (groapă). Frontul porțiunilor atacate în 1882 pare a fi fost îngust dacă ne ghidăm, și credem că nu greșim, după faptul că în trei săptămîni nu s-au scos din pămînt decît două metope : 3 și 24. Pentru metopa 3 locul de găsire indicat, nord-vest, poate fi considerat asigurat, dacă avem în vedere faptul că reprezintă o scenă de marș al cavaleriei (doi călăreți romani).

[4] *Ibidem*, p. 111.

[5] *Ibidem*, fig. 110, p. 110.

[6] *Ibidem*, p. 102 și p. 64–65.

Descoperiri ulterioare de piese cu același subiect — marș sau luptă a cavaleriei romane și infanteria adversă — s-au făcut tot în nord-vestul ruinei. Faptul că la descoperire relieful era foarte corodat constitue un indiciu că piesa a stat multă vreme la suprafață.

Cealaltă metopă descoperită în 1882, 24, prezintă o scenă în care apar 3 luptători „barbari" uciși; doi căzînd de pe o înălțime cu capul în jos, unul fiind culcat la pămînt. Nu știm în ce parte anume a fost dezgropată această piesă. Judecînd după scena de luptă, putem spre a că provine de la est — sud-est, poate de undeva din apropierea spărturii din trepte, deoarece în partea de est s-a găsit în anul următor o altă metopă, 34, cu scenă de luptă de infanterie tot în teren accidentat, cu un luptător „barbar" căzînd de pe o înălțime, și o alta, 11, cu lupta de infanterie în pădure.

Campania a doua de săpături s-a desfășurat în 1883 în timp record de două zile, la 27, 28 august, folosindu-se 100 de lucrători [7]. Din raportul de săpături întocmit atunci reiese că s-a săpat „la baza despre est a turnului". Din relatare știm că lucrătorii au fost împărțiți pe echipe de cîte 25 și că lucrau „în puncte distanțate". Rezultă cu claritate că s-a săpat o singură porțiune, la est, din două părți, ajungîndu-se la desființarea intervalului dintre echipe. Punctul cardinal arată că se poate aprecia, fără a greși, că săpătura din august 1883 a început de unde a rămas cea din 1882, de la nord-est, și că a cuprins, judecînd după numărul mare de metope descoperite, 9 în total (cinci în prima zi : 29, 14, 32, 31 și 34 ; patru în cea de-a doua : 35, 9, 38 și 8 ; identificate de noi după descrierea din raport), un segment de cerc corespunzător unei deschideri de cca 90° cuprins între 45° nord-est și 135° sud-est, aproximativ.

Topografic, această săpătură se plasa în linii mari în dreptul spărturii din trepte de la est. De fapt s-a săpat pe traseul unui segment cam de 27 m din lungimea perimetrală, considerată la paramentul monumentului, ceea ce ar fi corespuns înșiruirii a 13 sau 14 metope din registrul decorativ scenic și unui număr echivalent de pilaștri, piese considerate în raza de cădere.

Faptul că s-au găsit doar 9 metope se explică prin aceea că alte cinci metope lipseau, fiind scoase încă din secolul al XVIII-lea de locuitorii care au demontat și rîndul din margine cu dale al promenoarului și treptele chiar, pe circa 7—9 m lungime.

Se poate aprecia, cu posibilitate de eroare minimă, că cele cinci metope, care nu mai puteau fi găsite în depuneri din motivele arătate, se aflau mai înainte în raza de cădere marcată apoi de limitele spărturii la nord și la sud. Este foarte probabil ca unele din metopele transportate în 1880 la Constanța, ca și altele descoperite în cursul acestei campanii, să fi provenit din această porțiune deranjată pentru scoaterea dalelor de promenoar și a elementelor de trepte.

Din numărul acestora trebuie să fi fost și metopa 36 care, după cum arată Gr. Tocilescu, a fost găsită în cimitirul Dedebalu găurită la mijloc [8], deoarece și aceasta își găsește corespondență de vecinătate, judecînd după subiectul scenic figurat, în lotul de metope scoase din pămînt în august 1883 din partea de răsărit a monumentului. În două din ele (35 și 9) apar care cu boi ale familiilor „barbare", or, această reprezentare o aflăm și pe amintita metopă 36, ca și pe metopa 37 care era din numărul celor transportate de lîngă monument, publicată de M. Sutzu în 1881.

Trebuie să admitem că se grupau în suită pe monument. De asemenea, metopa 23, cu scene de luptă între infanteria romană și aliații dacilor, își poate afla asemănare cu scenele de luptă de infanterie de pe înălțimi, ca aceea de pe metopa 34 descoperită la est, în 1883, vara.

Campania a treia de săpături s-a desfășurat în toamna anului 1883 în octombrie. Pentru aceasta nu avem nici un fel de însemnări. O dare de seamă s-a făcut totuși, însă nu a fost publicată [9]. Putem afla totuși numărul și stabili identitatea metopelor descoperite în octombrie 1883 scăzînd din numărul total de piese indicat de Gr. Tocilescu pentru cele trei campanii : din 1883, august și octombrie, și din aprilie 1884. Nu avem nici o indicație expresă a porțiunii săpate, după direcția cardinală. După indicarea locului de găsire a unor metope

[7] MOR, nr. 147, 7 (19) octombrie 1883, p. 3 131—3 132 (Raportul de săpături al lui Gr. Tocilescu pentru campania din august 1883).

[8] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 81 (la km V de Cucuruz).

[9] În Arhiva Muzeului național de antichități, dos. pe 1883, f. 72, în ciorna unei adrese, se menționează săpăturile din 14—18 octombrie cu descoperirea a 24 piese. Raportul de săpături din anexă lipsește de la dosar.

în monografia din 1895, și cunoscînd localizarea porțiunilor săpate în 1882, august 1883 și aprilie 1884, se poate considera că în 1883 toamna s-a săpat în două puncte : un segment mare cu deschidere de cca 90°, de la sud-est 135°, la sud-vest 225°, deci în continuarea săpăturii din august 1883, înspre sud, ajungîndu-se în sud-vest pînă la săpătura din 1882. Al doilea segment, ceva mai mic, a fost săpat între nord — nord-est 45° și în continuare între nord — nord-vest 330°, deoarece în această campanie s-au găsit două metope cu călăreți romani cu indicația de descoperire nord-vest [10].

Se poate aprecia că pînă în 1884, în cele trei campanii efectuate, s-a mers roată în jurul monumentului, de la nord-vest 330° pînă la sud-vest 225°, și că mai rămăseseră nedescoperite metopele ce se aflau în depuneri în segmentul sud-vest 225° — nord-vest 330° cca.

În campania din toamna anului 1883 s-au descoperit 16 metope [11]: 1, 2, 4, 5, 13, 17, 18, 22, 39, 42, 44—49. Menționarea de către Gr. Tocilescu a descoperirii metopelor 1 și 2 la nord-vest și a metopelor 45 și 49 la nord-est este un indiciu pentru desfășurarea săpăturilor în segmentul de nord, spre vest și spre est.

Pentru metopele 13, 17, 18, 22, 39 și 42, descoperite în octombrie 1883, nu se precizează în ce parte a monumentului au fost dezgropate și cum nu avem nici un jurnal de săpături ele nu pot fi orînduite altfel decît după un modul în care se pot grupa și învecina scenic-narativ.

Campania a patra de săpături s-a desfășurat în 1884 de la 9 la 12 aprilie. S-a păstrat ciorna unui raport către Academie cu privire la aceste săpături, întocmit de Gr. Tocilescu [12]. Nu se arată în mod expres locul în care s-a săpat. Deoarece în relatare întîlnim fraza ,,Continuînd săpăturile în direcțiunea nord-vestică'', reiese, pe de o parte, că acest punct de plecare era undeva la sud sau sud-vest, și că, pe de altă parte, neîndoios, s-a pornit de la o săpătură anterioară. Tocilescu nota și descoperirea la monument a următoarelor piese în campania din 1882 (20 mai — 10 iunie) cînd a participat și Mihail Sutzu : 3 fragmente din friza cu arme, 3 statui colosale, 2 blocuri din lorică (V și VI), un fragment din trofeu (scut cu cap de meduză), 5 pilaștri (unul de la suprastructura hexagonală), unele fragmente de blocuri de parapet și multe blocuri de parament fără decor.

Tot în 1882, în urma sondajelor făcute în cimitirul turcesc de la Cucuruz (atunci, sat situat la circa 4 km nord de monument) a fost descoperit primul fragment din dedicație (RVA/IAN) [13].

În august 1883 s-au mai descoperit : 2 blocuri de friză superioară, 4 de friză inferioară, 2 pilaștri de metope, un bloc de parapet, un fragment din friza cu arme și cîteva blocuri de parament fără decor [14].

Pentru săpăturile din octombrie 1883 nu există o specificare a pieselor găsite. Cu privire la săpăturile din aprilie 1884, se consemnează descoperirea a 5 blocuri de friză inferioară, 2 piese cu prizonieri, 4 blocuri de parapet și a unui fragment dintr-un leu de piatră [15]. În 1885, în sondajele făcute pe ruina monumentului s-au găsit două fragmente mari din inscripția dedicatorie (IOR/DIVI/RVA și T XIII/V PP/ITV/SV/E) și cinci fragmente foarte mici (sfărîmături) de litere, precum și un pilastru de la suprastructura hexagonală, păstrat pe jumătate. În același an, la cișmeaua de la Cucuruz s-a descoperit un fragment din dedicație (M/IE). Într-un alt sondaj, făcut în aprilie 1889 în cimitirul aceluiași sat s-a descoperit, de asemenea, un fragment din inscripția monumentului (VL/SAR) [16]. În 1888—1889 s-a practicat o secțiune la baza monumentului la vest, după demontarea treptelor, spre a se constata structura fundației și temelia nucleului pătrat [17].

[10] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 64.

[11] După cifra indicată de Tocilescu (*op. cit.*, p. 20), 37 metope, pentru campaniile din 1883 și 1884, rămîn pentru octombrie 1883, 16 metope. Nu știm dacă metopa 43 s-a descoperit tot în octombrie 1883 sau în aprilie 1884, și dacă metopa descrisă în raportul din 1884 la poziția 10 nu este cumva metopa 43, pentru care nu avem nici o indicație privind situația de găsire la monument. În acest caz ar fi o notare eronată, făcută de Gr. Tocilescu, a numărului soldaților în raportul de săpături, 6 în loc de 4. Totuși dată fiind păstrarea perfectă și claritatea reliefului, este greu de crezut să fi greșit.

[12] Gr. Tocilescu, BAR, ms. 5 132, f. 1—13 (,,Raport asupra excursiunii făcute la Constanța, Adamlkissi și Iglița, în luna aprilie 1884'').

[13] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 18—19.

[14] Vezi *supra*, n. 7.

[15] Vezi *supra*, n. 12.

[16] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 20—23 și n.

[17] *Ibidem*, p. 22, 25.

La ultima campanie de săpături la monument (16 august — 15 septembrie 1890) în afară de Gr. Tocilescu, au participat și George Niemann și Otto Benndorf. De astă dată săpătura a mers de jur împrejurul ruinei, pînă la pavajul de la baza treptelor, pe toată lățimea lui.

Tot acum s-au făcut două secțiuni în zidărie, despre care nu se amintește nimic în monografia din 1895, ambele în afara perimetrului de trepte, una la vest, în dreptul celei făcute

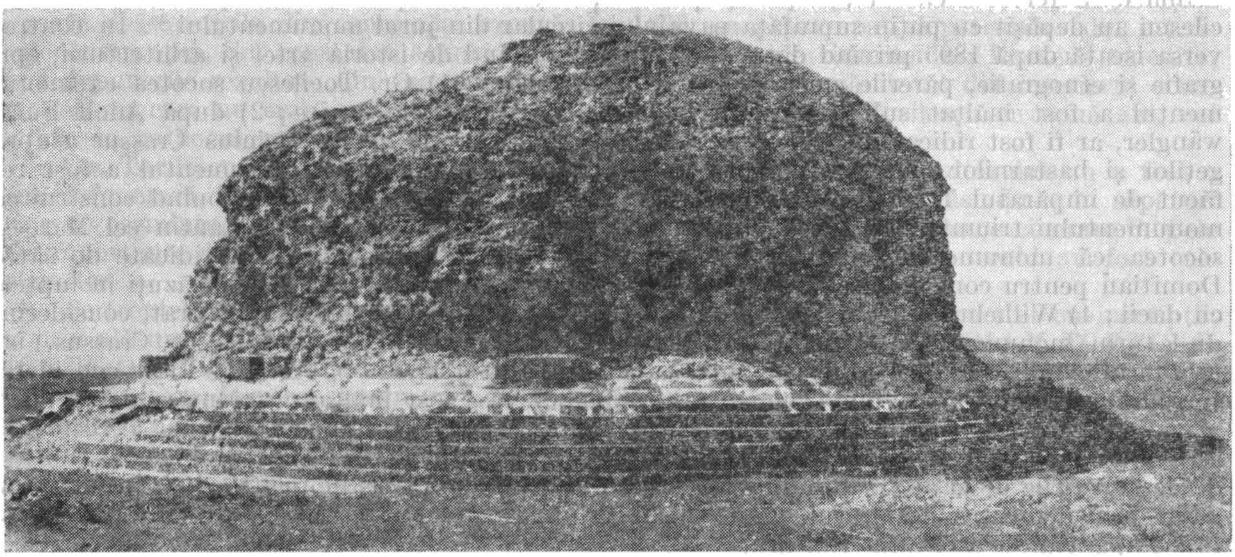

Fig. 7. Monumentul, dinspre nord (1970).

în 1888, alta la sud-est, pe toată lățimea pavajului însă (o fâșie de 2—2,5 m), resăpate de noi în 1960 (D și E—T).

Numărul total al pietrelor scoase din dărîmăturile de pe trepte și din jur în ultima campanie se ridica la 1 680 din care Tocilescu menționează 17 piese cu prizonieri, întregi și fragmentare, 55 blocuri de parapet întregi și fragmentare, din care 11 cu gaură, 29 fragmente din leii de piatră, 17 bucăți din frize, 11 pilaștri, 35 fragmente de solzi de piatră, 5 reliefuri de la friza cu arme, 4 „bucăți din trunchiul trofeului și 23 fragmente din lorică, 63 bucăți din cornișă", 3 pietre de la baza hexagonală, piese de soclu și altele neprecizate [18]. În săpăturile din 1890 s-au mai descoperit la monument și 5 fragmente de litere din inscripția dedicatorie. Încă două fragmente s-au găsit în toamna anului 1890 în cimitirul Akpunar [19]. Din inscripție se descoperiseră pînă în 1891 în total 12 fragmente [20]. Din categoria obiectelor mărunte se consemna descoperirea a două-trei vîrfuri de săgeți (sau de lănci), a 3 monede de bronz emise de împărații Aurelian, Constantin cel Mare și Iustinian I și a unei pietre de rîșniță. În depuneri s-a dat și peste cioburi de vase din ceramică și oase de animale [21]. Tot în 1890 s-au descoperit, însă în răspîndiri, 4 pilaștri de la suprastructura hexagonală și un bloc de friză inferioară decorat cu un vas din care se resfira un acant, însă fără precizarea locului de proveniență [22]. La monument s-a scos din depuneri, în 1890, și o mică lespede cu arcadă. Alte două piese asemănătoare au fost descoperite într-un cimitir nu departe de Adamclisi. Proveneau de la construcția hexagonală a monumentului, ca și pilastrul desco-

[18] *Ibidem*, p. 25 și n. 3, p. 25—26.
[19] *Ibidem*, p. 26.
[20] *Ibidem*, p. 124—125.
[21] *Ibidem*, n. 3, p. 26 și p. 61.
[22] *Ibidem*, p. 26.

perit undeva în apropiere [23]. Ultima descoperire făcută la monument, în săpături, probabil în 1905, este cea a crestei coifului de piatră [24] al statuii din vîrf.

Cu aceasta, s-au încheiat, cu rodnice rezultate, datorită eforturilor depuse de Grigore Tocilescu, săpăturile arheologice de la monument din secolul trecut și cercetările de teren din împrejurimi, prin sate, la fîntîni și cișmele și prin cimitire vechi, părăsite, pentru multă vreme.

În starea în care s-a păstrat, ruina are aspectul unui clopot imens de ceva mai mult de 13 metri, ceea ce reprezintă doar aproape o treime din înălțimea inițială (fig. 7). Ținînd seama de datele consemnate, se poate spune că, în general, săpăturile întreprinse de Gr. Tocilescu au depășit cu puțin suprafața pavajului circular din jurul monumentului [25]. În controversa iscată după 1895 privind datarea și aspectele ținînd de istoria artei și arhitecturii, epigrafie și etnografie, părerile emise pot fi reduse la cinci: 1) Gr. Tocilescu socotea că monumentul a fost înălțat sub împăratul Traian, după războaiele dacice; 2) după Adolf Furtwängler, ar fi fost ridicat în anul 29—28 î.e.n., după victoria lui M. Licinius Crassus asupra geților și bastarnilor; interpretare corectată mai tîrziu în sensul că monumentul a fost refăcut de împăratul Traian care a pus dedicația; 3) Conrad Cichorius, atribuind construirea monumentului triumfal lui Traian, presupunea însă și o refacere sub Constantin cel Mare și socotea că monumentul tumular de la nord și altarul militar au fost ridicate de către Domitian pentru comemorarea lui Cornelius Fuscus, a ofițerilor și soldaților căzuți în luptele cu dacii; 4) Wilhelm Jänecke se pronunțase pentru anterioritatea miezului pătrat, considerîndu-l turn, monument de-sine-stătător, construit după biruința lui M. Licinius Crassus, iar tamburul cilindric adăugat, după părerea sa, sub împăratul Traian; 5) Nicolae Iorga considera, sprijinindu-se pe un pasaj din Themistius *(Orationes)*, că a fost înălțat în vremea lui Valens [26].

Săpăturile sistematice la altarul funerar militar au început după încheierea cercetărilor la monument (1890), chiar în anul apariției monografiei, 1895. De aceea, problemele ridicate de descoperirile de la altar din anii următori au necesitat punerea în relație a monumentului, datat prin dedicație, cu altarul, unde, din inscripție, așa cum s-a păstrat, nu rezultă care a fost împăratul și nici anul ridicării.

Încă în cursul săpăturilor de la monument fuseseră înregistrate în apropiere două movile: „Movila mare" la nord de monument, la cca 100 m distanță, și „Movila mică" la răsărit, la ceva mai mult de 240 m, pe același deal.

Săpăturile la „Movila mare" au început în același an, ca și la „Movila mică", 1895, însă mai devreme [27]. În „Movila mare" s-a descoperit o construcție tumulară cu ziduri concen-

[23] *Ibidem*, p. 59. Din stîlpul trofeului au fost găsite în săpăturile precedente 11 piese întregi și fragmentare. Un tambur întreg monolit cu una din suprafețe circulară și cealaltă pătrată, două jumătăți dintr-un tambur cu ove (cioturi), alte două dintr-unul cu locașuri de solidarizare în formă de coadă de rîndunică (sparte la extremități) și 6 fragmente din tamburele III și IV cu reprezentări de pulpare [vezi Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 40 și 41, fig. 35 C și D (tamburele I și II, fig. 36), fig. 35 A și B (tamburele II și I, fig. 36), fig. 38 B și 37 (pulparele cu ornament spiral), fig. 38 A și 39 (un pulpar cu decor cu frunze de viță)]. Din al patrulea pulpar nu s-a aflat nimic. Din cele trei blocuri mari monolite ale corpului trofeului, două s-au descoperit în săpături (chiurasa, partea de jos și cea superioară pînă aproape de umeri) (*ibidem*, fig. 42, 101, 102 și 104). Din cea de-a treia, de la umeri în sus (gîtul și coiful), nu s-a reușit a se afla ceva în săpăturile din deceniul al nouălea al secolului trecut.

[24] Gr. G. Tocilescu, RIAF, X, 1909, fig. 1 a și 1 b, p. 254.

[25] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 110, p. 110 și 25.

[26] În sensul interpretărilor de mai sus, pentru una sau alta din variante, *ibidem*, p. 23—24; A. Furtwängler, *Intermezzi*, Leipzig — Berlin, 1896, p. 58 *(Das Monument von Adamklissi)*; idem *„Adamklissi"*, Sitzungsberichte — München, 1897, I, p. 259 și 282; idem, *Zum Tropaion von Adamklissi*, Sitzungsberichte — München, III, 1904, p. 383—413; idem, *Das Tropaion von Adamklissi und provinzialrömische Kunst*, Abhandlungen, III, 22, 1903, p. 453—516; Conrad Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobrudscha*, Berlin, 1904, p. 11, p. 41—42; W. Jänecke, *Die ursprüngliche Gestalt des Tropaions von Adamklissi*, Sitzungsberichte — Heidelberg, 20, 1919, p. 17; N. Iorga, *Explicația monumentului de la Adamclisi*, București (1936), extras din ARMSI, s. III, t. XVII, mem. 9, p. 6—8 la care adăugăm: Silvio Ferri, *Nuovi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore*, extras din ASNSP, s. II, Bologna, 1933, p. 1—7; idem, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 338, p. 372—378; idem, *Opuscula*, Firenze, 1962, p. 232; Radu Vulpe, AnD, XVIII, 1937, p. 173—183; idem, *Histoire*, p. 143—155; J. Colin, *Latomus*, XV, 1956, p. 57—82; Gilbert Charles Picard, *Les Trophées romains*, Paris, 1957, p. 391—406; Em. Condurachi și D. M. Pippidi în *Istoria României*, I, 1960, p. 531—538; Emilia Doruțiu-Boilă, Dacia, N. S., V, 1961, p. 345—363; idem, StCl, VII, 1965, p. 209—214; Radu Vulpe, StCl, V, 1963, p. 233, 234, 238, 234, n. 1 și p. 238, n. 2; VI, 1964, p. 209—211, 223, 227; Florea Bobu Florescu, *Das Siegesdenkmal*, p. 21—44; Ian A. Richmond, SCIV, 19, 1968, 1, p. 3—29. Vezi și Gabriella Bordenache, Dacia, N. S., VI, 1962, p. 554—555; I. I. Russu, StCl, V, 1963, p. 430—437; K. Horedt, AMN, III, 1966, p. 423—428.

[27] S-au păstrat 3 rapoarte de săpături (iulie 1895, august 1895 și 1896), în limba germană, redactate de Heinrich Jacobi, colaborator al lui Tocilescu la cercetările din cetate și de la cele două movile.

trice inelare. „Movila mică", de 2,50 m înălţime şi cu un diametru de cca 20 m, se afla ceva mai jos, pe coasta dealului Adamclisi.

În primul raport privind săpăturile de la „Movila mică" se descrie dezvelirea ruinei construcţiei în exterior de jur împrejur. Sînt menţionate piesele de arhitectură şi lespezile cu inscripţii găsite şi descoperirile mărunte: cioburi de lut ars roşii, bucăţi de ţiglă, un inel de bronz, o fibulă de fier şi o monedă de la Constantin. Al doilea raport este o repetare a celui precedent, conţinînd în plus unele precizări privind descoperirile făcute în intervalul de o lună dintre redactări. Al treilea raport, nedatat, priveşte campania din 1896, şi însumează şi toate descoperirile din campania trecută. În 1896 s-a săpat spaţiul patrulater din interiorul construcţiei. S-a constatat atunci că feţele interioare ale zidurilor nu fuseseră tencuite, şi că depunerile rezultate din ruinare şi cele eoliene acopereau pămîntul din interiorul construcţiei, cu care nu erau amestecate. Un sondaj fusese făcut de Tocilescu cu nouă ani mai înainte în mijlocul movilei [28].

Gr. Tocilescu a conchis, la încheierea săpăturilor, că interiorul altarului nu a fost o cameră funerară, în care să fi fost depuse urne cu cenuşa celor căzuţi, negăsindu-se în săpături urme de oseminte, de cenuşă sau vase de lut ars ce ar fi putut servi ca urne cinerare [29]. Cele mai importante descoperiri făcute la altarul funerar militar în săpăturile vechi au fost cele epigrafice.

Pe treptele altarului, în partea de est, s-au găsit patru lespezi din care trei cu inscripţii, ce, prin alăturare, s-au dovedit a fi în linie continuă în frontul faţadei *(ORIAM FORTIS/P. MORTE OCCUBV)*. În cimitirul turcesc al satului Adamclisi se găsise o altă lespede (MEM/ /PRO RE), care, în reconstituire, şi-a aflat loc în stînga, înaintea celorlalte [30]. Tot la răsărit, la altar, s-a descoperit şi un mare fragment din titulatura imperială referitor la puterea tribuniciană *(tribunicia potestas)* din care se păstraseră cîteva litere: *B. POT* [31]. O a cincea lespede cu inscripţie s-a scos din depunerile de pe latura de nord a altarului, împreună cu o mulţime de fragmente mici [32].

Prima menţiune despre cercetări sistematice la movila situată la nord de monument se află în raportul de şantier nr. 4 din 27 mai 1895, unde la sfîrşit este amintită şi o săpătură în „Movila mare" de lîngă trofeu [33]. Cercetările la movilă au fost extinse între 28 mai — 28 iunie, în acelaşi an, precum şi în cel următor [34]. La începerea investigaţiilor arheologice, s-a constatat că se făcuseră săpături în movilă, în mijloc şi în părţi cu excepţia celei dinspre est, încă din vremea stăpînirii otomane, desigur în scopul căutării de comori. Se menţionează, după informaţiile căpătate de la un martor ocular că, atunci, nu ar fi fost scoase la iveală decît resturi de lemn, din mijlocul movilei [35].

În 1895—1896 s-au făcut trei secţiuni pe pantele movilei la nord-est, vest şi sud-vest, iar în mijloc, unde se afla groapa făcută de căutătorii de comori, s-a săpat în suprafaţă deschisă [36].

Cu acest prilej au fost identificate în interiorul movilei patru ziduri concentrice inelare. Spaţiul din cuprinsul inelului central de zidărie a fost găsit plin cu pămînt şi cu piatră brută de toate mărimile. Neputîndu-se constata decît partea exterioară a zidului inelar nr. 1, la interior negăsindu-se o faţă netedă, acesta nu a fost considerat ca un zid propriu-zis, ci ca un veşmînt de zidărie *(Verkleidung)* ce închidea un spaţiu umplut cu pămînt şi pietre [37].

[28] Vezi *V. Bericht betr. die Ausgrabungen an den beiden Hügeln nördlich und östlich vom grossen Monumente bei Adam Clissi (in der Zeit vom 28 Mai — 28 Juni 1895)*, întocmit la Adamclisi (Tocilescu, BAR, ms. 5 129, f. 40—41, *Der kleine Hügel)*; *Die Ausgrabungen von Adam Clise*, 1895 *(Der Altarbau östlich vom Tropaeum, Blatt V*, întocmit la Homburg în Germania (f. 55—57); *Das Grabdenkmal östlich vom Monument* (ms. 5 128, f. 189—193); vezi şi f. 183—188, 227—244, 249; idem, *Fouilles*, p. 63—78; idem, CRAI, 1905, p. 560—565. În legătură cu altarul vezi şi Siegfried Theiss, BAR, ms. 5 129, f. 206 şi pl. *„Kriegergrabmal bei Adam-Klissi"*, vedere perspectivă şi secţiune, în arhiva Institutului de arheologie din Bucureşti.

[29] Gr. Tocilescu, *Fouilles*, p. 77.

[30] *Ibidem*, fig. 41, nr. 1; fig. 41 bis, nr. 1.

[31] *Ibidem*, p. 67; fig. 41, nr. 1; fig. 41 bis, nr. 1; vezi şi fragmentul cu literele MP(p. 67 şi reconstituirile menţionate).

[32] *Ibidem*, fig. 41, nr. 2; fig. 41 bis, nr. 2.

[33] Gr. G. Tocilescu, BAR, ms. 5 129, f. 35—36 şi schiţe *(Ausgrabungen in Adamklissi in der Zeit vom 12—27 Mai 1895 IV Bericht)*.

[34] *Ibidem*, f. 37—38 *(V. Bericht betr. die Ausgrabungen an den beiden Hügeln nördlich und östlich vom grossen Monumente bei Adam Clissi (in der zeit vom 28 Mai — 28 Juni 1895)*; vezi şi raportul din august 1895 (f. 53—55): *Die Ausgrabungen von Adam Clise 1895. Der grosse Hügel nördlich vom Tropaeum. Blatt IV)* şi raportul de săpături pentru anul 1896 (f. 98—99): *Ausgrabungen in der Dobrogea 1896 Der grosse Hügel beim Tropaeum.*

[35] *Ibidem*, f. 38, 53, 98.

[36] Vezi rapoartele sus-menţionate şi raportul sintetic al lui Jacobi din acelaşi volum, f. 310 (copie în l. germană).

[37] *Ibidem*, f. 37, 53—54, 99.

Săpîndu-se mai jos, în spaţiul din mijlocul inelului central de zidărie s-a dat peste o groapă, de 1,20 diametru, adîncă de 1,30 m, din care pornea o alta, însă de formă rectangulară, cu latura lungă cam de aceeaşi dimensiune cu diametrul gropii rotunde, însă largă doar de 0,50 şi adîncă de 1 m, ce pătrundea în pămîntul viu de la baza movilei. Despre conţinutul arheologic al gropii circulare nu se aminteşte nimic în nici una din variantele jurnalului de săpături din 1895. Posibil să nu se fi găsit nimic, în afară de pămînt şi pietre. În legătură cu groapa rectangulară, orientată aproximativ nord-est — sud-vest, înţesată cu pietre, se preciza doar că pe fund s-au găsit două oase mari ce păreau a fi de bovine [38]. În raportul de săpături din 1896 nu se mai pomeneşte nimic despre cele două gropi. De altfel, rezultă că în anul 1896 cercetările s-au desfăşurat în afara zidului inelar nr. 1. Între zidurile inelare nr. 1 şi 2 au fost identificate, în 1895—1896, elemente ale unei construcţii de lemn, compusă din cîte doi stîlpi aşezaţi vertical, unul lîngă altul, în apropierea zidului nr. 2. Din stîlpul exterior pornea o grindă ce trecea prin zid, fiind încastrată în zidul nr. 3.

Construcţiei de lemn i s-au dat felurite interpretări în rapoartele de şantier, ca şi celei de piatră, de altfel, compusă, în afară de cele patru ziduri circulare, şi dintr-o centură de piatră brută între zidurile [39] nr. 3 şi 4. În afară de elementele menţionate mai sus, în movilă nu s-au găsit decît aşchii de piatră cioplită şi cîteva cioburi de oale de culoare roşie, asemănătoare, după autorul descoperirii, cu cele scoase la iveală în cetate [40].

Deşi se remarcă că movila de pămînt a fost ridicată peste o construcţie de piatră în epoca romană, ambele fiind legate constructiv, totuşi nici data şi nici rostul înălţării ei, cu construcţiile de piatră şi de lemn din interior, nu au putut fi lămurite în urma săpăturilor [41] din 1895—1896.

Gr. Tocilescu s-a mărginit să expună datele obiective înregistrate în 1895—1896, considerînd insuficientă documentarea obţinută din săpăturile întreprinse, urmînd ca noi cercetări să clarifice dacă putem privi construcţia din movilă drept un edificiu funerar sau un turn de observaţie [42]. Săpăturile la „Movila mare" de lîngă monument au continuat după cum rezultă dintr-un alt raport rămas de asemenea în manuscris [43]. În acest raport se arată că noile sondaje făcute în centrul movilei au scos la lumină două schelete de om, unul aflîndu-se cu 1,70 m, celălalt cu 2,30 m mai jos de piatra de temelie a construcţiei (de talpa zidului inelar nr. 1 — M.S). Se aprecia că primul schelet, considerat în ordinea descoperirii, orientat cu capul la est, fusese distrus în cea mai mare parte de săpăturile precedente. Acum se mai păstrau doar fragmente din cutia craniană. Scheletul nr. 2, aflat mai în adîncime, era orientat cu capul la sud. La acesta s-au găsit două verigi de argint, una la tîmpla stîngă, cealaltă nu departe de oasele de la degetele mîinii, purtate probabil de rozătoare.

În raport se consemnează că au mai fost descoperite, cu această ocazie, un soi de cretă roşie sau colorant, fragmente de vase de sticlă, rămăşiţe de la o combustie şi cenuşă. Se considera, de către autorul raportului, că la început o movilă acoperea aceste morminte şi că abia mai tîrziu ar fi fost ridicată construcţia de piatră, fără ca sub aceasta să se fi aflat vreun mormînt care să-i aparţină [44]. Descoperirea mormintelor [45] în movilă a determinat deci o schimbare de optică, însă datarea lor avea să fie diferită.

Cîţiva ani mai tîrziu, Gr. Tocilescu va relua interpretarea dată movilei de lîngă monument, în lumina ultimelor descoperiri, fiind stîrnit de noua ipoteză a lui Conrad Cichorius [46] (1903) privind monumentele romane de pe Dealul Adamclisi.

După Cichorius, construcţiile de piatră şi de lemn descoperite în movilă ar fi fost substrucţiile (sau resturile) unui mausoleu deschis al lui Cornelius Fuscus, prefect al pretoriului

[38] *Ibidem*, f. 38, 42, 43, 54.

[39] *Ibidem*, f. 37, 38, 54—55, 98—99.

[40] *Ibidem*, f. 38, 53.

[41] *Ibidem*, f. 38, 55, 99.

[42] *Ibidem*, f. 44—45; vezi şi BAR, ms. 5 128, f. 225—226 (ilustr.) şi 244 şi menţiunea din AAR, s. II, t. XIX, 1897, p. 188; idem, *Fouilles*, fig. 53, p. 89.

[43] *Ibidem*, ms. 5 129, f. 309—315 *(Der grosse Hügel neben dem Demkmal von Adam Klissi)*.

[44] *Ibidem*, f. 313—314 („desgleichen fand man eine Art rote Kreide oder Farbe, Überreste von Flaschen, Asche und Brandüberreste jedoch nichts von Kleidung, Waffen oder andere Attribute").

[45] După planul şi secţiunea tumulului din 1895—1896 *(Fouilles*, fig. 53, p. 88), executate de H. Jacobi şi după rapoartele acestuia, rezultă că s-a săpat în spaţiul circular central de la talpa zidului nr. 1 în jos, doar în pămîntul negru ce indica groapa circulară şi în cea rectangulară ce pornea din ea mai în adînc şi nimic altceva. Mormintele de înhumaţie descoperite apoi nu au fost adăugate pe planul şi secţiunea executate mai înainte.

[46] C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobrudscha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, p. 41.

sub Domitian, ridicat între anii 87—89 e.n. C. Cichorius credea a fi găsit o dovadă favorabilă argumentării sale nu numai în inscripţia de la altar, ci și în epigrama poetului Martial [47], care se referă la un mormînt aparte pentru Fuscus. Mai mult încă, Cichorius nu excludea posibilitatea ca monumentul în discuţie să fi fost un *heroon*. De altfel, și descrierea construcţiei cuprinde multe date eronate [48]. În urma descoperirii mormîntului de înhumaţie de sub movilă, datat pe baza celor doi „cercei" („*boucles d'oreilles*") găsiţi acolo, consideraţi ca fiind destul de caracteristici pentru înmormîntările barbare, Gr. Tocilescu își fixează definitiv poziţia în această privinţă, în 1905, apreciind că movila (inclusiv construcţia de piatră din interior) ar fi fost „mormîntul unui şef barbar", datînd dintr-o epocă mult mai recentă decît monumentul triumfal și altarul funerar, și că, prin urmare, tumulul nu ar fi fost mormîntul lui Cornelius Fuscus, după cum credea C. Cichorius. Grigore Tocilescu susţinea, totodată, că noile săpături nu au confirmat nici părerea aceluiași după care acest mormînt ar fi un cenotaf [49]. Noua interpretare a fost repetată de către Gr. Tocilescu în anul următor într-o comunicare ţinută la Academia Română [50]. Din însemnări ulterioare, rezultă că Gr. Tocilescu a rămas cu această convingere pînă la sfîrşitul vieţii [51]. Obiecţii la teza susţinută de C. Cichorius au fost făcute și de către Teohari Antonescu [52] care considera că movila a adăpostit rămăşiţele pămîntești ale unui *praefectus castrorum* din vremea lui Traian, căzut în primul război dacic. La același autor întîlnim și argumente care trebuie părăsite, privind identitatea materialului și tehnicii de lucru la cele trei monumente de pe Dealul Adamclisi. Adolf Furtwängler [53] considera problema tumulului secundară, monumentul însuși fiind insuficient studiat. Totuși nu i se părea că tumulul să fi avut deasupra o construcţie așa cum susţinea Tocilescu. Radu Vulpe [54] a adus o critică ascuţită interpretării lui C. Cichorius, susţinînd, ca și Teohari Antonescu, că cele trei monumente au fost înălţate între 102—109 e.n.

[47] Martial, VI, 76, ed. Nisard, Paris, 1842.

[48] Vezi C. Cichorius, *op. cit.*, p. 9, 18—19, 26, 32—38.

[49] Gr. Tocilescu, RIAF, X, 1909, 2, fig. 2 şi 3, p. 255—256.

[50] Y., RIAF, X, 1909, 1, p. 89—92 (aici cele două verigi de argint sînt numite „*Ringgeld*" (f. 89); vezi şi BAR, ms. 5 128, f. 102, 113—114.

[51] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, f. 249 (12 martie 1909): „In movilă erau temeliile gigantice ale unei construcţiuni pe care mai tîrziu s-a înălţat un turn de observaţiune". Tot aici se arată că sub movilă s-au găsit „osemintele a doi şefi barbari", frază modificată în: „osemintele unui şef barbar". Noi rămînem, în această privinţă, la datele înregistrate în rapoartele de şantier.

[52] *Le Trophée*, p. 45 şi *Columna traiană*, Iași, 1910, p. 78; vezi şi p. 42—43, 213, respectiv p. 177 (şi p. 152—171).

[53] *Abhandlungen*, 22, 1903, p. 467 şi Sitzungsberichte — München, III, 1904, p. 390—391 şi n. 1, p. 391.

[54] StCl, V, 1963, n. 1 la p. 234 şi VI, 1964, p. 223—225 şi p. 227—229.

IV. NOI CERCETĂRI LA MONUMENTUL TRIUMFAL

Deși inscripția dedicatorie, din care s-au găsit unele fragmente chiar pe ruină, putea fi considerată decisivă în privința datării, unii cercetători ai monumentului triumfal s-au pronunțat pentru o altă cronologie, apreciind că au existat refaceri sau înlocuiri ale pieselor ce formau paramentul într-o epocă mai tîrzie sau aveau în vedere chiar plantarea unui nou monument circular, peste unul pătrat, care ar fi fost reprezentat de nucleul rectangular (fig. 8, 9) al

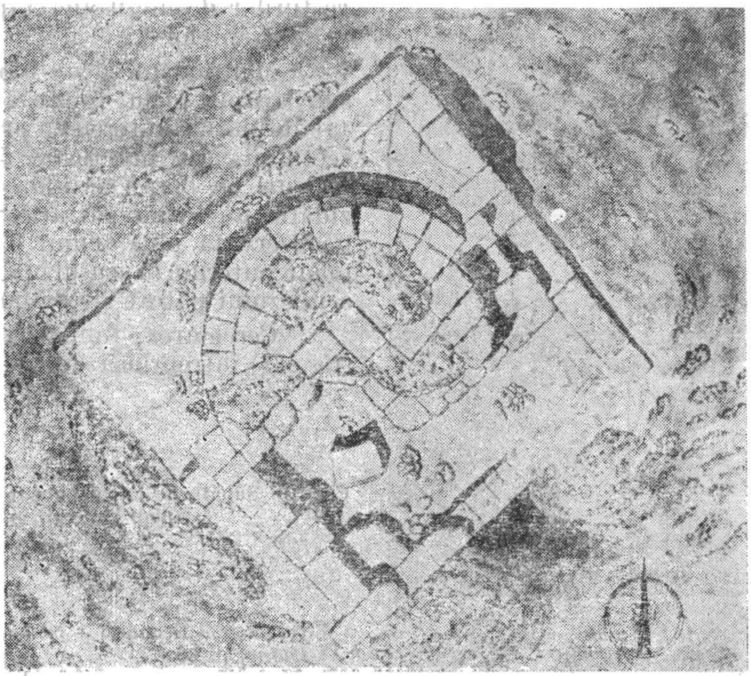

Fig. 8. Planul miezului pătrat (după F. B. Florescu).

monumentului, realizat din blocuri de talie. Sau considerau că monumentul a fost construit așa de la început în epoca romană. O nouă cercetare se impunea deci în cîmpul din jurul monumentului, în suprafața din afara pavajului circular, unde de fapt Gr. Tocilescu nu a făcut săpături și care ar fi putut furniza noi elemente pentru precizarea datării. Deoarece datele privind fundația lipseau aproape cu totul, iar cele publicate diferă în mare măsură față de situația din teren, am considerat necesar să facem noi observații redeschizînd secțiunile făcute de Gr. Tocilescu în zidărie, în interiorul și în afara perimetrului de trepte. Totodată aveam în vedere și culegerea unor date complementare privind construcția[1] (fig. 10).

[1] Cercetările au fost întreprinse de către Institutul de Arheologie din București și s-au desfășurat în 1960 și 1963. Responsabil al șantierului a fost prof. Em. Condurachi, iar din 1968 Ion Barnea. În campania din 1960 a participat la săpături și Mihai Sâmpetru, iar în 1963 numai autorul prezentei lucrări.

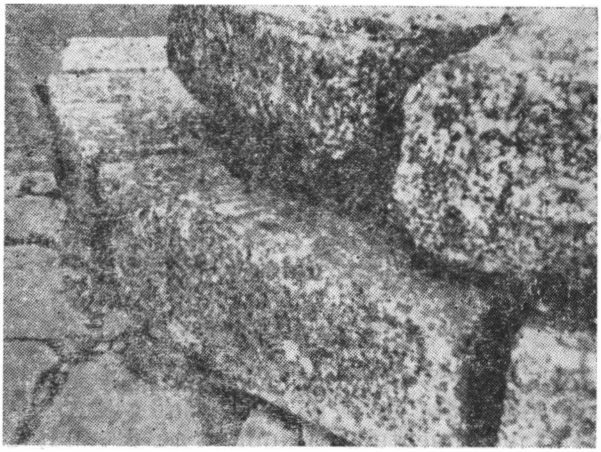

Fig. 9. Asize din pilonul circular.

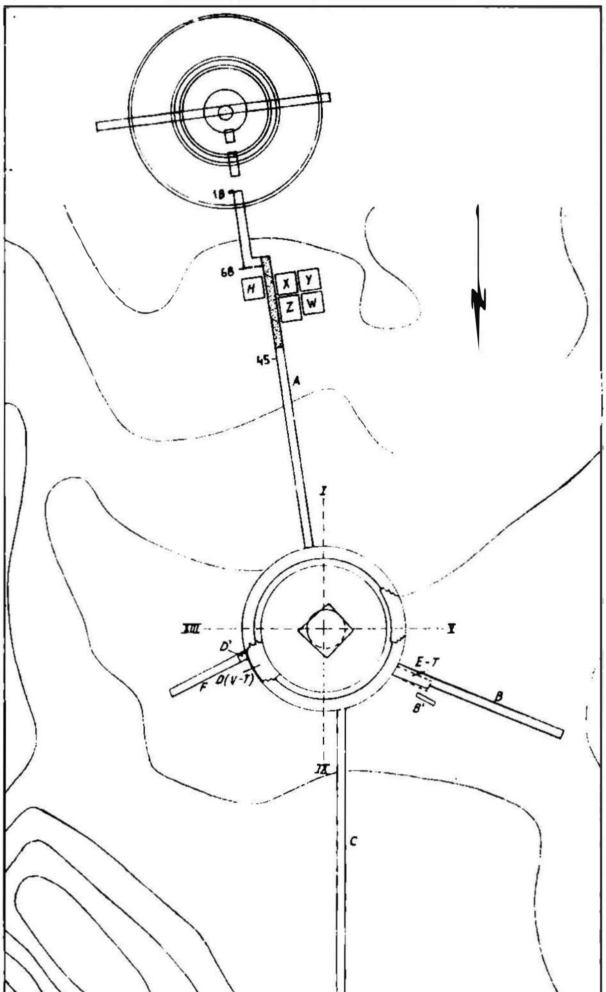

Fig. 10. Săpăturile la monument și tumul (plan general).

1. CONSTRUCȚIA. FUNDAȚIA ȘI SUBASMENTUL CU TREPTE. TROTUARUL ETANȘ

La primele cercetări privind fundația monumentului, făcute de către Gr. G. Tocilescu în 1888 în partea de vest [2], s-a constatat că două blocuri de piatră de talie, suprapuse sub treaptă, erau așezate pe o fundație de 1,50 m grosime [3].

În cele două secțiuni întocmite în urma cercetării menționate se pot vedea, sub nivelul solului, cele două blocuri suprapuse sub treaptă, fundația propriu-zisă nefiind figurată. Subliniem redarea greșită a treptelor și promenoarului cu înclinare spre în afară, cu poziția asizelor orizontală, ca și orizontalitatea rosturilor de lucru ale emplectonului la nivelul treptelor [4].

Menționăm că un bloc de fundație [5], de sub treapta-soclu, prezintă un bosaj, constatat de noi și în teren cu prilejul redeschiderii secțiunii vest practicată de Gr. Tocilescu. Blocuri cu bosaj se află, de asemenea, și în zidăria nucleului pătrat. Situația amintită, neobservată pînă acum, constituie un argument puternic în sensul înălțării concomitente a miezului pătrat și tamburului cilindric.

Cercetarea fundației monumentului [6] (fig. 11) întreprinsă de noi în S B în 1960 a

[2] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 22 și 36.
[3] *Ibidem*, p. 36.
[4] *Ibidem*, fig. 10, p. 35 și fig. 17, p. 42.
[5] *Ibidem*, fig. 10, p. 35.
[6] Spre a nu deteriora construcția, cu prilejul săpăturilor s-a folosit secțiunea practicată de Tocilescu în partea de sud-est a monumentului (9 × 2,5 m), ce indica spărtura în pavaj, trasîndu-se pe locul și în prelungirea acesteia S.B (43 × 2 m) de la prima treaptă aparentă pînă în apropierea drumului de țară Adamclisi — Abrud (fig. 10). Spărtura pătrundea într-un trotuar de beton roman pe toată lățimea (7,35 m) și grosimea acestuia (0,80 — 0,50 m), cuprinzînd o fîșie de circa 2 — 2,5 m, iar lîngă treaptă, fundația fusese spartă pînă la 1 m adîncime. Secțiunea veche depășise pavajul circular și marginea trotuarului cu 1,5 m spre sud-est, unde s-a găsit o groapă umplută cu pămînt și pietre scoase din pavaj. După curățire s-a săpat de la baza trotuarului, unde se oprise cercetarea anterioară, în stratul de loess pînă la —1,65 m, cu 0,45 m mai jos de talpa fundației.

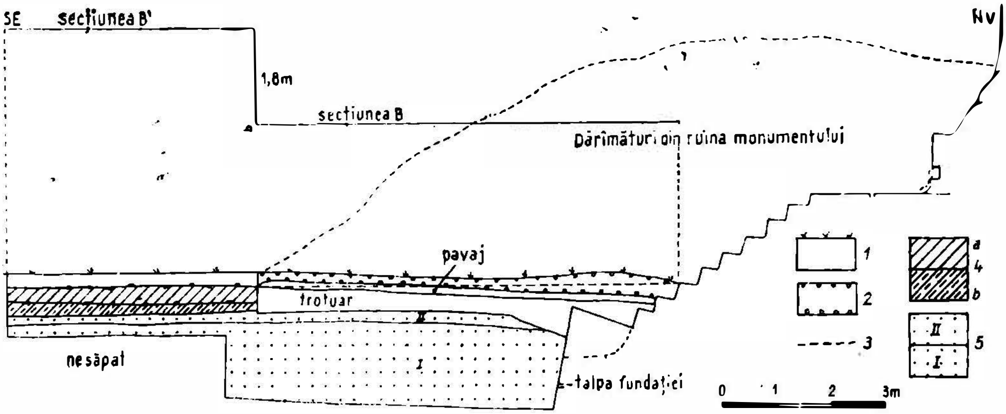

Fig. 11. Secţiunea B—B' (fragment din profilul de vest): 1 Strat vegetal actual; 2 Pămînt din epoca modernă; 3 Orizontala trotuarului; 4 a, b Stratul roman: a pămînt cenuşiu-gălbui cu aşchii de calcar şi cioburi; b Pămînt gălbui-cenuşiu cu aşchii de calcar şi cioburi; 5 Pămînt viu; II Loess degradat, I Loess galben.

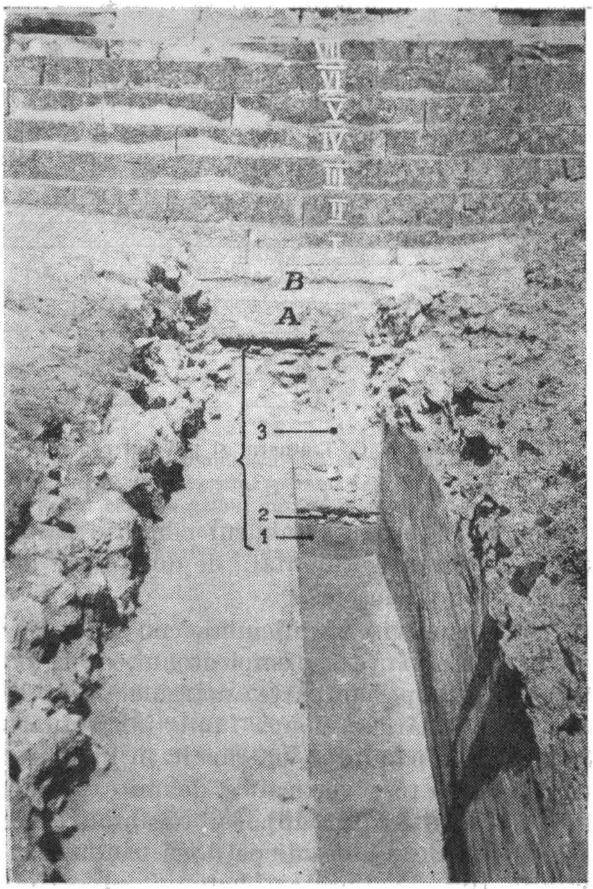

Fig. 12. Secţiunea B (vedere din faţă)

adus o serie de elemente noi, necunoscute sau neinterpretate pînă atunci, pe care le relevăm pe măsura descrierii profilului frontal rezultat atunci. Sub groapa de fundaţie se află pămînt viu, galben deschis (loess), iar pe fundul gropii de temelie un pat de bolovani mici de calcar şi pămînt negru de 0,10 m grosime (constatat numai în S B, nu şi în S D). (fig. 12).

Urmează un strat de 1,48 m grosime de beton, reprezentînd fundaţia propriu-zisă, peste care s-a aşezat inelul de fundaţie compus din două asize de blocuri de talie ce constituie fundaţia treptelor. Primul rînd de blocuri are 0,42 m grosime, al doilea treapta-soclu de 0,36 m cu un profil [7] de 0,15 m, destinat să rămînă aparent în proiectul constructorului. De la treapta-soclu a fost înălţată construcţia: crepidoma cu şapte trepte din care ultima se termina cu

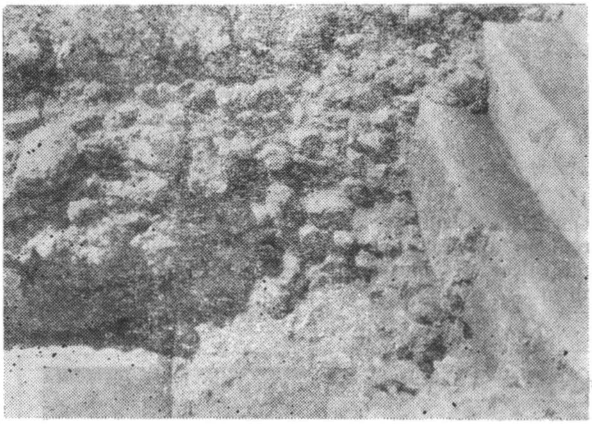

Fig. 13. Secţiunea B, vest (fundaţie-trotuar).

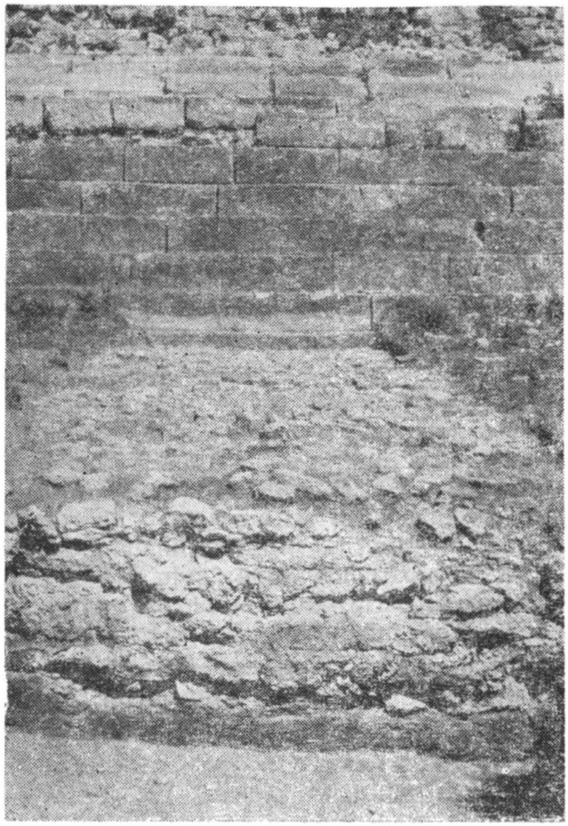

Fig. 14. Secţiunea C. Trotuarul şi pavajul roman.

un promenoar; urma tamburul cilindric paramentat, terminat tronconic printr-o invelitoare din solzi de piatră surmontată de două baze hexagonale etajate, iar în vîrf tropaionul înconjurat de statuile colosale.

După isprăvirea edificiului, constructorii au adăugat un trotuar de protecţie *(area)* in *opus caementicium*, ca şi emplectonul, de la baza asizei inelului de fundaţie pînă la ieşindul treptei-soclu acoperind partea marginală a fundaţiei şi extinzindu-l jur-împrejurul monumentului pe 7,40 m lăţime. Lîngă fundaţie, trotuarul are 0,80 m, iar la margine 0,50 m grosime. Este aşezat pe pămîntul viu răzuit în pantă spre monument (fig. 11, 12). În secţiune se observă clar un rost vertical ce delimitează fundaţia de trotuar, de la talpa acestuia pînă la marginea fundaţiei (fig. 13). Îmbrăcămintea trotuarului, formată dintr-un pavaj compact din bolovani de calcar îndesaţi pe două rînduri în pămînt negru, gros de 0,15 m acoperindu-i suprafaţa (fig. 14), proteja betonul împotriva acţiunii agenţilor atmosferici.

Cu prilejul sondajului s-au remarcat şi culoarea, dozajul şi compoziţia diferită a betonului de legătură din fundaţie, care cuprinde mult pietriş calcaros şi mortar cenuşiu, spre deosebire

[7] Neevidenţiat ca atare la Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 10, p. 35.

de betonul de legătură al trotuarului, mai fin decît cel din fundaţie, cu pietriş foarte mărunt şi in cantitate mică faţă de masa de mortar alb ce conţine nisip şi var.

Un detaliu frapant, clar constatat, îl constituie planul înclinat marginal al fundaţiei, urmat şi de asizele blocurilor de fundaţie. Golul rămas între fundaţie şi profilul treptei-soclu a fost umplut la construirea trotuarului cu straturi de beton alb.

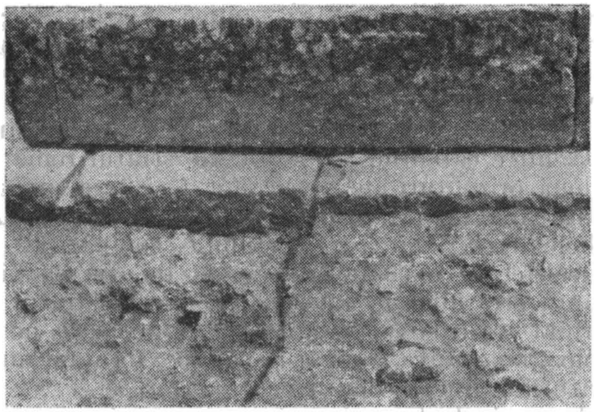

Fig. 15. Secţiunea A. Trotuarul etanş la treapta-soclu.

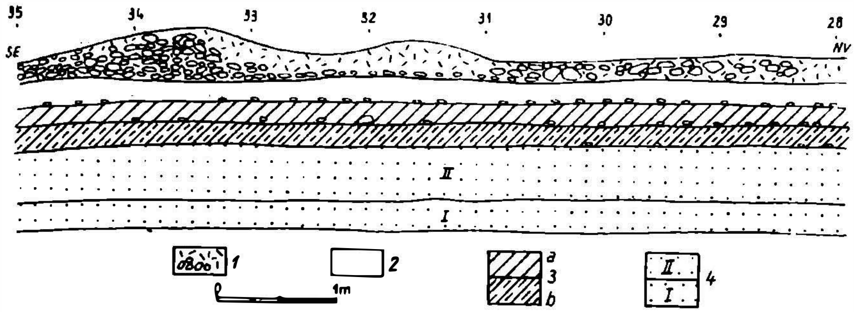

Fig. 16. Secţiunea B, profil vestic în cîmpul din jurul monumentului. 1 Moloz, pietre şi pămînt din săpăturile anterioare ; 2 Strat vechi vegetal (pămînt cenuşiu-închis măzăros) ; 3 a, b Strat roman : a Pămînt cenuşiu gălbui cu aşchii de calcar şi cioburi ; b Pămînt gălbui cenuşiu cu aşchii de calcar şi cioburi ; 4 II, I Pămînt viu : II Pămînt gălbui-închis (loess degradat) ; I loess galben.

Trotuarul etanş, ce urma conturul construcţiei, a fost adăugat spre a se asigura fundaţia faţă de infiltrarea apelor pluviale ce ar fi putut provoca tasări în loess, prăbuşirea structurii acestuia şi o îndesare ce ar fi periclitat stabilitatea construcţiei. Pentru mai multă siguranţă, o bandă de beton de circa 0,20 m lăţime, frumos netezită, asigura etanşeitatea la treapta-soclu şi trotuar (fig. 15) a cărui suprafaţă în rest prezintă uşoare denivelări, rezultate din turnarea betonului.

În pavaj, demontat pe 1 m lăţime, s-au găsit 12 fragmente mici de piatră cioplită provenind din deşeurile rămase după prelucrarea pietrei sau din sfărîmarea rebuturilor. Un fragment s-a dovedit a fi o aşchie dintr-un bloc de parament, un altul, dintr-un solz de piatră. Amănuntele expuse sînt concludente în sensul că pavajul a aparţinut de la început construcţiei, sub raport cronologic. După terminare fusese aşternut cu nisip [8].

[8] *Ibidem*, p. 22.

2. SITUAȚIA ARHEOLOGICĂ DIN JURUL MONUMENTULUI. STRATIGRAFIA

Săpăturile[9] din S.B, C, F (și S.A pînă la 0,50 m adîncime) au permis stabilirea situației stratigrafice generale la monument (fig. 16). Stratul geologic este format din loess galben, humificat în partea superioară pe 0,30—0,40 m. Pe pămîntul viu, gălbui-închis, loessoid, de la 0,65 m adîncime începe nivelul 1 al stratului de construcție, format din pămînt gălbui-cenușiu, friabil, ce conține încă de la bază așchii mici rezultate din cioplirea blocurilor de calcar sarmațian și rare fragmente ceramice, ce se îndesesc in partea superioară a nivelului, bătătorită și presărată cu așchii de calcar de dimensiuni mai mari și cioburi de amfore romane, îndeosebi în S.A.

Urmează de la 0,50 m la 0,30 m adîncime, nivelul 2, un pămînt cenușiu-gălbui, la fel de sfărîmicios. Pe acest nivel sînt multe așchii de calcar sarmațian însă mai puțină ceramică.

În S.C, între careurile 35—36, unde stratul roman este mai gros, s-a putut constata că între cele două orizonturi ale nivelurilor 1 și 2 se succed, la 4—5 cm interval, alte șiruri de așchii de calcar mai mici, fapt ce dovedește, împreună cu ceramica și structura pietrelor, aceleași în ambele niveluri din toate secțiunile, compoziția omogenă a stratului arheologic, unicul constatat dealtfel, și o singură perioadă de construcție, compusă din două etape de lucru.

Deasupra stratului de construcție se află stratul vegetal, cenușiu-închis, gros de circa 0,30 m, format în decursul veacurilor, și acoperit pe o mare întindere în jurul monumentului de moloz, bolovani de calcar și pămînt, formînd un depozit de 0,30—0,50 m așternut cu ocazia săpăturilor din secolul trecut.

Cele două niveluri, ce alcătuiesc stratul de construcție, s-au format în urma activității depuse la monument, cel dintîi intr-o primă etapă a lucrărilor, în timpul transportării și cioplirii pietrelor și prin nivelări, al doilea într-o altă etapă de lucru, în timpul construirii și după încheierea lucrărilor, prin înălțarea terenului in jurul monumentului, dîndu-i-se întregii zone forma de talger, cu înclinare spre monument. În sondajul B s-a constatat (ca și în S.A, dealtfel) că nivelul ultim este bine marcat cu sfărîmături de piatră calcară (deșeuri), începînd chiar de la marginea superioară a trotuarului de beton roman (fig. 11).

Stratele posterioare construirii monumentului au fost epuizate în cursul săpăturilor de la sfîrșitul veacului trecut, ele nedepășind limitele pavajului circular, dincolo de care nu s-a găsit nici un rest de depuneri tîrzii.

3. MATERIALE ARHEOLOGICE ȘI NUMISMATICE

Din strat, in special de pe nivelul I, au fost culese cioburi de amfore de mare capacitate, cu diametrul gurii de cca 15 cm, de factură romană, îndeosebi numeroase fragmente de amfore cu pereții groși și torți de mari dimensiuni.

Ceramica este lucrată la roată din pastă fină arsă uniform, de culoare roșie, cărămizie sau gălbuie cu nisip mărunt în compoziție. Menționăm o gură de amforă fragmentară cu gîtul larg (fig. 17/1,2) din pastă cărămizie, cu buza în formă de colac, muchiată în partea superioară și mult răsfrîntă în afară, în rotunjire treptată, și torți de amforă cu nervură dorsală, din pastă brună-roșie, respectiv cărămizie, de dimensiuni mari, îngroșate și lățite la extremități (fig. 17/3,4); (de pildă, cea de la fig. 17/4 are înălțimea de 24 cm, lățimea de 5 cm și grosimea medie de 3,5 cm).

Masa materialelor este formată din fragmente comune de pereți de amfore, de 1—1,5 cm grosime, din pastă roșie sau cărămizie, unele stropite cu var în timpul edificării monumentului (fig. 17/5,6,7).

[9] În cursul cercetărilor au fost trasate patru secțiuni lîngă monument notate cu A, B, C și F, toate începînd de la prima treaptă aparentă. La nord, S. A (70 × 2 m), la sud S.C (74 × 2 m). S.B, la sud-est cu axul la 125° (43 × 2 m), iar în partea de vest S.F (20 × 2 m). Lîngă S.A s-au practicat și cinci suprafețe mici, notate cu h, x, y, v și z de cîte 5 × 5 m, cu excepția S. Z, care măsoară 6 × 5 m (fig. 10). La nord de movilă, s-a făcut o secțiune de control, E, pe locul unde urmau să fie depozitate piesele arhitectonice strînse din jurul monumentului, tot în 1960 (75 × 2 m). Secțiunea A a fost adîncită ulterior (vezi capitolul X).

Ceramica studiată prezintă analogii cu fragmente de amfore romane descoperite de noi la Stejaru (jud. Constanța), ce se datează în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. [10].

În S.h, la —0,49 m, pe nivelul I s-a găsit, lîngă un fragment de amforă, un vîrf de săgeată de fier cu lamă plată în formă de cuțitaș, tub de înmănușare și aripioare (fig. 18). Dispunem de un exemplar aproape identic din săpăturile de la Poiana — Tecuci, datat în

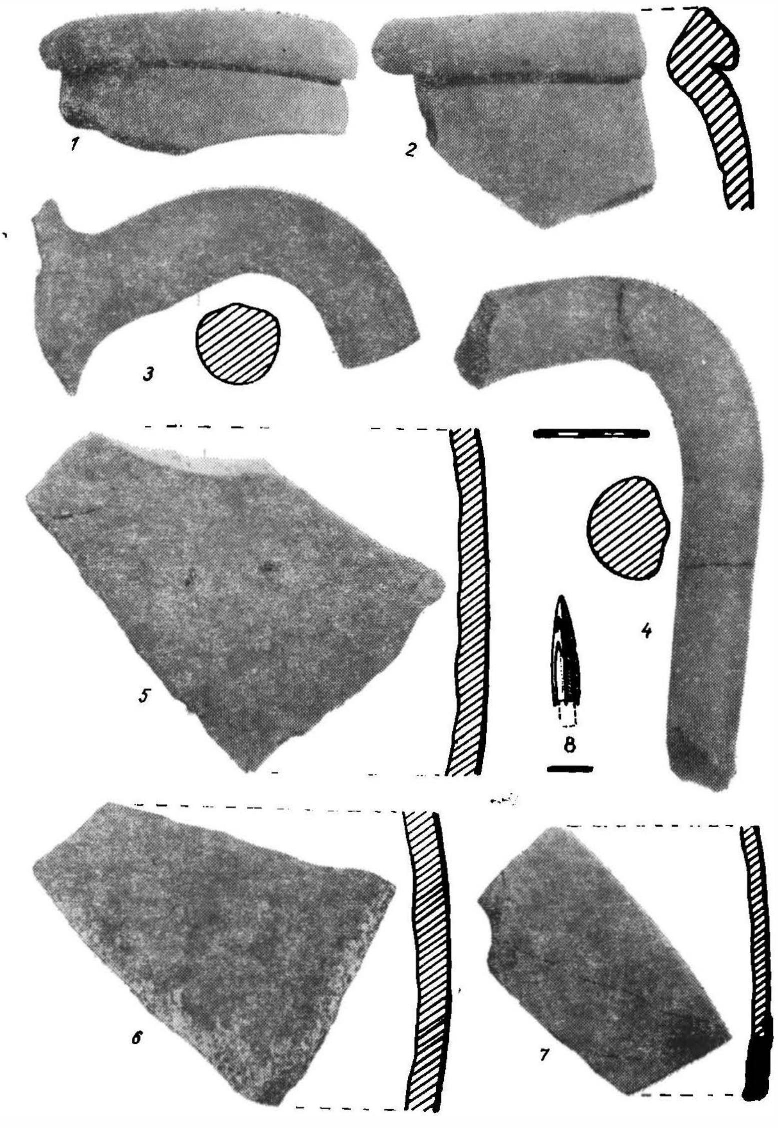

Fig. 17. 1—7 Fragmente de amfore de la monument; 8 Vîrf de săgeată de bronz (secolul al IV-lea î.e.n.).

[10] Mihai Sâmpetru, *Săpăturile de la Stejaru (jud. Constanța)* din 1973, raport preliminar (ms.), ținut în februarie 1974 la Institutul de arheologie din București. Pentru datarea ceramicii de la Stejaru a servit îndeosebi cana asemănătoare cu o amforă însă cu o singură toartă, răspîndită pe o arie foarte largă în spațiul nord-vest pontic în acea vreme. Datarea acestei forme ceramice este bine asigurată cu monede de la regii bosporani, în urma descoperirilor făcute în locuințe la Mirmekion în Crimeea (V. F. Gaidukevici, *Raskopki Mirmekia*, MIA, 25, 1952, fig. 61, p. 168 și 170). La noi în țară, această cană a apărut sub formă fragmentară în săpăturile din necropola tumulară de la Histria (v. Petre Alexandrescu, *Histria*, II, 1966, pl. 99/XXIV, 6 și p. 207) și chiar lîngă monument, în săpăturile noastre de la altar.

secolul I e.n.[11]. Vîrfuri de săgeți asemănătoare s-au descoperit la Popești (jud. Giurgiu), la Ocnița (jud. Vîlcea), la Răcătău (jud. Bacău) și în alte locuri[12].

Datarea de-sine-stătătoare a materialelor arheologice din stratul roman de la monument, la începutul secolului al II-lea e.n., constituie o completare decisivă pentru definitivarea cronologiei stabilite anterior numai în temeiul dovezilor epigrafice cuprinse în inscripția dedicatorie[13].

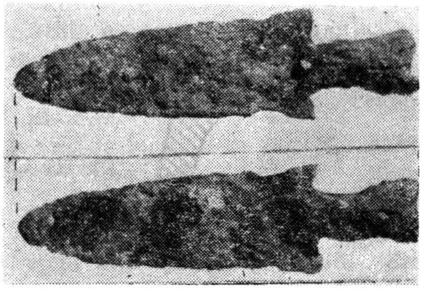

Fig. 18. Vîrf de săgeată de fier de la monument.

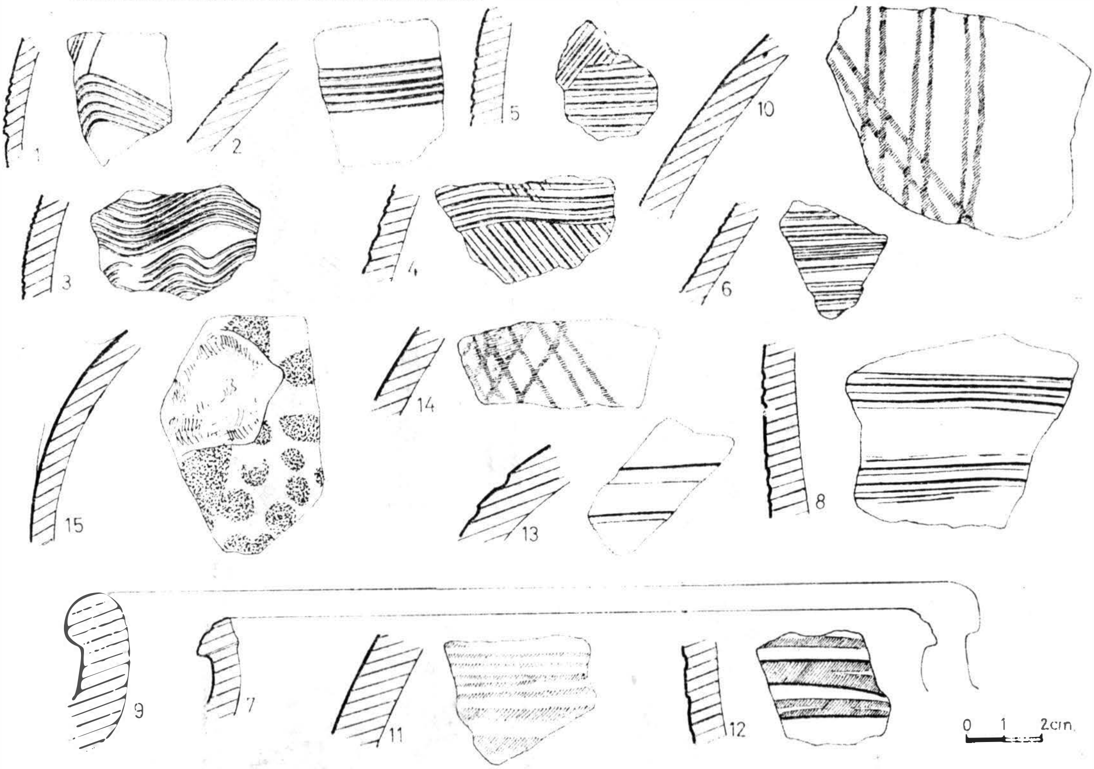

Fig. 19. Fragmente ceramice de la monument (secolele IX – X e.n.).

Spre a ne face o idee despre situația stratigrafică existentă în deceniul al IX-lea al veacului trecut cînd au început săpăturile la monument, în campania din 1960 s-a recoltat din molozul transportat de pe ruină în cîmp în partea de sud între 1882–1890 și materialul ceramic, ce se repartizează, în două grupe mari : a) fragmente ceramice din secolele IV–VI e.n., îndeosebi de amfore romane tîrzii din secolul al VI-lea e.n., din pastă gălbuie sau roșie,

[11] R. Vulpe și colab., SCIV, 1, 1951, II, p. 207 ; vezi și p. 191–192. Obiectul se află la Institutul de arheologie, inv. II, 6 219 ; în S. C, careul 46 la –0,56 m s-a găsit un depozit de 46 vîrfuri de săgeți de bronz din secolul al IV-lea î.e.n. (fig. 17/8).

[12] R. Vulpe, Materiale, VI, 1959, fig. 13/4 și p. 314 ; V. Căpitanu și V. Ursachi, Carpica, II, 1969, fig. 33, dreapta mijloc p. 95 și 101 ; Em. Moscalu, Dacia, N.S., XXI, 1977, fig. 9/1–6 și 14–18 și p. 331–332 ; Gh. Andreescu, Buridava, 3, 1979, pl. V, fig. 3/5 și p. 12–13 ; D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, pl. 30/8–9 și pl. 48/9–10.

[13] Tocilescu – Benndorf – Niemann, *op. cit.*, p. 23.

bine arsă, decorate cu incizii adînci orizontale unduite, specie ceramică așa de cunoscută de la Histria, Dinogetia, Callatis, Tropaeum și din alte orașe și cetăți; b) fragmente ceramice datate din secolele IX—X e.n. aparținînd culturii materiale vechi românești, din pastă comună de culoare brună-închis, brună sau roșcată-gălbuie, cu mult nisip în componență și destul de bine arsă, ornamentate cu linii incizate, orizontale sau în val (fig. 19/1—8). S-au descoperit și cioburi de vase de culoare cenușie-închis, destul de numeroase, cafenii în structură, ornamentate cu linii lustruite verticale sau orizontale, paralele sau în rețea, ușor adîncite, din pastă săpunoasă, friabilă, de obicei cu pereții groși (fig. 19/9—12). Unul din ele prezintă „caneluri" ca decor (fig. 19/13). Altele din aceeași specie, provin de la vase arse oxidant, de culoare castanie, din pastă bine arsă, relativ dură avînd ca decor hașuri din linii lustruite (fig. 19/14).

Fragmentul din pastă albă cu decor executat cu vopsea roșie-gălbuie poate fi datat în secolul al X-lea (fig. 19/15). Prezența fragmentelor din veacul al VI-lea e.n., în pămînt negru denotă că se formaseră depuneri de timpuriu, probabil pînă la nivelul peronului, dacă ne gîndim că treptele nu prezintă spărturi rezultate din prăbușirea blocurilor de piatră. Posibil ca la adăpostul ruinelor să fi existat o locuire izolată din secolele IX—X e.n., dacă avem în vedere numărul destul de mare de cioburi de vase ceramice, din această vreme, și faptul că s-a găsit și o piatră de rîșniță și oase de animale.

Cu ocazia operațiunilor de curățenie din 1960 s-au găsit la monument și 5 monede antice de bronz, în pămîntul scos din vechile săpături, după cum urmează: o monedă de la împăratul Traian din anul 106 e.n., o alta de la Probus și 3 monede din secolul al IV-lea e.n., din care două constantiniene. Una din monedele din secolul al IV-lea s-a găsit la vest, pe pavajul de bolovani de calcar și pămînt.

4. INSCRIPȚIA DE PE DALA DE PROMENOAR

În cursul săpăturilor din secolul trecut o parte din piatra brută căzută din emplecton în urma ruinării monumentului fusese adunată și așezată în grămezi în apropiere.

Cu prilejul lucrărilor noastre de selectare a pietrelor lucrate ce scăpaseră atenției cercetătorilor ce ne-au precedat, s-au găsit în partea de sud-vest, sub o grămadă de bolovani de calcar, două fragmente dintr-o dală de promenoar[14] marginală prevăzută cu șanț pentru scurgerea apei. Dala se întregește numai în parte, deoarece lipsesc două fragmente.

Din reconstituire rezultă dimensiunile următoare: 0,80 m lungime, 0,79 m lățime, 0,24 m grosime la contratreaptă și 0,32 m în partea opusă. Lungimea șanțului de scurgere săpat pe dală este de 0,80 m, lățimea de 0,08 m, iar adîncimea de 0,04 m.

Inscripția păstrată reprezintă un singur cuvînt săpat în limba greacă pe suprafața de călcare a dalei: ΕΛΚΗΡ. Epsilon (lunar) de la începutul cuvîntului are bara orizontală în parte distrusă, fiind mai greu lizibilă, deoarece piatra prezintă ciobituri în spațiul acestei litere. Celelalte litere *lambda*, *kappa*, *eta* și *rho*, sînt clar gravate. Cuvîntul apare astfel scris ελκηρ (fig. 20). Mărimea literelor, dispuse spațiat și săpate superficial la distanțe aproape egale, variază între 4—6 cm înălțime, 2 pînă la 3 cm lățime și 4 cm adîncime.

Dala cu inscripție se detașează de piesele asemănătoare aflate *in situ* sau dispersate, prin precizia dimensionării și execuția fină. Interpretarea inscripției prezintă un mare grad de dificultate. Totuși sînt posibile unele încercări, soluția rămînînd însă sub semnul întrebării. Ne-am gîndit la o legătură directă, concretă cu șanțul de scurgere a apei săpat pe dală, ὁλκός (lat. *sulcus*), însemnînd și săpătură (de daltă), șanț, brazdă, canal, trăsătură, făgaș, scobitură etc., însă pe piatră avem terminația -ηρ nu -ος. În acest caz, rostul inscripției de lucru, făcută în grabă, ar fi indicat locul de pornire al executării șanțurilor de scurgere a apei pentru dăltuitorii pietrari.

Dealtfel se observă limpede că nu poate fi vorba de un *omicron* la începutul cuvîntului, deoarece pe partea din dreapta lui *epsilon* din inscripție, ce ar fi corespuns celeilalte jumătăți

[14] Descoperită la 24 mai 1960; fragmentul cu inscripție are nr. de inv. DMI 0375 (nr. vechi de inv. Z. 138); cel fără inscripție nr. inv. 0376 (= Z. 139). În secțiunea D, s-a găsit un solz fragmentar și un fragment din blocul de parapet nr. 1 (fig. 22).

a lui *omicron*, nu se observă nici o urmă de dăltuire. Observaţia este neîndoielnică întrucît aici piatra nu prezintă ciobituri. Oricum, cuvîntul săpat în piatră trebuie să fie un derivat de la ἑλκόω care înseamnă şi „a face o tăietură într-un arbore", probabil un termen tehnic folosit de pietrari pentru trasajul sau incizia în piatră [15] (ἑλκήρ). Inscripţia ne face să ne gîndim şi la o echipă de constructori greci din Orient şi meşteri pietrari. Dacă punem în

Fig. 20. Dală de promenoar fragmentară cu inscripţie.

relaţie inscripţia grecească cu alte elemente, ca reprezentarea arhitecturală de ansamblu a monumentului ale cărei linii trădează o concepţie de tradiţie elenistică, şi faptul că pe blocurile de balustradă ale faţadei întîlnim reprezentări singulare de arbori exotici, se poate emite ipoteza aducerii unor specialişti de înaltă calificare din Orient, poate din Siria, patria lui Apollodor.

Revenind la inscripţie, constatăm că nu numai conţinutul acesteia, ci şi forma literelor, cu tot ductul neglijent şi aruncat, neobişnuit în scrisul monumental, o plasează în categoria inscripţiilor de lucru (de meşter) şi îngăduie raportarea ei la vremea construirii monumentului. Deşi în toată lumea romană de limbă şi cultură grecească întîlnim în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. predominant grafia cu *epsilon* unghiular (normal), totuşi, chiar în această perioadă lapicizii scriau în mod curent cu *epislon* lunar. În Siria, de pildă, aflăm numai *epsilon* lunar, într-o inscripţie găsită în Hauran, datată cu precizie în vremea împăratului Traian sau cîţiva ani mai tîrziu [16]. În regatul Bosporului, pe timpul împăratului Hadrian, sînt

[15] Apollodor se referă la termeni tehnici de branşă (Vezi E. Lacoste, *op. cit.*, p. 235).

[16] Henri Seyrig, *Antiquités syriennes*, Syria, XLII, Paris, 1965, I–II, fig. 4, p. 32, 33. Nu numai *epsilon* din inscripţiile siriene din a doua jumătate a secolului I e.n. şi prima jumătate a secolului al II-lea e.n., ci şi *eta, lambda, kappa* şi *rho*, sînt asemănătoare cu cele de pe dala de promenoar de la monument; vezi şi Philippe Le Bas şi W. H. Waddington, *Inscriptions grecques et latines recueillies en Grèce et en Asie Mineure*, III, p. I, text, Paris, 1870, p. 461 (nr. 1 876), p. 580 (nr. 2 552), p. 591 (nr. 2 586), p. 599 (nr. 2 627) şi p. 597 (nr. 2 617); vezi şi *Explications des inscriptions grecques et latines...*, partea VI-a, p. 448 (nr. 1 876), p. 581 (nr. 2 552), p. 596 (nr. 2 586), p. 607 (nr. 2 617), p. 608 (nr. 2 627) de aceeaşi autori; vezi şi Institut français d'archéologie de Beyrouth, Bibliothèque archéologique et historique, LXXVIII, Jean-Paul Rey-Coquais, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, VI, Baalbek et Beqá, Paris, 1967, pl. XXVI (nr. 2 733) şi p. 64–65, pl. LVI (nr. 2 989) şi p. 237, inscripţie pe vas de bronz, corespunzătoare anului 121 e.n., în care *lambda* apare cu hasta din dreapta prelungită în sus.

folosite litere asemănătoare cu cele sus-amintite, îndeosebi sînt de reţinut pentru sfîrşitul secolului I e.n., şi începutul secolului al II-lea e.n., *epsilon* lunar şi *lambda* cu hasta din dreapta prelungită în sus [17]. În Bulgaria întîlnim inscripţii precis datate în prima jumătate a secolului al II-lea e.n., în care *epsilon* este gravat lunar [18].

Şi în România s-au găsit inscripţii greceşti lapidare în scrierea de formă lunară, datate în secolele I, respectiv al II-lea e.n. [19].

5. EFECTELE SECUNDARE CONSTRUCŢIEI: TASAREA ŞI DEFORMAŢIA PLASTICĂ

La înregistrarea profilului din S.B din 1960 la trotuar, fundaţie şi inelul de fundaţie s-a observat înclinarea lor spre înăuntru (fig. 11), corespunzătoare celei din construcţie la treptele I—IV, confirmată şi în S de la vest D—D′ (Tocilescu) unde poziţia înclinată a rosturilor de lucru, corespunzătoare fundaţiei şi fiecărei asize, este marcată printr-un pat de pietriş mărunt, de egalizare a emplectonului, ce separă straturile de beton (fig. 21). Talpa fundaţiei prezintă, de asemenea, o înclinare evidentă spre înăuntru de ordinul a 7 cm pe un metru liniar (7 %). Înclinarea treaptă-rost de lucru se menţine pînă la treapta a V-a, apoi continuă numai în partea neaparentă a construcţiei pentru blocurile treptelor V—VIII (nu şi pentru călcătură) şi patul de egalizare, şi se micşorează treptat în aşa fel încît la nivelul treptei VII (peronului) constatăm o uşoară înclinare spre înăuntru. Ca şi în partea de vest, şi în partea opusă, la est se evidenţiază nu numai planul înclinat al asizei peronului, ci şi înclinarea treptelor I—IV şi poziţia înclinată a treptelor V—VII.

Rezultă că avem o înclinare concentrică la planurile treptelor I—IV şi a asizelor I—VII, începînd din fundaţie [20]. Măsurătorile făcute la treptele I—IV, la nord, sud, est şi vest, pentru determinarea orizontalităţii la nivelul planului de scurgere a şanţurilor săpate în trepte, arată că înclinarea concentrică a survenit după realizarea construcţiei. Planul de scurgere a şanţurilor săpate pe trepte este acum mult înclinat spre înăuntru însă orizontalitatea lui iniţială trebuie neapărat presupusă.

Subliniem că înclinarea spre înăuntru este proprie şi asizelor V—VI şi peronului, însă este mascată de planul, orizontal acum (sau cu înclinare inversă), al acestor trepte şi al dalelor de promenoar, din cauza unghiurilor speciale de tăiere ale acestor elemente de construcţie, *cu înclinare spre în afară* (fig. 53/1,2).

Se poate aprecia deci că şanţurile de scurgere a apelor meteorice au fost săpate chiar în timpul lucrărilor pe planul orizontal al treptelor I—IV, sau au fost făcute curînd după înălţarea monumentului. Pe cîteva dale de promenoar aflate *in situ* se observă şanţuri săpate sau abia începute, unele doar trasate. Aceeaşi constatare s-a făcut şi la cîteva piese asemănătoare aflate în depozitul lapidar de lîngă monument, ceea ce indică, desigur, o încercare de remediere a efectelor de denivelare consecutive fenomenelor de tasare şi de deformare a betonului prin curgere lentă, curînd după producerea lor. S. Comănescu este de părere că înclinarea treptelor a fost plănuită de arhitectul antic în scopul obţinerii unui efect de perspectivă [21]. În argumentarea sa neagă tasarea şi săparea ulterioară a şanţului de scurgere pornind de la o premisă falsă în aprecierea pămîntului de fundaţie [22], deşi cercetările geologice indicau loess în zona de amplasare a monumentului [23].

Secţia de fundaţii a INCERC a efectuat, la cererea noastră, analize şi încercări asupra unor probe de pămînt (doi monoliţi) prelevate de noi de sub talpa fundaţiei din S.D (de la

[17] A. I. Boltunova şi T. N. Knipovici, Numizmatika i Epigrafika, III, M, 1962, p. 4, pl. III, col, 5 la p. 10 şi pl. IV col. 6 la p. 11.

[18] S. Mihailov, IGB, Serdicae, 1966, IV, pl. 157 (nr. 2 321) şi p. 276; 161 (nr. 2331) şi p. 281.

[19] Teofil Sauciuc-Săveanu, AnD, XVI, 1935, fig. 2, p. 150, p. 152; D. M. Pippidi, StCl, VII, 1965, pl. I, 1 şi p. 297—298.

[20] Prof. ing. Ion Stănculescu, membru al Catedrei de geotehnică şi fundaţii de la Institutul de construcţii din Bucureşti, socoteşte că la monument a avut loc o tasare combinată cu o deformaţie plastică (curgere lentă) a betonului sub sarcină, aceasta explicînd planul înclinat spre înăuntru al asizelor de beton la fundaţie şi la subasmentul cu trepte.

[21] S. Comănescu, AAPh, Serdicae, 1963, p. 192.

[22] *Ibidem*, p. 188 [...] *sol de fondement incompressible (argile sablonneuse, sèche)* [...].

[23] Mircea Chiriac în *Das Siegesdenkmal*, fig. 28.

vest, făcută de Gr. Tocilescu). În referatul elaborat se arată: „În concluzie, materialul expediat spre cercetare de Institutul de arheologie, recoltat de sub fundaţia monumentului de la Adamclisi, prezintă o compoziţie granulometrică tipică loessului din regiune, fiind un praf argilos, nisipos, cu un procent foarte ridicat de praf (~76 %)" [24]. Se mai face precizarea că pămîntul cercetat a fost „[...] cimentat de soluţiile bogate în CO_3Ca care s-au infiltrat prin el în

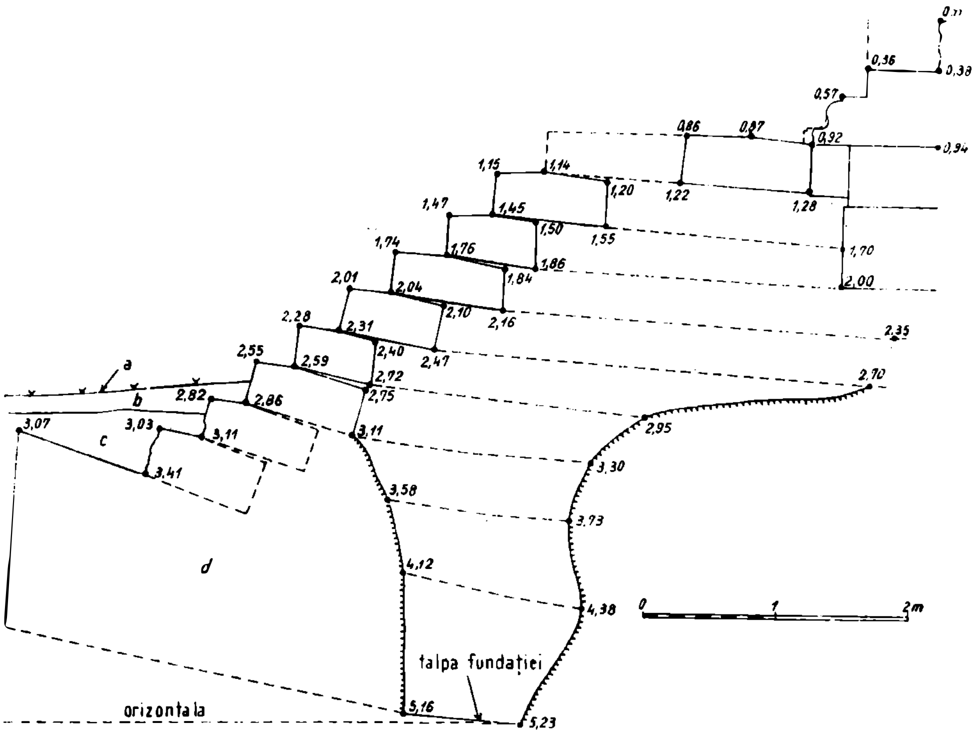

Fig. 21. Secţiunea D-D' (vest-Tocilescu).

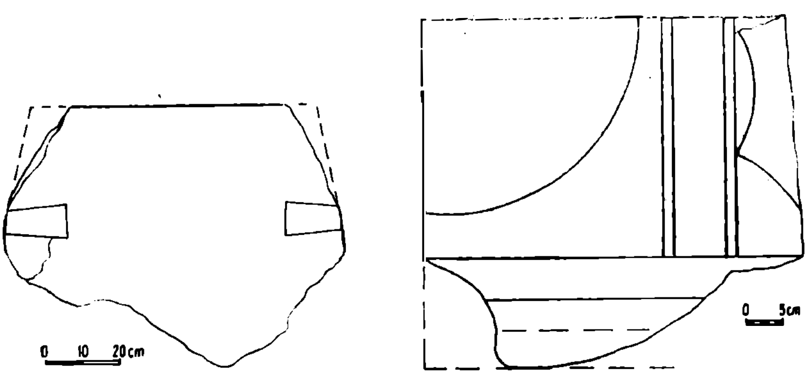

Fig. 22. Solz fragmentar şi fragment din blocul de parapet nr. 1 (1963).

[24] R. Sbenghe, Gh. Dima, S. Andrei, R. Constantinescu, *Referat asupra asistenţei tehnice privind încercările speciale de laborator pentru determinarea naturii terenului din fundaţia monumentului de la Adam-Clisi*, Bucureşti, martie 1966, p. 3 (v. şi fig. 1, compoziţia granulometrică).

decursul timpului"[25]. Cercetările și forajele făcute la monument[26] înregistrează un strat compact de loess galben macroporic, pămînt ale cărui caracteristici, compresibilitate mare și sensibilitate la înmuiere, sînt diametral opuse argilei, comportînd tasări mari[27].

Pe de altă parte, repartiția presiunilor de contact cu terenul angaja întreaga suprafață de fundare a monumentului și prin aceasta porțiunea perimetrală cu trepte, mai puțin înaltă, era supusă unei solicitări de jos în sus ce depășea acțiunea de sus în jos a greutății proprii a materialului[28], ceea ce explică înclinarea treptelor spre înăuntru, și nu vine în sprijinul susținerilor lui S. Comănescu, după care repartiția eforturilor s-ar face după planuri de 50 grade centezimale, iar treptele ar rămîne în afara acestor planuri de 50 grade, neputînd fi antrenate în jos[29].

Un alt argument al aceluiași autor, că peronul nu s-ar fi înclinat spre înăuntru, nu își găsește confirmarea în datele obiective[30]. E drept că acum planul de călcare al promenoarului este aproape orizontal, însă inițial a fost înclinat spre în afară, fapt dovedit de planurile de tăiere ale pietrei, sub un unghi mai mic de 90°, iar dalele de promenoar, înclinate acum spre interior, erau orizontale la bază, deci toate elementele crepidomei s-au înclinat spre înăuntru, după înălțarea construcției și ulterior.

Faptul că zidăria nu prezintă crăpături vizibile[31] nu este concludent, deoarece rosturile verticale sînt desfăcute tot mai mult pînă la baza contratreptelor, începînd de sus, fapt ce se poate vedea din loc în loc de jur împrejurul perimetrelor de trepte.

În partea de sud-est, tasarea, de ordinul a 0,25 m, măsurată în 1960 cu bolobocul și ruleta, se evidențiază prin diferența de nivel constatată la treapta-soclu față de marginea trotuarului (vezi fig. 11), denivelare constatată dealtfel și la nord, sud, est și vest, unde în secțiunile mici, notate cu S.I (nordul geografic), S.V, S. IX și S. XIII s-a măsurat tasarea, înregistrîndu-se diferența de nivel în punctele extreme ale trotuarului pe margine și lîngă treapta-soclu, distanța dintre ele fiind de 7,40 m (cu excepția S.I, unde lățimea trotuarului este de 6,80 m). Diferența de nivel (în m) constatată în cele 4 puncte opuse axial (fig. 10) rezultă din tabelul 1.

Tabel 1

Tasarea terenului de fundație

Secțiunea	S.I	S.V	S.IX	S.XIII
Pe trotuar (lîngă treapta-soclu)	3,47	3,29	3,46	3,25
Pe marginea trotuarului (la 7,40 m distanță de treapta-soclu)	3,35	3,13	3,30	3,01
Pe nivel de călcare antic (de pămînt) de la marginea trotuarului	3,34	3,20 (la 0,60 m de trotuar)	3,19 (la 1 m de trotuar)	3,02
Tasarea (relativă)	0,12	0,16	0,16	0,24

Nu s-a putut măsura tasarea față de nivelul de călcare antic de pămînt de la capătul trotuarului, considerat reper de referință (marcat cu așchii mărunte de calcar și cioburi romane *in situ*), în toate cele patru puncte, deoarece în S.V și S.IX nivelul este tăiat de vechile săpături pe o lățime de circa 0,60 m pînă la 1 m.

[25] *Ibidem*, p. 3.

[26] Vezi n. 24 *supra* și referatul INCERC, p. 2.

[27] Porozitatea loessului(n) de sub fundația monumentului fiind de 46,7% (*ibidem*, p. 2).

[28] Vezi *supra* n. 20.

[29] Vezi S. Comănescu, *op. cit.*, p. 189. Interpretarea dată de autorul amintit s-ar putea aplica doar construcțiilor de plan rectangular, nu și monumentului, construcție *circulară* (cu diametru mare) la care repartiția eforturilor se face altfel, în modul arătat mai sus.

[30] *Ibidem*, p. 190. Încărcarea maximă la monument este de 2,5 kg/cm² depășind norma admisibilă (datele privind greutatea, volumul și încărcarea monumentului, după S. Comănescu, *op. cit.*, p. 189).

[31] *Ibidem*. p. 190.

Întrucît în S.I și S. XIII nivelul antic s-a păstrat la marginea trotuarului și aproape corespunde cu cota acestuia, se poate considera că diferența de nivel, rezultată din tasarea terenului de fundație la marginea trotuarului, față de nivelul de călcare antic de pămînt din același punct este neglijabilă [32]. Desigur că tasarea fundației din încărcarea monumentului a fost mult mai mare la centru.

Pe de altă parte, înclinarea generală est-vest a planurilor treptelor de aproape un grad centezimal [33], contrară celei concentrice pomenită mai sus, denotă și o tasare suplimentară a terenului de fundație. Spre exemplificare, la planul orizontal al treptei a VII-a, diferența de nivel a rîndului de treaptă este de 0,46 m, aproape la fel ca la treapta a II-a înclinată spre înăuntru, unde înclinarea propriului rînd de treaptă este de 0,50 m [34]. Pe profilul VI—XIV [35] se observă net la peronul cu trepte înclinarea concentrică și totodată și înclinarea generală est-vest atestată de diferența de nivel a planului de trepte. Din compararea cotelor atît la nivelul promenoarului, soclului, cît și la rosturile orizontale ale asizelor de emplecton, rezultă, de asemenea, înclinarea generală a ruinei, de la sud-est la nord-vest.

Pe de altă parte măsurătorile topografice evidențiază o abatere de la verticală a axului monumentului [36], ruina fiind înclinată către nord — nord-vest [37].

Din planul de situație a vîrfului ruinei [38] se observă la cercul trasat pe nucleul pătrat (din care se păstrează doar un semicerc) că și miezul pătrat a urmat înclinarea generală constatată la nivelul promenoarului, 162,26 m fiind cota cea mai mică înscrisă pe cerc spre nord-vest, crescînd apoi la jumătatea cercului la 162,38 m la nord-est și respectiv 162,35 m la sud-vest. Dacă se adaugă diferența de nivel în continuare și pentru cealaltă jumătate a cercului care lipsește (pietrele nucleului pătrat și emplectonul fiind dislocate aici din vechime) se ajunge la o înclinare de circa 0,16 m, ce ar reprezenta înclinarea generală spre nord-vest a ruinei la nivelul miezului rectangular.

Această concordă dealtfel cu abaterea de la verticală, redată grafic pe același plan prin situarea centrului fizic al ruinei la nord — nord-vest de centrul său geometric.

În lumina expunerii, monumentul reprezintă nu numai o lucrare străbună închinată faptelor de arme, ci și un *summum* al gîndirii științifice a epocii, aplicată la arta construcțiilor, ce reflectă cunoștințele romanilor despre terenurile de fundație, în cazul de față despre loess, fapt ce explică construirea trotuarului de beton, cît și priceperea lor în alegerea materialelor de construcție, dozarea și compoziția betonului de legătură în raport cu sarcina [39], și alte cunoștințe din domeniul amintit ce și-au găsit aplicarea în construirea monumentului.

Pînă acum se credea că proprietatea loessului, ca teren de fundație, de a se tasa din cauza compresibilității mari și a sensibilității la înmuiere a fost descoperită abia în epoca modernă. Situația constatată la monumentul de la Adamclisi arată fără echivoc că aceste caracteristici erau cunoscute încă din antichitate (de la începutul secolului al II-lea e.n. în cazul de față) pe cale empirică desigur și că romanii au ținut seama de ele încă din proiect la construirea trofeului lui Traian de la Adamclisi [40].

Din studiul elementelor construcției reiese că arhitecții și inginerii antici au observat principiile existente în vremea lor, sintetizate de Vitruvius Pollio în *De Architectura*, cu un veac mai înainte, privind natura locului, particularitățile materialelor de construcție și sta-

[32] Pentru nivelment s-a utilizat nivelul cu luneta și mira, folosindu-se marcajul profilelor radiale existente pe treptele monumentului. Un nivelment geometric s-a făcut și în S.D-D' (v. fig. 21) în scopul înregistrării efectelor deformației plastice a asizelor de beton ciclopean și ale tasării.

[33] S. Comănescu în *Das Siegesdenkmal*, p. 132—133; idem, StCl, III, 1961, p. 124; idem AAPh, 1963, p. 192.

[34] Idem, *Das Siegesdenkmal*, tab. 10, p. 132.

[35] DSAPC, *Proiect nr. 8 464. Ridicări topografice la monumentul de la Adamclisi*, 2, 1962.

[36] Silviu Comănescu în *Das Siegesdenkmal*, p. 126, 132 și fig. 23, p. 131; idem, StCl, III, 1961, p. 124; idem AAPh, 1963, p. 192.

[37] Idem în *Das Siegesdenkmal*, p. 133 și StCl, III, p. 125. Ridicările topografice făcute de către DSAPC confirmă înclinarea ruinei și înregistrările noastre din S.B., expuse în raportul privind săpăturile de la Adamclisi din 1960, referitoare la tasare (vezi proiect nr. 8 464/1962, 1, memoriu tehnic, p. 7 și 8) S. Comănescu (AAPh, p. 192) consideră greșit abaterile de la orizontală și de la verticală ale monumentului ca erori de construcție, ultima fiind corectată la nivelul turnului pătrat, iar înclinarea treptelor ca inițială; crepidomei îi atribuie 9 trepte, ceea ce nu corespunde evident situației obiective (p. 185).

[38] DSAPC, *op. cit.*

[39] Al. Steopoe în *Das Siegesdenkmal*, p. 150—162; idem, *Durabilitatea betoanelor*, București, 1965, p. 40—42; idem, *Materiale de construcție*, București, 1964, p. 192 și 200.

[40] Vitruviu, *Despre arhitectură*, trad. G. M. Cantacuzino, Traian Costa și Grigore Ionescu, București, 1964, în capitolul despre fundații (IV) vorbește fie de „pămînt sănătos", fie de „umplutură sau mlăștinos", fără referire specială la pămîntul galben (cunoscut azi sub denumirea de loess) ca teren de fundație.

bilirea dimensiunilor de fundare, spre a realiza în primul rînd condiția de soliditate alături de cele de utilitate și frumusețe [41].

Tehnica de construcție a monumentului triumfal, zidărie uscată din blocuri mari de talie fin tăiate, lucrate cu o precizie uluitoare și perfect asamblate (solidarizate cu agrafe), existentă în Italia, amintește, dacă ținem seamă și de tendința spre colosal a apareiajului culminantă la trofeu și statuile ce-l înconjurau, de aceeași tehnică a tăierii, și a punerii în operă, de predilecția pentru colosal din Persia, Siria și Fenicia, ce se constată și în epoca imperială romană în secolul I e.n. și în cele următoare [42] în ținuturile din Orient cucerite de romani, ca Siria, Fenicia și Africa. Faimosul trilithon de la Baalbek din subasmentul templului lui Iuppiter Heliopolitanul (cu data de 60 e.n. înscrisă pe tamburul unei coloane) este o performanță în materie de lucrare și asamblare de blocuri colosale din acea vreme.

La monumentul triumfal de la Adamclisi, paramentul este lucrat în tehnica *opus quadratum* [43], fără mortar, de cea mai bună tradiție grecească, emplectonul fiind doar în tehnica neaoș romană, *opera caementicia.*

De altfel, monumentul închide în sine o mulțime de înțelesuri, ce ni se dezvăluie treptat, încredințate de cei ce l-au durat, călăuziți fiind de ideea veșniciei construcției, așa de caracteristică spiritului antic, prezentă și în lucrarea lui Vitruvius [44].

Deși se mai păstrează doar pe o înălțime de 13,45 m față de cea inițială, socotită a fi fost de circa 37 m, monumentul lasă și acum o impresie copleșitoare privitorului, cum e și firesc de altfel, pentru operele *quae supersunt.*

[41] *Ibidem,* 45–46.

[42] Vezi A. v. Gerkan în *Corolla Ludwig Curtius* (1937), p. 55–59 și Ernest Will în *Mélanges offerts à Kazimierz Michalowski,* Varșovia, 1966, p. 725–729.

[43] Solidarizarea cu agrafe „în coadă de rîndunică" întîlnită la paramentul monumentului reapare în a doua jumătate a secolului I e.n. la Roma (vezi G. Lugli, *La tecnica edilizia romana,* I, text, Roma, 1957, p. 237 și n. 1, p. 237).

[44] Vitruvius Pollio, *De architectura,* ed. Otto Holtze, Leipzig, 1869, I, 5, 3 și II, 8, 7.

V. ELABORAREA PROIECTULUI ARHITECTURAL

1. CONCEPȚIA ARHITECTURALĂ

Plăsmuirea monumentului triumfal ține desigur de epocă și de personalitatea demiurgului. Abordarea ei are șansa unei reconstituiri a ideii concretizate în proiect doar dacă se ține seamă de contextul istoric dat.

De aceea, părerile după care ar fi o creație a secolului I i.e.n. sau a celui de-al patrulea veac al erei noastre scoteau monumentul din epocă și înlăturau prin aceasta posibilitatea abordării genezei sale ca o expresie autentică a anumitor împrejurări istorice, care l-au generat atît pe planul acțiunii, cît și al gîndirii, în legătură indisolubilă cu celelalte monumente din același loc, despre care am amintit, și cu care se află și în relație geometrică directă.

După toate datele de care dispunem, monumentul triumfal apare ca o creație a epocii lui Traian. Constatarea însăși nu este suficientă și este necesar a căuta în imperiu sursele de inspirație concrete ce au dus la realizarea acestei forme și nu a alteia, de a determina apoi ceea ce ține de aportul propriu-zis al artistului, partea de originalitate a creației. Sînt de descifrat mai apoi și modul cum a fost proiectat, în funcție de cerințele și problemele ce le ridica un astfel de monument triumfal, pornind mai întîi de la stabilirea formei și, în funcție de aceasta, ajungînd la alcătuirea compoziției sub aspectul compunerii și ordonării ciclului narativ, elemente esențiale cerute de semnificația mesajului ce urma să fie transmis generațiilor de privitori.

Trebuie să mărturisim că, într-un anumit sens, această operație este dificilă deoarece înseamnă, în fond, o încercare de a pătrunde gîndurile acelui mare arhitect al lumii vechi, riscînd a fi, totodată, și o tentativă de reconstituire a unui proces de creație la aproape două milenii distanță.

Pînă acum problema monumentului triumfal de la Adamclisi a fost abordată din anumite unghiuri de vedere, cum ar fi, de pildă, sub aspectul căutărilor febrile de analogii iconografice, ornamentale și stilistice, pentru o mai bună și definitivă fixare cronologică, dată fiind controversa inițiată de Adolf Furtwängler privind datarea. Nu au lipsit totuşi nici investigațiile privind latura arhitecturală, însă aceste eforturi, fiind îndreptate unilateral spre lămurirea datelor cronologice și subordonate nemijlocit acestui scop, au avut drept consecință firească estomparea procesului demiurgic. Răspîndirea aproape generală a formelor arhitecturale în imperiu ce se găsesc reunite în monumentul triumfal de la Adamclisi nu îngăduie căutarea unui prototip, după cum au încercat unii cercetători, însă nu exclude deloc abandonarea oricărei căutări și apropieri de unele tipuri de monumente sau de părți arhitecturale ce ar fi putut avea o pondere mare în elaborarea compoziției monumentale de la Adamclisi.

Un arhitect cum a fost cel ce a elaborat proiectul monumentului triumfal de la Tropaeum Traiani cunoștea aproape toate monumentele de seamă existente în vremea sa: orientale, grecești și romane din regiunea Mediteranei. Complexitatea operei ce urma să fie înfăptuită

nu-l putea limita la un singur model de inspirație. Pentru aceasta era necesară o sintetizare a elementelor arhitecturale cunoscute.

În cîmpul său vizual erau prezente construcțiile monumentale de la Roma, de pe Via Appia, coasta Mării Tireniene și din alte părți, nu numai monumentele elenistice din Siria, Asia Mică, Africa sau Grecia, de pildă.

Desfășurarea registrelor narative și iconografice, și construirea soclului pentru susținerea greutății colosale a statuii din vîrf au necesitat o proiectare în ,,etaje'' de la bun început, ceea ce a dus la realizarea unei construcții impunătoare de 40 m diametru la bază și cu o înălțime apropiată.

De reținut că A. Furtwängler considera alternanța diferitelor ,,etaje'' ale construcțiilor de la Tropaeum și La Turbie, de formă cilindrică, poligonală, patrulateră etc., ca o expresie a gîndirii elenistice în arta construcțiilor [1]. În sprijinul teoriilor sale se referea la Farul din Alexandria ridicat între 300—280 î.e.n., păstrat în forma originară pînă la sfîrșitul secolului al VIII-lea e.n., care se compunea din 3 etaje : un turn pătrat, altul octogonal, surmontat la rîndul său de unul circular cu acoperiș conic [2]. Interpretarea în sine poate fi parțial acceptată, însă nu în sensul folosirii ei pentru plasarea cronologică a monumentului triumfal de la Tropaeum Traiani în anul 29 î.e.n., ci dimpotrivă în 109 e.n.

Cu această datare, interpretarea amintită capătă alte dimensiuni și semnificații, deoarece nu ne aflăm în fața unei opere de concepție elenistică realizată în secolul I î.e.n., ci a uneia de la începutul veacului al II-lea e.n., deci aproape la un secol și jumătate distanță cînd practic elenismul (clasic) nu mai exista.

Monumentul triumfal de la Adamclisi ar fi deci mai degrabă o expresie a tradiției elenistice ca monument gigantic de artă romană din epoca lui Traian. Dealtfel sînt și alte elemente, de ordin tehnic, în afară de configurația arhitecturală, care converg în această direcție.

Spre deosebire de alte monumente antice, înălțimea mare ,,etajată'' a construcției și alternanța părților arhitecturale nu au servit doar scopului tehnico-constructiv și expresiei arhitectonice a ansamblului, ci au slujit și la întruchiparea succesivă și graduală a ideii romane de triumf : victoria, narată plastic în registrul metopelor, supunerea celor învinși amplificată, în imaginile sculptate pe merloane, culminînd cu triumful concretizat prin trofeul cu arme din vîrf ce încununa monumentul.

Dedicația, cuprindea, în puține cuvinte, sub trofeu ceea ce era povestit prin dăltuirea în piatră : faptele de arme ale împăratului și armatei, ocrotită de zeul principal militar Mars Ultor căruia îi era închinat monumentul, idee ce exprima de fapt programul ideologic al întregii lucrări.

Dacă privim monumentul triumfal sub aspectul părților arhitecturale componente, baza circulară, tamburul cilindric, baza hexagonală etajată și trofeul, putem spune că toate acestea, luate separat, se găsesc în repertoriul arhitecturii romane din secolul I e.n. și că nu s-a recurs direct în elaborarea formei arhitecturale de ansamblu la un tip primar, elenistic de pildă.

Chiar și baza circulară, cu trepte de jur împrejur *(krêpis)* grecească, intrase deja de mult în arhitectura romană monumentală. Vitruvius a dedicat un capitol special templelor cu subasment rotund [3], cu trepte de jur împrejur.

Sînt cunoscute ruinele unor edificii romane, ca templul Vestei de la Tivoli (50—31 î.e.n.) sau cel din Forum Boarium [4], însă cu podium circular italic, avînd baza în același plan cu elevația. Pentru Italia, și în general pentru monumentele romane, negrecești, este caracteristic podiumul patrulater. În Orient se găsește izolat, la mausoleul roman de la Adalia (Delik Taș) pe coasta Asiei Mici, unde întîlnim un corp cilindric pe o bază patrulateră. Evident, aceasta

[1] Adolf Furtwängler, Sitzungsberichte-München, III, 1904, p. 406.

[2] F. Castagnoli, EAACO, III, 1960, p. 596.

[3] Vitruvius, *Despre arhitectură* (trad. G. M. Cantacuzino, Traian Costa și Grigore Ionescu), București, 1964, cap. VIII (p. 167—168) și pl. 39.

[4] R. Bordenache și H. Stern, *Documentar analitic. Studiul ordinelor și elementelor de arhitectură clasică. Antichitatea greco-romană și Renașterea*, București, 1971, schițele 26,27 și p. 40—41 ; vezi și p. 38—39 și pl. XVIII, fig. 3 și schița 22/9. Sau cu baza aproape în același plan cu elevația, la Gaeta (vezi la Rudolf Fellmann, *Das Grab des Lucius Munatius Plancus*, Basel, 1957, fig. 9, 11 și p. 14, 31 (cca 20 î.e.n.) sau la Falerii (Bernt Götze, *Ein römischer Rundgrab in Falerii*, Stuttgart, 1939, pl. III).

este o transplantare a tipului de monument funerar cu podium de la Roma în Orient [5]. De altfel este un monument funerar al unui magistrat roman și planul camerei funerare este de tip roman. Datarea lui, precizată de curînd, în epoca lui Hadrian [6] (sau la începutul secolului al II-lea e.n.) îl scoate din categoria monumentelor comparabile cu trofeul lui Traian de la Adamclisi și ca sursă de inspirație posibilă pentru tamburul cilindric și crenelaj.

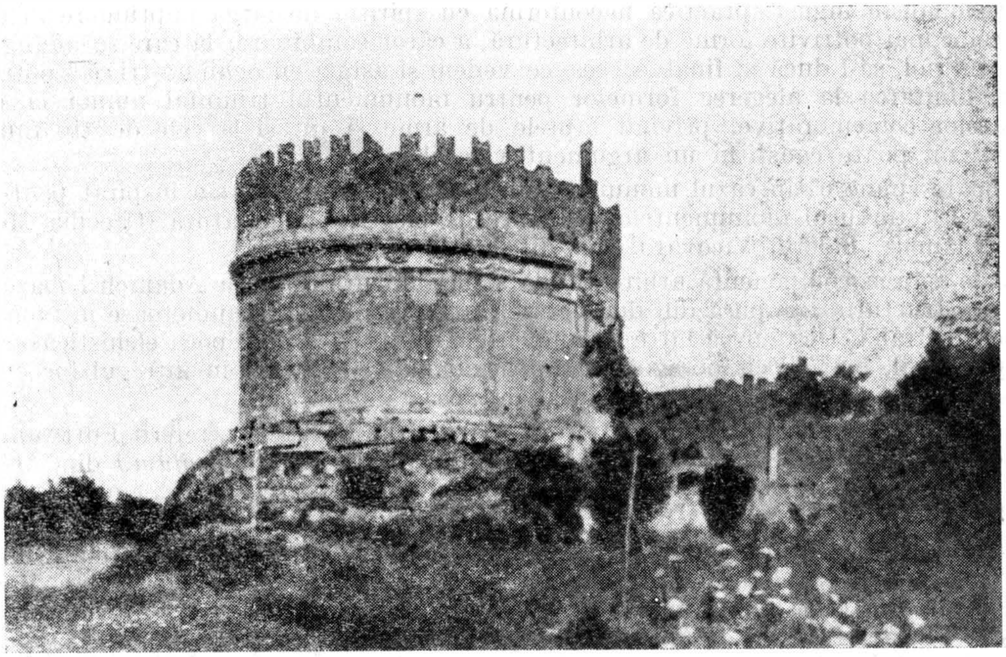

Fig. 23. Mausoleul Caeciliei Metella de pe Via Appia. Se observă două merloane din coronamentul antic, în rest merlatura este medievală (după EAACO).

Gr. Tocilescu desemna corpul cilindric cu „acoperiș'' tronconic al monumentului (în care includea greșit și treptele) drept *tumulus* [7]. Desigur că avea în vedere o înrudire a monumentului în privința acestei părți arhitecturale cu monumentele funerare cu tambur cilindric și merlatură din Italia. Adolf Furtwängler căuta apropieri sub raport arhitectural numai în epoca republicană și augustee între monumentele funerare cu corp cilindric din Roma și alte localități de pe coastă : monumentul Caeciliei Metella (fig. 23), cel al lui Munatius Plancus de la Gaeta, monumentul funerar al Plautiilor de pe Tibru, precum și în monumentul de la Villa Patrizi din Roma, cel de la Falerii și altele, de pe Via Appia [8].

În privința corpului cilindric și a crenelajului, Tropaeum Traiani este mai apropiat de monumentele din Italia decît de cele din Orient. De aceea, pentru forma corpului cilindric cu balustradă crenelată și acoperiș conic, nu se poate trimite la monumentele elenistice ca sursă de inspirație (Arsinoienonul din Samothrace, turnurile rotunde ale orașului Perga [9] sau monumentul lui Attalos I al Pergamului, amintind de victoria lui asupra galaților (sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n.) [10]. Tipul de monument cu tambur cilindric, cu bază, de asemenea, circulară, surmontat de un grup statuar, ca să ne referim doar la cel amintit în urmă, suferise în decursul vremurilor o evoluție sensibilă (monumentul de la La Turbie stă mărturie în

[5] B. Pace, EAACO, I, 1958, p. 62.

[6] *Ibidem.*

[7] Gr. G. Tocilescu, RIAF, VII, 1894, p. 273—274.

[8] Adolf Furtwängler, *op. cit.*, p. 408. Pentru monumentul Caeciliei Metella, vezi și Rudolf Fellmann, *op. cit.*, p. 66—68 (cca 20 î.e.n.) și p. 81.

[9] Vezi Franz Studniczka, *Tropaeum Traiani*, Leipzig, 1904, fig. 6, 7 și p. 27, 31, 63.

[10] Radu Florescu, *Adamclisi*, București, 1973, fig. 11 și p. 3, lasă să se înțeleagă că arhitectul monumentului triumfal de la Adamclisi s-ar fi inspirat pentru forma arhitecturală de la acest monument elenistic (sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n.). La Adamclisi, în elaborarea formei arhitecturale, nu aflăm ca sursă de inspirație directă monumente din epoca elenistică propriu-zisă.

acest sens) și este greu de crezut că arhitectul recurgea numai la tipuri primare ca sursă de inspirație, lăsînd la o parte formele ulterioare, dezvoltate, ale monumentelor fie de tip comemorativ (trofeu), fie de caracter funerar, numai ca să justifice înlocuirea podiumului cu *krêpis* elenistică. Trebuie să admitem că arhitectul antic opera de la suma și înălțimea cunoștințelor epocii sale și îi era liberă alegerea în gîndirea și elaborarea formelor în plăsmuirea acestui măreț monument și nu vedem ce element l-ar fi putut determina să se cantoneze într-un regionalism îngust, practică neconformă cu spiritul de largă cuprindere al epocii, în alegerea celor mai potrivite forme de arhitectură, a căror combinare, la care se adăugau rezolvări cu totul noi, să-l ducă în final la ceea ce vedem și astăzi cu ochii noștri că a putut realiza. De aceea, limitarea la alegerea formelor pentru monumentul triumfal numai la domeniul monumentelor comemorative, privind faptele de arme și nu și la cele de tip funerar sau de alt gen, nu poate constitui un argument valabil.

Se poate spune că în cazul monumentului triumfal arhitectul s-a inspirat pentru corpul cilindric de la tamburul monumentelor funerare de piatră cu merlatură (Caecilia Metella, L. Munatius Plancus, Falerii, Vicovaro, Tor di Quinto etc.).

Cea de-a treia componentă arhitecturală a monumentului de la Adamclisi, baza hexagonală a suprastructurii, compusă din două etaje, are corespondențe numeroase în monumentele poligonale din Italia. Desigur că între monumentele create încă din epoca elenistică erau unele de plan poligonal, mai precis octogonale sau hexagonale, luate fie în întregul lor, fie avînd doar o parte a ansamblului lor arhitectural de această formă.

Este suficient să reamintim de Farul din Alexandria, la care s-a referit Furtwängler, care avea cel de-al doilea etaj octogonal, sau de Turnul Vînturilor *(Horologium)* din Atena, construit de Andronic din Kyrrhos din marmură de Pentelic în secolul I î.e.n. [11], în întregime octogonal.

Totuși, imaginea celor două baze hexagonale, ce serveau ca soclu trofeului dobrogean, prezintă o asemănare izbitoare cu monumentele funerare poligonale din Italia. Mai jos, ne vom referi mai pe larg la altarele octogonale din nordul Italiei (fig. 24) din zona Altino-Oderzo (și la pilaștrii funerari cu opt colțuri de la Murano). H. Gabelmann notează altare octogonale pe pămîntul italic, cu decor vegetal, parțial întîlnit și pe pilaștrii bazei hexagonale de la Adamclisi (acantă). Despre cele hexagonale, care desigur că au existat în aceeași vreme (dinainte de secolul al II-lea e.n.), nu face decît consemnări în treacăt, deoarece nu intrau în cîmpul tratării subiectului său. Înregistrează totuși unul la Portogruaro, însă și acesta la legenda figurii este trecut ca octogonal [12].

Un prețios element de referință pentru monumentul de la Adamclisi este trofeul lui Augustus din Alpi, La Turbie, înălțat nu departe de coasta Mării Mediterane în anul 7—6 î.e.n., ca urmare a victoriilor obținute asupra neamurilor din Alpi *(Gentes Alpinae devictae)* enumerate în dedicație, cunoscută în întregime după Plinius. Din inscripția dedicatorie s-au păstrat 136 fragmente.

Spre deosebire de trofeul lui Traian de la Adamclisi, care a rămas îngropat în uitare, La Turbie este menționat într-un poem provensal de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, creație a unui călugăr, Raimond Féraud, de la Mănăstirea Roquesteron, intitulat *La Vida de Sant Honorat*, alcătuit pe baza unei legende carolingiene. Poemul cuprinde o descriere din veacul al V-lea a monumentului numit „La Tor del jayan" (Turnul uriașului), și relatarea distrugerii statuilor din vîrf, socotite ca reprezentînd idoli, la îndemnul sf. Honoratus [13]. Imaginea monumentului de triumf din Alpi a fost reconstituită grafic în trei rînduri. Mai întîi de George Niemann, apoi de J. C. Formigé în urma săpăturilor arheologice din anii 1905—1909 și în fine de către Jules Formigé după încheierea cercetărilor arheologice din 1920—1929, cînd, s-au recoltat, în total, circa 3 000 de fragmente mari și mici, de piatră și de marmură ce proveneau din edificiu, împrăștiate pe o mare suprafață.

[11] Josef Durm, *Die Baukunst der Griechen*, I, Darmstadt, 1881, p. 206—207; vezi și Walter Judeich, *Topographie von Athen*, ed. a II-a, München, 1931, fig. 48, p. 373, pl. 19 și p. 97; vezi și Ranuccio Bianchi Bandinelli, *Rome, centre du pouvoir*, Paris, 1969, p. 163.

[12] H. Gabelmann, Aquileia Nostra, 38, 1967, fig. 19 și col. 43.

[13] Jules Formigé, *Le Trophée des Alpes (La Turbie)*, Paris, 1949, p. 20—21, 51.

Ca urmare s-a ajuns în 1934 la o nouă reconstituire a trofeului din Alpi [14], prin integrarea altor piese descoperite cu prilejul amintit, ceea ce a permis întregirea imaginii arhitectonice de ansamblu (fig. 25). Noua reconstituire modifică sensibil partea conică, acoperişul, care acum apare cilindric la bază şi tronconic piramidal circular mai sus (cu gradene), surmontat de un etaj hexagonal cu bază circulară, pentru susţinerea statuilor lui Augustus [15] şi a celor doi captivi aşezaţi la picioarele sale.

Fig. 24. Altar octogonal de la Altino.

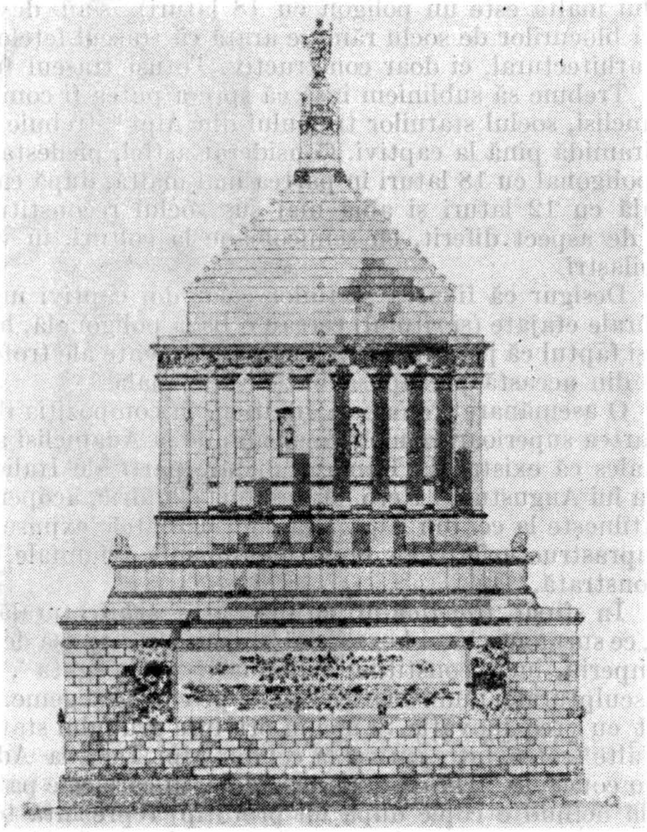

Fig. 25. Trofeul din Alpi.

Restituit astfel, monumentul de la La Turbie, dacă facem abstracţie de cele două subasmente şi tamburul cu coloane, ar prezenta o mare asemănare a liniilor arhitecturale de contur cu monumentul triumfal de la Tropaeum Traiani, lipsindu-i doar stereobatul cu trepte din imaginea de profil a ansamblului, privită astfel, prin detaşarea tamburului cilindric şi a subasmentelor rectangulare [16].

Or, tocmai acest lucru este subliniat de Jules Formigé care consideră că partea principală a monumentului de la Adamclisi (de la trepte în sus) ar reproduce formele arhitecturale sus-amintite de la La Turbie, mai ales că autorul amintit atribuie şi alte identităţi monumentului triumfal dobrogean cu cel monegasc (piramidă, o bază hexagonală, 2 captivi, egalitatea înălţimii tamburului cilindric (inclusiv treptele) cu cea a suprastructurii (inclusiv trofeul), care nu corespund realităţii [17]. De unde rezultă că în reconstituirea părţii superioare a trofeului din Alpi a fost atras de arhitectura monumentului de la Adamclisi.

[14] *Ibidem,* fig. 7 şi p. 35, 40, 48, 65, 70.
[15] *Ibidem,* fig. 51.
[16] Compară fig. 51 (J. Formigé, *op. cit.*) cu fig. 29 la noi.
[17] J. Formigé, *op. cit.*, p. 74–75 şi fig. 62 (unde foloseşte reconstituirea făcută de Niemann, cu o singură bază hexagonală).

Un punct asupra căruia merită încă să stăruim este cel presupus de Jules Formigé, al asemănării celor două monumente în privința piedestalului hexagonal ce susținea statuile din vîrf, deoarece pentru atic și piramidă s-au găsit totuși suficiente blocuri, respectiv gradene, spre a asigura reconstituirea lor grafică, iar deosebirea față de monumentul de la Adamclisi este evidentă. Pentru baza hexagonală ce suporta statuia lui Augustus și ale celor doi captivi îngenunchiați, lucrurile nu par a fi la fel de simple.

Din soclul, circular în partea de jos al bazei „hexagonale" de la La Turbie (care în partea lui înaltă este un poligon cu 18 laturi), s-au descoperit două blocuri [18]. Adîncimea diferită a blocurilor de soclu rămase arată că traseul fețelor posterioare era neregulat neavînd deci rost arhitectural, ci doar constructiv. Totuși traseul fețelor posterioare ar genera un hexagon.

Trebuie să subliniem însă că spre a putea fi comparat cu baza hexagonală etajată de la Adamclisi, soclul statuilor trofeului din Alpi [19] trebuie privit, de asemenea, în întregul său, de la piramidă pînă la captivi. Considerat astfel, piedestalul nu era hexagonal, deoarece la bază era poligonal cu 18 laturi în partea mai înaltă, după care urma în reconstituire o asiză tot poligonală cu 12 laturi și abia mai sus soclul reconstituit căpăta forma prismatică hexagonală însă de aspect diferit, cu semicoloane la colțuri, în vreme ce la Adamclisi, baza hexagonală are pilaștri.

Desigur că fixarea statuilor celor doi captivi îngenunchiați și alternanța formelor arhitecturale etajate (și ritmul) cereau o bază poligonală, hexagonală sus, la La Turbie. Este curios totuși faptul că printre cele 3 000 de fragmente ale trofeului din Alpi nu s-a păstrat nici măcar unul din această presupusă bază hexagonală.

O asemănare trebuie să admitem în compoziția de ansamblu, însă nu se poate considera că partea superioară a monumentului de la Adamclisi ar reprezenta o copie după La Turbie [20]. Mai ales că existau la Roma și în alte părți ale Italiei, după cum am spus, monumente din epoca lui Augustus și Nero, cu tambur cilindric, acoperiș conic și balustradă crenelată care nu se întîlnește la cel din Alpi. Din considerentele expuse rezultă că nici asemănarea soclurilor de la suprastructurile celor două monumente triumfale, din Alpi și de la Tropaeum, nu a fost demonstrată.

În sfîrșit, *tropaion*-ul, ultima parte arhitecturală a monumentului triumfal de la Adamclisi, ce surmonta baza hexagonală superioară era așa de răspîndit și standardizat în secolul I e. n., în imperiu, încît constituie o preluare „de-a gata", după cum ne-o dovedesc reprezentările sale sculpturale, numismatice sau de pe camee și geme. Aici arhitectul proiectant nu a intervenit cu vreo inovație. Și nici în privința grupului statuar ce-l înconjura, existent, de asemenea, și la alte trofee, între care și la cel din Alpi. Deci la Adamclisi la monumentul de triumf întîlnim o concepție arhitecturală originală, în care cele patru părți arhitecturale (forma sa arhitecturală nefiind o copie după un prototip) reprezintă tot atîtea surse diferite de inspirație din arhitectura monumentală romană : baza circulară cu trepte de jur împrejur, după templele romane cu astfel de subasment, tamburul cilindric cu balustradă crenelată de la monumentele funerare de acest fel de la Roma și împrejurimi, baza hexagonală etajată a suprastructurii reamintind de alte monumente funerare romane (altarele poligonale) și, în sfîrșit, trofeul cu grupul statuar așa de răspîndit în arta monumentală romană.

Dacă privim monumentul triumfal nu numai după părțile aparente, ci includem în considerațiile noastre și pilonul pătrat din blocuri de talie din emplecton, luat însă împreună cu baza etajată hexagonală ce-l surmonta, inclusiv trofeul din vîrf, atunci pilonul nu mai apare doar ca o soluție tehnică, așa cum este de fapt, ci reproduce o formă arhitecturală monumentală romană, pe cea a turnurilor rectangulare fie cu trofeu în vîrf, din Gallia, de pe Valea Iserei, fie cu rost funerar ca „Tomba di Terone" (fig. 26) de la Agrigento din Sicilia [21].

Astfel privit, monumentul de la Adamclisi apare ca o îmbinare, din proiect, a două tipuri de monumente romane : a turnului rectangular și a celui cu corp cilindric de tipul monumentelor funerare din Roma și împrejurimi, de pe coastă. Ceea ce ar fi o dovadă în plus, rele-

[18] J. Formigé, *op. cit.*, fig. 11, p. 73 și fig. 60.

[19] *Ibidem*, fig. 7, 11, 51 și p. 72–74.

[20] *Ibidem*, p. 74–75. Franz Studniczka, *op. cit.*, p. 63–64, trimite la analogii cu elemente de arhitectură din Răsărit, din Attica, pentru capitelurile bazei hexagonale, ca și pentru forma poligonală a suprastructurii instalată pe un plan circular, socotită ca orientală.

[21] A. Della Seta, *Italia Antica*, Bergamo, 1922, fig. 112 și p. 122 ; Luigi Crema în *Enciclopedia dell'Arte Classica*, XII, 1959, 1, p. 128–129 (primul sfert al secolului I î.e.n.).

vantă, pentru originalitatea creației și inventivitatea arhitectului din vechime, în căutare de noi soluții pentru elaborarea formei arhitecturale la Tropaeum Traiani.

În concluzie, se poate spune că nu numai decorația monumentului, ci și părțile arhitectonice sînt rezultatul dezvoltării istorice a formelor respective, deci romane, și că arhitectul antic nu a recurs la modelele mai vechi, elenistice, în elaborarea compoziției de ansamblu [22].

Fig. 26. „Tomba din Terone".

Totuși este clar că la baza proiectului stă concepția de tradiție elenistică, ce dezvăluie faptul că demiurgul a aparținut unei înalte școli ce-și trăgea seva din Orient.

Proiectul. Cercetările întreprinse de noi la monument în 1960 și 1963, la trepte și fundație, ne-au îngăduit să facem observații arheologice precise, ce constituie un solid punct de plecare pentru studierea arhitecturii construcției. Urmînd această cale am ajuns în cele din urmă la identificarea tramei modulare a monumentului triumfal. Înainte de a trece la calculul dimensiunilor monumentului și la relevarea corecturilor ce se impun pe alocuri în plan și elevație, ținem să aducem unele precizări în legătură cu modulul, care este într-adevăr cel exprimat de numărul 6 (6 picioare romane, egal cu distanța dintre axele pilaștrilor) considerat ca număr perfect în antichitate și pentru că numărul de 6 picioare exprima măsura corpului omenesc, idee clar expusă de Vitruvius [23]. De remarcat faptul, nu lipsit de semnificație, că înălțimea de

[22] Pentru Monumentul de la Adamclisi s-au căutat și alte analogii. Tocilescu și Benndorf în 1895 considerau Odeonul lui Pericle din Atena ca un prototip (Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 166—167) interpretare dezmințită de săpăturile arheologice (C. Anti, *Teatri greci arcaici*, Padova, 1947, p. 171 și urm.; vezi și P. E. Arias, EAACO, VII, 1966, fig. 768 și p. 649). După Bernt Götze, monumentul triumfal de la Adamclisi ar reprezenta, la origine, o dezvoltare din *tumulus imperatorius*, vizibilă în ordonarea tectonică a părții superioare a tamburului (*op. cit.*, p. 15, 21). Nu credem că se poate stabili o legătură directă între aceste monumente, care reprezintă două tipuri și nu unul dezvoltat de la o formă primară. De altfel, aspectul etnic al genezei monumentelor funerare romane cu tambur cilindric și merlatură a fost abordat de B. Götze (*op. cit.*) neștiințific, de pe pozițiile teoriei latino-indo-germanice (vezi și critica făcută de R. Felmann, *op. cit.*, p. 91—92). Ruinele unui alt monument funerar cu merlatură, corp cilindric și *podium* patrulater (din secolul I e.n.) se află la 40 km de Roma, între Tivoli și Vicovaro (Vezi Georg Daltrop, *Rendiconti*, Roma, XLI, 1968—1969, fig. 3 și p. 121—136).

[23] Vitruviu, *op. cit.*, pl. 7, fig. 2 și p. 102—103. Modulul corespunzător distanței medii dintre axele pilaștrilor a fost întrezărit de George Niemann (Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 38, 40). S. Comănescu, AAPh, 1963, p. 193 indică numărul 6 ca modul.

6 picioare romane (1,7742 m) ce reprezenta în armata romană în epoca imperială măsura etalon pentru talia unui soldat roman din legiuni [24], corespunde cu unitatea modulară a monumentului de la Adamclisi.

După datele din săpături, înregistrate de noi în 1960, diametrul construcției este de 40,21 m la ieșindul treptei-soclu, echivalînd cu 136 picioare romane sau 22 module și 2/3. Ceea ce depășește această dimensiune aparține fundației și trotoarului [25].

Perimetrul corespunzător la baza ieșindului treptei-soclu este de 126,26 m sau 427 picioare romane, deci 71 module și 1/6. De la centrul monumentului pînă la marginea treptei IV sînt 18,63 m, diferența dintre raza la parament (15,26 m) față de cea de mai sus fiind de 3,37 m, căci raza la promenoar era de 17,33 m. Mai rămîn pînă la marginea treptei-soclu 1,48 m, ce reprezintă lățimea acesteia și a treptelor I — IV, însumate. Luate împreună, dimensiunile amintite dau lățimea crepidomei, de la treapta-soclu la parament, de 4,85 m.

În privința înălțimii monumentului sînt de adus mai întîi unele corecturi în succesiunea unor asize la bază, cît și la suprastructura hexagonală și la trofeu. Săpăturile din 1960 au arătat că treapta cea mai de jos, parțial îngropată în betonul trotoarului circular de la baza monumentului, era pe jumătate descoperită de la retragerea profilului în sus. Dealtfel, pe suprafața de călcare are șănțulețe de scurgere a apei de ploaie, săpate din loc în loc, echidistant.

Partea văzută a acestei trepte este de 0,1478 m ($\frac{1}{2}$ de picior roman) și cu aceasta trebuie început calculul elevației monumentului [26]. Înălțimea treptelor I — VII, pînă la baza soclului, este de 1,92 m (6 picioare romane 1/2) cîte un *deunx* (0,2739 m) de fiecare treaptă. Cumulate dau 2,07 m sau 7 picioare romane.

Înălțimea tamburului cilindric pînă la parapet exclusiv baza cu trepte care, după cum am văzut, nu poate fi mai mică de 2,07 m, prin însumarea dimensiunilor fiecărui gen de piese ce compuneau elevația celor 11 asize, nu dă o cifră mai mare de 7,53 m [din care : soclul 0,57 m, 6 blocuri de parament de cîte 0,59 m, deci 3,55 m, friza inferioară 0,59 m, metopa (pilastrul) 1,48 m, friza superioară 0,67 m și, în fine, cornișa, tot de 0,67 m].

Deci treptele împreună cu tamburul ar avea, calculat piesă cu piesă, 9,60 m înălțime obiectiv asigurată, ceea ce nu dă o cifră rotundă în picioare romane (9,46 m = 32 picioare; 9,75 m = 33 picioare). Cifra din urmă reprezintă desigur adevărata înălțime pînă la orizontala de sus a cornișei, căci diferența de 0,15 m dintre calculul teoretic al elevației tamburului cilindric (pînă la coronament) și cel real dispare, dacă avem în vedere înălțimea reală a pieselor de la jumătatea paramentului în sus, cu circa 1—2 cm în plus [27]. Desigur că trebuie să admitem

[24] Vezi Vegetius, *De re militari libri* V, I, 5. Gr. Tocilescu, *Monumentul*, 1895, n. 1, p. 95 se referă la talia amintită fără nici o legătură cu modulul monumentului.

[25] Vezi și Mihai Sâmpetru, Dacia, N. S., XIII, 1969, fig. 2, 4—8 și p. 478—481. După Adolf Furtwängler, Abhandlungen..., 1903, pl. II, dreapta sus, baza construcției era egală cu înălțimea (38,80 m). Radu Florescu, MISLR, București, 1964, fig. 3, p. 163 și fig. 4, p. 165, și 159—185, elaborînd o tramă modulară ipotetică, indică, de asemenea, egalitatea diametrului cu înălțimea, considerîndu-le însă de cîte 42,58 m (144 picioare romane). După autorul citat, înălțimea monumentului (folosește același modul de 6 picioare romane, ca și predecesorii) s-ar compune din patru părți arhitecturale egale, de cîte 10,64 m fiecare (36 picioare romane sau 6 module). Trebuie să subliniem însă că la baza reconstituirii făcute de Radu Florescu *nu stau datele obiective*, nu numai în privința diametrului, după cum am văzut, ci și a înălțimii. Căci construcția nu depășește 40.21 m în diametru la treapta-soclu. Autorul amintit a calculat pentru construcție diametrul fundației (42,58 m), deci a utilizat elemente nevăzute, aflate sub pămînt, scoțîndu-le la suprafață și atribuindu-le construcției. Pentru a asigura înălțimea de 42,58 m, îi era necesar un unghi de pantă a „acoperișului" de 45°, pe care nu l-a putut obține altfel decît înlăturînd din reconstituirile Tocilescu — Niemann și Furtwängler, dalele „acoperișului" din care se păstrează 3 piese (vezi Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 18, 19 și p. 46 și Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal*, fig. 90, 91 și tab. 41, p. 344). Procedînd astfel, R. Florescu a mărit monumentul cu cca 2,40 m la bază și cu mai mult de 5 m în înălțime, ceea ce, trebuie să recunoaștem, constituie un record în materie. De curînd, R. Florescu a reprodus întocmai interpretările sale eronate din 1964 privind monumentul triumfal (*Decebal și Traian*, București, 1980, p. 22—35, schițe și text și n. 51, 53, 82 și comentariile nr. 116—123 și 187—208). Constatăm că în 1980 a modificat doar, radical e drept, succesiunea metopelor (p. 30) închipuită de el în 1964, schimbînd locul la nu mai puțin de 33 de metope din totalul de 54 cîte au fost. Orice comentariu este de prisos privind seriozitatea interpretărilor și argumentării celor două succesiuni prezentate de numitul autor pînă acum. Probabil că într-o lucrare viitoare va veni cu o altă succesiune a metopelor, a treia, la fel de fundamentată „științific" și, totodată, complet diferită de celelalte două.

[26] Mihai Sâmpetru *op. cit.*, fig. 4 și p. 480.

[27] Măsurarea blocurilor de parament indică înălțimi medii diferite între 0,56 m — 0,63 m (vezi și la Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal*, tab. 41, p. 341).

aici adăugarea unei corecţii [28]. Dacă includem merlonul (1,48 m înălţime) dobîndim 11,23 m sau 38 picioare romane, iar la nivelul parapetului (care are 0,89 m) ar fi 10,64 m sau 36 picioare romane.

Evident că în calculul înălţimii monumentului nu intră coronamentul. De la cornişă în sus trebuie calculată înălţimea „acoperişului" şi abia apoi unghiul de înclinare al învelitoarei cu solzi şi nu invers, cum s-a făcut pînă acum.

Cota la baza monumentului (la retragerea profilului treptei-soclu) este de 154,14 m, iar pe „turnul pătrat" la trasajul cercului incizat pe piatră, este de 166,55 m, diferenţa de 12,41 m reprezintă înălţimea nucleului patrulater de zidărie din blocuri ecarisate din interiorul corpului cilindric. De fapt, aceasta este dimensiunea-cheie a traseelor armonice ale construcţiei, ascunsă în zidărie, din care cauză nu a fost reperată pînă acum şi care corespunde cu 42 picioare romane sau 7 module.

2. TRAMA MODULARĂ. TRASEE REGULATOARE

Pornind de la dimensiunea-cheie, înălţimea de 12,42 m a nucleului pătrat de zidărie, deoarece este evident că aceasta stătea la baza calculului elevaţiei în proiectul antic, echivalentă cu 42 de picioare romane sau 7 module, căpătăm, prin întreire, înălţimea de 37,26 m sau 126 picioare romane, egală cu 21 de module, care nu este altceva, după cum vom vedea din înlănţuirea datelor, decît înălţimea totală a monumentului triumfal (fig. 27, 28).

Reţeaua modulară (S. V—E) a proiectului cuprindea o ţesătură de pătrate mici. Pătratul mic, cu latura de 1,7742 m (6 picioare romane = 1 modul) stă la baza sistemului de rapoarte aritmetice al întregului edificiu, înglobînd atît construcţia, cît şi fundaţia. În dreptunghiul proiectului cu baza de 63,86 m sau 216 picioare romane, egal cu 36 de module şi înălţimea de 39,04 m sau 132 picioare romane egal cu 22 module (fără fundaţie 37,26 m sau 126 picioare egal 21 module) sînt 792 pătrate mici în total, din care 756 în reţeaua construcţiei şi 36 în fundaţie.

Erau cîte 36 pătrate mici pe orizontală şi cîte 22 (respectiv 21) pe verticală. Reţeaua de pătrate mici modulare este dublată în proiect, numai pentru construcţie, de o ţesătură de trasee regulatoare geometrice compusă din cercuri, pătrate, triunghiuri etc., astfel că trama modulară capătă expresie geometrică şi invers, reţeaua de trasee geometrice dobîndeşte expresie modulară. O mărime modulară era dată de cercurile mici, cu diametrul de 5,33 m (18 picioare romane) în care erau înscrise pătrate cu latura de 3,84 m (13 picioare romane). Numărul lor era de 84, cîte 12 pe orizontală şi cîte 7 pe verticală, cu un număr identic de pătrate înscrise. Un cerc mic (şi un pătrat corespunzător) îngloba axial 3 pătrate modul sau, mai bine-zis, laturile însumate a trei pătrate mici echivalau cu diametrul cercului, acesta fiind de trei ori modulul. Cea mai mare mărime modulară este exprimată geometric însă prin cercuri (şi pătrate mari înscrise, cu latura de 8,87 m = 30 picioare romane) cu diametrul de 12,42 m (42 picioare romane sau 7 module), 15 în total, 5 pe orizontală şi 3 pe verticală.

Construcţia, considerată pînă la marginea trotuarului, se înscrie în trama-secţiune într-un imens triunghi isoscel cu baza de 55 metri (186 picioare romane sau 31 de module), diametrul monumentului fiind de 40,22 m, plus lăţimile trotuarului de 14,78 m, laturile triunghiului fiind de 46,13 m (156 picioare romane sau 26 de module), iar înălţimea de 37,26 m (126 picioare romane sau 21 de module); triunghiul isoscel amintit are unghiurile egale de cîte 54°, celălalt unghi fiind de 36°. Dacă avem în vedere construcţia propriu-zisă (fără trotuarul lat de 7,39 m = 25 de picioare romane sau $4\frac{1}{6}$ module) constatăm că şi aceasta se înscrie într-un triunghi isoscel cu laturile egale de cîte 42,58 m (144 picioare romane sau 24 module), baza triunghiului avînd 40,22 m sau 136 picioare romane sau $22\frac{2}{3}$ module, înălţimea rămînînd bineînţeles aceeaşi.

[28] În legătură cu necesitatea corecţiilor optice, vezi Vitruviu, *op. cit.*, p. 108, 114.

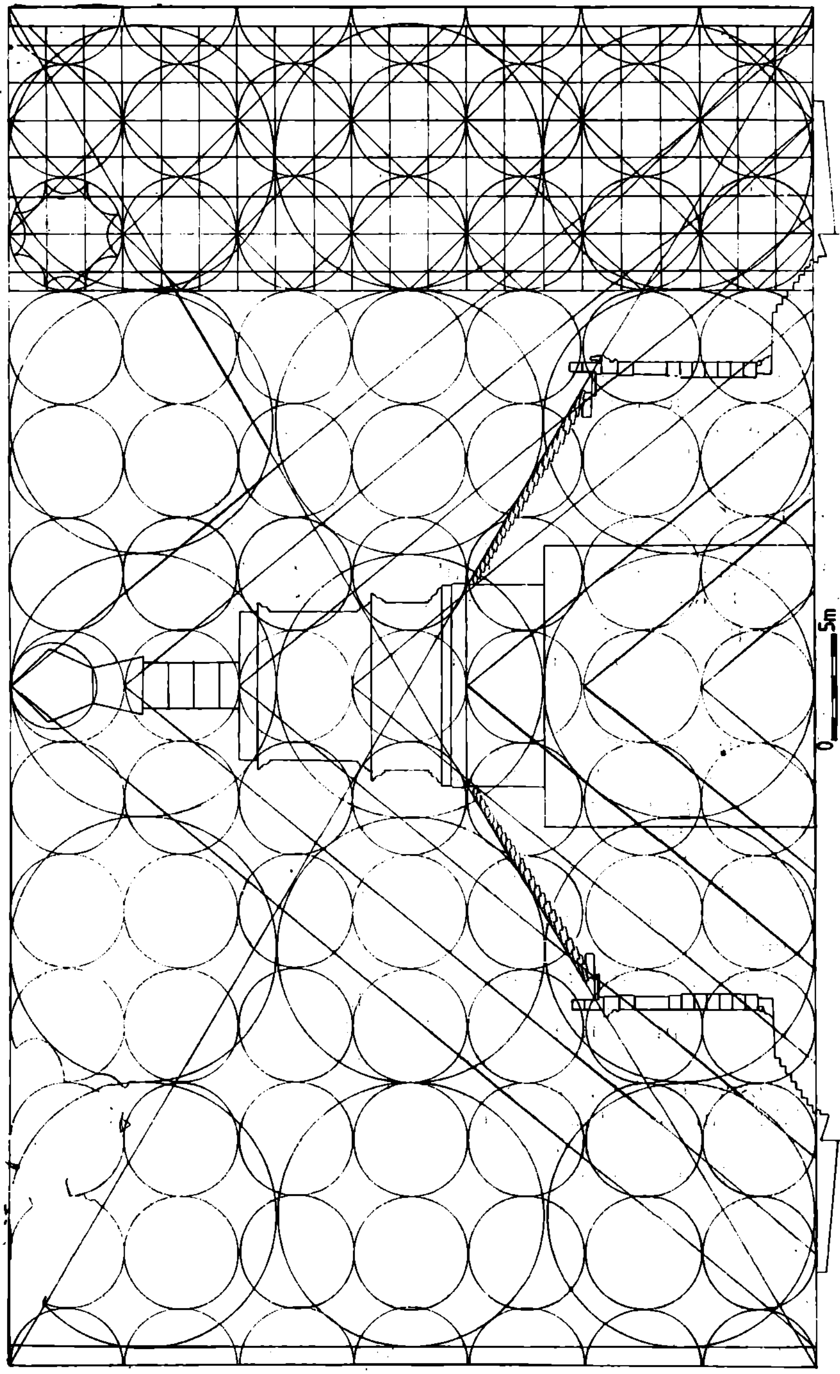

Fig. 27. Traseele regulatoare (fața de sud) ale monumentului triumfal.

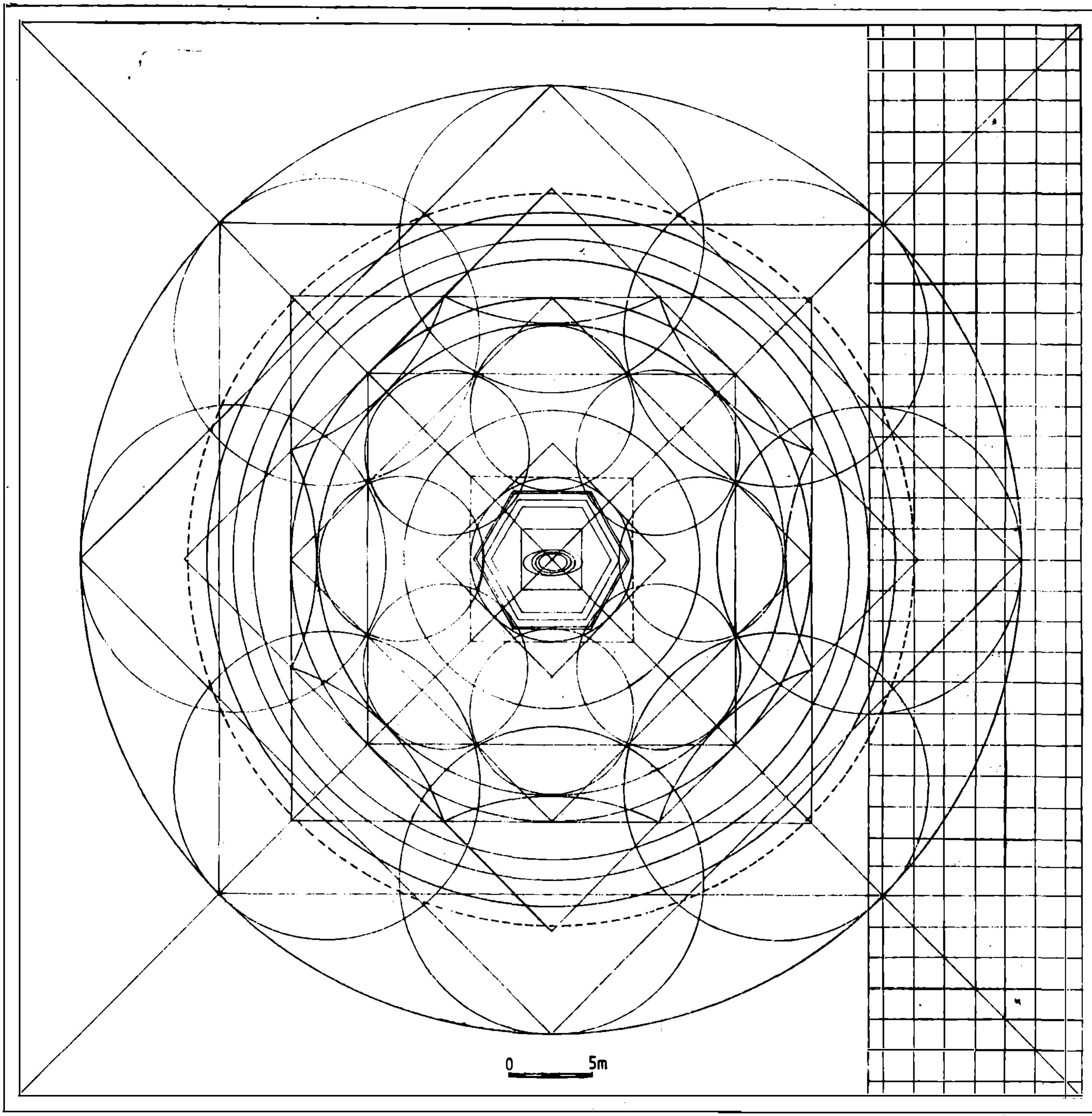

Fig. 28. Traseele regulatoare, în plan (fața de sud este jos).

În acest caz, unghiurile egale ar fi de 60°, iar celălalt unghi de 30°. Diametrul fundației este de 42,58 m (144 picioare romane sau 24 module), iar diametrul inelului de fundație (la blocul de fundație de sub treapta-soclu) este de 40,68 m.

Dacă avem în vedere elevația pe axul monumentului, atunci înălțimea totală a acestuia corespunde întocmai cu 3 cercuri mari tangente sau, dacă le considerăm ca volume, cu 3 sfere de același diametru (12,42 m). În același timp însă, în înălțimea monumentului se cuprind și 7 cercuri mici. Înmulțind cele 3 cercuri mari ale elevației cu cele 7 cercuri mici cuprinse în ele se obține cifra 21 ce indică numărul de module ale înălțimii monumentului. La cercurile mari avem 7 module de cîte trei ori, iar la cele mici 3 module de cîte șapte ori. Șapte cercuri mici se cuprind exact în trei cercuri mari în desfășurare orizontală pînă la treapta III, căci diametrul la marginea treptei IV este egal cu înălțimea monumentului (37,26 m). Deoarece în partea centrală ruina nu s-a păstrat decît pînă la înălțimea de 13,45 m, deci doar cu 1,03 m mai sus de miezul pătrat de zidărie din interior, înălțimea trunchiului de con urmează a fi căutată de la 12,42 m în sus și trebuia să ajungă pînă la baza cilindrică a suprastructurii hexagonale. Dispunem deci de trei date precise ce servesc ca puncte de plecare ferme pentru reconstituirea matematică și nu ipotetică a înălțimii trunchiului de con al „acoperișului" și a unghiului de pantă al învelitoarei cu solzi de piatră: în afară de înălțimea la orizontala cornișei, rezemarea dalei de „acoperiș" a trunchiului de con pe pintenul balustradei *în plan orizontal* (singura poză posibilă) asigură, de asemenea, un solid reper obiectiv, iar înălțimea miezului pătrat de zidărie de 12,42 m constitue un alt element sigur.

Pornirea trunchiului de con al învelitoarei se află la marginea primului solz de piatră așezat pe suportul de solz, fixat la rîndul său pe coada dalei de promenoar, deci la 10,64 m înălțime (sau 36 picioare romane egal 6 module) sub nivelul nucleului pătrat cu 1,77 m (6 picioare sau 1 modul), înălțimea acestuia fiind, după cum s-a arătat, de 12,42 m sau 42 picioare egal 7 module. Diferența dintre înălțimea tamburului cilindric (9,76 m sau 33 picioare romane egal $5\frac{1}{2}$ module) și a nucleului pătrat revine la 2,66 m sau 9 picioare romane egal $1\frac{1}{2}$ modul. De remarcat că diametrul celui de-al treilea cerc mic (de 5,32 m) ce urmează altor două cercuri mici (diametrele celor trei însumate reprezentînd înălțimea monumentului pînă la închiderea trunchiului de con) nu poate fi altceva decît înălțimea „acoperișului", deoarece celelalte patru cercuri următoare se înscriu: două în elevația bazei hexagonale (inclusiv stilobatul și baza cilindrică) și două în cea a trofeului propriu-zis.

Acest fapt se verifică printr-o tangentă orizontală la cel de-al treilea cerc care întîlnește linia de pantă generată de marginea cornișei și a dalei de promenoar și de extremitatea primului rînd de solzi, rezultînd un unghi [29] de 30°. În acest fel, înălțimea trunchiului de con apare la 15,96 m de la baza monumentului, cu 3,55 m (12 picioare romane = 2 module) deasupra miezului pătrat, ceea ce reprezintă înălțimea pilonului circular îngropat în zidărie și la 5,33 m (18 picioare romane, egal 3 module) de la baza trunchiului de con al învelitoarei în sus. Dacă la aceasta adăugăm diferența de 0,89 m (3 picioare romane), pînă la orizontala cornișei, rezultă pentru „acoperiș" înălțimea de 6,21 m sau 21 de picioare romane, egal cu $3\frac{1}{2}$ module. Unghiul de 30° al pantei este în relație nu numai cu orizontala la înălțimea asizelor la cornișă (9,76 m), ci și cu orizontala la centrul orificiului din blocul de parapet ce duce la tîmpla leului (dacă adăugăm 0,37 m înălțimea pintenului blocului de parapet, 0,15 m înălțimea dalei de acoperiș la margine și 0,07 m pînă la mijlocul găurii din parapet = 0,59 m sau 2 picioare romane) la 10,35 m înălțime considerată la verticala paramentului. De la centrul orificiului în sus rămîn 0,296 m (1 picior roman) din înălțimea parapetului, iar de pe dală 0,37 m. Centrul găurii din parapet (cu diametrul de 0,1478 m) se afla la 0,52 m înălțime de la cornișă, în tîmpla leului, înclinarea pentru scurgere fiind de 0,07 m. Leul era înalt de 0,69 m, lung de 0,96 m. Al doilea cerc mare (12,42 m diametru) se înscrie între miezul pătrat și cornișa etajului superior al bazei hexagonale, în alți termeni, urmează o succesiune de trei cercuri mici între orizontala generatoarei liniei de pantă a trunchiului de con și baza trofeu-

[29] Tocilescu – Benndorf – Niemann, *op. cit.*, p. 45.

lui propriu-zis. În cercul din mijloc, al patrulea de jos în sus, se află jumătatea construcției, deci centrul lui era și centrul geometric al monumentului. În ultimul cerc mare se înscrie ceea ce a mai rămas de la baza cornișei (ceva mai jos) etajului superior pînă la creasta coifului, cu care se termină trofeul și se închide elevația monumentului. Trofeul se înscrie în cercurile mici 6 și 7.

În acest fel, cornișa bazei hexagonale inferioare se află la 20,40 m înălțime (69 picioare romane = 11 $\frac{1}{2}$ module), iar cea a etajului superior la 25,73 m (87 picioare = 14 $\frac{1}{2}$ module), diferența de înălțime între cele două cornișe fiind de 5,32 m (18 picioare romane = 3 module), corespunzătoare unui cerc mic. Laturile unui pătrat de 8,87 m înscris în cercul mare în care se află centrul geometric al monumentului, cu diagonala pe axul construcției, întîlnesc colțurile etajului de jos și intersectează colțurile de sus ale bazei cilindrice hexagonale.

Privind reconstituirea de jos pînă sus, rezultă că s-a introdus treapta-soclu, s-a eliminat piesa intermediară C dintre primul rînd de solzi și suporți, iar placa-suport a statuilor colosale (presupusă de Furtwängler) nu a mai încăput în reconstituire, locul ei fiind luat de friza cu arme. La stîlpul trofeului s-a considerat înălțimea tamburului I de 0,89 m, iar a celorlalte 3 următoare de cîte 1,18 m, iar la trofeu s-a adăugat coiful căruia i s-a atribuit înălțimea de 1,47 m (5 picioare romane).

Elementele „acoperișului" au fost recalculate de noi deoarece numărul lor indicat în unele lucrări[30] nu corespunde situației inițiale. Numărul total al dalelor de „acoperiș" l-am stabilit la 148, perimetrul la marginea dalelor fiind de 92,82 m, iar lățimea maximă a unei dale de 0,63 m. Suporții de solzi erau în total 110 deoarece perimetrul cercului suporților era de 86,35 m, iar lățimea maximă a unui suport de 0,78 m. Solzii, din primul rînd, de jos, aveau dimensiunile maxime de cîte 1,18 m lungime și 0,97 (sau 0,965) m lățime, 87,29 m fiind perimetrul cercului solzilor. Rezultă că numărul solzilor solidarizați pe „acoperiș" era de 90 de fiecare inel. Pentru acoperirea liniei de pantă a „acoperișului" de 10,65 m lungime (36 picioare romane sau 6 module) era necesară înșiruirea a 25 de solzi de jos pînă sus. Deci numărul total al solzilor de piatră ce compuneau învelitoarea trunchiului de con al „acoperișului" era de 2 250. Am putut stabili numărul solzilor înșirați pe panta învelitoarei folosind cei doi solzi publicați de Niemann (unul întreg și unul fragmentar) și un al treilea (fragmentar) găsit în săpăturile făcute de noi în 1963 în secțiunea D (V Tocilescu). Fiecare are cîte o dimensiune esențială comună păstrată și anume lățimea pe axul locașurilor de solidarizare, care, măsurată, indică 0,685 m, 0,81 m, respectiv 0,885 m, de unde rezultă un raport constant de descreștere de cîte 2,5 cm de solz la fiecare inel.

După cum se vede din tabelul 2, solzii de sus, din inelul ultim, aveau lungimea de cîte 0,46 m, lățimea maximă de 0,365 m, iar cea minimă, la închiderea trunchiului de con, de 0,33 (sau 0,32) m. Rezultă că solzii existenți ce au servit la descifrarea ritmului pantei învelitorii, de 3, 6 și 9, și a numărului solzilor înșiruiți pe un rînd pe pantă, provin din inelele 3,6 și 11 ale „acoperișului". Lățimile maxime ale solzilor descresc cu cîte o *uncia* (2,49 cm), iar lungimile în plus și cu cîte un *sicilicus*, lățimile minime cu aceeași unitate, mai puțin un *sicilicus*.

S-a operat, de asemenea, și o modificare a dimensiunilor părților, cît și ale unor elemente de arhitectură atît pe verticală, cît și pe orizontală față de reconstituirile precedente. De pildă, miezul pătrat de zidărie așa cum a rezultat din construcție prezintă unele abateri față de proiect. În proiect, pătratul nucleului era circumscris de un cerc și avea laturile de 9,46 m (32 picioare romane sau 5 $\frac{1}{3}$ module) și diagonalele de cîte 13,30 m (45 picioare romane

[30] F. B. Florescu, *op. cit.*, tab. 41, p. 344, indică 116 dale de acoperiș, 77 suporți de solzi, 1 100 (1 080) solzi, cîte 55 pe un inel, așezați pe 19—20 rînduri pe panta acoperișului (p. 295). Lungimea pantei (de 10 m) a fost preluată după Niemann, ca și așezarea în cîte 19—20 inele a solzilor, iar calculul solzilor îl face după dimensiunile celor mai mari solzi indicate de Niemann, de 1,60 m lungime și 1.50 m lățime maximă (care i-a calculat neavînd o piesă de această mărime cu dimensiuni păstrate, după trasajul existent pe un fragment) (vezi Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 19 și p. 45), solzul cel mai mic fiind de 0,60 m lungime (fig. 19, 21, 22 și p. 45). În privința calculului, F. B. Florescu se contrazice, deoarece mai jos admite că solzii cei mai mari nu depășeau 0,85 m lungime și 0.70 m lățime (*op. cit.*, p. 295 și 344).

Tabelul * 2

Învelitoarea de solzi

Solz	Lungime (m)	lățime maximă	lățime ax locaș	lățime minimă
1	1,18	(0,97) 0,965	0,935	0,80
2	1,15	0,94	0,91	0,78
3	1,12	0,915	0,885	0,76
4	1,09	0,89	0,86	0,74
5	1,06	0,865	0,835	0,72
6	1,03	0,84	0,81	0,70
7	1,00	0,815	0,785	0,68
8	0,97	0,79	0,76	0,66
9	0,94	0,765	0,735	0,64
10	0,91	0,74	0,71	0,62
11	0,88	0,715	0,685	0,60
12	0,85	0,69	0,66	0,58
13	0,82	0,665	0,635	0,56
14	0,79	0,64	0,61	0,54
15	0,76	0,615	0,585	0,52
16	0,73	0,59	0,56	0,50
17	0,70	0,565	0,535	0,48
18	0,67	0,54	0,51	0,46
19	0,64	0,515	0,485	0,44
20	0,61	0,49	0,46	0,42
21	0,58	0,465	0,435	0,40
22	0,55	0,44	0,41	0,38
23	0,52	0,415	0,385	0,36
24	0,49	0,39	0,36	0,34
25	0,46	0,365	—	0,32 (0,33)

* În cifre rotunde.

sau $7\frac{1}{2}$ module). La trasarea miezului pătrat nu s-a putut folosi cercul circumscris din cauza emplectonului și a rezultat un patrulater în loc de pătrat, cu laturile de 9,12 (N — N-E), 9,48 (S — S-V), 9,53 (S — S-E) și 10,37 m (N — N-V). Eroarea comisă la trasarea laturilor pătratului a atras și neînscrierea exactă a cercului prin trasare în miezul pătrat, raza acestuia fiind de fapt de 4,63 m, față de 4,73 m (16 picioare romane) în proiect. De unde, a rezultat și abaterea colțurilor miezului pătrat de la est spre sud și de la nord spre est etc. Restabilirea de către noi a diametrului din proiect la baza circulară și stilobat la 9,46 m, a atras după sine modificarea tuturor dimensiunilor monumentului pe orizontală din reconstituirile anterioare de la trunchiul de con pînă la friza cu arme. Dacă avem în vedere compoziția de ansamblu a monumentului, cu părțile componente, atunci ne dăm seama că întîlnim o coincidență cifrică de diametre și înălțimi exprimată prin numărul 7.

Astfel, în plan avem 7 cercuri înscrise în construcție și evidențiind prin circumferințele lor părți componente ale monumentului. Un cerc dat de circumferința treptei-soclu, ca început al construcției, al doilea cerc la marginea promenoarului, un al treilea la baza soclului, un al patrulea la tamburul cilindric, un al cincilea cerc ar fi conturul „acoperișului" la marginea dalei, un al șaselea ar fi dat de extremitatea „acoperișului" la primul rînd de solzi, al șaptelea ar fi dat de perimetrul bazei cilindrice a suprastructurii hexagonale.

După cum lesne s-a putut observa, în elevație cele 7 mărimi modulare (de cîte 3 module), corespunzătoare la 7 cercuri tangente inseriate pe verticală, diametrul fiecăruia fiind considerat și pe axul monumentului, indică cîte un punct-cheie din înălțimea modulară a construcției.

Proporționarea prin rapoarte aritmetice este dublată și aici prin proporționarea prin rapoarte geometrice *(geometricae rationes* [31]*)*. Primul cerc ajunge la mijlocul blocului al cincilea de parament, al doilea la baza trunchiului de con al învelitorii, al treilea pînă la baza cilindrică a suprastructurii hexagonale, al patrulea pînă la baza pilaștrilor hexagonali superiori, al cincilea pînă la tamburul trofeului, deasupra frizei cu arme, iar al șaselea atinge cu circumferința sa un punct reprezentînd 2/5 din lorică. În sfîrșit, al șaptelea cerc atinge cu lungimea perimetrală vîrful coifului statuii, punctul cel mai înalt al monumentului.

Din cele expuse de noi mai sus rezultă că arhitectul din vechime a folosit la elaborarea proiectului în afară de modulul de bază, de 6 picioare romane (1,7742 m), alte două mărimi modulare, una de 3 module (18 picioare romane sau 5,32 m) și o alta încă mai mare de 7 module (42 picioare romane sau 12,42 m). Precizăm că al doilea element de arhitectură, leul-jghiab, care nu intră în succesiunea asizelor, primul de acest fel fiind torul, nu apare în trama-secțiune decît la est, ceilalți lei de piatră plasîndu-se în planul circular pe cornișă la dreapta sau la stînga față de nord, vest și sud, echidistant în funcție de orificiile prevăzute în blocuri de parapet corespunzătoare numărului lor (13). Leul nr. 1 era așezat la dreapta

[31] Vitruviu, *op. cit.* (III, 6) consemnează ambele sisteme de rapoarte atît cel modular, cît și cel geometric, folosite chiar de el pentru proporțiile figurii umane, pl. 7, p. 116—117; vezi și comentariul de arh. Grigore Ionescu, p. 27—28.

merlonului nr. 1, care avea axul la sud, la 1,65 m distanţă spre est de ax. Distanţa dintre lei în rotirea pe monument era de 7,39 m (25 de picioare romane sau $4\frac{1}{6}$ module).

În trama-secţiune a monumentului, de la bază la vîrf pe axul construcţiei, apare şi o succesiune de trasee regulatoare de 7 triunghiuri isoscele crescătoare, vîrfurile lor urmînd la intervale matematice de aceeaşi mărime cu diametrul cercurilor mici, deci crescînd corespunzător şi succesiv cu cîte 5,32 m în înălţime, în vreme ce baza lor creşte la intervale de cîte 4,43 m (21 picioare romane sau $3\frac{1}{2}$ module) în emplecton. Laturile primelor trei triunghiuri (în total sînt şapte, ca şi cercurile mici) sînt înscrise în întregime în masivul de zidărie al emplectonului. Cel de-al treilea triunghi ajunge cu vîrful la nivelul miezului pătrat, iar vîrful celui de-al patrulea este şi al pentagramei. Al cincilea atinge cu vîrful baza trofeului, iar al şaptelea ajunge în vîrful coifului statuii. Remarcăm că triunghiul isoscel stă nu numai la baza proiectului ansamblului comemorativ militar, ci şi a proiectului monumentului triumfal şi altarului, ceea ce nu face decît să confirme legătura dintre cele trei monumente, altar — tumul — trofeu, atît sub raportul elaborării, cît şi programatic.

În legătură cu miezul pătrat de zidărie din interiorul tamburului cilindric, trebuie să presupunem fundarea lui cu rolul de pilon îngropat măcar la nivelul solului antic, altfel nu s-ar putea înscrie în sistemul de rapoarte modulare şi geometrice ale monumentului triumfal ca o treime din înălţimea acestuia (12,42 m sau 42 de picioare romane). Prin integrarea nucleului pătrat în sistemul modular al monumentului aducem un argument în plus, decisiv, deoarece unii cercetători au făcut o separare cronologică a ,,turnului pătrat'' de tamburul cilindric, socotindu-l cu mult preexistent [32]. Conform tramei modulare expuse de noi, nu mai încape nici o îndoială că ,,turnul'' a figurat pe planşeta arhitectului din vechime de la început, ca o componentă sub raport constructiv a ansamblului trofeului, astfel că teoria după care ar fi fost o construcţie preexistentă, de-sine-stătătoare, de fapt un alt monument, nu se justifică. Îmbinarea părţilor arhitecturale diferite ca utilitate şi geneză, s-a făcut uşor la trepte şi tamburul cilindric. Pentru plantarea suprastructurii hexagonale însă a fost nevoie să se reteze, în proiect, evident, vîrful conului acoperişului care la monumentele funerare era surmontat de un măr de pin, iar pe trunchiul de con rezultat să se amplaseze suprastructura poligonală prin interpunerea a două inele circulare din blocuri ecarisate pentru închiderea etanşă a ,,acoperişului'' masiv la nivelul ultimului rînd de solzi. Pentru a suporta sarcina, volumul de zidărie masivă a fost asigurat prin includerea în proiect a miezului pătrat, circular şi retras în partea superioară, cu rol de pilon îngropat.

Dacă raportăm cele patru părţi arhitecturale la sistemul modular atunci constatăm că prima (crepidoma), înaltă de 2,07 m, reprezintă 7 picioare sau $1\frac{1}{6}$ modul din întreg. Cea de-a doua, tamburul cilindric (inclusiv trunchiul de con), înseamnă 13,90 m sau 47 picioare romane echivalentul a $7\frac{5}{6}$ module. Baza hexagonală cu două etaje, 9,76 m sau 33 de picioare, egal cu $5\frac{1}{2}$ module, iar trofeul (inclusiv friza cu arme) 11,53 m sau 39 picioare romane, adică $6\frac{1}{2}$ module.

Cumulate, baza (crepidoma) şi tamburul cilindric dau 15,97 m sau 54 picioare romane egal cu 9 module, iar suprastructura hexagonală şi trofeul au 21,29 m înălţime sau 72 picioare romane adică 12 module. Înălţimea monumentului [33] — deci inclusiv trunchiul de con — reprezintă a şasea parte din perimetrul la parament al tamburului cilindric.

[32] Wilhelm Jänecke (vezi fig. 173, p. 381 în *Das Siegesdenkmal*).

[33] Calculul înălţimii monumentului făcut de Fl. B. Florescu, *op. cit.*, p. 342—345, este mai mult rezultatul întîmplării, deoarece cuprinde dimensiuni eronate ale părţilor care, prin însumare, se compensează. Erorile sînt clare îndeosebi la trofeu, unde indică 10,15 m înălţime în loc de 10,65 m şi la bazele hexagonale etajate (inclusiv baza cilindrică), unde arată 11,30 m în loc de 10,65 m. La etajul superior al bazei hexagonale, de pildă, sînt trecute, de către autorul citat, două asize în plus din lespezi imaginare, de cîte 0,40 m înălţime fiecare. La pl. XIII, p. 691, baza monumentului este egală cu înălţimea.

Descifrarea relaţiilor geometrice ale construcţiei ne-a dat posibilitatea lămuririi matematice a tuturor dimensiunilor, a simetriei întregului, cît şi a volumelor componente şi a numărului acestora considerate în succesiunea asizelor. Căci rapoartele modulare singure nu s-au dovedit suficiente.

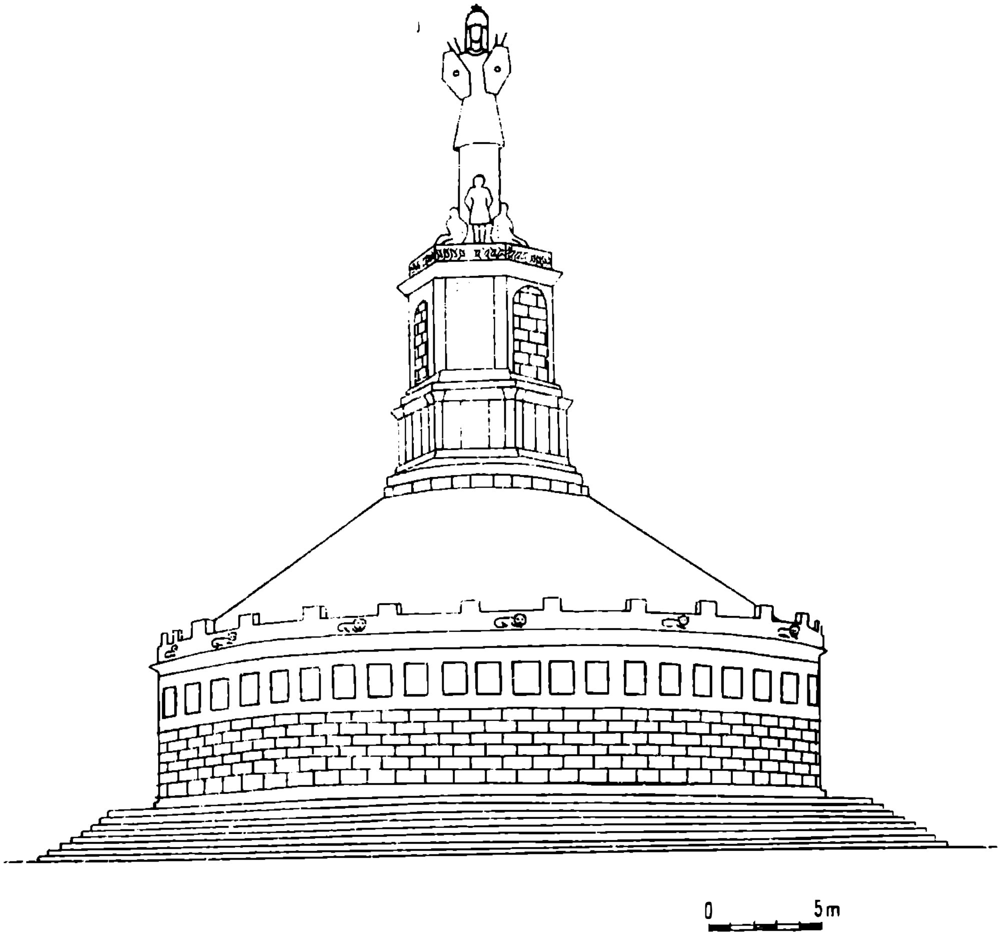

Fig. 29. Monumentul triumfal (reconstituire).

În proiect, desigur că ordonarea registrelor tamburului cilindric s-a făcut conform cu preceptele epocii, cu friza superioară (cu rol de arhitravă) sub cornişă, ce atrăgea în chip firesc plasarea în partea superioară a tamburului a întregului brîu decorativ de frize încadratoare de metope şi pilaştri (fig. 29). Prin ordonarea registrului de metope conform viziunii clasice, ochiul putea îmbrăţişa cu privirea fie de la 14,19 m (sau 48 picioare sau 8 module), fie de la 21,30 m (sau 72 picioare sau 12 module), ambele registre decorative dintr-o dată : şi pe cel al coronamentului şi pe cel al tamburului cilindric, percepîndu-le în detalii sub un unghi de 26°, respectiv 18° (optim). S-a presupus, pe baza unor observaţii făcute pe emplectonul ruinei monumentului, cu cîţiva ani în urmă că o asiză de beton mediană de înălţimea unei metope era delimitată prin paturile de egalizare cu pietriş ce corespundeau fiecărei asize de blocuri din parament[34]. În acest caz, registrul decorativ al coronamentului şi cornişa ar fi

[34] Observaţie făcută de R. Florescu, MISLR, p. 161.

fost separate de cel al frizelor și metopelor prin 3 rînduri de blocuri de parament, lipsite de orice decorație. Dacă am admite această ordonanță ne dăm seama că privite de la aceleași depărtări enunțate mai sus (sau și mai mari, de pildă de la 29,57 m = 100 de picioare = 16 module și 2/3), cele două registre decorative nu pot fi cuprinse dintr-o ochire cu capul ținut

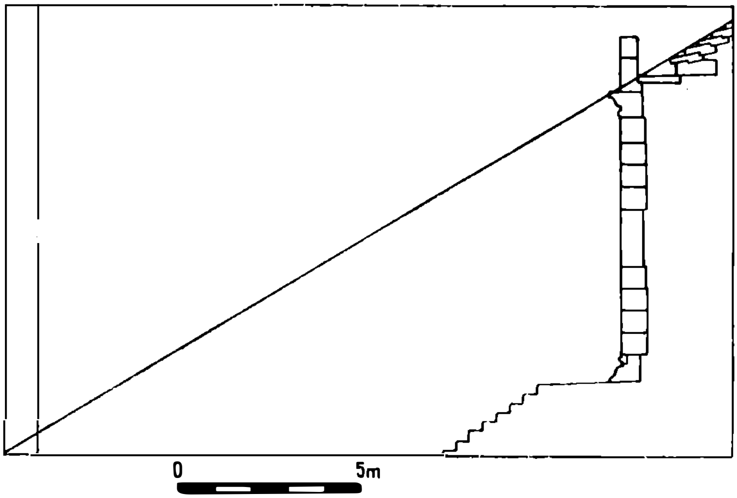

Fig. 30. Secțiune a paramentului cu așezarea mediană, în construcție (?) a asizei metopelor.

vertical și în nemișcare, cu privirea îndreptată în zare. Singura modalitate de a percepe clar și în detalii în acest caz cele două registre de volume este de a le privi fie pe rînd, dînd ocol monumentului de două ori, fie alternativ, ceea ce ar impune mișcarea capului și schimbarea direcției generale a privirii. Este greu de crezut că în proiectul arhitectului din antichitate și-ar fi putut găsi loc o astfel de soluție incomodă ce contrazice regulile perspectivei. Plasarea mediană a metopelor în acest caz, dacă se confirmă, ar putea fi admisă doar ca fiind făcută în timpul execuției lucrărilor, în lipsa maestrului, deci aparținînd construcției, ca o abatere de la proiect (fig. 30). Observăm că patul de egalizare cu pietriș putea să lipsească. De altfel verticala emplectonului în spatele paramentului nu se mai păstrează. Ritmul de bază perimetral modular utilizat la planul monumentului în proiect pînă la soclul etajului inferior al bazei hexagonale a fost de 96, 76, 72, 70, 66, 62, 54, 48, 18 module.

3. LUNGIMILE MODULARE PERIMETRALE

În planul monumentului întîlnim 18 cercuri, din care trei înscrise in afara construcției și 15 în construcție, după cum urmează:

1. *Cercul trotuarului.* Raza 27,50 m. Perimetrul 172,70 m (584 picioare romane egal $97\frac{1}{3}$ module). Calculat la 7,39 m lățime. Raza la primul suport de solz reprezintă jumătate din raza la marginea trotuarului.

2. *Cercul fundației.* Raza 21,29 m. Perimetrul 133,70 m (452 picioare romane egal $75\frac{1}{3}$ module). Este dublul înălțimii la merlon și dublul razei la 2/3 din lățimea „acoperișului" (pînă la extremitatea suportului de solz).

3. *Cercul blocului de fundație.* Raza 20,34 m. Perimetrul 127,72 m (432 picioare romane egal 72 module).

4. *Cercul treptei-soclu.* Raza 20,10 m. Perimetrul 126,29 m (427 picioare romane egal $71\frac{1}{6}$ module).

5. *Cercul treptei IV.* Raza 18,63 m (jumătate din înălţimea monumentului). Perimetrul 117 m (396 picioare romane sau 66 module). Nu am considerat necesar să indicăm şi dimensiunile cercurilor la treptele I, II, III, V şi VI.

6. *Cercul promenoarului.* Raza 17,33 m. Perimetrul 108,83 m (368 picioare romane egal $61\frac{1}{3}$ module).

7. *Cercul la soclu.* Raza 15,56 m. Perimetrul 97,72 m (330(331) picioare romane egal $55\frac{1}{6}$ module).

8. *Cercul la parament.* Raza, 15,26 m. Perimetrul 95,81 m (324 picioare romane sau 54 module).

9. *Cercul la dala de acoperiş* (în spatele balustradei). Raza 14,785 m. Perimetrul 92,85 m (314 picioare romane egal $52\frac{1}{3}$ module).

10. *Cercul la pintenul balustradei.* Raza 14,6 m. Perimetrul 91,68 m (310 picioare romane egal $51\frac{2}{3}$ module).

11. *Cercul la primul rînd de solzi.* Raza 13,89 m. Perimetrul 87,24 m (295 picioare romane egal $49\frac{1}{6}$ module).

12. *Cercul la marginea primului suport de solzi.* Raza 13,75 m. Perimetrul 86,35 m (292 picioare romane egal $48\frac{2}{3}$ module).

13. *Cercul la baza cilindrică a suprastructurii hexagonale.* Raza 4,73 m. Perimetrul 29,70 m (100 picioare romane egal $16\frac{2}{3}$ module).

4. ÎNCADRAREA MODULARĂ A INSCRIPŢIEI

Desigur că şi inscripţia dedicatorie [35] a monumentului triumfal de la Adamclisi trebuia să se încadreze în sistemul de trasee regulatoare, într-un dreptunghi cuprins între doi pilaştri, deci pe cîte o latură opusă a bazei hexagonale superioare, deoarece a fost gravată în dublu exemplar. Latura hexagonului fiind de 3,55 m, iar înălţimea pilastrului mare de 4,14 m, scăzînd lăţimile pilaştrilor încadratori, de cîte 0,44 m (un *cubitus* sau $\frac{1}{4}$ modul), dreptunghiul ce forma cîmpul inscripţiei avea laturile de 3,55 respectiv 2,66 m. Transpuse în picioare

[35] Pentru dedicaţie, vezi: CIL III, *Supplementum*, 12467; Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 34 şi 124 şi p. 53, 124—126; Conrad Cichorius, *Denkmäler*, p. 10, 12 şi 16; Adolf Furtwängler, Sitzungsberichte-München, III, 1904, p. 386—388; Paul Nicorescu, *Bericht*, 1939, p. 472—473; Gilbert Charles Picard, *Les Trophées*, p. 394—398; Ronald Syme, JRS, 49, 1959, p. 29; Emilia Doruţiu-Boilă, StCl, VII, 1965, p. 209—214; Radu Vulpe in DID, II, 1968, p. 98—99 şi n. 147—151; Nicolae Gostar, *Latomus*, XXVIII, 1969, 1, fig. 1—3 şi p. 120—125; D. Ciurea — N. Gostar, ArhMold, VI, 1969, fig. 4—6 şi p. 114—121; Emilian Popescu, *Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor*, IV (ms.).

romane, am avea 12 și 9 sau 2 module față de $1\frac{1}{2}$ modul. În acest cadru s-a săpat inscripția. Înălțimea destinată cîmpului epigrafic fiind de 3,55 m, restul suprafeței de 0,59 m înălțime ce rămînea mai jos de cîmpul scris (2 picioare = $\frac{1}{3}$ modul) fusese rezervată spre a se asigura vederea clară de jos din apropiere și a părții finale a dedicației, tot din proiect (fig. 31).

Deoarece din cealaltă inscripție cu conținut identic de pe fața opusă a bazei hexagonale s-a păstrat doar un fragment (Brötz-Nicorescu), încercarea noastră de reconstituire a proiectului privind încadrarea dedicației în cîmpul amintit privește doar inscripția descoperită de Gr. Tocilescu.

Evident, că pentru expresia modulară a literelor inscripției, modulul monumentului era inoperant. Măsurînd și comparînd fragmentele cu litere păstrate, alăturate pe rînduri, rezultă, după mărimea literelor, că inscripția a fost proiectată pe o rețea modulară de pătrate cu latura de 7,4 cm, un *palmus*, a 24-a parte dintr-un modul, fiind înscrisă în 48 pătrate în înălțime și 36 pe lățime, pe 11 rînduri.

Deasupra rîndului 1 și sub cel de-al 11-lea s-a rezervat cîte un spațiu de 0,15 m înălțime ($\frac{1}{2}$ picior sau $\frac{1}{12}$ modul), iar între rînduri s-a lăsat de fiecare dată cîte un interval de 7,4 cm (un *palmus*) egal cu mărimea unui pătrat.

Cele 10 intervale totalizează 0,74 m (un gradus = $2\frac{1}{2}$ picioare romane), iar sub rîndul 11 rămînea un spațiu liber de aceeași înălțime pînă la baza lespezii. Pe lespedea astfel spațiată cele 11 rînduri ale inscripției se succedau cu mărimi diferite, căci fiecare rînd avea o altă înălțime. Pentru rîndul 1 înălțimea trebuie să fi fost de 37 cm (un *palmipes*), pentru al doilea un *pes* (29,5 cm), pentru al treilea un *deunx* (27,4 cm), pentru al patrulea un *dextans* (24,64 cm), pentru al cincilea un *dodrans* (22,4 cm), pentru al șaselea s-a scăzut o semiuncie (1,24 cm) din *dodrans* (21,16 cm), pentru al șaptelea un *bes* (19,92 cm), pentru al optulea mai puțin cu o *semiuncia* din aceasta (18,67 cm), pentru al nouălea înălțimea era un *septunx* (17,43 cm), pentru al zecelea s-a dedus iar o *semiuncia* din dimensiunea precedentă (16,20 cm), al unsprezecelea fiind de un *semis* înălțime (14,94 cm).

Rezultă că înălțimea din proiect a inscripției era de 3,24 m (11 picioare romane sau $1\frac{5}{6}$ modul). Din așezarea fragmentelor păstrate ale dedicației este asigurată pînă acum dispunerea ei pe zece rînduri. Textul inscripției a putut fi completat și citit pînă la rîndul 8, rîndurile 1—7 conținînd de fapt titulatura împăratului Traian în postura de dedicant al lui Mars Ultor. Pentru rîndurile 8—9 s-au propus mai multe soluții, în timpul din urmă și pe baza fragmentului rămas din cel de-al doilea exemplar al inscripției.

În rîndul 10 urma desigur o expresie ce consacra edificarea monumentului (două cuvinte) [36], iar în rîndul 11 numele și titlul funcției guvernatorului provinciei Moesia Inferior (LEG. AVG. PR. PR.), rămas necunoscut. Se poate aprecia fără greș că lucrările de construire a monumentului triumfal au început sub guvernatorul L. Fabius Iustus (105 (mai) — 108 e.n.), care în 109 cînd s-a pus dedicația la 1 august, se afla deja în Syria în locul lui Cornelius Palma [37].

Inscripția suna astfel : „Lui Marte Răzbunătorul, Împăratul Caesar, fiul divinului Nerva, Nerva Traian, Augustul, învingător al germanilor, învingătorul dacilor, marele preot, (avînd) puterea de tribun pentru a XIII-a (oară), *imperator* pentru a VI-oară, consul pentru a V-oară, părin-

[36] În genul TROPAEVM CONSACRAVIT, cum a propus Emilia Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 214. Pentru reconstituirea de la r. 9 propusă de noi, vezi ILS 9 200 *(per regnum Decebali regis Dacorum)* de la Heliopolis (Baalbek).

[37] Ronald Syme, *op. cit.*, p. 26—33; idem, *Latomus*, XXIII, 1964, 4, p. 755—757.

tele patriei, după ce a învins armata lui Decebal, a regelui dacilor a închinat trofeul, fiind ? . . . ? . . . guvernator imperial de rang pretorian".

Față de proiect (reconstituit) realizarea inscripției de către lapicizi s-a făcut cu unele abateri privind spațierea cadrului, inclusiv mărimea literelor și a intervalelor și așezarea rîndurilor. Astfel la exemplarul 1 al inscripției (Tocilescu), I de la *Ultori* nu a mai încăput la marginea lespezii și nici nu a mai fost săpat. Înălțimea primelor trei rînduri gravate pe piatră corespunde cu cea din proiect (37 ; 29,6 și 27,5 cm), începînd însă cu rîndul patru înălțimea literelor este mai mică, 18, iar la rîndul 10 de 15 cm. Pe piatră, rîndul 11 nu ajungea în nici un caz pînă la marginea lespezii, ci se oprea la două treimi din lungime, deoarece după litera E, singura din rîndul 10 păstrată, pînă la marginea plăcii sînt 20 cm fără ca să urmeze vreo literă, iar sub această literă este, de asemenea, spațiu liber, pe piatră pe 16 cm înălțime nefiind gravat nimic. Se poate aprecia că lapicidul a inversat textul rîndurilor 10 și 11, în rîndul 10 trecînd titlul funcției, contrar uzanțelor, înaintea numelui guvernatorului, al cărui *cognomen* se termina la ablativ în E [38].

La fragmentul, unicul rămas, din exemplarul 2 al inscripției, se observă abateri și în privința mărimii literelor față de cele corespunzătoare din exemplarul 1, cît și față de încadrarea textului pe rînduri. Față de exemplarul 1, rîndul 8 se încheie cu EXERCITV, iar la exemplarul 2 urmează litera D, de la DECEBALI, după noi. Deci o neconcordanță și în lungimea rîndurilor.

5. PERSPECTIVA MONUMENTULUI

Am văzut care sînt trasecle regulatoare ale construcției. Nu mai puțin important este și mesajul emoțional al arhitecturii monumentului, edificiul urmînd să fie văzut atît în mișcare, cît și în oprire, spectatorul apropiindu-se de monument și oprindu-se la diferite distanțe.

Urmează deci să deslușim și acest raport dinamic dintre Om (privitor) și Monument, subordonat criteriului estetic, în cadrul legilor perspectivei ca viziune. Desigur că arhitectul care a întocmit proiectul monumentului (noi credem că Apollodor din Damasc) a observat îndeaproape legile perspectivei, așa cum a fost definită, numai cu ceva mai mult de un secol înainte de vremea sa, de către arhitectul Vitruvius Pollio sub numele de „scenografie". Acesta, referindu-se la părțile arhitecturii, spunea : „De asemenea, scenografia este schița fațadei și a părților laterale văzute descrescînd, cu toate liniile convergente spre un punct de fugă. Toate acestea se dobîndesc prin meditație și invenție [39]". Înainte de toate alegerea amplasamentului a avut o însemnătate decisivă, conformă acelorași precepte atît pentru vederea trofeului din depărtare, cît și de aproape, nemijlocit [40]. Punctul de pe dealul, unde a fost ridicat monumentul triumfal, reprezintă cota [41] cea mai înaltă din zonă, deci poziția dominantă asupra reliefului din jur a fost stabilită cu precădere.

Dacă avem în vedere cadrul, atunci putem spune că s-a ales ca loc de amplasare un tăpșan deschis, neexistînd vreun element împrejur, natural sau o construcție, care să-l concureze în înălțime sau să împiedice cuprinderea monumentului cu privirea dintr-o parte sau alta. Existența tumulului spre nord, situat la distanță de 80 m, suficient de mare, a cărui înălțime aproape că nu depășea 7 m, nu putea constitui un obstacol în cîmpul vizual al privitorului. Dinspre sud, est și vest ochiul nu mai întîlnea altceva, în afară de monument, decît linia orizontului. Dat fiind că monumentul a fost proiectat ca o construcție masivă, ca un corp solid, plin, care nu punea deci probleme de organizare și de proporții pentru un spațiu interior, efectele plastice urmărite și satisfacția estetică ce urma a fi dobîndită se concentrau exclusiv la exterior. Fiind proiectat într-un ansamblu de monumente care nu-l încadrau, avînd doar un raport de vecinătate cu ele, însă precis, este adevărat, cadrul înconjurător îl forma doar peisajul natural ceea ce sporea ponderea specifică a utilizării spațiului și luminii. Sub acest aspect, arhitectul din vechime s-a aflat nestingherit, dispunînd de aceste elemente

[38] Idem, JRS, 49, 1959, p. 29.
[39] Vitruviu, *op. cit.*, p. 42 (I. 2).
[40] *Ibidem*, p. 43–44 (I. 3).
[41] Cota monumentului triumfal este de 154 m (la vîrf de 167,42 m), a tumulului de 155 m, iar a altarului funerar, 152 m.

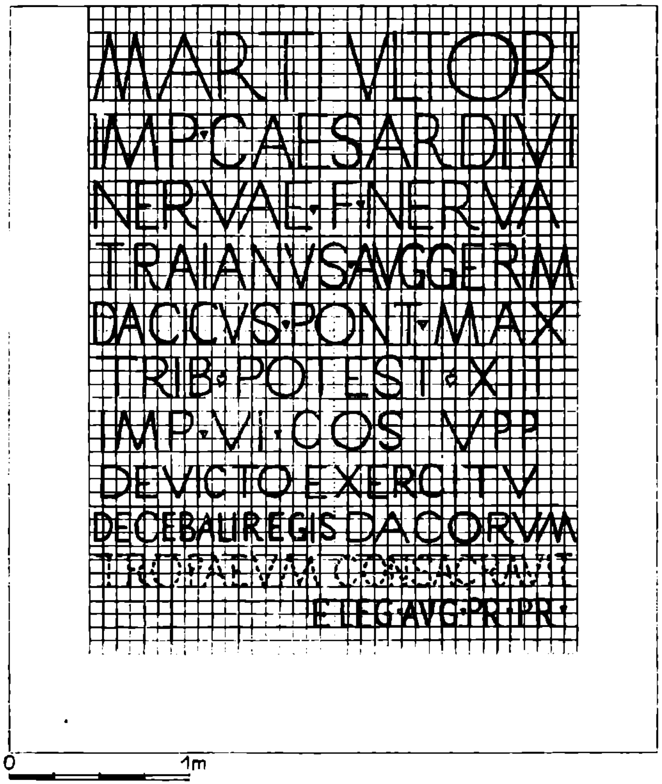

Fig. 31. Dedicația (reconstituire a proiectului).

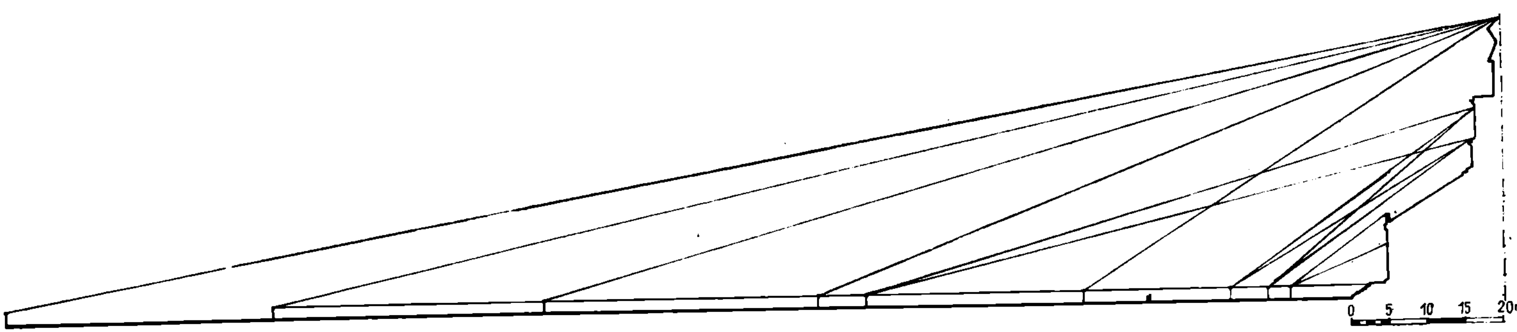

Fig. 32. Raportul dinamic Privitor-Monument.

fundamentale, practic nelimitat, cel dintîi nefiindmărginit, după cum am spus, decît de linia orizontului roată, iar cel de-al doilea de apusul și răsăritul soarelui, în timpul zilei trofeul fiind din plin luminat sub diferite unghiuri de razele ce se revărsau din crugul soarelui pe cerul senin.

Date fiind proporțiile impunătoare ale construcției, sub raportul bazei și înălțimii, și adîncimea cîmpului vizual practic nelimitată, problemele de acomodare pentru ochiul privitorului nu se puneau pentru o distanță mai mică de 16 m. Este interesant de remarcat, și faptul trebuie subliniat, că această limită maximă acceptată de știința arhitecturii moderne corespunde cu 54 picioare romane, adică 9 module în cazul monumentului de la Adamclisi (15,9678 m) după cum limita la care mai este posibilă acomodarea pentru ochiul normal este foarte apropiată de 0,2957 m (un picior roman), în cazul dat 1/6 dintr-un modul, 20—25 cm, fiind în epoca noastră limita de jos acceptată a acomodării pentru ochi [42].

Dacă avem în vedere nu numai adîncimea, ci și întinderea cîmpului vizual, constatăm că și în această privință monumentul triumfal roman de la Adamclisi se încadrează, spre a realiza cuprinderea întregului volum și a peisajului, în limitele preceptelor moderne și sub raportul unghiular în sus de 45°, în jos de 65°, în lături de 70°, deci 140° în părți [43].

În arhitectura zilelor noastre a fost adoptat și principiul antic, verificat îndelung în practică, al distanțelor proporționale dintre observator și înălțimea monumentului, utilizat și în evul mediu. Spre a fi bine cuprins în cîmpul de viziune clară cu volumele sale componente, distanța la care trebuie să se afle observatorul față de monument urmează să fie egală cu întreitul înălțimii lui, după ce mai întîi s-a scăzut înălțimea mijlocie a omului din înălțimea totală a monumentului [44].

În cazul trofeului de la Adamclisi cu înălțimea de 37,26 m, se scade înălțimea omului, care coincide cu modulul (1,7742 m), se ajunge la 35,49 m care înmulțit cu 3 dă 106,47 m (fig. 32). Această depărtare, egală cu trei înălțimi, mai puțin treptele, corespunde cu 360 picioare romane sau 60 de module sau de două ori baza construcției pînă la marginile trotuarului. Aceasta este depărtarea de la care trebuie privit monumentul triumfal spre a fi bine văzut în cadrul său înconjurător, care aici coincide cu peisajul natural. La o distanță de 70,88 m de monument egală cu 240 picioare romane sau 40 de module, cîmpul de viziune este, de asemenea, clar, însă cu o restrîngere a peisajului. Depărtarea aceasta ar corespunde cu de două ori înălțimea monumentului. În cazul în care privitorul se află la 33,49 m distanță de monument (120 picioare romane egal 20 module), ceea ce ar coincide cu înălțimea sa (minus treptele), atunci s-ar observa bine, însă succesiv, doar detaliile construcției. Treptele monumentului nu intră în cîmpul vizual, deoarece se consideră că privirea este îndreptată orizontal, paralel cu pămîntul, spre zare.

La o depărtare ce ar corespunde cu de patru ori înălțimea sa, la care monumentul ar apărea cuprins într-un cîmp de viziune sub un unghi de 28° (141,96 m sau 480 de picioare romane egal cu 80 de module) am avea, tot depărtîndu-ne, de pildă la 177,45 m distanță (600 picioare romane egal cu 100 de module), încă o imagine clară a conturului său, cît și a volumelor. Am văzut care ar fi depărtările potrivite pentru cîmpul de viziune clară a volumelor monumentului în ansamblu. Căci la 212,94 m depărtare (720 picioare romane sau 120 de module), deși s-ar mai distinge încă bine volumele mari și mai ales conturul său, unele volume componente mai mici s-ar estompa. Se înțelege că apropierea sau depărtarea privitorului de monument presupune și creșterea sau descreșterea perspectivei. Acum, cînd locul inscripției se cunoaște cu precizie, ca înălțime — atît în elevația monumentului, cît și în sine — și mărimea literelor, de asemenea, se pune problema de la ce depărtare se putea citi de către un privitor aflat în cîmpul din jurul monumentului.

Limitele de sus și de jos de încadrare a inscripției corespund cu înălțimea bazei hexagonale superioare, deasupra soclului și sub cornișă, de 21 m, respectiv 25,14 m, echivalînd cu înălțimea unui pilastru (4,14 m). Centrul inscripției s-ar fi aflat deci la 23,07 m înălțime de la solul antic (78 de picioare romane sau 13 module) sau la 72 picioare (egal 12 module) de la înălțimea (privirea) omului. Mărimea literelor este cunoscută, cea maximă, la rîndurile de sus, de 0,37 m înălțime, la mijloc 0,18 m înălțime, iar la rîndul 10, foarte aproape de sfîrșit, de

[42] Adrian Gheorghiu, *Tehnica desenului perspectiv în construcții și arhitectură*, București, 1963, p. 22 și 24.
[43] Horia Teodoru, *Perspectiva*, I, București, 1958, p. 61—62; Adrian Gheorghiu, *op. cit.*, p. 23—24 și 98.
[44] Horia Teodoru, *op. cit.*, fig. 66 și p. 68—69.

0,15 m. Deci, privitorul trebuia să se afle la o distanţă de monument de la care, privind în sus, direcţia principală a razei vizuale să treacă cu 2,66 m (9 picioare romane) deasupra coronamentului şi cu 3,55 m (12 picioare romane) sub baza trofeului: să cuprindă deci porţiunea dintre cornişă şi soclul bazei superioare hexagonale, în condiţii de viziune foarte clară şi foarte precisă. Pe de altă parte, ochiul trebuia să perceapă la această distanţă distinct literele inscripţiei. Aceasta înseamnă că privitorul aflat la 21,30 m de parament pe direcţia laturilor hexagonale cu inscripţie al cărui centru era la 23,07 m înălţime (distanţă de la care punctul de vedere (0) fiind la 39,07 m (132 picioare romane sau 22 module) o putea vedea şi citi destul de clar, fără dificultate sub un unghi de 30° faţă de planul vizual orizontal. De la 26 m depărtare de prima treaptă însă, inscripţia s-ar vedea clar sub un unghi de 26°, iar de la 32 m sub un unghi foarte bun de 22°.

Depărtarea maximă de la care se mai putea înţelege bine textul poate fi considerată îndoitul acestei distanţe, deci 64 m (216 picioare romane). Inscripţia nu se vedea decît de la marginea trotuarului, deci de la 12,24 m depărtare de parament, căci verticala paramentului (cu merlonul) împiedica perceperea de la o depărtare mai mică. Însă monumentul triumfal avea şi un registru decorativ-iconografic, format din succesiunile merloane-parapete şi metope-pilaştri cu frize încadratoare, ce trebuia urmărit de către vizitator spre a fi înţeles pe deplin şi în detalii, de la o altă depărtare convenabilă ochiului, în care deschiderea cîmpului de viziune clară să fie raportată nu la înălţimea totală, căci ar fi un nonsens, ci la înălţimea paramentului [45]. În acest caz, la o deschidere a unghiului conului vizual de 52°, privitorul s-ar afla la o depărtare de paramentul monumentului de 14,19 m egală cu 48 picioare romane sau 8 module, incidenţa razei vizuale principale fiind la 26°.

Sub unghiul de 26°, direcţia privirii observatorului se poate fixa deci exclusiv asupra registrelor de merloane-parapete şi de metope-pilaştri şi frize (incluzînd evident şi cornişa cu lei), dînd ocol monumentului de la nord la vest, la mică distanţă de marginea trotuarului circular care putea servi drept ghid-contur în teren.

Ne-am referit aici numai la îmbrăţişarea monumentului cu privirea în întregimea lui sau doar a părţii decorative iconografice, însă este evident că el poate fi văzut din multe alte unghiuri în privinţa părţilor principale de arhitectură componente (treptele, tamburul cilindric, învelitoarea cu solzi, bazele hexagonale, din care una purtătoare a inscripţiei pe două feţe, şi trofeul) sau numai al elementelor sale (soclul, cornişa, coronamentul de merloane cu captivi în relief etc.) în afara canoanelor perspectivei.

Desigur că urmărirea cu privirea a cîte unui registru presupune şi mişcarea capului în sus şi în jos. Regula întreitului înălţimii (minus mai întîi statura omului, de 1,77 m) nu se poate aplica aici de pildă pentru coronament [46], ce se află la cca 11 m înălţime cu partea superioară, deoarece nu este vorba de perceperea vizuală optimă a merlonului ca element de arhitectură, ci de desluşirea iconografiei [47].

[45] Ca în fig. 329, p. 389–390 (de la Horia Teodoru, *op. cit.*).

[46] În privinţa racordării acoperişului la balustradă la Radu Florescu datele sînt mistificate, grafic şi în text şi în *Revista muzeelor şi monumentelor*, 2, 1976, fig. 9 şi p. 6, 10, prin înlăturarea pintenului parapetului şi a dalei de acoperiş.

[47] În acest capitol am folosit modulul, specific construcţiilor şi pentru depărtări, deoarece au expresie modulară în raportul dintre privitor şi monument. Distanţele dintre centrele altarului, tumulului şi trofeului în paşi *(passus)* sînt de cîte 174, respectiv 85 sau 257 m, respectiv 125 (DSAPC).

VI. RELIEFURILE MONUMENTULUI

1. COMPOZIȚIA REGISTRULUI DE METOPE ȘI A MERLATURII CU PRIZONIERI

Criteriile ce au servit în proiect la stabilirea punctului de plecare al narațiunii plastice a metopelor au fost : axul monumentului și fațada principală (în funcție și de orientarea trofeului), locul de amplasare a dedicației (în dublu exemplar), punctul de pornire al desfășurării bilaterale a frizei inferioare și cel al coronamentului crenelat, ce începea cu un merlon. În funcție și de itinerarul de pieton de la altar la tumul și de aci la monument, acțiunea istorisită pe metope începea la nord și nu la sud. Odată precizat începutul desfășurării, în continuare ne vom referi la aspectele interne ale elaborării registrului narativ.

Mai întîi de toate arhitectul din antichitate, rezervînd cadrul destinat acestuia (ce rezulta din înmulțirea perimetrului tamburului cilindric cu înălțimea metopelor minus suprafața pilaștrilor despărțitori) de circa 95 m², a avut în vedere forma circulară cu fața convexă, mai ales, pe care urma să fie sculptate reliefurile și care ridica probleme în ceea ce privește perspectiva și efectele plastice și estetice scontate ale narațiunii istorice în relief. Este evident că, în distribuirea spațiului destinat fiecărei metope, înălțimea și lățimea a fost astfel aleasă încît să asigure perceperea foarte clară a acțiunii figurate, de către privitorul aflat la anumite distanțe, problemă despre care am tratat în capitolul precedent.

Se pare că, dispunînd de o suprafață de exprimare narativ-plastică de 95 m² repartizată pe o lungime perimetrală, de 95,88 m, deci raportată la spațiul existent, foarte mare, arhitectul a trebuit să rezolve, și trebuie să recunoaștem că a făcut acest lucru cu ingeniozitate, problema unor efecte de fugă, negative, ce apăreau în mod firesc din urmărirea cu privirea a succesiunii imaginilor pe un înconjur așa de mare, de aproape 100 m, efecte sporite de suprafața convexă a tamburului. Prin împărțirea registrului în șase segmente egale s-a realizat o compartimentare armonică avînd cele șase metope cu împăratul Traian ca puncte-cheie de „oprire" și de centrare a acțiunii totodată (uneori în dublu sens), ceea ce modera alunecarea privirii datorată sensului uniform și continuu de la stînga la dreapta, accentuat după cum s-a spus de mersul narațiunii pe rotund.

Procedîndu-se în acest fel s-a ajuns la o îmbinare fericită a scopului politic de prezentare a împăratului ca figură centrală (el fiind și comandantul suprem, participant la bătălie) a întregii narațiuni, cu necesitățile de ordin perspectiv și plastic de realizare a suitei narative pentru obținerea efectelor plastice și estetice dorite împiedicîndu-se astfel o „alunecare" a ritmului.

Narațiunea fiind astfel concepută, cu metope centrale, ritmul compozițional este armonic, continuu și discontinuu totodată, fără întreruperi sau uniformitate, prin gruparea pe cîte șase segmente, avînd ca vîrf imagistic persoana împăratului (fig. 33—44).

Doar într-un caz — pe una din cele șase metope „imperiale" [1] — în scena atacului cavaleriei romane, artistul a trebuit să facă loc unei reprezentări neautentice, simbolice, a împăratului, sub forma unei statui ecvestre, ca să evite prezentarea acestuia călare la lupta cavaleriei,

[1] Maria Alexandrescu, Dacia, N. S., XXIII, 1979, p. 126, socotește greșit că pe metopele 14, 39 și 27 nu ar fi reprezentat împăratul Traian.

Fig. 33. Metopele 1—4 (după numerotarea lui Gr. Tocilescu din 1895).

Fig. 34. Metopele 6, 5, 7, 30.

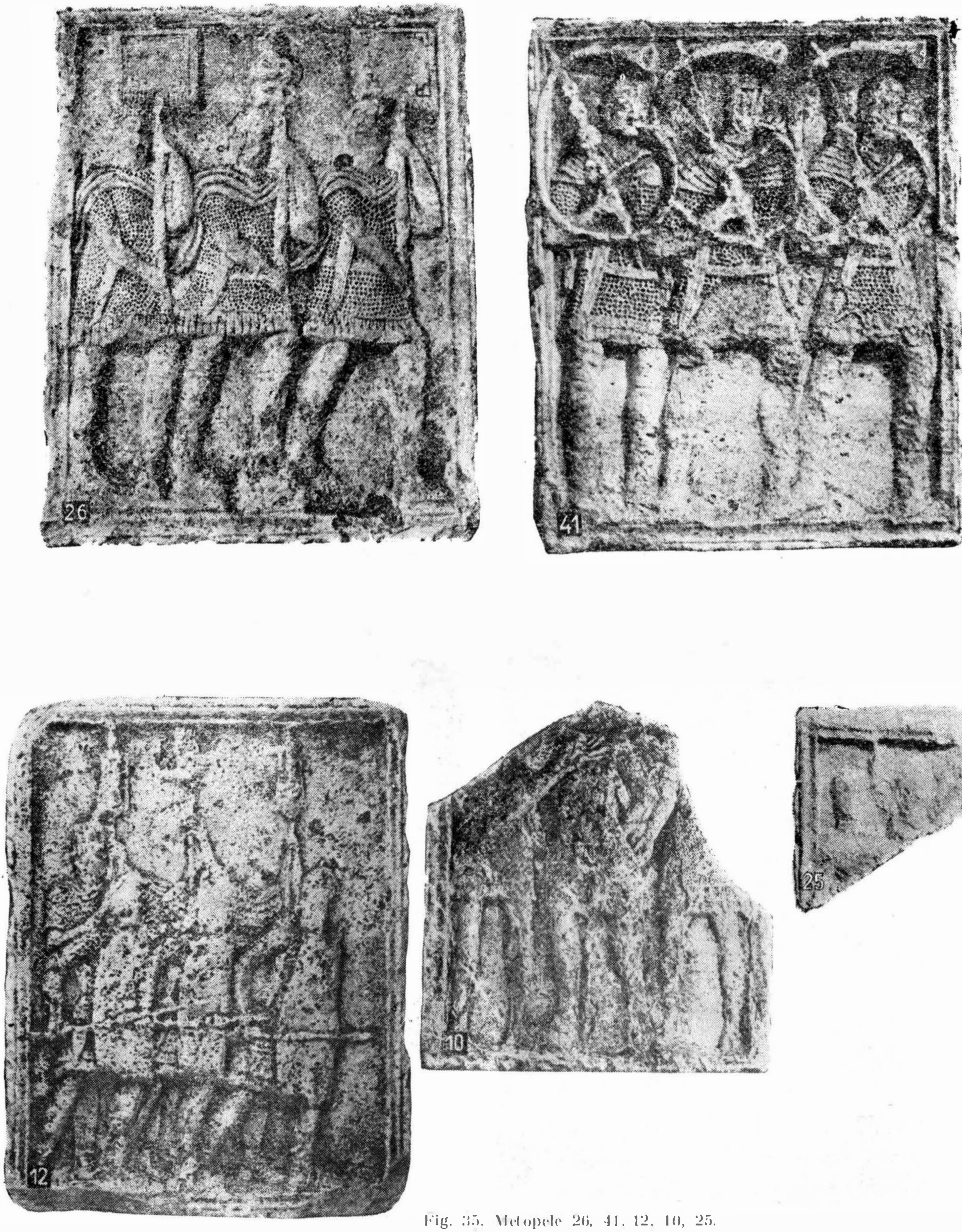

Fig. 35. Metopele 26, 41, 12, 10, 25.

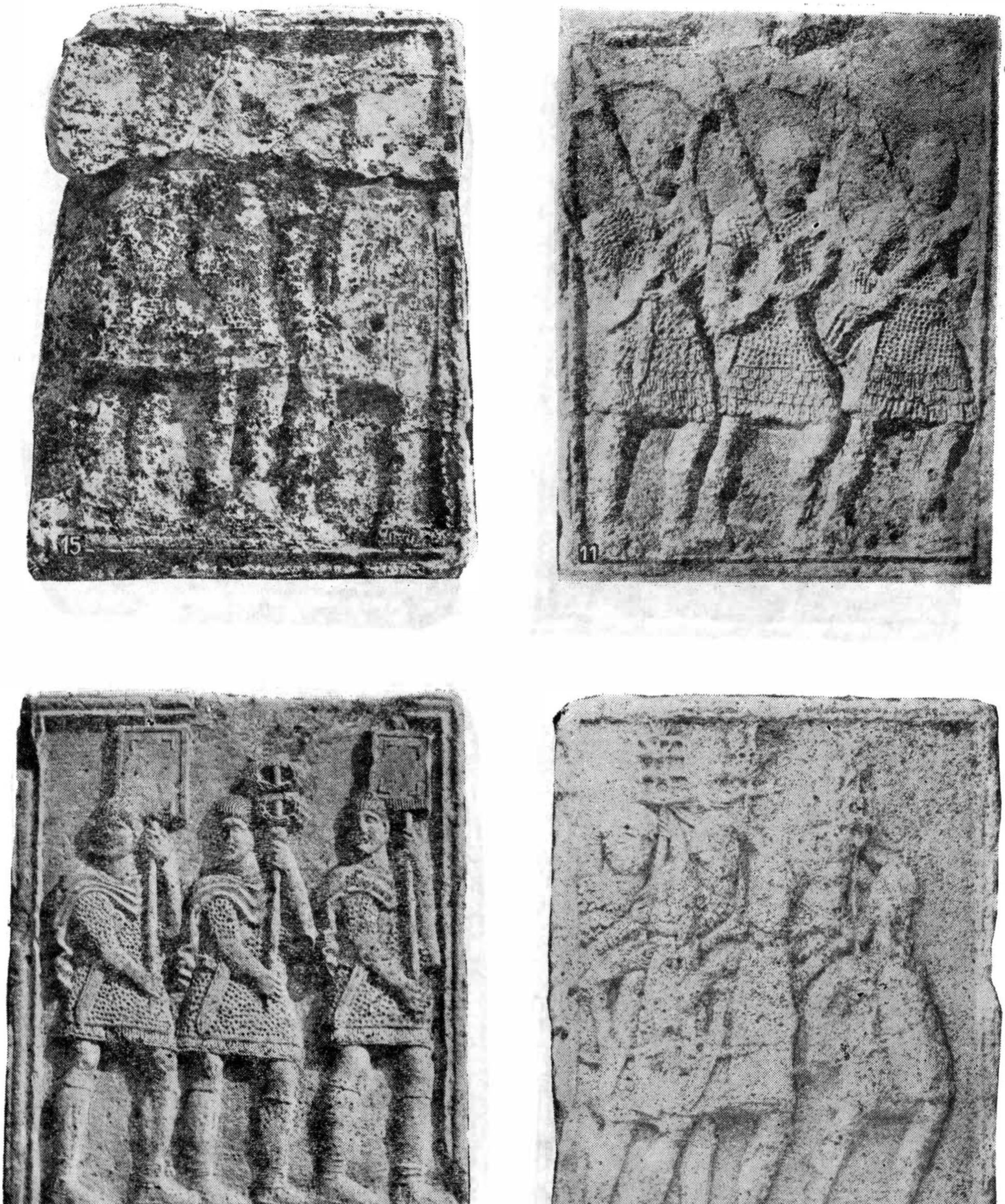

Fig. 36. Metopele 15, 11, 40, 13.

Fig. 37. Metopele 18, 16, 20, 33.

Fig. 38. Metopele 27, 19, 22, 17.

Fig. 39. Metopele 21, 43, 38, 42.

Fig. 40. Metopele 39, 28, 14, 23.

Fig. 41. Metopele 24, 34, 31, 32.

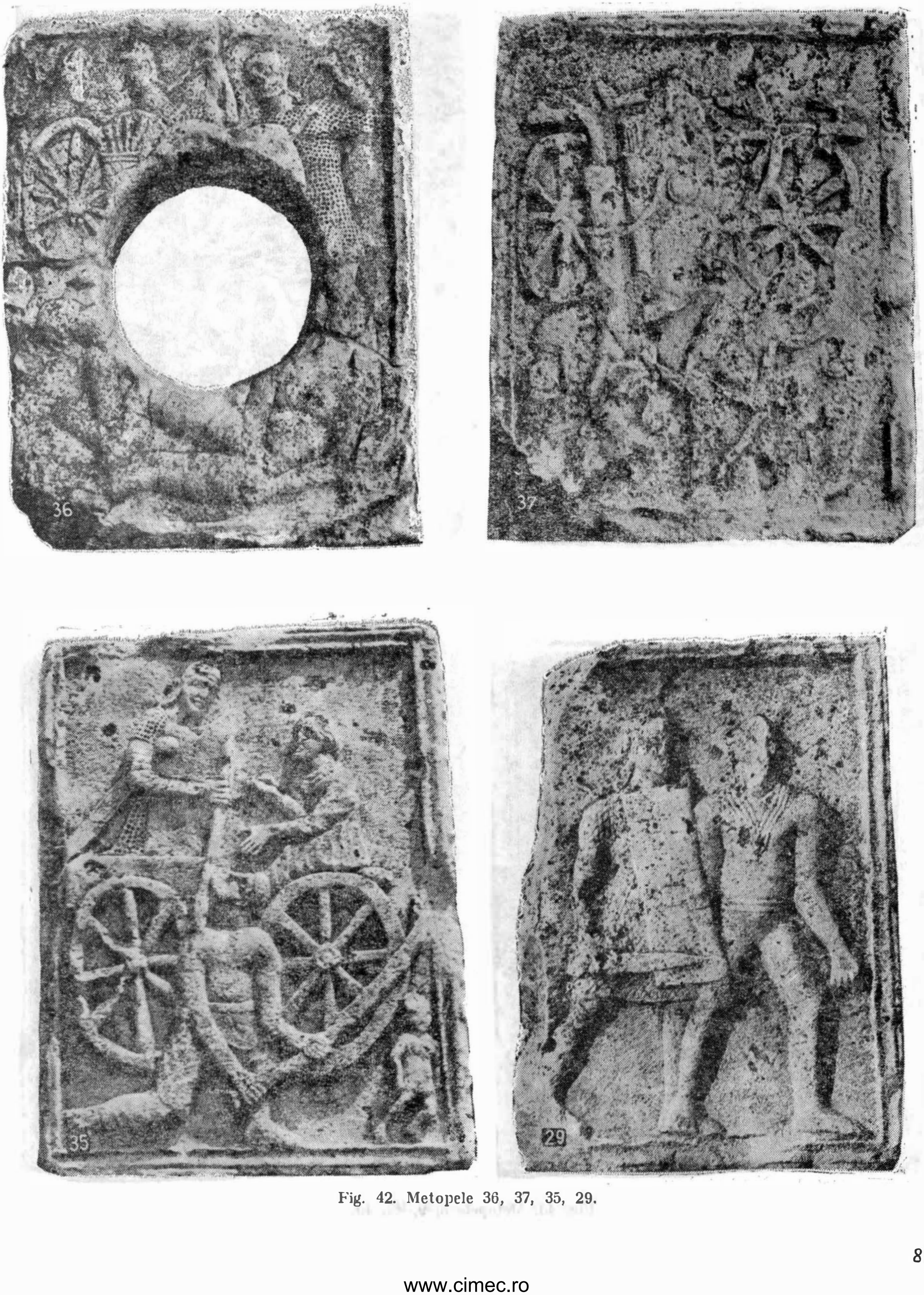

Fig. 42. Metopele 36, 37, 35, 29.

Fig. 43. Metopele 8, 9, 48, 49.

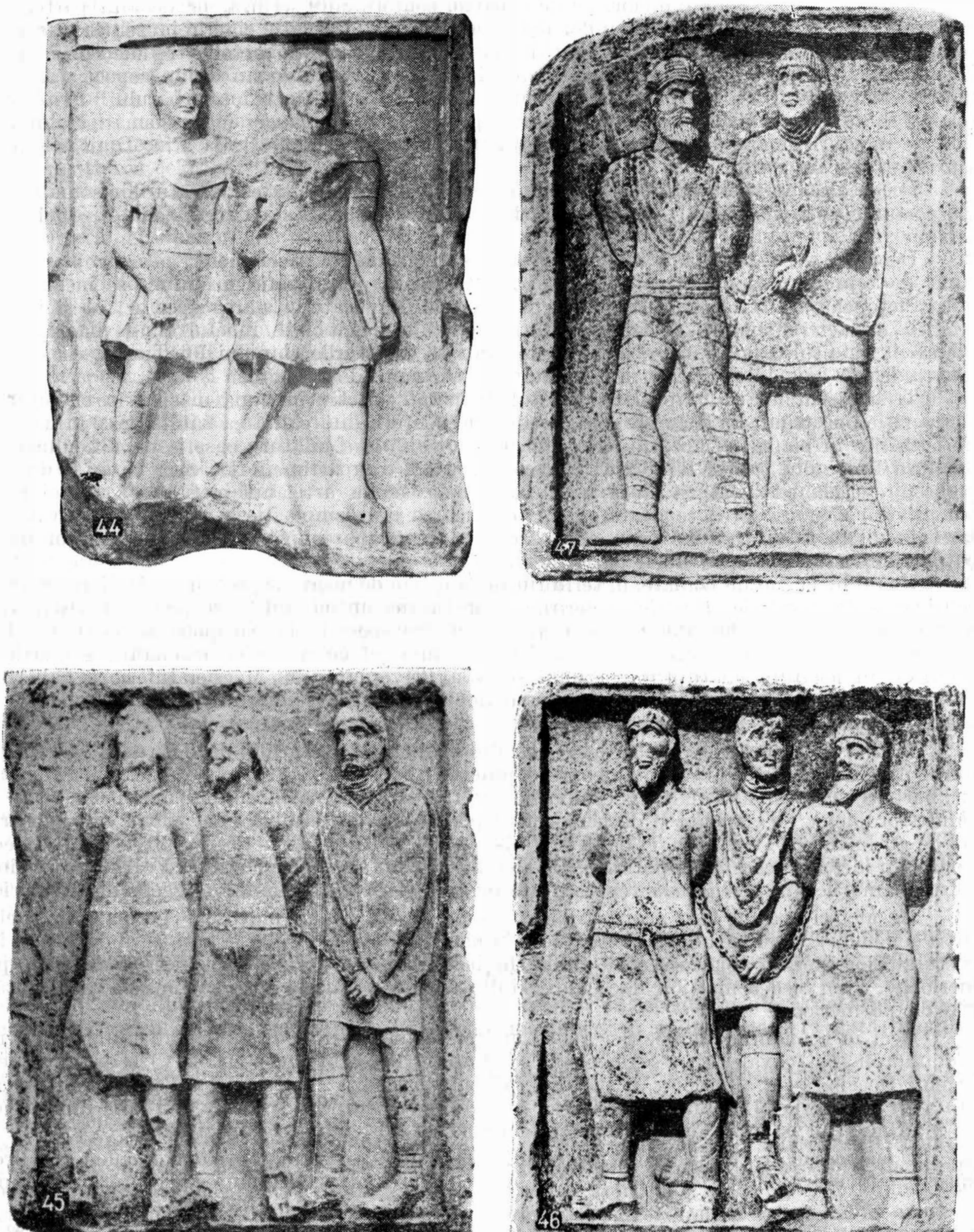

Fig. 44. Metopele 44, 47, 45, 46.

ceea ce nu ar fi corespuns faptelor, pe de o parte, conformîndu-se însă, pe de altă parte, caracterului ecvestru al acţiunii romanilor din acest segment. Celelalte cinci reprezentări ale persoanei împăratului în împrejurările istorisite pe fiecare din aceste metope trebuie considerate ca veridice. Ca atare, din compoziţia metopei nr. 6 se desprinde un dublu aspect, ca acţiune şi iconografie. Pe de o parte, reprezentarea ecvestră cu călcarea „barbarului" în picioarele calului avea o mulţime de analogii în arta provincială romană (şi în numismatică), îndeosebi pe reliefuri funerare ale celor ce au slujit în cavalerie, pe stele de la Rin, Dunăre şi din alte părţi ale imperiului [2].

Pe de altă parte, în cazul dat s-a ţinut seama de autenticitatea trăsăturilor somatice şi ale costumului luptătorului „barbar" înfăţişat ca în bătălia ce s-a dat în zona Nicopolis ad Istrum.

Deci nu s-a recurs la o imagine neutră sau străină de eveniment, ci s-a copiat doar tipul de reprezentare în ansamblu, datele, autentice ca iconografie, înseriindu-se în succesiunea metopelor cu totul firesc. Şi în cazul persoanei împăratului s-au respectat, ca şi în cel amintit, caracteristicile de costum şi de ornament ale epocii însă, relieful fiind măcinat de vreme, în dreptul capului nu se mai pot recunoaşte trăsăturile chipului lui Traian, ca să putem vedea în ce măsură au fost observate sau deformate de dăltuitor.

Trebuie subliniat şi faptul că artistul a operat selectiv în bună măsură în elaborarea compoziţiei, păstrînd sau lăsînd la o parte aspecte esenţiale din realitatea bătăliilor ce urmau să fie istorisite în piatră. Şi aceasta, probabil, din nevoia de a înlătura o serie de dificultăţi ce rezultau firesc din cadrul limitat al metopelor, strict compartimentate, ceea ce ar fi dus la înghesuire şi chiar la confuzii în subiectul narat atît pentru artizanul pietrar, cît şi apoi pentru privitor. Numai astfel se poate explica eliminarea din compoziţie a participării cavaleriei sarmate aliată a lui Decebal (şi a celei dace), care nu apare nicăieri în cursul acestor mari bătălii, deşi este exclus să nu fi participat.

Un atac la sud de Dunăre, în teritoriu roman, este de necrezut pentru acele timpuri fără contigente de cavalerie. Dealtfel, referirile unor istorici antici sînt clare pentru participarea sarmaţilor la luptele din Moesia Inferior, cu referire specială la Nicopolis ad Istrum [3]. De asemenea, pomenirea de către Plinius cel Tînăr a unui şef cu nume de rezonanţă sarmatică, Susagus, în legătură cu capturarea unui sclav al guvernatorului Moesiei Inferior, Laberius Maximus, cu prilejul acestor lupte este pe deplin asigurată [4]. Şi scenele de pe Columnă o atestă, după cum am văzut.

Deci lăsarea în afara compoziţiei registrului de metope a călărimii daco-sarmate se explică din motive de economie de spaţiu, deoarece, practic, nu ar fi încăput pe metope călăreţi romani şi „barbari" faţă în faţă, iar înghesuirea lor ar fi fost excesivă în cîmpul metopelor şi ar fi ridicat probleme de claritate şi de perspectivă pentru meşterii sculptori în piatră care, pentru cei ce au lucrat la Tropaeum Traiani, ar fi fost poate aproape de nerezolvat. S-a operat deci de la bun început această simplificare. De aici decurge un alt fapt esenţial : că sarmaţii nu sînt între neamurile din *barbaricum* reprezentate pe metope, aceştia fiind contigente de cavalerie.

De aici şi spaţiul larg acordat pedestraşilor de alt neam, îndeosebi germanilor suebi (însă şi dacilor), şi numărul mare al acestora în naraţiea bătăliei. Chiar şi luptătorii daci apar în costumul lor specific abia în scenele de la sfîrşit ale compoziţiei, ca prizonieri şi mai ales pe merloane. Vom vedea mai jos, dacă indivizi din neamul sarmatic apar sau nu în reprezentările de pe merloane.

Deci în economia compoziţiei apare în trei segmente (din 6) numai înfruntarea dintre armata romană (cavaleria în segmentul I, infanteria în segmentele III şi V) şi pedestrimea regelui Decebal şi a aliaţilor săi, suebi, după cum urmează : I. Iureşul cavaleriei romane şi lupta cu infanteria ; III. Lupta infanteriei romane la şes cu pedestrimea ; V. Lupta infanteriei pe înălţimi şi în pădure. Ceea ce reprezintă jumătate din cîmpul compoziţional.

Două segmente cuprind doar reprezentări ale unor unităţi ale armatei romane : II. Pregătirea atacului infanteriei romane ; IV. Adlocuţiunea adresată infanteriei victorioase după

[2] Emile Espérandieu, *Recueil général des bas-reliefs de la Gaule romaine*, Paris, 1918, VII, p. 307–309, 353, 355 ; vezi şi VIII, 1922, p. 92, 94, 96 ; idem, vol. complementar 1931, p. 11 (nr. 10) ; în acelaşi sens, J.M.C. Toynbee, *Art in Roman Britain*, Londra, 1963, pl. 92 şi Salomon Reinach, *Répertoire des reliefs*, II, p. 3, nr. 4.

[3] Vezi *cap. I*, n. 10.

[4] *Ibidem*, n. 12.

luptă. În ultimul segment, VI., Supunerea populației învinse cu tot avutul ei și conducerea prizonierilor de război în fața împăratului. În afară de un captiv de neam germanic (metopa 47), în celelalte metope vedem doar prizonieri daci (metopele 45 și 46). În segmentul IV, alocuțiunea către armata romană victorioasă, nici cavaleria romană nu mai apare deși a participat la luptă, avînd un rol însemnat, după cum se vede din segmentul I. Și aici desigur, s-a operat o simplificare încă din procesul de creație al compoziției, deoarece călăreții trebuia să apară descălecați cu caii de căpăstru, ceea ce ar fi complicat schița și reprezentarea figurală.

Alcătuirea celor șase părți ale campaniei și a sfîrșitului ei, prin capturarea sau predarea celor învinși, din cîte nouă metope, fiecare segment avînd cîte o metopă centrală ,,imperială'', răspundea, totodată, și necesităților cerute de simetrie : în stînga și în dreapta fiecărei metope cu împăratul, cîte patru metope, toate cu subiect asemănător, asigurau individualizarea celor șase mari scene în cadrul ciclului narativ pe tambur.

Sensul accentuat spre dreapta, din segmentul I (atacul cavaleriei), apare deja atenuat în cel de-al doilea unde există, parțial, și unele întoarceri spre stînga ale trupei spre persoana împăratului, în partea a doua a secvenței narative (metopele 15, 11, 40 și 13).

În segmentul III, sensul de la stînga la dreapta nu mai este accentuat ca în primul, acolo unde, în special, cai și călăreți apar reprezentați numai din profil. Aci este mai mult sugerat prin plasarea soldaților romani atacînd din stînga, în parte în atitudini de semiprofil, sau cu unele întoarceri, în alte cazuri unul din combatanți apare din semiprofil, iar ceilalți din față. Evident că în acest segment, fiind o luptă în desfășurare sensul față de împărat (metopa 33) este unic, întoarcerile cu fața spre împărat sînt excluse din motive lesne de înțeles, soldații fiind cu totul angajați în luptă. În această secvență, împăratul trebuie considerat ca privind lupta, ce se dă la șes, de undeva de pe un loc mai înalt. Tratarea staturii împăratului, mai mică decît a adjutantului în compoziția de pe metopa 27, s-ar putea explica printr-o stare de fapt prea bine cunoscută de toți și ar fi un indiciu, totodată, al respectării stricte de către meșterii dăltuitori a schițelor maestrului. Și ar fi, în același timp, un element în plus care ar pleda pentru realismul situațiilor și imaginilor.

Corectarea desfășurării sensului în exces de la stînga la dreapta s-a făcut din proiect și prin intercalarea unor metope ,,imperiale'' în care împăratul este reprezentat din față (și personajele ce-l însoțesc, vezi metopa 10) sau invers, de la dreapta la stînga (metopele 27 și 39). În segmentul IV, orientarea generală a compoziției este bineînțeles tot de la stînga la dreapta, însă la unele metope personajele sînt înfățișate din semiprofil (metopele 14,38, 42, 43), iar într-un caz (metopa 28) de la dreapta la stînga. Intenția artistului de a releva elemente riguros exacte se observă îndeosebi în segmentul IV, unde pe unele metope apar militari romani de talie înaltă (metopa 14), în vreme ce pe o altă metopă (42) sînt mai scunzi. Această idee apare clar exprimată în cîmpul metopei 42 unde sînt reprezentați doar doi militari, iar loc era destul pînă sus la chenar. Acest fapt este evident, iar din regulamentele armatei romane se știe ce importanță avea talia drept criteriu pentru recrutare în ierarhia diferitelor unități ale armatei. Deci s-a căutat a se evidenția participarea unor unități militare de rang diferit.

Dacă pînă acum pitorescul era suplinit prin dinamica acțiunii, a atitudinilor și prin diversitatea chipurilor și costumelor combatanților, îndeosebi ale celor din *barbaricum*, în segmentul V apar și imagini cu totul deosebite ce înviorează și mai mult compoziția și o eliberează, într-un fel, de o anumită notă de uniformitate, militărească, să zicem. În afară de faptul că se schimbă și cadrul în care are loc noua bătălie, pe înălțimi și în pădure, de astă dată, ineditul situațiilor și complexitatea lor — învălmășeli, căderi spectaculoase de ,,barbari'' goi uciși de pe înălțimi (metopele 24, 34) sau lupta în pădure dintre pedestrașii romani și arcașii ,,barbari'' ascunși în arbori (metopa 31), ca și introducerea vegetației de pădure în cîmpul acțiunii (metopa 32) — sînt tot atîtea elemente care, luate fiecare în parte sau cumulate, ridică nivelul compoziției prin varietate și noutate. În partea a doua a acestui segment, compoziția capătă o nouă notă de varietate prin mutarea centrului de greutate al luptei în tabăra de care, unde întîlnim, pentru prima oară nu numai luptătorii daci și suebi, ci și familiile lor, femei și copii. Aici tragismul situațiilor este de-a dreptul impresionant și latura adînc omenească răzbate cu putere din crunta și ultima încleștare de forțe dintre romani și daci (aliați cu suebi).

Tablourile sînt străbătute de un puternic realism (metopele 35, 36, 37). Carele cu familiile ,,barbare'', conduse de luptători, aduc o notă aparte, inedită, în această bătălie.

Segmentul VI, ultimul, aduce o scădere treptată a ritmului compoziţiei, care a atins punctul culminant sub raportul dinamicii şi complexităţii acţiunii în cel precedent. Lupta s-a sfîrşit prin înfrîngerea cu greu a dacilor şi aliaţilor lor de către romani.

Tranziţia spre situaţia de încetare a sîngerosului conflict se face printr-o compoziţie simplă (metopa 29), luarea unui ,,barbar'' ca prizonier de către un soldat roman, fapt ce anunţă capturarea şi supunerea celor învinşi cu tot avutul lor.

În cîmpul compoziţiei sînt introduse iarăşi elemente noi, unele chiar de pitoresc, cum este reprezentarea turmelor de oi şi capre de pe metopa 8, semnificînd avutul celor învinşi, sau apariţia iarăşi a carelor cu familii ,,barbare'' (bărbaţi, femei şi copii) cu bunuri în lădiţe aşezate pe car, cerînd supunere. A dispărut din compoziţie însă violenţa, luptele încetînd.

Ritmul furtunos şi crescînd, scade deci, compoziţia metopelor în final capătă un alt aspect prin înfăţişarea unor scene paşnice. Acum apar pentru prima oară animale de tracţiune. Deşi perechea de boi este figurată printr-unul singur în prim-plan, ca şi roţile carului dealtfel (metopa 9), relieful este reuşit şi imaginea bărbatului, ce mînă boii mergînd pe jos pe lîngă car, aminteşte aspecte rustice, paşnice.

Apare vădit faptul că artistul a ţinut seama sau a prevăzut dificultatea execuţiei reliefurilor, probabil din lipsă de realizatori care să poată transpune în piatră schiţele sale la nivelul artistic cerut, superior, aulic, am putea spune, şi de aceea se pare că a oferit din capul locului chiar din proiect soluţii de simplificare a compoziţiei registrului de metope. Este aproape sigur că schiţele ofereau aceste elemente simplificate, artistul operînd o reducere a părţii figurale în secţiune longitudinală, acolo unde era posibil. Acest lucru, în afară de situaţia amintită, se constată şi la carul de pe metopa 35, unde sînt figurate numai roţile din dreapta, sau pe metopele 1 şi 2 cu călăreţi, unde a fost sculptat numai cîte un picior, cel drept. Pentru alte detalii de acest fel nu se mai poate afirma cu certitudine, de pildă, în cazul metopei 8, unde picioarele dindărăt ale ţapului din dreapta nu au mai fost executate. Desigur sînt şi scăpări sau neglijenţe ale meşterilor pietrari care nu au dus pînă la capăt detaliile unor imagini schiţate în ,,caiete''.

Naraţiunea se încheie, ca să revenim la cele spuse mai înainte, printr-o descreştere de ritm, însă deloc forţată, ce corespunde noii situaţii create în contextul de ,,pacificare''. Prezentarea prizonierilor daci şi suebi, legaţi în lanţuri cu mîinile la spate, face o impresie profundă, prin fizionomia, costumele şi mai ales prin ţinuta lor mîndră (metopele 45, 46, 47). Deci şi în final, compoziţia capătă o culoare cu totul aparte. Două metope aduc compoziţiei varietate şi seninătate, demne de un final după această cruntă şi sîngeroasă ciocnire, prin trecerea prin faţa împăratului a celor supuşi prin luptă : a dacilor, bărbaţi şi femei, unele cu prunci în braţe, ceea ce ar însemna pacea şi împăcarea (metopa 49) sau, în alţi termeni, instaurarea acelei ,,Pax Romana'' în noile ţinuturi cucerite după o dîrză rezistenţă pentru apărarea libertăţii.

Nu ştim, bănuim doar, subiectele metopelor lipsă, în număr de 5; iconografia lor ne scapă cu totul din păcate. Lăsînd la o parte acţiuni întregi şi simplificînd pe alocuri în cîmpul compoziţional, artistul a reuşit să transmită posterităţii naraţiunea realistă şi riguros exprimată a marilor lupte ce s-au dat pe meleagurile sud-dunărene între romani şi daci (şi aliaţii lor) prin intermediul mîinilor, nu întotdeauna îndemînatice însă energice ale meşterilor pietrari. Remarcăm în compoziţie exagerarea virtuţii militare romane. Spre deosebire de Columnă, unde romanii apar totuşi în dificultate, aici, în cîmpul metopelor, un roman se luptă cu 2—3 adversari şi chiar îi doboară. Însă altarul de alături, cu aproape 4 000 militari romani căzuţi în luptă, contrazice modul de desfăşurare astfel narat în piatră. Pe Columnă, în campania din Moesia Inferior (scenele XXXI—XL), se disting trei bătălii. Una între cavaleria romană şi călăreţii catafractari, o a doua între cavaleria romană sprijinită de infanterie cu armata dacă la o tabără de care, şi o a treia bătălie, crîncenă, între pedestrimea romană şi cea dacă. Pe monumentul triumfal de la Adamclisi lipseşte complet cea dintîi (de la Nicopolis ad Istrum), iar cea de-a doua a fost trecută la sfîrşitul bătăliei de la Tropaeum Traiani (fără reprezentarea cavaleriei) ca o luptă de urmărire. În schimb, apare în plus faţă de Columnă o luptă de cavalerie şi de infanterie la şes, care a premers desigur lupta de la tabăra de care tot dintre Nicopolis ad Istrum şi Tropaeum Traiani. A treia bătălie, de pe Columnă, ce s-a dat la Adamclisi, este pe metopele dobrogene cea de pe înălţimi şi din pădure.

Merlatura cu prizonieri reprezintă al doilea registru iconografic al compoziției monumentului triumfal și angajează trei aspecte mai importante, în afară de plastică: 1. Punctul de plecare al rotirii brîului de merloane; 2. Suita merloanelor în dispunerea lor circulară; 3. Determinarea apartenenței etnice a captivilor figurați (fig. 46—51). Spre deosebire de metope, în cazul merloanelor succesiunea a putut fi stabilită cu ușurință deoarece nu depindea

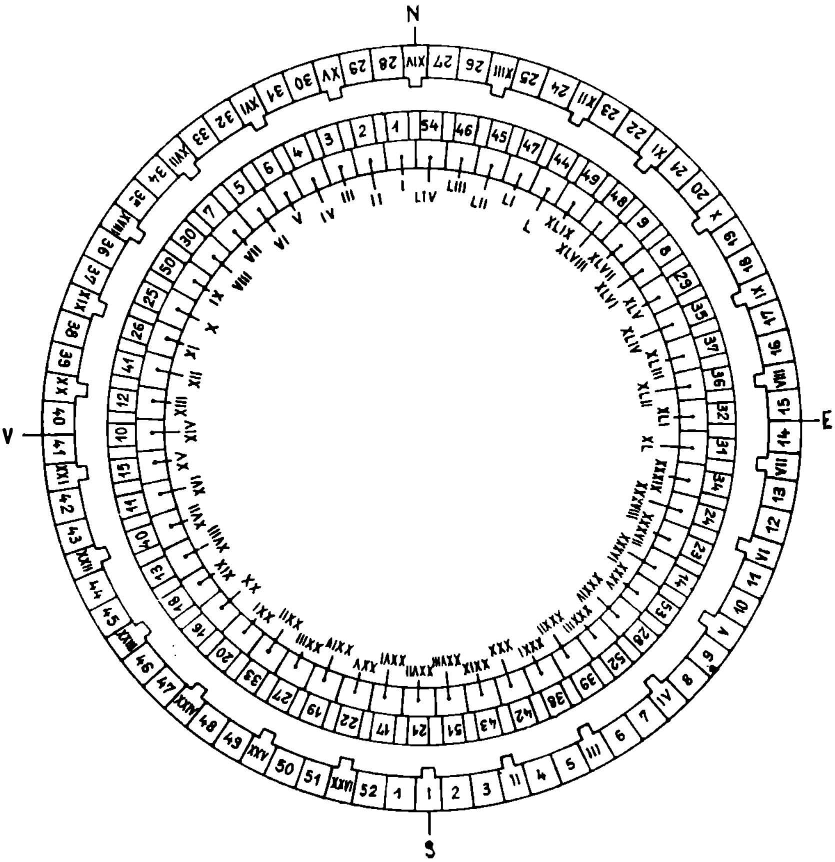

Fig. 45. Rotirea crenelajului față de succesiunea metopelor.

de situațiile arheologice de găsire, în funcție de raza de cădere a pieselor de pe monument. Racordarea lor s-a putut face datorită faptului că s-au păstrat toate cele 52 elemente de parapet ale balustradei crenelate, întregi sau fragmentare (cu excepția blocului de parapet 30 din care a rămas un mic fragment care nu spune nimic pentru dispunerea elementelor de decor geometric).

Datorită faptului că pe fiecare merlon, în stînga și în dreapta, au fost sculptate cîte o parte din elementele de decor geometric (pătrat, octogon, disc) și cum acestea continuă pe blocurile de parapet învecinate, s-a putut determina, prin simplă alăturare, succesiunea inițială a merloanelor coronamentului [5]. Problema punctului de plecare al rotirii brîului de merloane a rămas însă nerezolvată. Grigore Tocilescu nu și-a pus-o, iar Fl. B. Florescu a dat o soluție ce nu poate fi acceptată, ce nu se încadrează în rapoartele de simetrie, pornind de la o situație arheologică falsă, și anume, a socotit ca fiind *in situ* [6] *(sic!)*, de fapt în raza de

[5] Vezi Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal*, fig. 233—258 și pl. VIII. Noi am înlocuit termenul crenel prin merlon, deoarece cei dintîi, greșit utilizat pînă acum, reprezintă golul și nu plinul crenelajului.

[6] *Ibidem*, p. 284—285, 511.

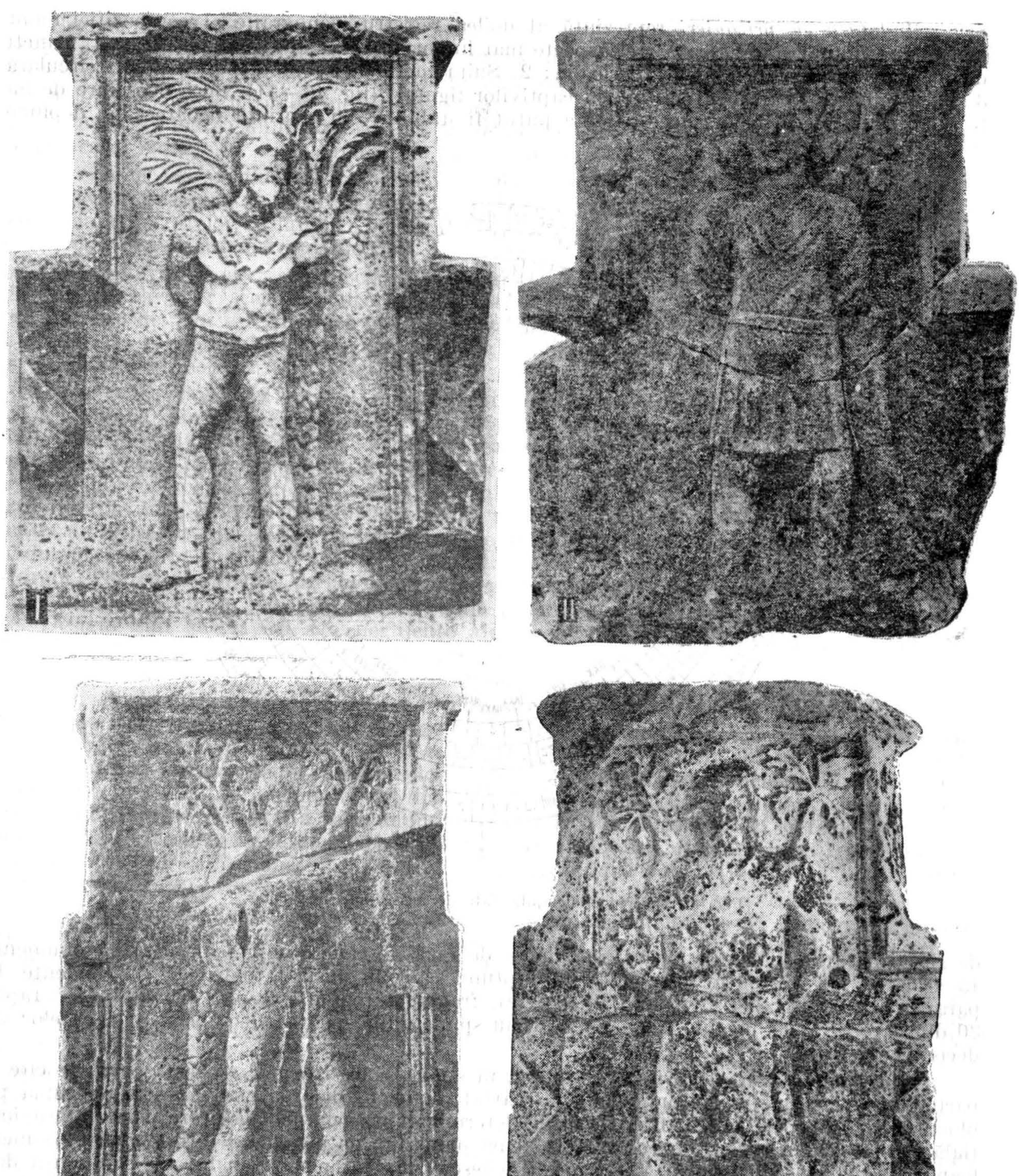

Fig. 46. Merloanele I, II, IV, V.

Fig. 47. Merloanele VI–VIII, X.

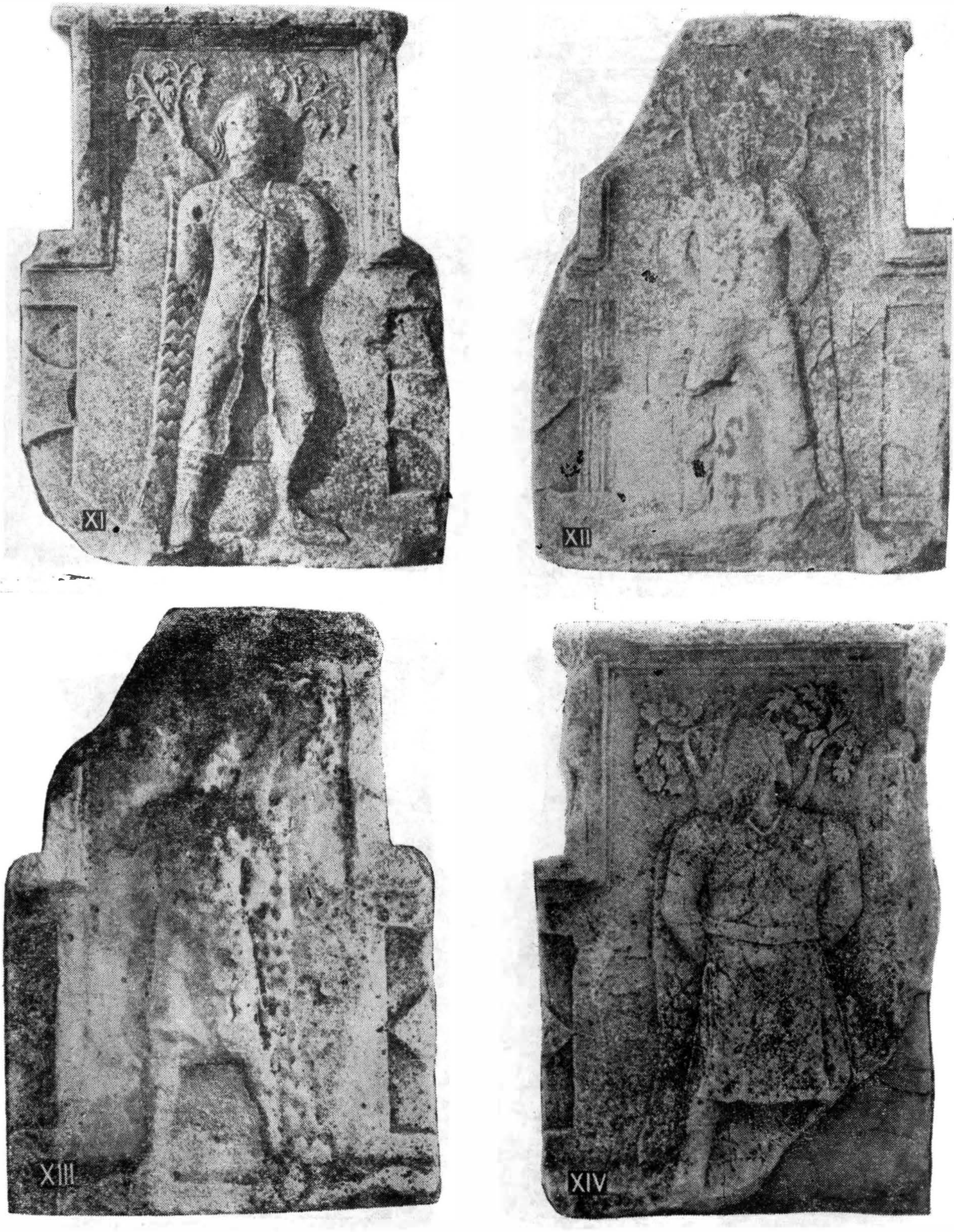

Fig. 48. Merloanele XI–XIV.

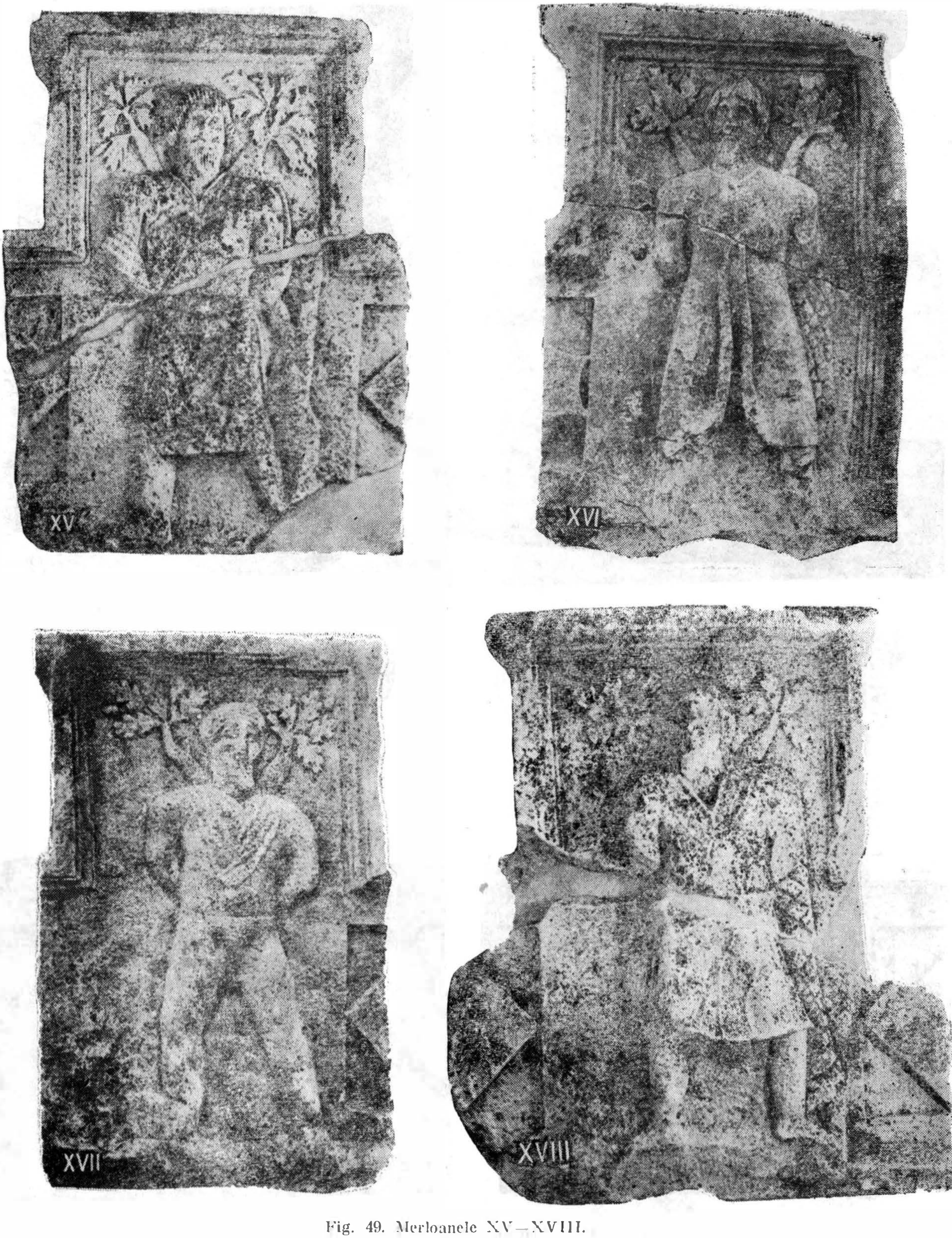

Fig. 49. Merloanele XV–XVIII.

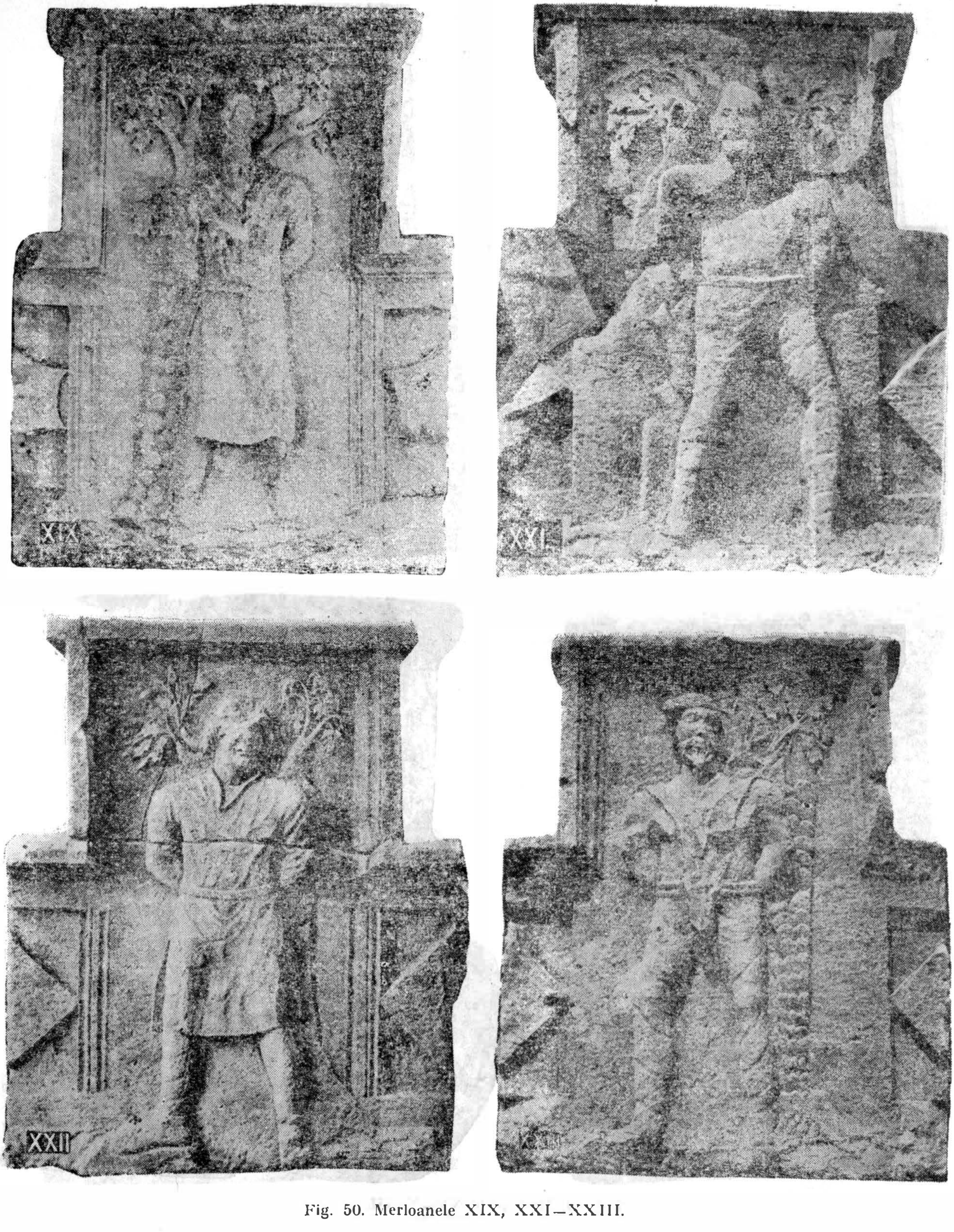

Fig. 50. Merloanele XIX, XXI–XXIII.

Fig. 51. Merloanele XXIV—XXVI.

cădere, blocul de parapet 1. Astfel, s-a ajuns ca blocul de parapet 1 şi merlonul 1 să fie considerate eronat ca început al succesiunii brîului de merloane-parapete într-un punct situat la 260° 11', 14" (V—S-V) [7]. De fapt, după cum s-a spus, nu se cunoaşte raza de cădere de pe monument a nici unei piese componente a balustradei crenelate fie ea bloc de parapet sau merlon.

Deci punctul de plecare al merloanelor [8] se mai poate stabili ţinînd îndeosebi seama de principiile de simetrie, faţă de cel al metopelor ce pornea de la nord la vest şi în continuare. Se poate considera că desfăşurarea merloanelor începea în partea opusă, de la sud spre est (fig. 45). Desfăşurarea bilaterală a frizei inferioare nu poate fi stabilită decît tot în funcţie de cea a metopelor, blocul de friză cu acant înflorit fiind la nord (I), iar cel cu vas şi porumbei încheind registrul la sud (XXVII).

Coronamentul era îmbogăţit cu 13 lei de piatră [9], ce se aflau în raport de 1 : 2 faţă de merloane, aşezaţi echidistant cu rolul de jghiab pentru scurgerea apei de ploaie de pe acoperiş. Legătura se făcea printr-o ţeavă metalică ce unea capul găurit al leului de blocul de parapet corespunzător prevăzut cu orificiu în acest scop. Unii lei erau cu capul spre stînga, alţii spre dreapta [10].

Deşi reprezintă piese aşezate, nezidite, leii de piatră se încadrau totuşi armonios în arhitectonica monumentului atît prin forma lor, deşi execuţia este realizată la nivelul artei comune provinciale romane, cît şi prin plasarea lor pe cornişă în faţa coronamentului, sporind efectul decorativ prin jocul de umbre şi lumini ziua, cînd sub soarele arzător dinainte şi de după-amiază „ei însufleţeau cornicea rotundă cu umbrele lor" după expresia lui Tocilescu [11]. O privelişte neobişnuită trebuie să fi oferit monumentul şi noaptea, sub razele lunii. Înalt şi măreţ, cu trofeul şi statuile colosale în vîrf, trebuie că apărea ca o fantasmă în faţa vreunui trecător întîrziat, pe cîmpul gol, cu reliefurile crîncenei bătălii şi cu prizonierii legaţi de copaci, păziţi în liniştea nopţii doar de leii aşezaţi roată, de-jur-împrejur pe cornişă.

Tocilescu nu a găsit cuvinte potrivite pentru forma şi execuţia lor [12] şi nici pentru dispunerea în ansamblul arhitectural, găsind-o dizgraţioasă. În realitate, aceste piese erau suficient adaptate scopului prin formă şi execuţie artistică, cît şi funcţional ca piese de decor arhitectural (nu numai sub aspect utilitar) de mare efect, plasate pe cornişă în faţa balustradei, îmbogăţind astfel în chip fericit compoziţia coronamentului. Gîndindu-ne la apartenenţa etnică a neamurilor din *barbaricum* cu care s-au înfruntat romanii pe cîmpul de luptă, figurate pe metopele şi merloanele monumentului de la Adamclisi, trebue să avem în vedere cele spuse pentru metope. Anume, că artistul, şi în cazul registrului de merloane, a operat selectiv, reţinînd pentru iconografia coronamentului anumite tipuri de luptători luaţi prizonieri, acestea nereprezentînd toate populaţiile care au participat la luptele ce s-au dat în zona Nicopolis ad Istrum — Tropaeum. Nici reprezentarea cantitativă a fiecărui tip în parte din cele alese nu exprimă numeric fidel, ca să zicem aşa, aportul în luptă al fiecărui neam adversar al romanilor din coaliţie. Aceste lucruri sînt deosebit de importante, deoarece, după cum se ştie, apartenenţa etnică a celor figuraţi pe merloane şi metope a făcut, de asemenea, obiectul unei îndelungi controverse, nici astăzi încheiate. Cercetătorii, ce s-au ocupat de acest aspect, au

[7] *Ibidem*, pl. IX, p. 687; la p. 511 se indică eronat 170°.

[8] Din săpăturile de la monument au fost scoase 24 merloane întregi şi fragmentare (Tocilescu — Benndorf — Niemann, *Monumentul*, p. 115—120 şi n. 3, p. 25). Jumătăţile descrise sub nr. 11 şi 12 aparţineau de fapt aceluiaşi merlon, XXVI. În 1960 am găsit şi fragmentul din mijloc din merlonul XXVI. Fragmentele descrise de Tocilescu sub nr. 24 (p. 120), ce nu se mai păstrează în totalitate, au făcut parte foarte probabil din merlonul XX, aflat atunci în stare fragmentară. Acum sînt 23 merloane. Din merloanele III şi IX am descoperit doar 4 mici fragmente în 1960, cîte două din fiecare. Lipsesc merloanele III, IX şi XX.

[9] Tocilescu calculase 12 lei, din care unul singur s-a păstrat întreg (*ibidem*, p. 121). În realitate, au fost 13 (Fl. B. Florescu, *op. cit.*, p. 285, însă la p. 55 indică 21 lei rămaşi întregi şi 8 fragmente).

[10] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 16 şi p. 40—41, 121.

[11] *Ibidem*, p. 121.

[12] *Ibidem*.

văzut, după caz, un neam sau două, alteori trei sau chiar patru etnii din *barbaricum* reprezentate pe monumentul triumfal[13].

Pentru noi este clar că sînt trei neamuri din *barbaricum* înfăţişate pe piesele figurale. Ţinem seamă că nu cunoaştem reprezentările de pe 5 metope şi de pe trei merloane, care puteau cuprinde şi alţi „barbari". Ne vom ocupa succint de fiecare etnie în parte. Judecînd după genurile de piese, pe metope apar luptători a două populaţii din *barbaricum*. Pe metopele 4—7, 9, 16—24, 29—31, 33—37 şi 47 se observă numai războinici goi pînă la brîu sau cu trunchiul acoperit, cu pantaloni încreţiţi strînşi şi uneori purtători de *nodus* sau cu bonetă pe cap. Pe metopele 45,46 şi 48 sînt dintre cei cu bonetă pe cap sau descoperiţi, îmbrăcaţi cu cămaşă lungă, despicată în părţi. Pe metopele 48 şi 49 sînt înfăţişate şi femei. Judecînd după costumul bărbatului care-şi ţine de mînă femeia (metopa 48) ele aparţin neamului al căror bărbaţi poartă cămaşă lungă despicată în părţi. Acest neam nu apare astfel reprezentat deloc în lupte pe metopele celelalte, unde în toate cazurile sînt înfăţişaţi războinici goi pînă la brîu sau acoperiţi, ci numai la sfîrşitul naraţiunii, ca luptători captivi. Pe de altă parte, un singur sueb, dintre cei angajaţi în luptă cu romanii, apare ca prizonier. Trebue ţinut seama de acest aspect.

În schimb, pe merloane se pot recunoaşte trei neamuri din *barbaricum*, cele două de pe metope şi un al treilea ce nu apare în registrul narativ al bătăliei. Astfel, pe merloanele II, V—VIII, XIII—XIV, XVIII—XIX, XXII şi XXIV apar doar luptători prinşi în război dintre cei cu bonetă, sau cu capul neacoperit, îmbrăcaţi cu cămaşă despicată în părţi. Pe merloanele, I, XII, XVII, XXI—XXII şi XXV, dintre cei goi pînă la mijloc sau cu pieptar, unii cu *nodus* la tîmplă. Pe merloanele IV, X—XI, XVI şi XXVI captivi cu capul neacoperit, îmbrăcaţi într-un vestmînt cu mîneci lungi ce ajunge pînă la gambă descheiat în faţă, de la piept în jos. Raportul numeric dintre cele trei neamuri din tabăra adversă romanilor, reprezentate pe metopele şi merloanele ce s-au păstrat, nu poate fi luat deci în consideraţie în chip absolut mai ales că ne aflăm în faţa unei opere de artă, în care alegerea şi fantezia artistului a intervenit în anumite limite fără să altereze esenţial adevărul istoric. Mai ales că îndeosebi din reprezentările de pe merloane se observă grija avută de artist în reliefarea trăsăturilor specifice fiecărui neam în parte ca figură, statură şi alcătuire a trupului, caracteristici de costum etc. Deci pe metope sînt reprezentate două neamuri în afară de romani : germani suebi, de obicei goi pînă la brîu şi purtători de nodus, şi daci, de obicei cu bonetă şi cu cămaşă despicată în părţi. Pe merloane, trei populaţii : daci şi germani (suebi, probabil lugi) şi un al treilea neam, care nu este cel al sarmaţilor (cei cu capul neacoperit şi cu veşmîntul lung, cu mîneci largi, descheiat în faţă, denumit impropriu caftan, de fapt cojoc). Erau probabil un neam de munteni ce locuia în nord, între costoboci şi buri. Pe merloane, proporţia reprezentărilor pe etnii este inversă faţă de metope. Aici, apar pe 23 piese păstrate[14] (din 26) de 12 ori captivi daci, germani suebi de 6 ori, de 5 ori cei din cel de-al treilea neam.

[13] Adolf Furtwängler, *Intermezzi*, Leipzig—Berlin, 1896, p. 66 şi urm. (bastarni, geţi, traci); Eugen Petersen, Mitteilungen—Roma, XI, 1896, p. 303 şi 105; XVIII, 1903, 1, p. 68—72 (cei cu *nodus* germani suebi cf. A. Furtwängler, *op. cit.*, p. 67); V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti. 1926, p. 119—120, 122—125, 132, 432, 528, 533, 735, 739, 785 şi n. 2, p. 125 (daci, bastarni, sarmaţi). Remarcă lipsa călăreţilor catafractari sarmaţi de pe reliefurile monumentului, unde, după Fl. B. Florescu, ar fi numai daci (SCIA, IV, 1957, 1—2, p. 13—24 şi *Das Siegesdenkmal*, p. 667; vezi şi p. 645—667, discuţia cu privire la apartenenţa etnică a „barbarilor" de pe reliefuri). De acord cu această interpretare, D. M. Pippidi, SCIV, XII, 1961, 1, p. 27—28. Contra, Radu Vulpe, StCl, V, 1963, p. 213—244 şi n. 1 la p. 243; N. Gostar, Memoria Antiquitatis, I, 1969, n. 20, p. 97; H. Daicoviciu, Steaua, XVII, 1967, 8, p. 74—75 şi *Dacia-Burebista*, p. 304—305 şi 306—310 (germani, roxolani şi daco-geţi); Radu Florescu, Pontica, IX, 1976, p. 65—76; Radu Vulpe, Pontica, XII, 1979, p. 109—119. Vezi şi E. Ci. Skrijinskaia, *Istorija-Olimpiodora*, Vizantiiski Vremennik, 8, 1956, n. 110 şi 145. Pentru statuete de purtători de *nodus* (germani) din bronz sau lut ars, vezi : St. Paulovics, Germania, 18, 1934, pl. 29/1, p. 271—273; idem, Mannus, 26, 1934, fig. 1—6, 8 şi p. 128—141; Joachim Werner, Germania, 19, 1935, fig. 1 şi p. 147—148; vezi şi Tacitus, *Germania*, ed. Fehrle, München, 1935, pl. 2/7; Schumacher-Klumbach, *Germanendarstellungen*, Mainz, 1935, pl. 6, 7 şi p. 6; Járdányi-Paulovics Istvan, Budapest-Régiségei, XIV, 1945, fig. 18, 23, 25 şi p. 261—281.

[14] Gr. Tocilescu, *Monumentul*, p. 40—41 dă cifra de 39 ca număr iniţial al merloanelor. Ulterior, recalculînd, a ajuns la 30 în total (MDGR, p. 6). Fl. B. Florescu a redus numărul lor la 26 *(Das Siegesdenkmal*, p. 288). După Radu Florescu, MISLR, p. 170 „numărul de 26 creneluri" *(sic !)* este „cu totul incoherent cu întregul monument" şi propune 27 (p. 177). Cifra este inacceptabilă, căci ar implica nu numai un merlon în plus, ci şi adăugarea a două blocuri de parapet şi în consecinţă mărirea diametrului monumentului la coronament faţă de soclu, avînd ca rezultat înclinarea liniei paramentului spre în afară, ceea ce contrazice principiul construcţiei. Doar în acest caz într-adevăr incoerenţa ar fi la ea acasă.

Fiind de fapt o succesiune de tablouri cu reprezentări statice, pentru sculptorii decoratori nu s-au ivit probleme de perspectivă legate de regulile mişcării, spre deosebire de metope. S-au putut concentra deci mai bine atît asupra tipurilor etnice şi trăsăturilor proprii acestora, cît şi asupra atitudinilor personajelor figurate.

Ţinuta şi expresia mîndră a acestor oameni liberi, ajunşi pentru prima oară acum în captivitate pe cîmpul de luptă, a fost scoasă în relief cu putere chiar în această postură de înlănţuiţi. Şi regulile proporţiei au putut fi observate mai bine, deoarece în cîmpul fiecărui merlon urma să fie sculptat cîte un singur ins, în picioare, din faţă sau cu capul întors puţin la stînga sau la dreapta, iar în plan secund, una şi aceeaşi reprezentare a unui copac rămuros înfrunzit sau doar a crăcilor cu frunze. Aproape sigur artistul a avut în faţă prinşi de război cînd şi-a întocmit schiţele, fie aci la Dunăre, după bătălii, ceea ce este mai de crezut, sau poate la Roma, unde au urmat carul triumfal al învingătorului în iarna anului 102.

Tablourile sînt pline de realism. Sculptorii au reuşit să transpună cu fidelitate schiţele din „caietele" artistului, dăltuind în piatră pentru posteritate la Tropaeum Traiani (după cum aveau să o facă alţii la Roma doar cu cîţiva ani mai tîrziu) chipuri de oameni între care şi ale strămoşilor noştri daci ce au luptat cu bărbăţie împotriva Romei. Intenţia artistului de a releva tipuri somatice deosebite, de oameni din lumea „barbară" fiecare cu portul său caracteristic este clară, şi a fost subliniată la vremea sa de Tocilescu, mergînd pînă la detaliile de costum, începînd de la acoperitoarea de cap sau pieptănătură şi pînă la încălţări.

Captivii suebi sînt înalţi, atletici sau robuşti (cu excepţia celui de pe merlonul XVII, gros la trup), cu capul mare lunguieţ sau oval (în afară de XVII, cu capul mai mult rotund) şi neacoperit. Părul este pieptănat de obicei spre dreapta şi înnodat la tîmplă (I, XVII, XXIII şi XXV) sau fără nod (XII şi XXI). Patru dintre suebi au bărbi ascuţite şi mustăţi lungi, XXV este imberb, iar pentru XII este mai greu de precizat, se pare că purta barbă şi mustăţi. Toţi germanii (suebi) de pe merloane sînt reprezentaţi cu capetele neacoperite.

Sînt înfăţişaţi fie goi pînă la brîu (XII şi XXI), fie îmbrăcaţi pe torsul gol cu un pieptar, triunghiular în faţă (ajungînd deobicei ceva mai jos de cingătoare), iar în spate niciodată pînă la încheietura picioarelor, ce proteja şi umerii şi se îmbrăca pe cap. Pieptarul, ce pare a fi fost mai degrabă din piele decît din pînză groasă, proteja torsul faţă de răceală şi arşiţă, însă se pare că era şi un semn de distincţie, ca şi *nodus*-ul, deoarece la luptătorii captivi nepurtători de *nodus* (XII, XXI) nu-l întîlnim ca element de port, aceştia fiind înfăţişaţi cu trunchiul gol.

Toţi captivii din grupa suebică poartă pantaloni lungi pînă la glezne, strînşi pe picior, formînd creţuri, şi sînt încinşi cu cingători (brăcinare) petrecute prin betelie, mai late (I, XII, XXI) din fâşii de pînză, sau mai înguste din sfoară (XXV), doar XXIII are cingătoare „dublă" însă de acelaşi fel.

În privinţa încălţărilor, lucrurile se complică din cauza stricăciunii reliefurilor la bază. Doar la I s-a păstrat întreagă laba piciorului drept, unde se observă clar detaliile opincii. Se poate presupune, desigur, că şi ceilalţi suebi de pe merloane purtau acelaşi fel de încălţăminte.

Opincile, aşa cum se observă la captivul de pe merlonul I, erau din piele şi cuprindeau degetele şi părţile laterale ale labei (inclusiv călcîiul) fiind prinse longitudinal cu o nojiţă din care porneau alte două pentru fixarea opincii în părţi şi una pentru legarea de picior de jur împrejur deasupra gleznei, unită în faţă cu cea longitudinală.

Reprezentarea captivului în picioare, legat cu miinile la spate, îmbrăcat cu pantaloni strînşi pe picior (încins cu brăcinar), cu torsul gol acoperit doar de un pieptar lung triunghiular, de pe merloanele I, XXIII, XXV, o aflăm pe monedele de bronz cu *Germania Capta* de la Domitian [15] bătute la Roma în anul 85 e.n., ceea ce dovedeşte încă odată că pe reliefurile de la Adamclisi sînt figuraţi şi germani.

Luptătorii daci prinşi în război se deosebesc cu uşurinţă de suebi, despre care am amintit, cît şi de cei aparţinînd celui de-al treilea neam. Sînt de statură mijlocie, exceptînd poate pe cei de la VIII, XIII şi XV ceva mai înalţi ca deobicei, şi în ori ce caz pe cel de pe merlonul XIX, singurul într-adevăr înalt dintre dacii figuraţi. Au capul mare, rotund, rotund-

[15] Vezi la Harold Mattingly, *Coins of The Roman Empire in the British Museum*, II, Londra, 1930, pl. 72/8 şi p. 369.

ovoid sau oval, cu excepţia celui de la XXIV (un mezocefal) şi gîtul gros. La prinsul de pe merlonul VIII, forma capului nu se mai poate determina, fiind stricat relieful, şi nici pieptănătura.

Aceeaşi situaţie cu capul distrus la XIII, iar la XIV cu chipul de nerecunoscut, unde forma capului pare ovală, şi la XIX cu capul spart. Cu excepţia celor de la VIII, XIII şi XIX, toţi ceilalţi daci de pe merloane sînt laţi în spete, bine clădiţi. Din 12 inşi reprezentaţi doar cei trei amintiţi nu sînt groşi la trup şi cu umerii laţi, ci, dimpotrivă, subţiri şi tare înalţi. Unii au chiar feţele pline, grăsulii [VI, VII, XV (fălcos), XVIII, XXII] în vădit contrast cu chipurile celorlalţi prizonieri. Şi picioarele lor par mai scurte şi mai groase în raport cu trunchiul, faţă de suebi, unde situaţia se prezintă invers. Nu prezintă această caracteristică cei trei daci înalţi şi subţiri amintiţi mai sus.

Patru dintre daci poartă bonetă, cinci apar cu capetele neacoperite. Pe metopele 45 şi 48 sînt cu capetele neacoperite, iar cei de pe metopa 46 au bonetă. Pentru doi dintre ei (de pe merloanele VIII, XIII) nu se mai poate preciza, piatra fiind ruptă, iar XIX, tot deteriorat, pare a fi avut capul neacoperit. Desigur că dintre daci, cei cu bonetă erau nobili *(pileati)* iar cei cu capul descoperit erau luptători de rînd *(comati)*. Dintre daci, trei au bărbi şi mustăţi (XV, XVIII şi XXIV), patru sînt imberbi (II, VI, VII şi XXII). Pentru ceilalţi cinci este greu de spus, din cauza deteriorării figurilor. Se pare că VIII şi XIX purtau barbă şi mustaţă.

Ca element de port pentru daci este caracteristică cămaşa lungă pînă la genunchi şi despicată în părţi de la şold în jos. La cei mai înalţi (VIII, XIII şi XIX) cămaşa este ceva mai lungă, pînă mai jos de genunchi, la fel ca la dacii de pe metopele 45, 46 şi 48. Prizonierii daci de pe merloane sînt încinşi cu cingători peste cămaşă. Unii au centuri late (II, VII, XIV, XV, XVIII şi XXII). Doi dintre ei au peste mijloc, tot peste cămaşă, cingătoare înfăşurată de două ori (V, XXIV), iar unul, XIX, se deosebeşte de toţi ceilalţi printr-un cordon (de secţiune rotundă), probabil un fel de frînghiuţă înnodată cu „ochi". La VI, VII şi XIII nu se mai poate preciza pietrele fiind sparte transversal sau mult tocite. Centurile late simple, ar putea fi de pînză sau poate chiar de piele, la care nu s-a mai sculptat catarama. Dacii de pe metopele 45 şi 46 sînt încinşi cu curele late de piele, cu cataramă, iar la cel de pe metopa 48 centura nu mai are cataramă.

Toţi captivii daci sînt îmbrăcaţi cu pantaloni strînşi pe picior (iţari); doar la XIX şi XXII se observă încreţiturile, care la cei înfăţişaţi pe metopele 45, 46 şi 48 sînt vizibile.

În ce priveşte încălţămintea, reliefurile fiind rupte în partea de jos, doar pentru doi captivi se poate preciza, XXII, VIII : încălţămintea pare asemănătoare opincii, probabil călţuni (?). Dacii de pe metopele 46 şi 48 sînt înfăţişaţi desculţi.

Luptătorii, aparţinînd unui al treilea neam aflat în alianţă cu Decebal, apar, după cum am spus, doar pe merloane şi numai pe cinci dintre cele păstrate : IV, X, XI, XVI şi XXVI.

Sînt înalţi şi zvelţi, cu excepţia lui X, gros la trup şi spătos. Au capetele ovale sau lunguieţe, neacoperite. Părul pieptănat în faţă şi în părţi, cu plete largi ce acoperă ceafa şi urechile. Mustăcioşi şi bărboşi. La IV acest amănunt nu se mai poate desluşi, relieful fiind stricat. Veşmîntul lor caracteristic este o haină lungă (şi groasă) pînă mai jos de genunchi cu mîneci lungi, un fel de cojoc sau zeghe, încheiată la piept, poate cu copci, iar mai jos desfăcută, pare-se îmblănită, cu marginile răsfrînte în afară. Poartă pantaloni lungi pînă la glezne, pe picior. La XI se pare că se pot observa şi încreţiturile transversale, mai jos de gambă.

Sînt încinşi cu curele, probabil de piele, după cum se poate vedea la IV, XI şi XVI, prin descheietura hainei. Încălţările (opinci) se mai desluşesc la IV şi XI, la ceilalţi nu, din cauza tocirii sau deteriorării pietrei.

Imaginea captivilor legaţi de copaci nu este o inovaţie a artistului, ci reproduce reprezentarea războinicului stînd în picioare legat lîngă un palmier, întîlnită pe monedele de tipul *Iudaea Capta* de la Vespasian şi Titus [16]. Pe merlonul I captivul este figurat chiar lîngă un palmier, ceea ce indică sursa, pe celelalte arborele exotic a fost înlocuit cu stejarul (şi platanul) din părţile noastre.

[16] Vezi Harold Mattingly, *op. cit.*, pl. 20/4–7, pl. 33/1–3, pl. 48/8–10.

2. SUCCESIUNEA METOPELOR

Orînduirea metopelor monumentului este și astăzi una din problemele spinoase și controversate. La redactarea monografiei din 1895, Gr. Tocilescu s-a izbit de o mare dificultate în căutările sale de a stabili înșiruirea inițială a metopelor, mărturisită fără înconjur cu un accent autocritic evident [17]. Această greutate izvora din modul greșit în care au fost făcute săpăturile, fără să se consemneze poziția fiecărei metope în parte, aflate în raza de cădere de pe monument.

Înainte de a intra în miezul problemei considerăm necesar să circumscriem limitele obiective în care poate fi abordată. Din numărul total de 54 metope nu pot intra în discuție sub raportul stabilirii locului de găsire la monument decît 40 de piese scoase din săpături de Tocilescu și, eventual, alte patru ridicate mai înainte de lîngă ruina monumentului de către Remus Opreanu. Pentru restul de zece nu se poate aborda această problemă deoarece cinci dintre ele au fost găsite departe de monument, iar alte cinci au dispărut cu totul, după cum am văzut, înainte de cercetările lui Tocilescu [18]. În analiza succesiunii metopelor vom alege ca punct de referință succesiunea stabilită de Gr. Tocilescu și Otto Benndorf în monografie. Pînă acum s-au făcut opt încercări de reconstituire a succesiunii metopelor (fig. 52). De către Gr. Tocilescu în trei rînduri (în 1893, grafic și machetă, și în 1895), de Teohari Antonescu în 1904, de Fl. B. Florescu de trei ori (în 1959, 1961 și 1965) și de către R. Florescu în 1964. Nici una din ele nu corespunde, după opinia noastră, orînduirii reale, inițiale. Ceea ce ne-a determinat să trecem la rîndul nostru la o încercare de reconstituire a orînduirii metopelor.

Din argumentarea lui Gr. Tocilescu și Otto Benndorf reținem că metopele reprezentînd pe împăratul Traian, în număr de 6 (6, 10, 27, 32, 39 și 44), erau puncte-cheie, față de care era orientată mișcarea narativă, că întregul ciclu avea la bază principiul dihotomiei pe un ax nord-sud cu începutul de la nord spre vest.

Însă această împărțire nu corespundea narațiunii celor două războaie dintre daci și romani (101—102 și 105—106 e.n.), după cum credeau autorii menționați de unde și părerea că scena de pe metopa 30 ar înfățișa prinderea lui Decebal [19]. Prezentarea mersului săpăturilor vechi, analiza situației de găsire a metopelor, și reconstituirea planului săpăturilor lui Gr. Tocilescu fiind prezentate de noi în Capitolul al III-lea, trecem la o încercare de reconstituire pe această bază a succesiunii metopelor (fig. 52, IX). Și pentru noi, ca și pentru antecesori, aceasta prezintă un mare grad de dificultate. Se știe doar că din 54 metope ce compuneau registrul circular, numai pentru 23 se cunoaște, cu o anumită aproximație, doar partea în care au fost descoperite și nu locul exact. Restul de 31 de piese rămîne să fie încadrat, în funcție de mai multe criterii, între celelalte, al căror loc va fi fixat mai întîi. Plecînd de la indicațiile sumare privind locul sau mai bine zis „segmentul" de săpătură în care se aflau cele 23 de metope din cele 40 aflate la monument cu ocazia dezvelirii, vom ține seamă și de logica grupării scenelor în funcție de raportul de vecinătate narativ posibil și de sensul mișcării lor, precum și de legile modulare ce impun respectarea unei simetrii în compoziție cu centrarea acțiunii asupra metopelor „imperiale". Odată acești factori întruniți vom putea elabora o nouă încercare care să nu se bazeze, evident, pe un criteriu unilateral.

Orientarea monumentului și fațada sa principală nu pot fi stabilite numai în funcție de drumul roman, dealtfel inexistent pe deal, ci de celelalte două monumente, împreună cu care cel triumfal formează un grup comemorativ și prin urmare un ansamblu. Aproape sigur drumul roman trecea la răsărit de altarul militar sub coasta dealului de vizavi, destul de departe deci, și în acest caz fațada principală nu mai prezenta importanță pentru privitor. În acest caz, trebuie să admitem un itinerar de pieton de aici la tumul și de la tumul la tro-

[17] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 63; vezi și Al. Tzigara-Samurcaș *Trofeul de la Adam-Klissi*, București, 1945, p. 605 (extras).

[18] Două dintre cele trei metope descrise de C. W. Wutzer au fost considerate de către Fl. B. Florescu eronat între cele cinci dispărute (*op. cit.*, p. 483, 488 și 497). Gr. Tocilescu le-a identificat cu metopele 37, 18 și 23 (*op. cit.*, p. 10—11), de fapt 18 este 19 (Teohari Antonescu, *Le Trophée*, p. 80).

[19] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 89—92. Cu privire la Decebal vezi și Michael Speidel, JRS, 60, 1970, p. 142—153 și RA, N.S., 1, 1971, p. 75—78; revine in *Mitteilungen*—Roma, 78, 1971, 2, n. 19, p. 171; vezi și R. Vulpe, Apulum, XIII, 1975, n. 1, p. 75. Teohari Antonescu a întrezărit repartizarea simetrică a metopelor „imperiale" (4), completată de R. Florescu la 6 (vezi MISLR, p. 169).

feu, deci din partea de nord spre monument. Accesul dinspre sud nu era de asemenea împiedicat, cum nu era dealtminteri din nici o parte, însă considerînd apropierea trecătorului dinspre sud, el ajungea și aici la cealaltă fațadă simetrică a monumentului, deci privit sub aspectul

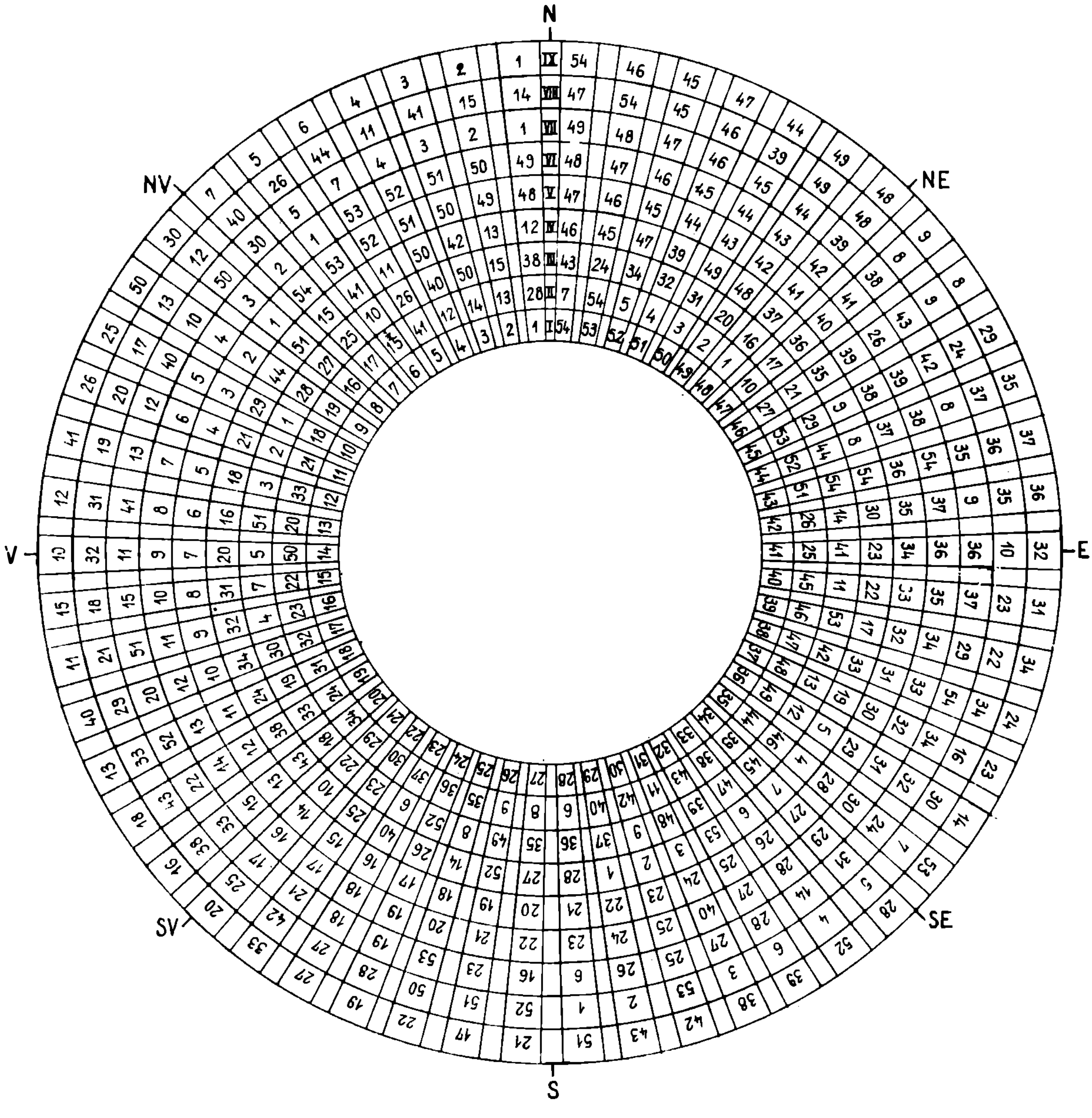

Fig. 52. Reconstituiri ale succesiunii metopelor. I Gr. Tocilescu (1895); II Gr. Tocilescu (1893), III Tocilescu-Dreger (1893); IV Teohari Antonescu (1904); V Fl. B. Florescu (1959); VI Fl. B. Florescu (1961); VII Fl. B. Florescu (1965); VIII Radu Florescu (1964); IX Mihai Sâmpetru (1977).

trofeu-inscripție dedicatoric, nu poate fi vorba de o fațadă principală, ci de fațade simetrice gemene. Deosebirea va apărea între ele la nivelul începutului desfășurării brîului de metope și a celui de friză inferioară și al închiderii lor în partea opusă.

Aici partea de nord apare ca fațadă principală. O corespondență obligatorie nu era necesară între axul construcției, exprimat prin baza hexagonală, dedicație și trofeu, și cel al nara-

ţiunii plastice a brîului de metope. Axul construcţiei a fost desigur est-vest, cu una din feţele trofeului spre nord, cealaltă spre sud, iar dedicaţia era fixată în partea de nord, respectiv, în cea de sud. Însă axul brîului circular al metopelor nu putea fi acelaşi, nici într-un sens, nici într-altul (E—V sau V—E) ca punct de plecare pentru naraţiunea scenică cu care începea registrul circular (metopa 1). Locul de găsire în săpături al metopelor cu scene de atac şi de luptă a cavaleriei romane, la nord-vest nu poate fi schimbat. În această privinţă este de acceptat, mai întîi de toate, interpretarea mai veche a lui Gr. Tocilescu [20].

În primul segment, de la 360 la 300°, este prima scenă de luptă ce poate fi numită *Atacul cavaleriei romane*, în care intră metopele 1, 2, 3, 4, 6, 5, 7, 30 şi 50 (lipsă). Gr. Tocilescu a aşezat în succesiune metopa 6 exact la sud unde s-ar fi găsit în săpături [21]. Or, în raportul de săpături din 1884 sînt trecute la poziţiile 14 şi 19 două metope descoperite atunci în care apare cîte un călăreţ roman şi un pedestraş dac sau aliat.

Piesele amintite nu pot fi decît metopele 30 şi 6, celelalte cu călăreţi se exclud din diferite considerente. Descrierea este cu totul laconică şi oarecum asemănătoare, totuşi se poate vedea că pe metopa de la poziţia 14 „un călăreţ calcă'n picioare un barbar răsturnat la pămînt", iar în cea de la poziţia 19 „un călăreţ striveşte în picioarele calului un barbar. Conservaţiunea pietrei e bună" [22].

Precizarea din urmă, cum şi faptul că într-una pedestraşul este căzut la pămînt, iar în cealaltă nu, ne dă siguranţa identificării metopei de la poziţia 19 cu metopa 6. Din succesiunea descoperirii pieselor, rezultă că acestea, enumerate la urmă, au fost găsite la nord-vest, săpăturile pornind din sud-vest, în orice caz s-au desfăşurat într-un segment ce începea undeva la 225° sud-vest şi ajungea pînă la 330° nord-vest. Deci nu poate fi fixată la sud, aşa cum apare şi în reconstituirea succesiunii metopelor şi la Teohari Antonescu (în sud-est) şi la Radu Florescu, în acelaşi loc şi la Fl. B. Florescu [23] (în sud), reeditînd greşeala lui Tocilescu.

În segmentul al doilea, de la 300° la 240°, se plasează a doua scenă ce poate fi intitulată: *Pregătirea atacului infanteriei romane.* Metopa centrală, 10, deşi ruptă în partea de sus, lasă să se întrevadă fără echivoc trei personaje, unul la mijloc şi două în părţi, reprezentînd desigur pe împărat însoţit de doi ofiţeri pretorieni. A fost găsită în cursul săpăturilor din 1884 în segmentul de săpături S-V 225° — N-V 330° şi figurează în raportul de săpături la poziţia 6 cu o descriere sumară [24]. Locul ei în suita metopelor s-a schimbat mereu. A fost trecută iniţial de către Gr. Tocilescu (1893) la nord-est, în 1895 la nord-vest, de Teohari Antonescu la sud-vest, de Radu Florescu la est, de Fl. B. Florescu, în 1959 şi 1961, la sud-vest, iar în 1965 la nord-vest [25]. Alte 6 metope ce intră în compoziţia scenei s-au găsit în acelaşi an şi sînt descrise succint în raportul de săpături, putînd fi destul de uşor identificate [26]. Rămîn metopele 26 şi 31. Metopa 26 (trei stegari spre dreapta) nu s-a găsit la monument, ci în sat la Deleni. După reprezentarea figurată face parte din această scenă ca şi metopa 13 (trei sulitaşi şi trei signiferi) descoperită la monument, însă fără nici o indicare a locului. Metopa 13 a fost scoasă la lumină, în campania din octombrie 1883, la sud-vest în orice caz în segmentul de săpături cuprins între 135° S-E şi 225° S-V. Această precizare s-a putut face eliminînd metopele descoperite în octombrie 1883 — pentru care avem indicaţii în monografia din 1895 ca porţiune de descoperire —, cele fără loc menţionat rămînînd să fie raportate doar la nord-vest şi sud-est, căci pentru segmentele de săpături N-V 330° — N

[20] RIAF, VII, 1893, p. 257, 276—277, 286—288 şi 297; Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 64.

[21] *Ibidem*, p. 66.

[22] BAR, ms. 5 132, f. 9.

[23] Vezi *Das Siegesdenkmal*, pl. IX (nr. XXVIII = nr. 6); R. Florescu, MISLR, p. 177 şi 180, plasează greşit la S — S-E întreaga scenă cu atacul cavaleriei dînd peste cap succesiunea metopelor.

[24] BAR, ms. 5 132, f. 8; vezi şi Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 68 (găsită la vest).

[25] Identificată greşit cu metopa 15 de Fl. B. Florescu, *op. cit.*, p. 481.

[26] BAR, ms. 5 132, f. 7—9 (metopa 41 la poziţia 4, metopa 40 la poziţia 8, metopa 15 la poziţia 9, metopa 25 la poziţia 10, metopa 11 la poziţia 11, metopa 12 la poziţia 18). Fl. B. Florescu a făcut o serie de erori în identificarea acestor metope: metopa 41 a fost confundată cu metopa 11 (*op. cit.*, p. 479—480), metopa 15 cu metopa 10 (p. 481) care rămîne astfel neidentificată, partea ei *inferioară* fiind considerată ca aparţinînd metopei 15, iar metopa descrisă la poziţia 9, în acelaşi raport al lui Tocilescu, ca fiind partea *superioară* a metopei 15. Or, Tocilescu arată lămurit că metopa 15 s-a descoperit *întreagă* şi aşa o şi descrie în monografie la p. 91 şi în n. 1 la aceeaşi pagină. Metopa descrisă de Tocilescu la poziţia 10 (BAR, ms. 5 132) „idem, reprezentînd 6 romani cu suliţe şi cu gladiuri drepte scoase, gata de luptă" nu poate fi decît metopa 25, din care un fragment s-a găsit mai tîrziu, în 1890. Posibil ca această metopă să se fi pierdut de la săpături încoace.

și N — N-E 45° sînt indicate metopele în monografie, locurile completîndu-se astfel. La Teohari Antonescu metopa 10 și alte trei din scenă (25, 40, 26) sînt plasate la sud-vest, ultima într-o scenă de început a narațiunii, iar altele tocmai la N-N-V (12, 13, 11, 41 și 15), în locul unde trebuia să fie metopele cu călăreți.

La R. Florescu, metopa centrală a scenei (10) este dusă în partea opusă, la est, iar alte șapte metope din acest grup sînt situate în nord-vest, în locul scenei cu lupta cavaleriei romane la care a adăugat și metopa 14, la nord, de fapt găsită în sud-est, iar ca metopă centrală a preferat piesa 44, fără indicație de găsire. Reconstituirile din 1959 și 1961, făcute de Fl. B. Florescu pe baza „matematică" a racordării registrului de metope cu friza superioară, apar complet modificate în 1965, autorul preferînd „preciziei" sale riguros matematice, înregistrarea aproximativă (justă după părerea noastră) a pieselor găsite în teren la vest. Ca atare, metopele 40 și 41 au fost readuse la vest de la est, iar 25 și 26 au rămas mai departe la distanță de segmentul de găsire și în ultima reconstituire, undeva aproape de sud [27].

Scena a treia *Lupta infanteriei romane la șes cu pedestrimea barbară*, ce cuprinde segmentul de la 240° la 180°, compusă tot din nouă metope, închide semicercul narativ vestic. Pentru segmentul săpat în 1883, în octombrie, nu avem însemnări directe sub formă de raport de teren. Am arătat totuși, că separînd metopele găsite în aceeași campanie la N-V 330° — — N și N — N-E 45°, pentru care se arată porțiunea de teren în care s-au aflat, rămîn pentru partea de S — S-V și S — S-E de repartizat toate celelalte metope descoperite în săpături de Gr. Tocilescu la monument, din numărul total de 40, neconsemnate în rapoarte sau în monografie cu situația de găsire.

Acestea sînt metopele 13, 17, 18, 22, 39, 42, 43 și 44. De asemenea, aici intră și trei metope descoperite în 1884 (16, 20, 33) indicate în raportul de săpături [28] la pozițiile 17, 12 și 13. Ca metopă centrală în scenă s-ar potrivi mai mult metopa 27, celelalte două, 44 și 39, pentru care, de asemenea, nu avem vreo indicație privind situația de găsire, țin, după ținuta și atitudinea împăratului și a adjutantului său, de scene ce presupun o *adlocutio*, și nu o urmărire a luptei în desfășurare cum este cazul aici.

Metopa centrală 27 a fost ridicată în 1880 de la monument, unde zăcea la suprafață. Nu s-a înregistrat în ce parte a ruinei se afla. Întrucît metopele 16, 20 și 33 au fost găsite sigur în semicercul vestic, în segmentul de săpături (reconstituit de noi) dintre S-V 225° — N-V 330°, este foarte probabil că erau sub depuneri în partea dinspre sud a segmentului, deci la sud-vest. Toate trei reprezintă scene de luptă ale infanteriei romane la șes împotriva pedestrimii formată din suebi și daci. Dat fiind faptul că scena de luptă cu infanteria la șes nu se putea rezuma la trei metope, mai ales că există multe altele cu reprezentări tratînd aceeași temă, decurge de aci concluzia că în segmentul narativ dintre S-V 240° — S urmau altele cu astfel de imagini de luptă, exceptînd bineînțeles metopa centrală „imperială".

Cum pentru segmentul de săpături S-V 225° — S-E 135° nu avem note de săpături. păstrate (octombrie 1883) trebuie plasate aici acele metope ce rămîn fără loc de găsire indicat în monografia din 1895, în funcție de subiectul metopelor premergătoare, 16, 20 și 33. Cu excepția metopei 18, ce intră în această categorie și pe care am crezut totuși că este necesar să o plasăm înaintea metopei 16, ca începătoare de scenă, celelalte metope urmează după metopa 27, centrală : 19, 22, 17 și 21. Metopele 18, 17 și 22 au fost scoase de sub dărîmături la monument. Pentru metopa 19 nu avem vreo indicație, fusese scoasă de căutătorii de piatră înainte de săpături și zăcea la suprafață, lîngă ruină fără să știm unde. Foarte probabil că provenea de aici, din sud-vest, ca și 21, găsită în două cimitire turcești, Akpunar, partea de sus și Urlukioi, cea de jos. Cu scena de luptă a infanteriei în cîmpie se încheie un ciclu povestit în semicercul vestic.

Urmează scena a patra : *Alocuțiunea adresată infanteriei victorioase după luptă.* Înainte de a ne ocupa de fixarea metopei centrale și a celor laterale, este necesar să arătăm că pentru segmentul de săpături S-V 225° — E 135° rămîn doar șapte metope găsite în pămînt de Tocilescu, pentru un spațiu ce ar trebui să cuprindă un număr dublu. Dacă adăugăm și două metope din răspîndiri, care după subiect ar urma să fie situate aici, 21 și 28, rezultă că ar mai rămîne loc liber pentru alte cinci. Scăzînd două, deoarece includem metopele 38

[27] Vezi Fl. B. Florescu, StCl, III, 1961, p. 117—121. Pentru compararea diferitelor reconstituiri amintite, vezi la noi, fig. 52.

[28] Vezi BAR, ms. 5 132, f. 8—9.

și 14 în segmentul narativ sud-est (găsite în săpături la est și pentru care avem însemnări din rapoarte) după completarea segmentului narativ sud-vest, rămîn încă trei locuri libere pentru metope în cel de sud-est, ce nu pot fi acoperite în nici un fel și care revin la trei metope lipsă, necunoscute, notate convențional cu numerele 51, 52 și 53. Această scenă din sud-est a fost cea mai vitregită ca număr de piese. Din segmentul narativ sud-est, cuprins între 180°—120°, există o serie de piese frumoase, bine păstrate. Metopa „imperială", 39, înfățișează pe împăratul Traian însoțit de un ofițer superior, de rang înalt, întors spre stînga, în picioare, cu mîna dreaptă ridicată, în stînga ținind un sul *(volumen)*. La spatele împăratului, ofițerul ține, de asemenea, un sul în mîna stîngă, lăsată în jos.

Evident că avem în față o imagine dintr-o scenă tipică de *adlocutio*, cuvîntare rostită liber drept laudă și mulțumire în fața soldaților după o luptă grea. În spatele împăratului trebuie presupus tot corpul ofițeresc superior și întreg statul său major. Pe metopă este înfățișat doar un ofițer superior, din lipsă de spațiu, spre a se lăsa cîmp liber cît mai mult pentru persoana împăratului. Soldații apar pe metopele din această scenă echipați complet de paradă cu tot armamentul (lănci, scuturi, săbii), unii privind din dreapta, alții din stînga. De obicei, în primele rînduri se aflau signiferii și apoi stegarii și mai în spate restul trupei [29].

Notăm că nu apare cavaleria în această scenă, deși participase la luptă. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că în asemenea situație festivă, călărimea urma să apară descălecată, cu caii de căpăstru, cum apare și în alte monumente romane din aceeași vreme. Erau desigur foarte greu de executat aceste imagini în piatră și artistul s-a rezumat în a prezenta în această scenă numai pedestrași, mijloacele de realizare artistică a reliefurilor narative fiind limitate, după cum ne-o dovedește stilul metopelor.

Metopele din dreapta împăratului înfățișează sulițași cu arma pe umăr și scuturi, cu săbiile în teacă (38) ; la 43 tot patru sulițași, echipați și înarmați, ascultînd în poziție de drepți ; la 42 doi stegari prezentînd onorul. Urmează în stînga metopele 52 și 53 (lipsă) și metopa 28 cu doi soldați cu arma la picior (cu sulițe și scuturi) întorși spre stînga. Nu se știe unde s-a găsit această metopă, dar se afla din 1874 la Constantinopol, fiind scoasă și transportată din ordinul autorităților otomane.

Mai rămîne o metopă cunoscută, ce poate fi plasată aici : 14, găsită la est, după raportul de săpături [30], ca și 38. Pentru metopa 14 nu avem altă posibilitate de încadrare, decît dacă am plasa-o la pregătirea atacului infanteriei la vest, însă aceasta ar însemna a nu respecta situația de găsire și nici poziția cohortelor pretoriene în dispozitivul de luptă [31]. Reprezintă trei soldați, înalți, probabil din garda pretoriană, aliniați, cu mîinile pe mînerul săbiilor scoase din teacă, ținute ridicate în poziție de onor, echipați cu cămăși de zale și coifuri. Între aceste metope se plasează cele trei metope lipsă, între care și 53, cea care trebuie să facă legătura între 28 și 14, asigurînd tranziția sensului mișcarii de la stînga la dreapta. Posibil că această metopă 14 să pregătească, totodată, începutul celei de-a doua lupte de infanterie, care este de fapt o luptă decisivă, crîncenă, în ciuda caracterului său spectacular, din scena a cincea : *Lupta de infanterie pe înălțimi și în pădure*, segmentul narativ cuprins între S-E 120° — N-E 60°. În zona acestui segment, situația de găsire a metopelor a fost tulburată, după cum am amintit, prin săpături făcute de căutătorii de piatră lucrată, mult înainte de cercetările inițiate de Gr. Tocilescu.

În august 1883 s-au descoperit la est, următoarele metope ce se grupează în această zonă : 29, 32, 31, 34 și 35 ce pot fi identificate la pozițiile 1, 3 — 6. Din această parte, unele metope au fost în mod sigur scoase din pămînt cînd au fost demontate treptele, fapt despre care am mai amintit, și trase la o parte la suprafața solului, la mică distanță de monument (este cazul metopelor 23 și 37 ce se vedeau undeva la suprafață în 1880), altele au fost dislocate din poziția secundară în care se aflau sub dărîmături cu același prilej, fără să fie transportate în afara depunerilor din perimetrul de trepte. O altă metopă cu subiect asemănător, ce provine tot de aici, este metopa 36 găsită în cimitirul Dedebalu.

[29] Conrad Cichorius, *Adlocutio*, RE, I, col. 375—376.

[30] Vezi MOR, nr. 147, 7 (19) octombrie 1883, p. 3131—3132, pozițiile 2 (metopa 14) și 8 (metopa 38). Am fixat metopa 38 puțin mai spre sud decît limita propusă de noi a săpăturii din august 1883, deoarece în această parte, lipsind 3 metope, nu putem determina decît cu probabilitate locul acesteia.

[31] Cohortele pretoriene ocupau, în dispozitivul de luptă, centrul și interveneau efectiv mai tîrziu, cu rol decisiv, nu la început (vezi Alfredo Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma, 1939, p. 195).

Metopa centrală a acestei scene este 32, în care apare împăratul, spre stînga, însoţit de doi soldaţi înarmaţi *(speculatores)*, urmărind lupta de pe o înălţime din pădure.

Metopele din dreapta împăratului cuprind desfăşurarea luptei pe înălţimi (23,24, 34 şi 31), mai întîi în teren ce nu pare a fi accidentat (metopa 23), apoi pe înălţimi, judecînd după căderea de sus, cu capul în jos, a unor luptători ucişi, pe metopele 24 şi 34, din oastea ce se războia cu romanii. Terenul devine împădurit apoi (metopa 31). În metopele din stînga celei „imperiale" sînt înfăţişaţi romanii ajunşi în tabăra de care a aliaţilor lui Decebal, unde se află şi alţi luptători cu femeile şi copiii.

Aici are loc mai degrabă un măcel (metopele 36, 37 şi 35) soldat cu luarea ca prizonieri a războinicilor rămaşi în viaţă (metopa 29), în care un luptător dezarmat este mînat de la spate de un pedestraş roman. Acesta este şi momentul de încheiere a luptelor din cele două episoade ale scenei. Cu aceasta campania din Moesia s-a terminat.

Urmează scena ultimă [32], a şasea, *Supunerea populaţiei învinse luate în captivitate cu totul avutul ei şi aducerea prizonierilor de război în faţa împăratului.* Acest ultim segment narativ se plasează firesc între N — N-E 60°. Metopa centrală (44) este tot o piesă în care împăratul, însoţit de un aghiotant, spre dreapta, priveşte mai întîi pe noii supuşi şi prada (metopa 9). Familii de „barbari" în care trase de boi, închinîndu-se împăratului şi aducînd un tribut, vin dinspre stînga spre dreapta. În urma lor, turme de oi şi capre (metopa 8), mînate de bărbaţi şi femei pe jos cu prunci în braţe (metopele 48 şi 49). Episodul cu prizonieri înlănţuiţi, duşi de la spate de soldaţi romani prin faţa împăratului (metopele 47, 45 şi 46), încheie naraţiunea plastică. Lipseşte metopa 54, ultima din şir. Situaţia de găsire a metopelor din segmentul narativ ultim este mai bine cunoscută. Metopele 8 şi 9 s-au aflat în august 1883 la răsărit, putînd fi recunoscute uşor după descrierea din raportul de săpături întocmit atunci [33] la poziţiile 7 şi 9. Pentru metopele 45—49, toate găsite la nord-est în campania din octombrie 1883, nu avem însemnări de teren [34].

[32] Radu Florescu, MISLR, p. 170 şi 176 şi *Decebal şi Traian*, p. 32, consideră că ultima scenă de pe metopele de la Adamclisi ar fi o *acclamatio* (R. F. scrie *aclamatio*) imperială. În afară de faptul că această scenă nu poate fi plasată aici, autorul citat face şi o confuzie de interpretare, evidentă, deoarece aceeaşi scenă, indicată la p. 32 drept o *aclamaţie*, la comentariul nr. 172—176 (şi la ilustraţie) este arătată ca o *adlocuţiune* ceea ce este cu totul altceva. În acest sens, vezi RE, I, col. 149—150 *(acclamatio)* şi col. 375—376 *(adlocutio)*.

[33] MOR, p. 3 131—3 132.

[34] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 86. Ţinem să precizăm că Fl. B. Florescu a publicat fără ştirea noastră situaţii şi date arheologice din secţiunea B (1960), precum şi piese descoperite în sondaje şi unele interpretări (vezi *Das Siegesdenkmal*, fig. 44, adaosul de sub nivelul solului; fig. 45, tabelul 19: punctele 1 şi 2; n. 1 şi 2, p. 139, 179—180 sus, 195).

VII. ANSAMBLUL ARHITECTURAL

1. ELEMENTELE DE ARHITECTURĂ

În construcţia monumentului triumfal au fost folosite 27 elemente de arhitectură. Trebuie subliniat că toate elementele de arhitectură, începînd cu treptele pînă la coronament inclusiv, au faţa (se pot include aici şi elementele „acoperişului" pînă la soclul cilindric al bazei hexagonale), deci latura exterioară, convexă, impusă de forma rotundă a corpului cilindric şi de cea tronconică a „acoperişului".

1. *Bloc de treaptă.* Lungimea medie de 1,48, adîncimea de 0,74 m, înălţimea la contratreaptă de 0,296, iar în partea opusă de 0,35 m (fig. 53/1). Călcătură înclinată. Suprafaţa de aşteptare prezintă o anumită înclinare cu tăiere specială spre a contracara efectele de împingere spre exterior.

2. *Dala de promenoar*: a. *Marginală.* Lungimea 1,20, lăţimea 1,00, înălţimea la contratreaptă de 0,24, iar în partea opusă de 0,32 m. Partea de călcare este înclinată pentru scurgerea apei (fig. 53/2a). b. *Dală de la baza soclului.* Dimensiuni: 1,10 × 1,10 m; 0,32 m înălţimea la alăturare de dala marginală şi 0,36 m înălţime sub soclu. Suprafaţa de călcare de 0,64 lăţime, iar patul (de sub soclu) de 0,46 m. La 0,14 m de latura mai înaltă linie de trasaj săpată (fig. 53/2b).

3. *Bloc de soclu* (fig. 53/3). Lungimea 1,07, adîncimea 0,88, înălţimea 0,59 m. Patul superior de 0,41 m prevăzut cu locaşuri scobite în formă de coadă de rîndunică la fiecare latură. Serveau la fixarea crampoanelor de fier (0,296 m lungime) pentru solidarizarea orizontală a blocurilor de soclu. Izolarea crampoanelor se făcea prin plumb, topit, ce se turna în locaş. Faţă văzută a soclului este dublu profilată: în unghi drept sus (de 0,19 m lăţime) şi în formă de undă *(cymatium)* jos, de 0,27 m lăţime.

4. *Tor* (fig. 53/4). Element de arhitectură detaşabil, se fixa între soclu şi primul rînd de blocuri de parament. Cu profil convex de secţiune semicirculară în partea văzută şi dreptunghiulară în cealaltă. Dimensiuni: 0,24 × 0,24 m; lungimea, păstrată, de 0,34 era probabil de 0,44 m.

5. *Bloc de parament* (fig. 53/5). De formă paralelipipedică cu bosaj fin, faţa văzută fiind netedă cu marginea retrasă *(anathyrosis)*. Lungimea 1,18, adîncimea 0,74, înălţimea 0,59 m. Patul pietrei prevăzut cu două locaşuri în formă de coadă de rîndunică pentru solidarizare orizontală (cu scoabe de lemn sau de piatră) şi un locaş rectangular ce servea la prinderea şi ridicarea pietrei cu maşinile de tracţiune. Scobiturile locaşurilor pentru ridicarea pieselor pe verticală sînt de secţiune trapezoidală, cu baza trapezului în jos.

6. *Bloc de friză inferioară* (fig. 53/6). Cu lungimea medie de 1,77, adîncimea de 0,67, înălţimea de 0,59 m. Prezintă locaşuri de solidarizare pe patul superior la fel ca blocurile de parament: două în formă de coadă de rîndunică, dispuse simetric la jumătatea lăţimilor, şi unul dreptunghiular, la mijloc, în linie cu cele amintite. Acesta servea tot pentru ridicarea piesei la înălţimea cerută de punerea în operă.

7. *Bloc de metopă* (fig. 53/7). Înălţimea de 1,48, lungimea 1,18, adîncimea 0,59 m. Pe patul superior cîte un locaş la fiecare margine, de formă dreptunghiulară şi îngust pentru solidarizare orizontală cu pilaştrii încadratori, cu crampoane de fier, lungi de 0,296 m, deosebite ca formă de cele de la soclu. Locaşul rectangular, echidistant, şi în linie cu celelalte două, era pentru ridicarea piesei, deoarece nu are corespondent pe partea inferioară a blocului de friză superioară.

8. *Bloc de pilastru* (fig. 53/8 a, b). Înălţimea 1,48, adîncimea 0,74, dimensiunea la parament de 0,59, la intrados de 0,50 m. Au fost 54 la număr, din care 27 cu vrej şi 27 cu caneluri. În partea superioară au locaşuri dreptunghiulare de solidarizare orizontală cu metopele, cu crampoane de fier (vezi mai sus la metope). Locaşul dreptunghiular dintre cele de margine, neavînd corespondent pe patul inferior al blocului de friză superioară, servea la ridicarea pietrei. Dealtfel capetele blocului de friză cad exact la jumătatea pilastrului, deci în dreptul acestui locaş.

9. *Bloc de friză superioară* (fig. 53/9). Lungimea 1,77, adîncimea 0,67, înălţimea 0,67 m. Prevăzut cu cîte un locaş de solidarizare orizontală în formă de coadă de rîndunică la extremităţi pe patul superior în care se fixau scoabe de lemn sau de piatră. Locaşurile înguste rectangulare (unul în mijloc în linie cu cele de mai sus, alte două scobite în sensul lăţimii, lîngă cele „coadă de rîndunică") serveau la ridicarea piesei. Aceste locaşuri nu au dealtfel corespondent pe patul inferior al cornişei.

10. *Bloc de cornişă* (fig. 53/10). Lungimea 1,18, adîncimea în partea de sus 0,94, în cea de jos 0,59 m. Înălţimea 0,67 m. Pe patul superior, la extremităţi, cîte un locaş de forma unei linguri, scobit pentru fixarea crampoanelor de fier în vederea solidarizării orizontale de la piesă la piesă. Tot în partea superioară este incizată superficial linia de trasaj pentru alinierea coronamentului. Un locaş mic şi puţin adînc a fost scobit la distanţă egală între cele de solidarizare, cu scop de a servi la ridicarea pietrei la înălţimea asizei. Profilul cornişei este compus sus tot în modenatura ordinului ionic, dintr-o mulură în formă de undă *(cymatium)*, iar mai jos dintr-o mulură cu decor în torsadă profilată. Lăţimea profilului este de 0,35 m.

11. *Bloc de merlon* (fig. 53/11). Lungimea 1,18 la bază, din care în partea inferioară 0,89, restul de 0,296 revenind balustradei, cîte 0,148 m de fiecare parte, în stînga, respectiv în dreapta. Adîncimea la bază de 0,54, iar sus de 0,39 m. Înălţimea de 1,48, din care cea a pintenului de rezemare pentru coada dalei de promenoar a acoperişului este de 0,35 m. Lăţimea pintenului este de 0,15 m. Blocul nu are locaşuri pentru fixarea elementelor de solidarizare.

12. *Bloc de parapet* (fig. 53/12). Lungimea 1,48 m, adîncimea la bază de 0,53, sus de 0,39 m. Înălţimea 0,89 m. Înălţimea şi lăţimea pintenului de rezemare a dalei de acoperiş la fel ca la merlon, 0,35, respectiv 0,15 m. Casetele cu decor geometric sînt separate prin caneluri. Cadrul casetei realizat, sus şi jos, din linii orizontale în scară. Piesa nu prezintă locaşuri de solidarizare sau pentru ridicare. Dimensiunile unei casete întregi: 0,51 × 0,51, în stînga rămînînd 0,43, iar în dreapta 0,34; lăţimea celor două caneluri fiind de cîte 0,10 m. Un număr de 13 blocuri de parapet aveau găuri în partea de sus la 0,52 m înălţime în spate, prin care se petrecea cîte o ţeavă metalică în timpla leului-jgheab.

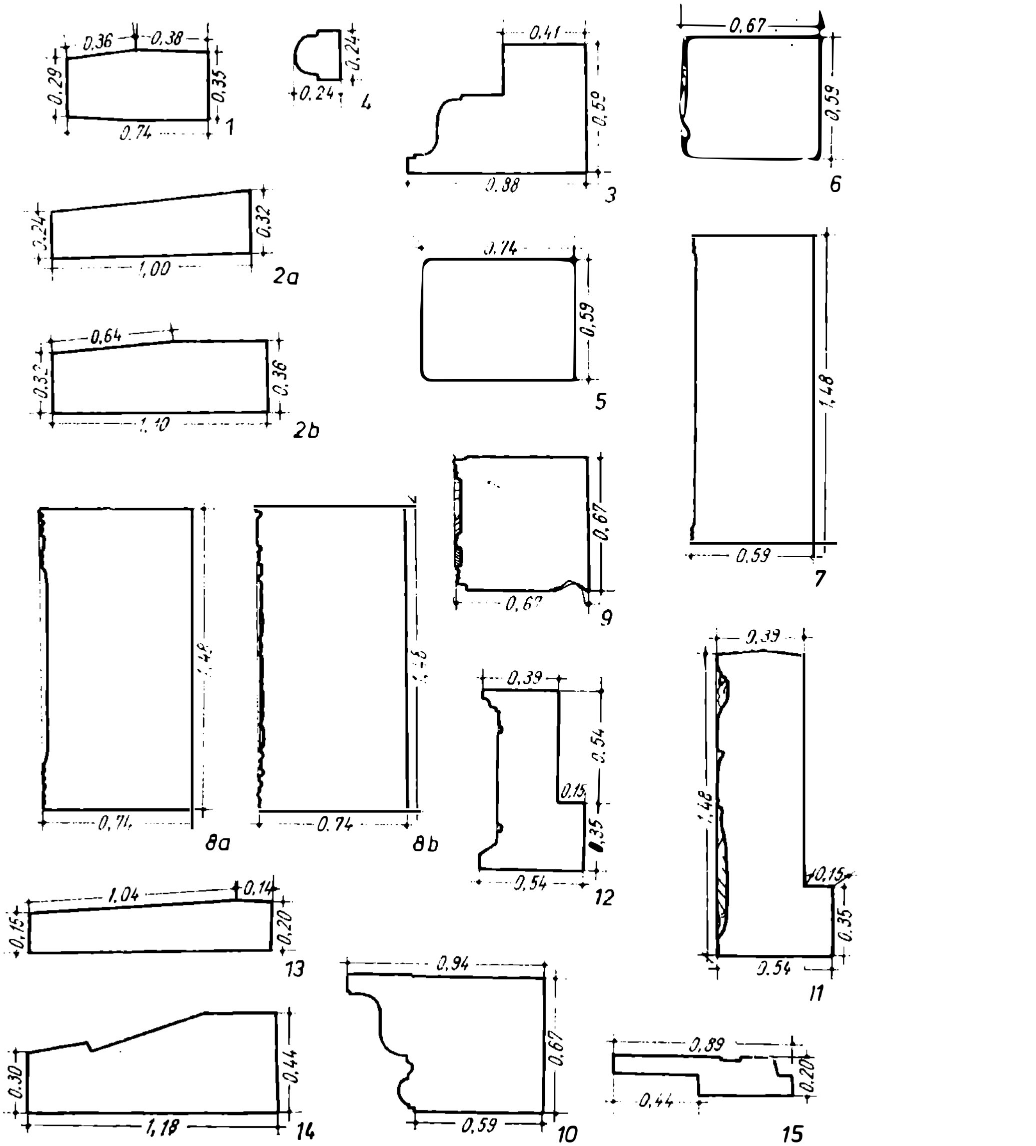

Fig. 53. Secţiuni transversale prin elementele de arhitectură: 1 Bloc de treaptă; 2 a Dală de promenoar marginală; 2b Dală de promenoar de la baza soclului; 3 Bloc de soclu; 4 Tor; 5 Bloc de parament; 6 Bloc de friză inferioară; 7 Bloc de metopă; 8a Bloc de pilastru cu caneluri; 8b Bloc de pilastru cu vrej; 9 Bloc de friză superioară; 10 Bloc de cornişă; 11 Bloc de merlon; 12 Bloc de parapet; 13 Dală de acoperiş; 14 Suport de solz; 15 Solz.

13. *Leu de piatră* (fig. 55). Element decorativ și utilitar, totodată, ca jgheab de scurgere a apelor meteorice printr-o gaură de la tîmplă la gură. Fiind realizat ca element autonom integral anatomic, este al doilea (după tor) care nu se inseriază în suita asizelor. A fost plasat pe cornișă, în fața balustradei crenelate. Din 13, șapte întorși spre dreapta, iar șase spre stînga. Leul este sculptat în poziție șezîndă, însă cu capul întors ținut drept cu privirea ațintită la pază. Lucrarea este de calitate medie. Se remarcă însă capul cu coama stufoasă, bogată. Caracteristicile speciei sînt bine transpuse în piatră, deosebindu-se mult de reprezentările schematice obișnuite ale epocii de pe sarcofage sau de la acoperișurile edificiilor. Lungimea 0,96, înălțimea 0,67, grosimea medie 0,30 m. Gaura din tîmplă la 0,44 m înălțime.

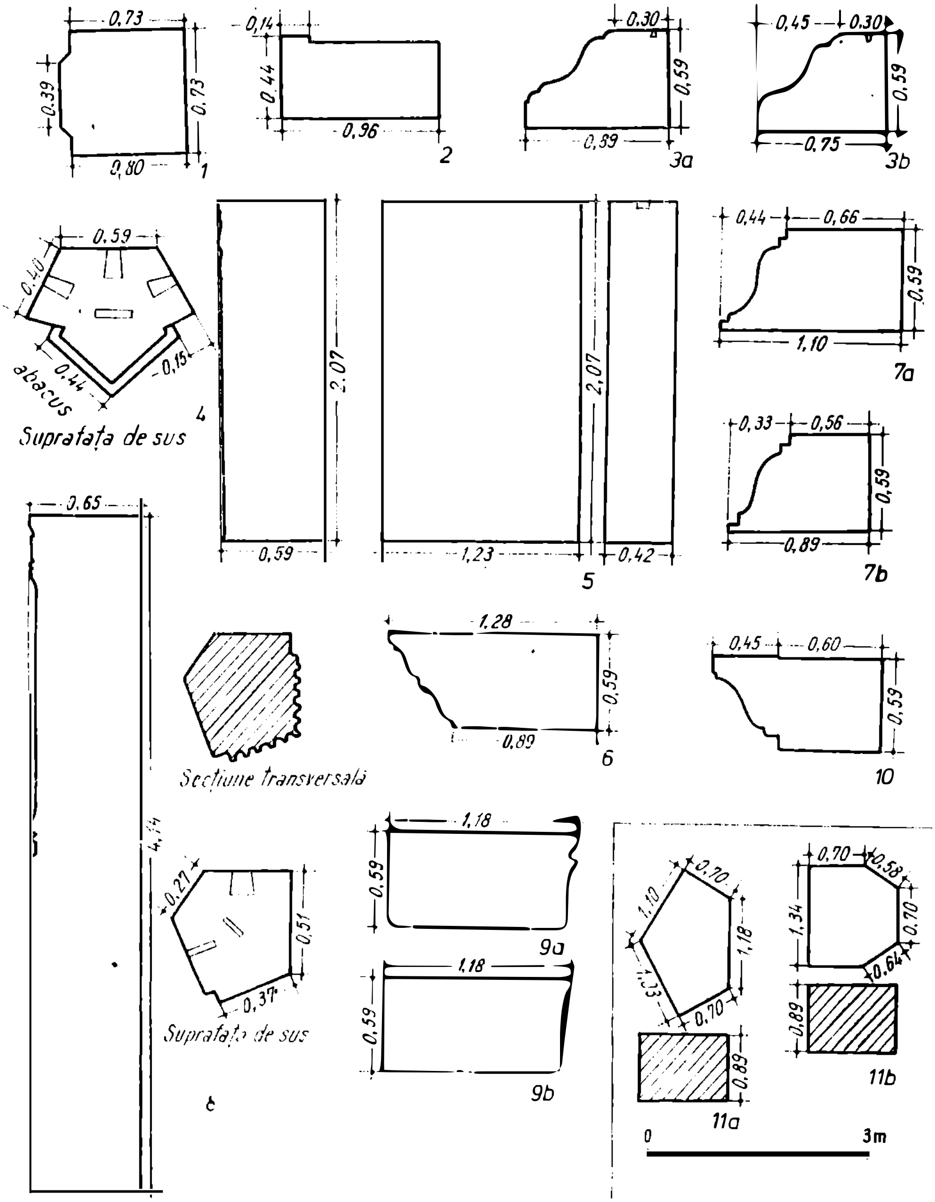

Fig. 54. Secțiuni transversale prin elementele de arhitectură: 1 Bloc de la baza cilindrică a suprastructurii hexagonale; 2 Bloc de la suprastructura hexagonală cu suprafața scobită unghiular; 3a Bloc de soclu (de colț) de la etajul inferior al suprastructurii (reconstituire); 3b Bloc de soclu (de latură) de la etajul inferior al suprastructurii; 4 Pilastru de la etajul inferior; 5 Lespede de la etajul inferior; 6 Bloc de cornișă de la etajul inferior; 7a Bloc de soclu (de colț) de la etajul superior al suprastructurii (reconstituire); 7b Bloc de soclu (de latură) de la etajul superior (reconstituire); 8 Pilastru de la etajul superior; 9a Bloc cu arcadă de la etajul superior (de margine); 9b Bloc cu arcadă de la etajul superior (de mijloc); 10 Bloc de cornișă de la etajul superior; 11a Bloc de colț de la friza cu arme) (E); 11b Bloc de latură de la friza cu arme (D).

14. *Dală de ,,acoperiş"*(fig. 53/13). Lungimea de 1,18, din care 0,14 m pînă la trasajul incizat transversal. Lăţimea 0,59 în partea cu trasaj incizat şi 0,63 m la cealaltă (din faţă, considerată *in situ).* Grosimea de 0,20 la latura mai mică (de 0,59) şi de 0,15 la cea din faţă (de 0,63 m), de unde rezultă un plan înclinat în partea aparentă de la trasaj pînă la margine. Tocilescu remarca lipsa şanţurilor de scurgere a apei pe aceste dale [1]. Dalele de acoperiş găsite (3—4 după Tocilescu [2], trei după Fl. B. Florescu [3]) nu au într-adevăr şanţuri de scurgere însă este firesc să fie aşa, deoarece numai dalele aşezate în dreptul blocurilor de parapet găurite, deci în număr de 13 din totalul estimat [4] la 148, au putut fi prevăzute cu astfel de şanţuri săpate în suprafaţa lor. Cele cîteva piese păstrate sînt din numărul celor intermediare, dintre elementele de parapet prevăzute cu orificii.

15. *Suport de solz* (fig. 53/14) Lungimea 1,18, lăţimea la rebord de oprire 0,78, în partea opusă de 0,73 m. Înălţimea laturii scunde (cu rebord) de 0,296, iar la cealaltă de 0,44m. Blocul este prevăzut cu cîte un locaş în formă de ,,coadă de rîndunică" scobit în partea de sus a suprafeţei înclinate, cu rost de solidarizare a suporţilor între ei orizontal prin scoabe, probabil de lemn. Aceste piese aveau dimensiuni diferite, mărimea lor se micşora corespunzător pe măsură ce ne depărtăm de baza învelitorii spre închiderea trunchiului de con al acoperişului.

16. *Solz* (fig. 53/15). Lungimea 0,89, lăţimea în spate de 0,59, în faţă, la deschiderea semicirculară maximă 0,72 m. Grosimea maximă 0,20 şi minimă, la extremităţi, de 0,09 m. Suprafaţa cu două lăcaşuri în formă de ,,coadă de rîndunică" pentru solidarizarea solzilor învelitorii, scobite lateral, la margini, în care se fixau scoabe de lemn, probabil. Dimensiunile solzilor variau de asemenea în succesiunea lor inelară, începînd de la parapet la baza cilindrică a suprastructurii hexagonale ce închidea trunchiul de con al acoperişului.

Fig. 55. **Leu de piatră** (jghiab).

17. *Bloc de la baza cilindrică a suprastructurii hexagonale* (fig. 54/1). Dimensiuni : 1,18 la bosaj şi 0,95 m în partea opusă, la intrados. Adîncimea 0,73, iar înălţimea 0,73 m. Cu linie de trasaj la 0,24 m de la marginea circulară convexă.

18. *Bloc de la suprastructura hexagonală, cu suprafaţa scobită unghiular* (fig. 54/2). Dimensiuni : 1,48 la faţada elevaţiei, respectiv 1,18 m pe latura scurtă, în spate. Adîncimea 0,89, înălţimea 0,44 m. În suprafaţa mai joasă, scobită în formă de unghi, se aşeza blocul de soclu (de colţ) al etajului inferior al suprastructurii. Conturul blocului cădea exact pe linia de trasaj a celui precedent.

19. a. *Bloc de soclu de colţ de la etajul inferior al suprastructurii* (fig. 54/3 a) (reconstituire). Lungimea 1,18, adîncimea de 0,89, înălţimea de 0,59 m. Patul superior de 0,30, iar mulura, în formă de undă, de 0,59 m. Cu locaşuri laterale de solidarizare în formă de ,,coadă de rîndunică" ; b. *Bloc de soclu (de latură [5]) de la etajul inferior al suprastructurii* (fig. 54/3 b. Lungimea 1,18, adîncimea de 0,75, înălţimea de 0,59 m. Patul superior de 0,30, iar mulura, în formă de undă, de 0,45 m. Nu s-a păstrat nici un bloc de soclu unghiular de la colţurile construcţiei hexagonale. Cu locaşuri laterale de solidarizare în formă de ,,coadă de rîndunică".

20. *Pilastru de la etajul inferior al suprastructurii* (fig. 54/4). Înălţimea 2,07, cu laturile pentagonului de cîte 0,44

[1] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *Monumentul*, p. 46.
[2] *Ibidem*, p. 46.
[3] Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal*, tabel 41, p. 344.
[4] Vezi la noi, capitolul V.

[5] Blocul de soclu (fig. 29 la Gr. Tocilescu, *Monumentul*, este una şi aceeaşi piesă cu cea de la Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal*, fig. 103). A greşit Fl. B. Florescu care a dat lungimea drept adîncime şi a omis desenarea locaşului de solidarizare în formă de ,,coadă de rîndunică".

în față (0,59), cele laterale de cîte 0,40, iar cea din spate de 0,59 m. Prevăzut cu trei locașuri de solidarizare în formă de coadă de rîndunică pentru scoabe de lemn și cîte o scobitură dreptunghiulară ce servea la ridicarea pietrei cu scripeți.

21. *Lespede de la etajul inferior al suprastructurii* (fig. 54/5). Înălțimea păstrată de 1,90, lățimea 1,23, grosimea 0,42 m. În partea superioară cu două locașuri în formă de ,,coadă de rîndunică" pentru asamblare și fixare cu pilastrul în stînga, respectiv cu o lespede asemănătoare în dreapta, a treia fiind mai mică (de 1,08 m) [6].

22. *Bloc de cornișă de la etajul inferior* (fig. 54/6). S-a păstrat în stare fragmentară un singur exemplar. Dimensiuni reconstituite: lungimea de 1,44, adîncimea 1, 28 sus, la bază fiind de 0,89 m (mulura 0,39 m). Înălțimea 0,59 m. Mulura, în formă de undă, este o dusină dublă încadrată și separată de listeluri. Pe bucata păstrată sînt locașuri de solidarizare, în formă de ,,coadă de rîndunică, pe patul superior [7].

23 :a. *Bloc de soclu (de colț) (de la etajul superior al suprastructurii* (fig. 54/7 a). Nu s-a păstrat nici o piesă de acest fel care să poată fi repartizată bazei hexagonale superioare. Îl putem reconstitui ideal: lungimea de 1,18, adîncimea 1,10, înălțimea 0,59 m. Mulura 0,44 m. Profilul o undă simplă. Trebuie să fi avut locașuri de solidarizare, ca și blocul de soclu de la etajul inferior. Nu s-a păstrat nici un bloc de soclu (de latură) de la etajul superior. Trebuie să fi fost asemănător cu cele de la etajul inferior; **b.** *Bloc de soclu (de latură) de la etajul superior al suprastructurii* (fig. 54/7 b). Lungimea 1,18, adîncimea 0,89, înălțimea 0,59 m. Mulura 0,33 m. Profilul: undă simplă. Locașuri de solidarizare în părți, sus (reconstituire).

24. *Pilastru de la etajul superior al suprastructurii* (fig. 54/8). Înălțimea 1,14 m (păstrată 3,96 m din patru bucăți, din care ultima s-a pierdut între timp). De plan pentagonal cu laturile din față de 0,44, respectiv 0,51 m. Latura din spate de 0,27, cele laterale de cîte 0,44 m. Prezintă două locașuri pentru solidarizare orizontală, unul în formă de ,,coadă de rîndunică" (în dreapta) pentru solidarizare cu bloc de arcadă, și un altul dreptunghiular (în stînga). În mijloc cîte un locaș rectangular, ce servea la ridicarea piesei.

25. *Bloc cu arcadă din latura etajului superior al suprastructurii* (fig. 54/9 a, b) Dimensiunile lungimii diferă de la 0,86 la 0,59 m. Adîncimea de 1,18 m, înălțimea 0,59 m. Prevăzut cu două locașuri în formă de ,,coadă de rîndunică" cu scoabe de lemn pentru solidarizarea cu pilastrul în stînga sau în dreapta, respectiv între ele. Patru din fețele etajului hexagonal superior erau construite din blocuri prismatice, două cu arcadă (în relief și chenar în partea de sus), două fără arcadă, în alternanță, iar două fețe erau ocupate de lespezile mari cu inscripție, una la nord alta la sud [8]. Blocuri fără arcadă de la etajul superior al suprastructurii hexagonale nu s-au păstrat. Aveau probabil aceleași dimensiuni.

26. *Bloc de cornișă de la etajul superior al suprastructurii* (fig. 54/10). Dimensiuni: în față la parament 1,10, iar în spate de 0,89 m. Adîncimea de 1,05 iar înălțimea de 0,59 m. Profilul de 0,45 m (0,60 m patul superior) este o mulură în formă de dusină dreaptă *(cymatium)*, încadrată de listeluri [9]. Modenatura construcției hexagonale provine din modenatura ordinului ionic, în vreme ce decorul (acanta) ține de cel corintic. Prevăzut cu două locașuri în formă de ,,coadă de rîndunică", pentru solidarizarea orizontală cu scoabe de lemn pe patul superior și unul rectangular la mijloc pentru ridicarea cu scripeți.

27. *Bloc de la friza cu arme* (fig. 54/11 a și 54/11 b). S-au păstrat cinci blocuri. Toate prismatice neregulate pentagonale sau hexagonale. Unele prezintă în secțiune planuri speciale de tăiere pentru colț, altele sînt drepte pe latura văzută. Nici unul nu prezintă locașuri de solidarizare pentru scoabe. Spre exemplificare am ales două piese de acest fel, una de colț (E), o prismă pentagonală cu laturile în față, văzute, de 1,10 respectiv 1,03, cele laterale, nevăzute, de cîte 0,70, iar cea de spate de 1,18 m servea pentru solidarizarea cu emplectonul. Lățimea cea mai mare de 1,16 m. Blocul de latură (D) are în față 1,34 lungime (în partea văzută) laturile în părți au cîte 0,70, iar cele de spate 0,58, 0,70 și 0,64m. Lățimea cea mai mare 1,18 m. Înălțimea lor este de 0,89 m. Laturile de cîte 0,70 m ale blocului de colț al frizei se solidarizau cu cele de aceeași dimensiune, în părți, ale blocurilor de latură; partea nevăzută a blocurilor de latură [10], ce depășea în adîncime aceste dimensiuni (de 0,70 m), servea pentru ancorarea cu emplectonul, fiind implantate în masa acestuia. Numărul pieselor ce alcătuiau învelișul tamburului cilindric era de 960, din care: 96 blocuri la soclu; 486 de parament fără decor (cîte 81 de fiecare asiză), 54 la friza inferioară, 108 la brîul de metope-pilaștri (54 metope și 54 pilaștri), 54 la friza superioară; 84 la cornișă și 78 la coronamentul crenelat (din care 26 merloane și 52 parapete).

[6] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 52 se referă la o singură piesă de acest fel în vreme ce Fl. B. Florescu indică două, cu dimensiuni diferite *(op. cit.,* tabel 41, p. 344).

[7] Fl. B. Florescu *op. cit.*, tabel 41, p. 344, indică o piesă de acest gen păstrată.

[8] Gr. Tocilescu *(op. cit.*, p. 59) arată că s-au găsit trei blocuri cu arcadă, unul la monument și două într-un cimitir turcesc situat la o oră și jumătate distanță. Fl.B. Florescu, *op. cit.*, tabel 41, poziția 21, le dă lipsă, cu toate că la fig. 116—119 (p. 312-313) reproduce și măsoară două blocuri cu arcadă.

[9] S-au păstrat două blocuri întregi (vezi la Fl.B. Florescu, *op. cit.*, fig. 121 și tabelul 41 la p. 344). În toate cazurile, pentru Adamclisi ne referim la ordinele de arhitectură romane.

[10] Secțiunile pieselor ilustrate în acest capitol sînt în mare parte după Tocilescu — Benndorf — Niemann, Adolf Furtwängler, Otto Benndorf și Fl. B. Florescu.

2. DECORUL ARHITECTURAL

Ornamentica monumentului triumfal împodobește construcția, armonic distribuită în elevație, începînd de la o înălțime convenabilă ochiului privitorului de aproape, în funcție de distanța necesară perceperii distincte a elementelor componente fără un efort deosebit.

Registrul decorativ principal încadrează brîul de metope, fiind un cadru nimerit ales și realizat pentru dinamica narațiunii plastice. Considerată în ansamblul său, ornamentica tamburului cilindric se repartizează la patru elemente arhitectonice succesive: friza inferioară,

pilaştrii dintre metope, friza superioară şi cornişa. Înainte de a intra în analiza de detaliu a decorului arhitectural este indicată o scurtă descriere a elementelor de decor utilizate şi, după cum vom vedea, fericit alese de artist spre a da exepresie arhitecturii de plan circular a edificiului.

I. *Friza inferioară.* Este decorată printr-o frumoasă acantă (cu frunze doar în părţi, mijlocul fiind lăsat liber spre a se vedea tija dreaptă) la punctul de plecare al desfăşurării bilaterale, ce continuă cu vrejuri de frunze, încolăcite, cu păsărele între ele, avînd ca motiv terminal protome de animal (capete de lupi?).

Desfăşurarea se închide printr-un vas *(cantharus)* din care ies frunze de acantă în părţi. Lingă *cantharus,* două păsărele, poate porumbei, în stînga şi dreapta. Chenarul vrejului este format din astragale (ove şi denticuli) (fig. 56 – 58).

II. *Friza superioară.* Decorul arhitectural constă din torsade îmbinate, cu capetele spiraliforme, alternind cu palmete. Acelaşi chenar de astragale, ca şi la friza inferioară (fig. 59).

III. *Pilaştrii dintre metope.* Decorul pilaştrilor alternează, cu excepţia ,,capitelurilor" unde este identic la toate piesele de acest gen. Jumătate dintre piese (27) prezintă canelurile ordinului ionic, în vreme ce la cealaltă jumătate (27) există motivul dublului vrej de iederă în dublă spirală preluată. Partea superioară a pilastrului reprezintă de fapt o redare schematică a unui capitel ionic decorat cu două palmete jumelate prin peduncule supraînălţate, terminate în spirale şi încadrate de două semipalmete cu nervurile mediane întoarse la vîrf spre exterior în volute, în genul semipalmetelor folosite atît de des în ornamentică la acrotere. O linie de astragale (ove şi denticuli) separă cele două cîmpuri decorative, superior şi inferior, ale pilastrului (fig. 60 – 61).

IV. *Cornişa.* Aici ornamentica este cu totul sobră şi se reduce la un motiv realizat în torsadă (fig. 62).

Decorul arhitectural al balustradei crenelate însă este complet diferit de cel descris pînă acum. În ornamentica blocurilor de parapet, ce alternează cu merloanele cu captivi legaţi de copaci cu mîinile la spate, s-a recurs la decorul geometric realizat din succesiuni alternante de octogoane cu laturile concave, pătrate rotite în ,,romburi" şi cercuri redate sub forma unor discuri, tăiate în adîncimea blocurilor (fig. 63). Mai sus, întîlnim decorul arhitectural la pilaştrii unghiulari ai celor două baze hexagonale ale suprastructurii monumentului. La pilaştrii celor două etaje ale suprastructurii s-a folosit canelura, cu deosebire că la cei de la partea superioară de două ori mai înaltă, cîmpul decorativ a fost separat cam la jumătate printr-un motiv vegetal, realizat dintr-o acantă cu trei frunze (existent şi la ,,capitel"), subliniat la bază cu un şir de astragale similare cu cel al ,,capitelului" (fig. 65).

Pilaştrii bazei hexagonale inferioare au acelaşi motiv, însă planta de acantă apare numai în partea de sus, la ,,capitel", de asemenea subliniat printr-o linie de astragale (fig. 64). Remarcăm că pilaştrii dintre metope au ,,capiteluri" ionice, iar cei de la etajele suprastructurii hexagonale, corintice.

Motivele decorative arhitecturale întîlnite pe monumentul triumfal de la Adamclisi au cunoscut o mare răspîndire în epoca imperială în cuprinsul statului roman. Decorul arhitectural roman, avînd la bază modelele elenistice (motive ca palmeta şi spirala dublă, anthemionul, acanta, perechea de volute opuse etc.), s-a dezvoltat în epoca imperială romană şi în urma unei largi uniformizări şi difuziuni s-a ajuns la o ,,standardizare" a motivelor decorative în secolul I e.n. Ele au făcut parte în continuare din repertoriul decorativ arhitectural roman tîrziu. Separarea cronologică a diferitelor etape parcurse în dezvoltarea sa istorică de decoraţia arhitecturală romană s-a făcut cu succes, în anii din urmă îndeosebi, în ciuda ,,standardizării" sale.

De aceea plasarea monumentului triumfal de la Adamclisi în epocă se impune şi sub acest aspect al ornamenticii monumentale, cu atît mai mult cu cît, după cum s-a arătat mai înainte, astăzi încă cercetătorii, îndeosebi străini, îl situează în vremea lui Augustus sau a lui Constantin cel Mare [11], chiar dacă decoraţia sa nu constituie neapărat în unele cazuri unul din argumente în susţinerile lor.

Motivele ce împodobesc registrul decorativ principal trebuie căutate cu precădere în ornamentica romană din secolul I e.n. Cel mai important dintre ele se arată a fi vrejul de acantă cu protome al frizei inferioare. De aceea este necesar a ne opri mai întîi asupra lui, urmărindu-l succint şi evolutiv, caracteristicile sale stilistice fiind determinante pentru încadrarea în timp a ornamenticii arhitecturale a monumentului. Rădăcinile vrejului ornamental se găsesc în Italia de Jos şi Etruria în secolul I î.e.n., de unde Roma le-a preluat şi dezvoltat, acest decor aflîndu-se aproape exclusiv pe edificiile funerare particulare, nefiind încă inclus pînă la Ara Pacis Augustae în repertoriul arhitecturii de stat (9 î.e.n.) [12]. Influenţa motivelor decorative răsăritene greceşti timpurii nu poate fi luată în consideraţie în judecarea vrejului frizei inferioare de la Adamclisi, deoarece acestea se caracterizează prin utilizarea acan-

[11] Maria R. Alföldi, *Die constantinische Goldprägung.* Mainz, 1963 p. 67 şi n. 6, p. 67, apreciază că monumentul triumfal a fost restaurat în secolul al IV-lea de către Constantin cel Mare, vreme în care s-ar data reliefurile.

[12] Theodor Kraus, *Die Ranken der Ara Pacis,* Berlin, 1953, p. 34 – 35.

Fig. 56. Vrejul cu acantă al frizei inferioare.

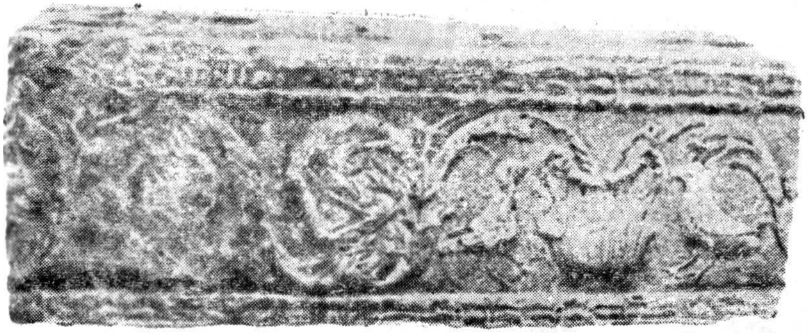

Fig. 57. Vrejul cu *cantharus* al frizei inferioare.

Fig. 58. Vrejul cu protome al frizei inferioare.

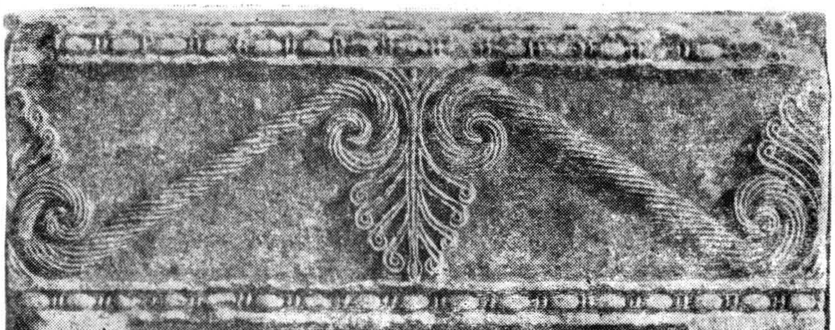

Fig. 59. Decorul frizei superioare.

Fig. 60. Vrejul pilastrului.

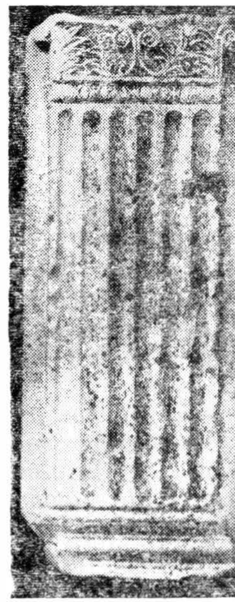

Fig. 61. Canelurile pilastrului.

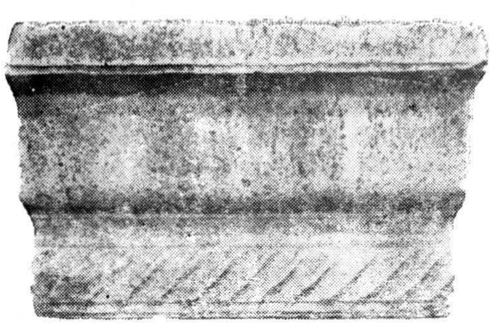

Fig. 62. Torsada cornișei.

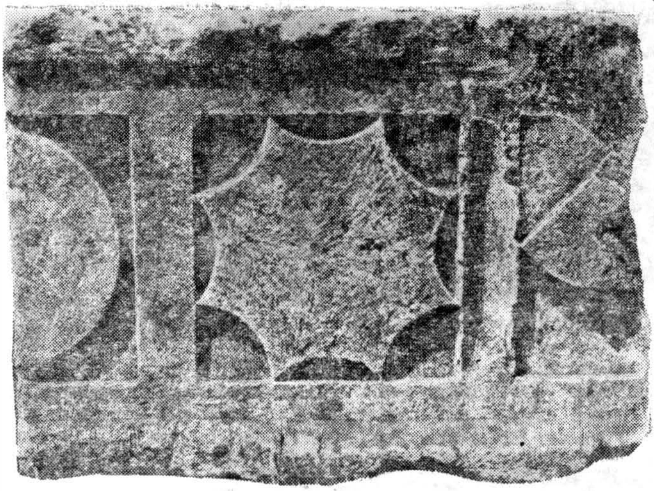

Fig. 63. Decorul geometric al parapetului.

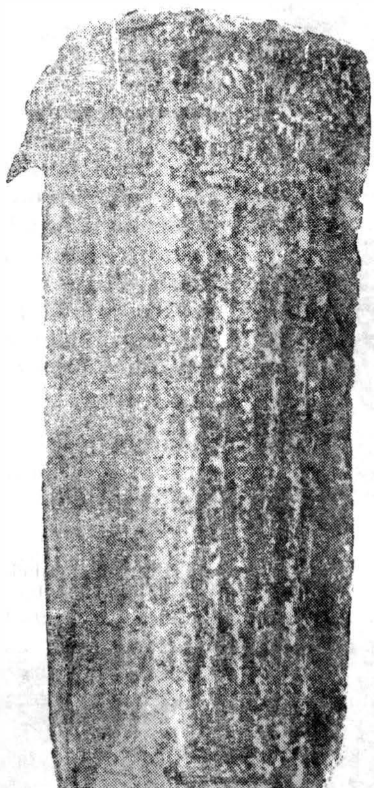

Fig. 64. Acanta și canelurile pilastrului de colț al bazei hexagonale inferioare.

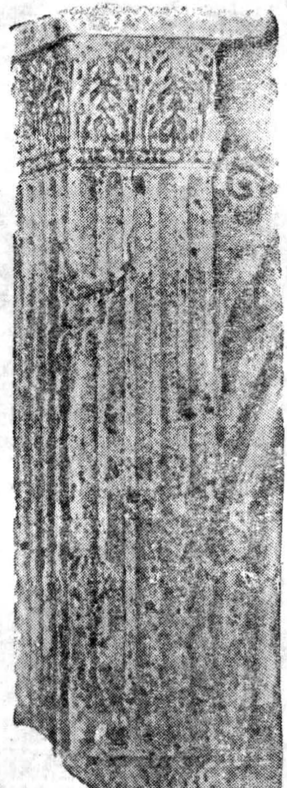

Fig. 65. Acanta și canelurile pilastrului de colț al bazei hexagonale superioare.

tei spinoase și a schemei „lujerilor paraleli", precum și prin ritmul vegetal. Pentru comparație, menționăm un bloc de arhitravă de la o construcție funerară din epoca republicană tîrzie (cca 40 î.e.n.) ce se păstrează pe insula lagunară Torcello [13], în lapidarium, în care acanta este cea spinoasă, răsăriteană elenistică ce s-a răspîndit de pe coastă și în interiorul Italiei de Sus. Motivul vrejului de acantă apare aici ca o friză cu desfășurare bilaterală, liberă, naturală, de lujeri paraleli dintr-o acantă cu trei frunze, simetric, spre stînga și dreapta (fig. 66).

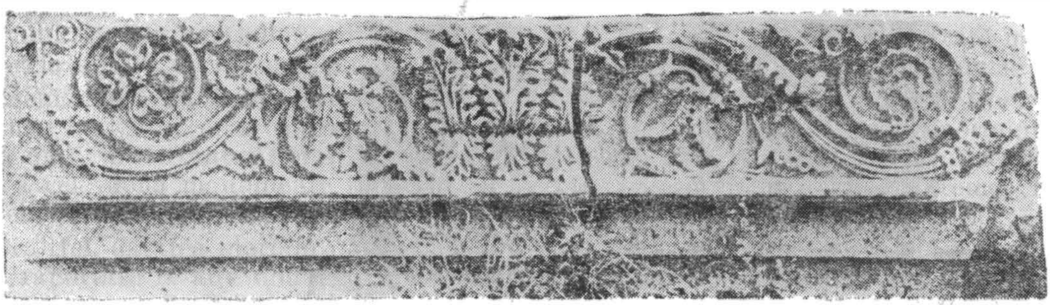

Fig. 66. Friză cu vrej de acantă din insula Torcello.

Vrejul se încheie la capete cu ornamente florale. Nici vrejul de pe Ara Pacis — caracterizat tot prin schema lujerilor paraleli (și aici vrejurile nu au o ramură principală comună, ci mai multe de-sine-stătătoare ce pleacă și se desfac dintr-o acantă) și ritm vegetal, însă avînd ca motiv decorativ acanta moale din Italia de sud — nu poate furniza vreo asemănare cu cel al frizei inferioare de la Adamclisi, deși pentru Ara Pacis, care constituie desigur o treaptă în dezvoltarea frizelor romane cu vrejuri, căutîndu-i firul evolutiv, Theodor Kraus îl găsește „numai pe pămînt roman" în friza de la Spoleto și în cea a Victoriilor de la Templul lui Caesar, și nu în Răsărit, unde nu găsim paralele contemporane [14].

O schimbare radicală în decorația monumentală cu vrej se produce în jurul anului 29 î.e.n. [15]. Sînt concludente în acest sens fragmentele (3) de marmură cu decor în vrejuri din Forul roman din fața templului lui Divus Iulius (Caesar), datat din 29 î.e.n. Aici se constată un vrej cu o singură ramură principală din care se desprind mlădițe întoarse, cu capete utilizate exclusiv ca flori principale. Vrejuri de acantă asemănătoare, simplificate, întîlnim și la Treviso în nordul Italiei pe un altar funerar octogonal [16], care trebuie că se plasează cam în aceeași vreme, pe la 25 î.e.n.

Considerăm că vrejul de pe aceste piese reprezintă tranziția de la vrejul cu schemă elenistică cu desfășurare largă, liberă, a încolăciturii cu „lujeri paraleli" la cel strîns unduit cu o ramură, „standardizat" ce se anunță în epoca următoare, către mijlocul secolului I e.n., în care utilizarea rozetelor începe, de asemenea, să devină exclusivă. Dealtfel schema lujerilor paraeli dispare în epoca augustee [17]. Vrejul roman de la Adamclisi de pe friza inferioară, derivă din cele din Forul roman sus-amintite, ca tip de vrej orizontal cu o singură ramură din care pornesc alternant încolăciturile. Ceea ce infirmă teza lui A. Furtwängler [18] ce plasa ridicarea monumentului la 29—28 î.e.n., cînd constatăm că la Templul lui Divus Iulius caracteristicile vrejului sînt altele (fig. 67), față de ale celui de pe monumentul dobrogean.

Compozițional și stilistic vrejul frizei inferioare de la Tropaeum Traiani își află analogii notabile în Italia începînd abia cu monumentele din vremea lui Claudius (41—54 e.n.) și Nero (54—66 e.n.). Friza monumentului funerar de la Falerii, situat la 40 km sud de Roma, monument cu tambur circular, cu podium patrulater și miez rectangular cu cameră funerară, al cărui parament era construit din marmură albă de Luna (din care *in situ* se mai păstrează doar 2—3 blocuri la bază, în rest doar emplectonul) din care au mai rămas 4 blo-

[13] Hanns Gabelmann, Aquileia Nostra, 38, 1967, fig. 5 și col. 28—31.
[14] Theodor Kraus, *op. cit.*, p. 39—43 și n. 96.
[15] *Ibidem*, p. 36—38 și p. 40.
[16] H. Gabelmann, *op. cit.*, fig. 5 a și col. 31.
[17] *Ibidem*, col. 31.
[18] Vezi Abhandlungen, 22, III, 1903, p. 487—489 și Sitzungsberichte-München, III, 1904, p. 410—412.

curi[19] cu friză, prezintă asemănări cu cea de la Adamclisi în privința ritmului vrejului. Aici ritmul vrejului este dominant, spre deosebire de vrejurile de la Templul lui Divus Iulius (29 î.e.n.), nemaifiind liber, ci lipsit de viață, cu unduiri forțate, strîns, ajungîndu-se de la vegetabilitate la o abstractizare a formelor[20]. Motivul floral utilizat pe friza de la Falerii la mormîntul circular se compune din rozete și arazee, vrejul fiind populat deseori cu păsări mici (fig. 68), detaliu ce-l găsim și la Adamclisi pe friza inferioară.

Fig. 67. Vrej în marmură din Forul roman.

Fig. 68. Decorul monumentului de la Falerii.

[19] Unul se află la Cività Castellana (pe locul *Falerii Veteres*, la 4 km de Falerii actual), iar trei se păstrează la Pergamon-Museum din Berlin, unde au fost transportate de către Alexander Conze; Bernt Götze, *Ein römisches Rundgrab in Falerii*, Stuttgart, 1939, fig. 1 și 2, și p. 1, 5 și 25.

[20] Pentru comparație, vezi Theodor Kraus, *op. cit.*, p. 37—38, care remarcă cu privire la alte monumente această transformare.

Motive analoage, cu asemănări chiar în detalii, cum ar fi păsările de pe lujerii vrejului (sau din părți), se întîlnesc frecvent în decorația arhitecturală din marmură a epocii, de pildă pe cadrul ușii de la Porticul Eumachiei din Pompei, ce datează puțin înainte de acoperirea orașului cu lavă (79 e.n.), sau pe un pilastru din Roma tot din marmură, păstrat la Officii la Florența, din proprietatea familiei Medici, o altă piesă aflîndu-se în pavilionul grădinii de la Villa Medici din Roma. Ambele piese datează din vremea împăratului Nero [21].

Încadrarea cronologică a mormîntului circular de la Falerii în vremea lui Nero este asigurată, pe de o parte, prin comparație cu o piesă de marmură de la monumentul funerar al chestorului P. Clitius Gallus, tot din Falerii, decorată cu vrej, acum încastrată în așa-zisul Arc Borgia de la Cività Castellana, datat din timpul domniei împăratului Claudius [22].

Asemănarea motivelor ornamentale ale celor două monumente sus-amintite este izbitoare chiar în detalii, doar că vrejul este mai larg desfășurat și mai destins la mormîntul chestorului, motivul decorativ floral fiind același, vrej cu alternanță de rozetă și arazee la capăt; de aceea cele două monumente funerare au și o datare apropiată unul în vremea lui Claudius, celălalt în timpul lui Nero [23].

Dealtfel, datarea mormîntului circular de la Falerii se sprijină și pe considerații de ordin stilistic raportate la alte două monumente bine fixate cronologic, cum sînt Porta Aurea de la Ravenna și porțile Veronei, toate fiind din timpul lui Claudius (41—54 e.n.), a căror decorație cu vrejuri este asemănătoare cu cea a frizei din Falerii. Din aceeași epocă sînt și fragmentele de friză cu vrej zidite în clopotnița Domului din Triest și friza de la templul forului din Pola [24].

În cazul frizei inferioare de la Adamclisi pentru vrej aflăm asemănări și la arhitrava descoperită în săpăturile de la Casa dei Vetti din Pompei [25] al cărui portic se consideră că a fost reconstruit după cutremurul din anul 63 e.n. în maniera decorativă a ultimului stil pompeian dinaintea acoperirii cu lavă a orașului întîmplată, după cum se știe, la 79 e.n. Motivul vrejului de acantă apare în decorația monumentală din Italia în forme tot mai apropiate de cele ce se vor constata la Tropaeum Traiani, îndeosebi în epoca flaviană. Această formă de decor poate fi surprinsă și pe altarele octogonale din zona Veneto ce se înșiră, după cronologia stabilită de H. Gabelmann, din epoca republicană tîrzie pînă la începutul secolului al II-lea e.n. Deci epoca de înflorire a acestor forme de altar funerar cu 8 colțuri cu decor, se plasează de fapt în secolul I e.n. sub dinastiile iulio-claudică și flaviană [26]. Pe cîmpurile alternante de candelabre vegetale și vrejuri de acantă ale altarelor octogonale amintite găsim motivul acantei în desfășurarea verticală, pornind de jos dintr-un caliciu de acantă din trei frunze, continuînd cu vrejuri ce se termină la capete de obicei cu flori acantizate (petale), iar în sus încheindu-se cu palmetă [27]. Decorul vrejului de acantă verticală, se întîlnește și pe pilaștrii funerari de la Murano (S. Donato) (fig. 69) de pildă, ce poartă pecetea stilului claudian tîrziu, fixați cronologic în secolul I e.n., de asemenea prin comparație cu Porta Aurea a Ravennei (43 e.n.) și Capitoliul din Brescia (73 e.n.), după motive decorative asemănătoare [28].

Decorația de pe arhitrave sau frize de la Aquileia [29], din secolul I e.n., indică cu claritate elaborarea desăvîrșită a motivelor decorative și a elementelor componente, precum și a combinațiilor palmetei cu vrejul de acantă sau numai a palmetei cu acantă. Acest stadiu se

[21] Bernt Götze, *op. cit.*, fig. 32, 33, p. 27. Mai aproape de domnia lui Traian, motivele decorative ale volutelor de acantă cu protome de animale, cu vrejuri pe pilaștri, populate cu păsări mici, se întîlnesc pe Arcul lui Titus (E. Strong, *La scultura romana*, I, Firenze, 1923, p. 121) și la monumentul funerar al Hateriilor, din secolul I e.n., de după Titus (P. Gusman, *L'art décoratif de Rome*, Paris, 1910, pl. 15, 27).

[22] B. Götze, *op. cit.*, p. 26 și 28.

[23] *Ibidem*, compară fig. 1 și 2 a cu fig. 30.

[24] *Ibidem*, p. 25.

[25] Franz Studniczka, *Tropaeum Traiani, Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit*, Lepzig, 1904, fig. 17 și p. 45, 94; vezi și A. Mau, Mitteilungen—Roma, XI, 1896, p. 6 și 30—31.

[26] H. Gabelmann, *op. cit.*, col. 31—32, 46.

[27] *Ibidem*, fig. 4 (Dosson); fig. 5 a (Treviso); fig. 6 (Reggio-Emilia) ca o excepție, la sud, a acestui tip, fig. 8 (Pola); fig. 9—11 (Murano, pilastru); fig. 15 b (Altino); fig. 17 (Oderzo); fig. 19 (Portogruaro).

[28] *Ibidem*, col. 39—40, 36 și fig. 12—15 (pilaștri funerari). Umberto Scerrato, Archeologia Classica, V, 1953, 1, p. 97—103 și n., datează altarele octogonale cu decor din zona Veneto din secolul I e.n. pînă în secolul III e.n. H. Gabelmann, *op. cit.*, col. 27, 32, 33, 39—40, 41,46 și n. 84 a coborît datarea la 43 î.e.n. (Dosson), respectiv începutul secolului al II-lea e.n. (Benevent) ca limite maxime.

[29] Giovanni Brusin, *Gli scavi di Aquileia*, Udine, 1934, nr. 14, 15 de la p. 101; fig. 49 și text la nr. 13 la p. 100.

observă și pe altarele funerare de acolo, în care vrejul cu desfășurare bilaterală are ca punct de pornire palmeta, iar ca încheiere un vas [30].

Motivul ornamental al vrejului apare la Aquileia pe frize sau arhitrave, cu desfășurare bilaterală a tufei de acantă cu flori diferite alternînd la capătul încolăciturii, către sfîrșitul secolului I e. n. pe piese de calcar într-o execuție superioară, care este totuși opera unor ar-

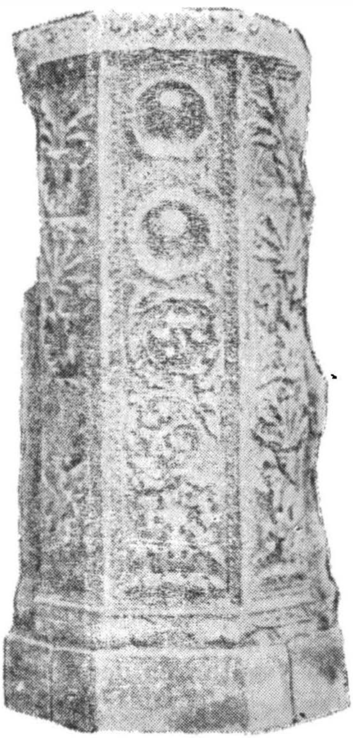

Fig. 69. Decorul unui pilastru funerar de la Murano.

Fig. 70. Decorul unui altar funerar de la Aquileia.

tiști ,,provinciali'' [31]. La fel și pe altare funerare [32], tot lucrări de caracter provincial roman, în care vrejul bilateral, crescînd din caliciul de acantă și încheindu-se tot în acantă, este strîns, aproape fără tije, compus, ca să spunem așa, numai din frunziș [33] și se termină cu încolăciri cu flori ceea ce arată nu numai răspîndirea generală, ci și ,,standardizarea'' motivelor.

În paralel cu vrejul exclusiv floral, exista și cel mixt, cu elemente vegetale și animaliere, documentat nu numai la Roma din plin în secolul I e.n., ci și în alte părți în aceeași vreme.

La Aquileia, decor cu vrej cu *kantharos* și grifoni există pe un altar funerar ridicat pentru Q. Etuvius Capreolus ce comandase *Cohors II Thracorum* în Germania, monument ce datează de la sfîrșitul secolului I e.n., înainte de Traian [34] (fig. 70). Motivul se întîlnește tot acolo și pe un fragment de friză (grifoni și vrej floral) datat cu aproximație din secolul al II-lea e.n. [35]. La Roma, la mormîntul familiei Hateriilor — datat din timpul lui Domitian,

[30] Idem, Aquileia, Udine, 1929, fig. 179 și p. 239.

[31] Idem, *Gli scavi*..., fig. 50, p. 100–101, respectiv fig. 51 și p. 103. Pentru această piesă cu decor abundent, în genul vrejului întîlnit în vremea lui Claudius și Nero, Brusin indică o datare nu mai tîrzie de domnia lui Hadrian (p. 106).

[32] *Ibidem*, fig. 92 și p. 144.

[33] Franz Studniczka, *op. cit.*, p. 116, socotea acoperirea lujerului cu frunziș aproape pînă la dispariție ca o trăsătură caracteristică a acantizării ce se putea observa la Roma la Forul lui Traian, iar la Adamclisi la trofeu.

[34] Giovani Brusin, Aquileia, fig. 193 și p. 256.

[35] Idem, *Gli Scavi*..., fig. 58 și p. 107, nr. 40. Palmeta și spirala, și la Roma ca mai peste tot în imperiu, deveniseră motiv comun pînă la sfîrșitul secolului I e.n,

de pe Via Casilina, lîngă Centocelle —, decorul mixt, animalier și vegetal, este prezent pe pilaștrii (stîlpii) din registrul inferior [36].

La ușa monumentală refolosită la bazilica Sf. Aquilin din Milano, datată din vremea dinastiei Flaviilor, a doua față a cadrului este decorată cu *kantharoi* din care ies tije vegetale. După E. Will legăturile acestui monument de artă cu Aquileia sînt neîndoelnice [37].

Fig. 71. Vrej de la Templul lui Bel din Palmira.

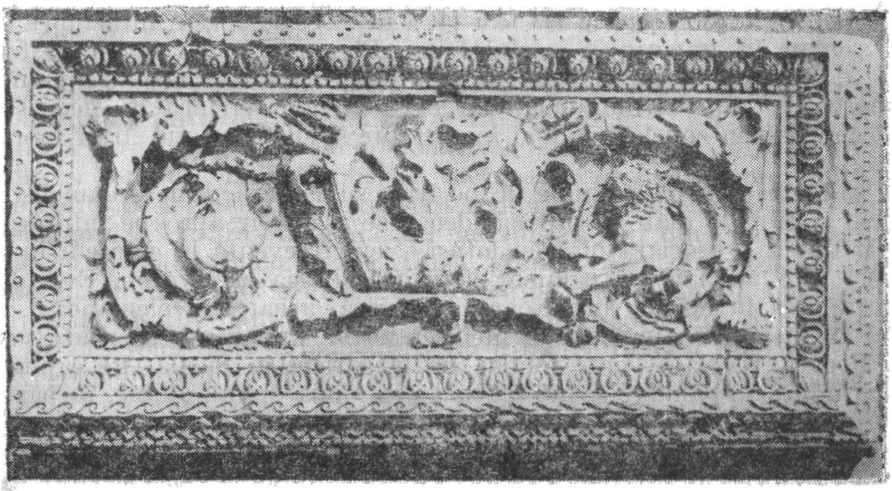

Fig. 72. Acantă cu vrej cu protome din Forul roman.

Vrejul decorativ cu elemente antropomorfe și zoomorfe este documentat la Palmira (fig. 71) la Templul lui Bel, contruit în anul 32 e.n. [38]. Vrejul de acantă cu protome este considerat drept motiv decorativ roman [39], ceea ce constituie un element în plus ce nu face decît să întărească caracterul de monument de artă romană al trofeului dobrogean. Și la Heliopolis (Baalbek) în decorația templului lui Iupiter, înălțat la jumătatea secolului I e.n. [40], întîlnim motivul vrejului de acantă în brîul cornișei deasupra unei porți terminate cu elemente de decor antropomorfe, animaliere și vegetale. Vrejul de pe pilaștrii dintre metope de la monumentul triumfal de la Adamclisi are asemănări la Palmira la pilaștrii *thalamos*-ului de nord al Templului lui Bel [41].

[36] Vezi Ranuccio Bianchi Bandinelli, *Rome, le centre du pouvoir*, Paris, 1969, fig. 242.

[37] Ernest Will, *Le relief cultuel gréco-romain. Contribution à l'histoire de l'art de l'Empire romain*, Paris, 1955, p. 454 și n. 2.

[38] Barbara Filarska, *Studia nad dekoracjami architektoniczymi Palmyry*, Studia Palmyreńskie, II, Varșovia, 1967, fig. 4.

[39] *Ibidem*, p. 153.

[40] Armin von Gerkan, *Die Entwicklung des grossen Tempels von Baalbek*, Corolla Ludwig Curtius, Stuttgart, 1937, p. 55, 59; vezi și D. Krencker, AA, 49, 1934, col. 273—274, 285—286.

[41] Barbara Filarska, *op. cit.*, fig. 112 (nr. catalog 61, p. 140).

La Adamclisi nu întîlnim forma de acantă spinoasă inspirată după specia *Acanthus Spinosus L.* de proveniență greacă răsăriteană, care a pătruns și în Italia de nord, ci cea de acantă moale *(Acanthus mollis L.)*, rond la bază și cu frunze cărnoase, predominantă în aria romană a imperiului.

Forma blîndă de acantă de la Adamclisi, larg răspîndită pe frize și capiteluri corintice în secolele I—II e.n., poate fi identificată cu ușurință, de pildă, în cea realizată pe un panou sculptat din epoca Flaviilor (69—96 e.n.) [42] din Forul roman, aflat acum la bazilica Aemilia într-un zid medieval. Este o acantă moale, larg desfăcută, cu baza rondă și frunze moi ce se desfășoară în vrejuri cu o singură ramură strîns încolăcită, cu frunziș mult ce aproape că acoperă lujerul și se termină cu protome de animale, leu și panteră (fig. 72). Deosebirile dintre decorul de pe panoul flavian și cel de pe friza cu acantă de la Adamclisi sînt de ordin stilistic, și este firesc să fie așa, cel dintîi fiind o lucrare aulică, cea din urmă de caracter provincial roman.

Deși sculptat în basorelief, ca și celelalte registre decorative, compoziția și caracterul frizei inferioare de la Adamclisi îi asigură acestuia un plan de potențare a efectelor perspectiv-platice prin jocul diurn de umbră și lumină.

În secolul al III-lea e.n., începînd chiar de la sfîrșitul secolului al II-lea e.n., forma acantei decorative este deja alta, caracterizîndu-se printr-o geometrizare a contururilor, suferind în general o stilizare puternică [43] ceea ce exclude plasarea corpului cilindric al monumentului după secolul al II-lea e.n., în secolele III sau IV e.n. Esențială este difuziunea aproape generală a vrejului roman în imperiu în secolul I e.n. El putea fi luat fie sub o formă aproape gata elaborată, dar putea fi și combinat de arhitectul care a proiectat monumentul de la Adamclisi, cunoscător adînc al monumentelor existente din vremea sa, deci și al ornamenticii vrejului decorativ din zonele cele mai importante și sub aspectul artei monumentale din Imperiul roman.

Motivele palmetei și spiralei duble de pe friza superioară de la Adamclisi sînt, de asemenea, străvechi și trebuie luate împreună, deoarece așa apar aproape întotdeauna, încă de la greci. Spirala dublă — asociată însă cu lotuși — era frecventă la egipteni în decorul ornamental. La greci este asociată cu palmeta și își are obîrșia la Mycene. Este des întîlnită și pe vasele de ceramică în epocile următoare, homerică, arhaică și elenistică [44]. Motivele au cunoscut o largă răspîndire în bazinul mediteranean, după cum se poate vedea și pe un capitel de la Megara Hyblaea, oraș fondat de megarieni în Sicilia. Pe capitel sînt frumos sculptate două rînduri de palmete avînd la bază cîte două spirale duble, în părți [45]. Lucrarea a fost datată din secolul al VI-lea î.e.n. De unde și difuziunea lor considerabilă în Grecia Mare și de aci în ținuturile etrusco-italice ale peninsulei și mai tîrziu și în alte părți.

Cam din aceeași vreme (secolele VI—V î.e.n.) se cunosc *antepagmenta* (pervazuri), cum sînt cele de la Falerii [46] (Civita Castellana), folosite ca îmbrăcătură de arhitrave la temple, decorate cu palmete drepte și întoarse, cuprinse între spirale duble. *Antepagmenta* din lut ars cu astfel de motive asociate se foloseau curent și în secolele IV—II î.e.n., la Roma și în ținuturile [47] etrusco-italice. Sînt amintite de Vitruvius *(De architectura*, IV, 6, 1—4 și IV, 7,5), la arhitrave și stîlpii porților, sau erau folosite ca frize pe pereții caselor atît în interior, cît și în afară. Și unele antefixe [48] [figurine sau statuete din lut ars puse pe acoperișurile caselor sau templelor la coamă *(sima)*] cu scop decorativ aveau acest decor asociat. Acest motiv combinat capătă o răspîndire tot mai largă și în perioadele iulio-claudică, flaviană și chiar mai tîrziu. Dintre lucrările frumoase ce cuprind aceste motive asociate amintim un relief din Ravenna din epoca Tiberius — Nero, cu *anthemion* din palmete și lotuși cu spirale duble la bază. Sau în *anthemion*-ul de pe cornișa Templului lui Vespasian (72 e.n.), tot cu palmetă în alternanță cu o floare și jos cu spirale duble [49].

[42] Pentru datare, vezi Pierre Gusman, *op. cit.*, text pentru pl. 12 (86—96 e.n.); vezi și Eugenia Strong, *op. cit.*, fig. 77 și p. 121—123 (69—96 e.n.). Pentru evoluția acantei romane cu vrej, vezi Alois Riegl, *Stilfragen. Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik*, Berlin, 1893, p. 248—258 și Barbara Filarska, *op. cit.*, fig. 7—13, p. 12—15.

[43] Barbara Filarska, *op. cit.*, p. 15 și fig. 12—13.

[44] Pentru evoluția palmetei și spiralei duble, vezi Alois Riegl, *op. cit.*, p. 71—74, 142—146 și 151—172.

[45] G. V. Gentili, EAACO, IV, fig. 1 152 și p. 967.

[46] Vezi A.W. Van Buren, JRS, IV, 1914, 2, p. 187—188 (și fig. 25, *terracotta* din Roma cu palmete și spirale duble, aceeași datare).

[47] A. Andren, EAACO, I, p. 410—411.

[48] *Ibidem*, fig. 554, 557 și p. 404—407.

[49] Eugenia Strong, *op. cit.*, fig. 65, p. 95 și pl. XXVI.

Pe sarcofagul zis al Caeciliei Metella (găsit în mausoleu, însă datînd de fapt din secolul al II-lea e.n., din vremea lui Traian și Hadrian) întîlnim motivul spiralei duble pe fond de frunziș de acantă cu protome de animale [50]. Și aceste motive suferă în secolul al III-lea e.n. aceeași puternică stilizare ca și acanta [51].

Motivul torsadei este mai simplu și caracteristicile lui mai greu de deslușit. La Muzeul Vaticanului se păstrează un vas de marmură [52], din secolul I e.n., cu decor dublu în torsadă-funie, sus și jos, ca la Adamclisi la spiralele frizei superioare.

Un motiv secundar, astragalul de pe frizele și pilaștrii de la Adamclisi, este asemănător cu cel de pe o friză din Forul lui Nerva [53]. Cronologic și tipologic astragalul de la Adamclisi se potrivește și cu cel de la Templul lui Bel de la Palmira, datat însă în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. [54], deși este posibil să fie din prima sa jumătate. Cel de la Adamclisi se situează deci tipologic între cel datat de B. Filarska în prima jumătate a secolului I e.n. și cel fixat în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. [55]. El căpătase în imperiu forme canonice, ca dealtfel și celelalte motive decorative, care în epoca romană tîrzie, începînd din secolul al III-lea, vor căpăta forme corupte în care geometrizarea este evidentă, ele fiind tot mai mult stilizate, transmițîndu-se și în evul mediu [56]. Decorul cu ove se întîlnește la Adamclisi pe un singur pilastru din brîul metopelor. Este realizat ca pe o cornișă din Agora Palmirei, datată din prima jumătate a secolului al II-lea e.n., în același fel ca și la exedra de nord a mormîntului lui Iarhai (108 e.n.) [57]. Este știut că motivele ornamentale ale vrejului, palmetei, torsadei etc. nu țineau numai de domeniul arhitecturii, fiind mult răspîndite și pe vase, sarcofage, mai ales în epoca romană imperială.

În acest sens sînt concludente descoperite făcute într-un hipogeu la Deb'aal, un sat situat la 14 km sud-est de Tyr [58], monument datat (cu o excepție), cu monede și alte piese de inventar și o inscripție), între anii 61—62 e.n. și 131—139 e.n. [59]. Un deosebit interes stîrnește decorația bogată a sarcofagelor de plumb, motivele cele mai des întîlnite fiind torsada formînd triunghiuri și romburi, linii drepte sau încrucișate, o stea cu opt brațe etc. Ea apare și pe coloanele corintice ale templelor frecvent reprezentate pe aceste sarcofage [60]. Vrejurile duble și paralele, cu desfășurare bilaterală, cel mai adesea sînt din frunze de viță sau de iederă, terminate cu încolăcituri cu rozete. Unele vrejuri răsar din vase, de obicei cratere [61]. Vasele (*Kantharoi*, cratere) sînt utilizate în decorația sarcofagelor de plumb, și izolat, fără legătură cu vrejurile, în alternanță cu alte elemente de decor, cum sînt capetele de meduză și delfini, așa de des folosite în ornamentica de caracter funerar [62].

Motivul vegetal din frunze și flori apare folosit și sub formă de chenare de laur, cît și izolat, ca floare de trandafir sau ca frunză de iederă. Palmeta este utilizată îndeosebi în chip de acroteră și la frontoanele templelor reprezentate pe sarcofagele de calcar [63].

Este inutil să subliniem că toate motivele [64] ce împodobesc brîul decorativ al tamburului cilindric de la Adamclisi de la friză pînă la cornișă se găsesc în repertoriul larg, uniform și „standardizat", al artei romane din secolul I e.n., de la Roma și de la Rin pînă la Tyr și în ruinele orașului Tadmor din îndepărtatul deșert al Arabiei, situat la cealaltă extremitate a imperiului.

„Standardizarea" motivelor decorative arhitecturale (și nearhitecturale) și a elementelor de decor, în regiunile de mare circulație străbătute de căi de comunicație pe uscat și pe mare ce legau diferitele părți ale statului roman, se reflectă deci în compoziția ornamentală de la Adamclisi. Decorația balustradei monumentului triumfal a fost considerată ca derivînd

[50] P. Gusman, *op. cit.*, pl. 40 și text.
[51] B. Filarska, *op. cit.*, fig. 45—47, 175 și p. 236.
[52] P. Gusman, *op. cit.*, pl. 49 și text.
[53] Eugenia Strong, *op. cit.*, pl. XXIX.
[54] Barbara Filarska, *op. cit.*, fig. 130 (nr. cat. 85). Altfel s-ar suprapune cu cel de la fig. 23, aceeași datare, însă diferit, cu începul de geometrizare.
[55] *Ibidem*, a se compara fig. 22 și fig. 23.
[56] Antonio Springer, *Manuale di Storia dell'Arte*, ed. II (Corrado Ricci), I *(Arte Antica)*, Bergamo, 1910, p. 511—514.
[57] Vezi la B. Filarska *op. cit.*, fig. 75, respectiv fig. 76.
[58] Joseph Hajjar, Bulletin du Musée de Beyrouth, XVIII, Paris, 1965, p. 61—97 și pl. I—XVI.
[59] *Ibidem*, tabelul de la fig. 2 și p. 101—104. În mormîntul din *loculus* 7 s-a găsit și o monedă de la Caracalla (208—212 e.n.). Însă prezența în inventarul mormîntului a opaițelor și a vasului de sticlă ce se datează toate, prin descoperiri analoage din același hipogeu, în a doua jumătate a secolului I e.n. și în prima jumătate a celui următor, ne face să ne gîndim că moneda de la Caracalla nu are vreo legătură cu mormîntul din *loculus* 7.
[60] *Ibidem*, pl. I, III—XVI.
[61] *Ibidem*, pl. IX (F. 414).
[62] *Ibidem*, pl. V dreapta jos, VII sus, XII (F. 394), XIV (F. 435) și XV (F. 451).
[63] *Ibidem*, pl. II, IV.

din cea parietală din Termele Stabiene. Decor parietal, asemănător cu cel de la Termele Stabiene, s-a descoperit într-un cavou la Kerci în 1900, realizat în frescă în camera centrală pe pereţii laterali de est şi de vest. Ornamentul consta din discuri, pătrate, alternante la o friză (fronton) cu ghirlande. Un alt registru, mai jos, cuprindea cercuri înscrise în hexagon, iar acesta la rîndu-i în cerc, apoi cercuri înscrise în pătrat şi acesta în cerc sau în romburi şi toate cuprinse în dreptunghiuri. Curganul de deasupra cavoului, distrus în secolul al XIX-lea, avea *dromos* fără trepte şi trei camere. A fost datat din prima jumătate a secolului II e.n. [65], deci cronologic s-ar situa nu prea departe de Trofeul lui Traian din Dobrogea.

Desigur, nu se poate contesta influenţa picturii parietale asupra motivelor de decor din arhitectura monumentală. Totuşi, pentru Adamclisi mai există o posibilitate de explicare a decorului geometric de pe blocurile balustradei cu parapet. Din planul iniţial al monumentului de la Adamclisi, aşa cum a fost reconstituit de noi, se vede clar că formele geometrice, utilizate în decoraţia brîului crenelat, au fost folosite deja în proiect pentru concretizarea diferitelor părţi ale construcţiei : pătratul la nucleul central de zidărie, cercul la trepte şi la baza suprastructurii, octogonul cu laturile concave la acelaşi nivel al bazei circulare a postamentului hexagonal al trofeului, însă fără să dea formă unui element de construcţie, avînd doar o expresie geometrică în plan prin intersectarea cercului suprastructurii de către cele opt cercuri dispuse în rotire, tangente cu marginea învelitorii de solzi (fig. 28). Deci nu trebuie exclusă nici posibilitatea folosirii de către arhitectul antic a formelor geometrice ce rezultau din elaborarea planului monumentului însuşi, prin trasarea cu rigla şi compasul.

Putem spune că, pe baza datelor prezentate, se pot trage concluzii privind decorul arhitectural roman din secolele I e.n. şi începutul secolului al II-lea cu aplicare la monumentul triumfal de la Adamclisi. Mai întîi ţinem să subliniem faptul că unele motive decorative, iniţial greceşti, cum sînt cele ale palmetei şi spiralei, ce se manifestă la distanţă în imperiu, uneori au fost preluate şi tratate în forme aproape identice cum este cazul la Palmyra la Templul lui Bel, la cornişa portalului thalamosului de nord (32 e.n.), după decoraţia porticului de nord al Erechteionului atenian [66]. Prelucrarea decorului de la clădirile monumentale elenistice nu este un caz singular la Palmyra la Templu llui Bel. Şi la Roma, în centrul puterii romane, se constată o situaţie asemănătoare. Th. Kraus a arătat deja că decoraţia frizei vegetale de la Ara Pacis Augustae şi de la alte monumente din vremea lui Augustus şi Tiberius, reia acelaşi motiv decorativ creat la Pergamon în secolul al II-lea î.e.n. [67]. Această situaţie nu poate căpăta desigur caracter de generalizare, dar se poate pune nu numai pentru decoraţia arhitecturală în aceeaşi termeni, ci şi pentru formele arhitecturale, ca sursă posibilă de împrumut.

În emiterea unei judecăţi de acest fel, monumentul de la Adamclisi nu putea constitui o excepţie căci marile clădiri ale epocii elenistice rămase timp de secole în picioare făceau parte din mediul cotidian arhitectonic urban al marilor oraşe, centre de civilizaţie, şi puteau oricînd servi drept model pentru arhitecţi în epocile tîrzii, alături de monumente create în epoca romană. Deci, simpla constatare că motivele decorului vegetal arhitectural de pe monumentul triumfal pot fi aflate din epoca elenistică pînă la începutul secolului al II-lea e.n. (deoarece luăm ca punct de referinţă Trofeul lui Traian de la Adamclisi), în teritoriul Imperiului roman, nu are o valoare prea mare, considerată în sine. Important este dacă se pot discerne la monument astfel de preluări sau influenţe directe, de la o sursă elenistică, cum a fost cazul la Palmyra, care să nu fi trecut prin filieră romană, deci preluate în afara dezvoltării istorice a ornamenticii monumentale. Or, răspunsul este negativ. Toate formele de decor vegetal de la Adamclisi de la monument sînt asemănătoare, stilistic şi genetic înrudite îndeaproape cu aceleaşi forme din deceniile imediat premergătoare, mai bine zis din a doua jumă-

[64] Despre decorul monumentului triumfal, vezi şi: Gr. G. Tocilescu, RIAF, VII, 1894, 1, p. 256, 274; Tocilescu — Benndorf — Niemann, *Monumentul*, p. 36—40; George Niemann, JOAI, VI, 1903, 1, p. 250; Franz Studniczka, *op. cit.*, fig. 23, p. 55—56, 93, 100—106, 118; Silvio Ferri, *Nuovi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore* (extras din ASNSP, ser. II, 1933, II, p. 5 (373); Al. Tzigara-Samurcaş, Revista Fundaţiilor, XII, 1945, 3, p. 609—611; G. Ch. Picard, *Les Trophées romains*, Paris, 1957, p. 393, 400; Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal*, p. 347—352, Blocul de friză inferioară cu cupă de acantă a fost găsit în 1958 pe teritoriul satului Rariştea, jud. Constanţa, la o cişmea din pădure (vezi Fl. B. Florescu, *op. cit.*, p. 206).

[65] E. V. Ernştedt, *Monumental'naja živopis' Severnogo pričernomor'ja*, Antičnye goroda Severnogo pričernomor'ja, I, Moscova — Leningrad, 1955, fig. 23 şi p. 274.

[66] Barbara Filarska, *op. cit.*, compară fig. 158 cu fig. 155; vezi şi catalog nr. 50 la p. 140.

[67] Th. Kraus, *op. cit.*, p. 68—73 şi pl. 19,20 şi 21; vezi şi R. Bianchi Bandinelli, *op. cit.*, p. 193.

tate a secolului I e.n., semnalate de noi, creaţii ale aceleeaşi arte de caracter provincial roman, din Italia, din Orient, de la Rin şi de la Dunăre. Mai mult, ele apar aici, după Ranuccio Bianchi Bandinelli, simplificate [68]. Ele derivă deci direct din formele, şi ne referim în special la vrejul decorativ, ce apar după Nero, în care formele şi ritmul sînt prinse în canoane şi capătă un aspect „standardizat".

La Adamclisi, în ciuda folosirii formelor decorative arhitecturale curente, comune, din Imperiul roman, alegerea, combinarea ca şi modul de exprimare simplu, ce li s-a dat în piatră, au dus la împodobirea monumentului, în special a tamburului însă şi a bazelor hexagonale, cu motive decorative, pline de frumuseţe şi sobrietate în acelaşi timp, de mare efect atît plastic, cît şi estetic, ce se potrivesc de minune formei arhitecturale a monumentului la care au fost aplicate. Îndeosebi fac impresie formele blînde, cărnoase ale acantei desfăşurate a frizei. Totuşi un element cu totul original a fost introdus de artist la vrejul decorativ, prin neutilizarea motivului floral arhitectural cunoscut ca element terminal al încolăciturii. Aici apar „protome", cu capete de lupi (?). Folosirea lor nu constituie nici în acest caz o inovaţie în afară de cazul în care aceste „capete de lupi colţaţi", cum le spunea Tocilescu, au fost inspirate de capul de balaur dacic *(draco* [69]*)*. Capete de animale de pradă (lupi, lei, hiene) din bronz, ce împodobeau ciocurile corăbiilor în vremea lui Tiberius şi Caligula, au fost scoase din lacul Nemi [70]. Astfel de capete de animal, folosite ca decor la ciocul corăbiilor, se găsesc pînă într-o epocă tîrzie, de pildă pe relieful funerar de la Neumagen de lîngă Trier (secolul al III-lea e.n.) [71], unde o corabie cu vîslaşi lopătînd, încărcată cu butoaie cu vin, are la ciocul din dreapta un cap de animal sculptat ce seamănă destul de mult cu cel de pe friza inferioară de la Adamclisi. Decorul animalier, roman, aşa de frecvent în epocă, dădea posibilitatea arhitectului, ce a elaborat proiectul de la Adamclisi, să se inspire din plin din motivele existente pentru „protomele" de pe friza inferioară. Totuşi o comparaţie cu balaurul dacic *(draco)* sculptat între trofee, pe piedestalul Columnei traiane [72], ne face să credem că ar fi putut servi ca motiv de inspiraţie, asemănarea fiind frapantă. În acest caz, motivul animalier al frizei inferioare ar fi singurul element nou ca elaborare din decorul arhitectural al tamburului cilindric, celelalte fiind comune, după cum am văzut, din repertoriul artei decorative romane.

[68] Idem, *Rome, la fin de l'Art Antique*, Paris, 1970, p. 317.
[69] Franz Studniczka, *op. cit.*, p. 116.
[70] Eugenia Strong, *op. cit.*, fig. 67, p. 95; vezi şi P. Gusman, *op. cit.*, pl. 37 şi 38.
[71] Gerhart Rodenwaldt, *Die Kunst der Antike*, III, Berlin, 1927, p. 623 sus.
[72] P. Gusman, *op. cit.*, pl. 16 stînga.

VIII. TROFEUL

Trofeul monumental roman își are originea în cel grecesc, τρόπαιον = *tropaeum* [1]. Florus menționează că obiceiul de a ridica turnuri de piatră cu trofee deasupra (împodobite cu armele dușmanilor învinși) nu era în ființă la romani pînă ce Fabius Maximus și Domitius Ahenobarbus nu au ridicat pe cîmpurile de luptă pe Valea Ronului și Iserei astfel de monumente[2] (121 î.e.n.).

În Grecia, trofeul monumental, ca simbol al victoriei, apare pentru prima oară în epoca elenistică, în legătură cu lupta de la Leuctra (371 î.e.n.), cînd tebanii construiesc un turn de marmură cu un trofeu de bronz în vîrf. A fost descris de Cicero, resturile sale fiind descoperite de Ulrichs în secolul trecut [3]. Din Rhodos, cam din aceeași vreme (351 î.e.n.), se cunoaște de la monumentul Artemisiei, pentru prima oară [4], trofeul cu captiv așezat la picioare.

Arta monumentală a trofeului elenistic s-a dezvoltat în Grecia și Orient și sînt cunoscute o serie de monumente ce exprimă ideea de triumf, prin ele înșile sau prin decorația lor, ridicate spre o a perpetua, de către dinaștii epocii elenistice în Asia Mică, Siria, Egipt și Grecia. Motivele pergamiene cu călărețul biruitor între trofee [5] sau cu „barbari" legați au pătruns și în arta picturală de la Pompei [6]. Căci la Pergam mai mult decît oriunde în lumea grecească trofeul încarna pe *Zeus Tropaios*, zeul luptei, al cărui cult era cu deosebire viu aici. La Roma, în epoca imperială, a ajuns, după o evoluție îndelungată, să însemne atributul sacru al personalității împăratului, *Genius Augusti*. Plutarh amintește de două trofee înălțate de Sylla la Cheroneea pe cîmpul de luptă, după înfrîngerea lui Archelaos [7].

[1] Trofeul clasic grecesc era alcătuit din două lemne tăiate din trunchi de copac și prinse în cruciș, asemenea unui om în picioare cu mîinile întinse lateral în unghiu drept, îmbrăcat cu arme. Nu avea rost comemorativ, marcînd doar sfîrșitul victorios al luptei. Pentru geneza trofeului la greci și la romani, vezi G. Charles Picard, *Les Trophées romains*, Paris, 1957 și Zofia Gansiniec, *Geneza Tropaionu*, Varșovia, 1955; Gr. Tocilescu a lăsat rînduri frumoase despre geneza tropaionului în vremea cînd încă nu se scrisese mai nimic în materie, privindu-le cu modestie drept „o simplă încercare de a limpezi și stabili trăsurile principale ale desvoltării trofeului" (vezi *Monumentul*, p. 122—123, 149—164 și n.).

[2] Florus, *Epitome rerum romanarum*, III, 2, ed. Nisard, Paris, 1850, cf. G. Charles Picard, *op. cit.*, p. 103—105, 107, 148, 152. G. Ch. Picard respinge teza după care trofeul monumental grec s-ar fi dezvoltat din tumulul de arme, ca formă arhitecturală (n. 2, p. 21) susținută de Fernand Robert, *Thymélé*, Paris, 1939, p. 203 și urm., după cum nu este de acord nici cu Zofia Gansiniec, *op. cit.*, p. 105—126, care vede geneza trofeului roman în „Tarpeia", unde, observă Picard, pe monumentul originar idolul nu era îmbrăcat cu arme, ci stătea pe ele (G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 111—113). După același autor, romanii au avut ca model pentru monumentele de triumf (monumente turn), din Valea Ronului și Iserei (121 î.e.n.), trofeul din Efes, cu bază patrulateră, două etaje cu coloane și acoperiș piramidal și statuia-trofeu în vîrf, înălțat de grecii efesieni pentru bătălia de la Cymé (p. 148—149).

[3] G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 43, 44—45 și n. 2, p. 21.

[4] *Ibidem*, p. 49.

[5] Imagine cu statui ecvestre și trofee alături, așezate pe arc triumfal, există de la Augustus pe un *aureus* din anul 16 î.e.n. Pe monede, bătute probabil de Claudius, cu efigia lui Nero Drusus se pot vedea trofee flancînd statua ecvestră a lui Nero Drusus pe arcul de triumf din marmură ridicat după moartea lui în anul 9 e.n., pe Via Appia. La picioarele fiecărui trofeu, în stînga și în dreapta, este figurat cîte un „barbar" legat cu mîinile la spate. De asemenea, pe monedele lui Claudius, amintind de victoriile asupra britanilor și germanilor, se întîlnește iarăși această imagine cu statuie ecvestră între două trofee deasupra unui arc de triumf (Cf. Mihail Macrea, AISC, II, 1933—1935, Cluj, fig. 3, p. 117; fig. 4 a și b, p. 117; fig. 5, a, b, c, p. 118 și p. 116—119).

[6] G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 14—15.

[7] Plutarh, *Sylla*, XIX, 9—11, cf. G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 54—56, 75—77, 97, și 174 și n. 5.

9 — c. 345

După G. Ch. Picard, acestea nu mai erau dedicate cetății, deci colectivității învingătoare, ca simboluri ale victoriei, ci trebuia să demonstreze, după concepția elenistică, înzestrarea șefului militar cu o forță de nebiruit dată de destin, ce se manifesta prin Noroc *(Felicitas)* numai pentru el. De acum înainte trofeele vor fi consacrate forțelor divine protectoare (Mars la romani care, deja pe la 120 î.e.n., apare statuar ca trofeofor) ale comandantului biruitor.

Trofeele ridicate apoi de Marius, Pompei, Caesar și Augustus în diferite locuri, cunoscute din izvoarele literare sau din reprezentări monetare (al lui Augustus, La Turbie și pe cale arheologică), erau expresia ideologică a celor două atribute ale învingătorului : *Felicitas* (Norocul) și *Virtus* (Vîrtutea). În afară de aceasta, trofeele romane au păstrat și semnificația străveche apotropaică datorată forței supranaturale ce o întruchipau, după credința celor din vechime [8], a cărui personificare era la romani zeul Marte căruia îi erau închinate. De obicei erau înălțate pe cîmpurile de luptă, la granițe spre a înfricoșa neamurile din *barbaricum*, ca trofeul din Alpi (7—6 î.e.n.) al lui Augustus, situat la răspîntii pe drumul monegasc, sau monumentele de triumf romane mai vechi din văile Ronului și Iserei, din Pirinei și Macedonia. Acest lucru este valabil și pentru monumentul triumfal de la Adamclisi, fapt relevat la vremea sa de către Grigore Tocilescu [9].

După Augustus, arta monumentală a triumfului a continuat să se dezvolte. De la împăratul Claudius se cunoaște o singură operă de caracter triumfal, basorelieful de la Fiesole [10], denumit Trofeul de biruință asupra Traciei (46 e.n.). Sculptura reprezintă un trunchi de copac îmbrăcat cu arme. La picioarele lui sînt arme tracice tradiționale și resturi de corăbii. Aici se vede și un trac prizonier, gol pînă la brîu, cu pieptănătura fără *nodus*, îmbrăcat cu pantaloni și cu opinci în picioare. Din păcate relieful este stricat, din chiurasă a rămas doar o parte, în rest, armele de la piciorul trofeului.

Din vremea lui Domitian s-au păstrat la Roma două trofee de marmură, atribuite mai întîi lui Marius (cunoscute chiar sub numele de „trofeele lui Marius") așezate în evul mediu lîngă treptele Capitoliului [11]. De la același împărat există încă resturile unei clădiri (capelă) de plan octogonal, cu rosturi religioase și triumfale, considerată de Heinz Kähler ca o lucrare de la Vespasian, intrată în literatură sub numele de „Monumentul de la Mayence", a cărei imagine de ansamblu nu a putut fi reconstituită. Din elementele de arhitectură, cu chipuri de soldați romani și „barbari" prizonieri, imagini ale lui Mars Trofeoforul etc., s-a putut deduce că înălțarea edificiului este legată de o campanie victorioasă [12]. Tot de la Domitian sînt și reliefurile din Arcul lui Constantin, reprezentînd lupte cu dacii. Din cele două trofee de la scările Capitoliului, realizate statuar sub Domitian, unul este germanic, celălalt dacic. Mihail Macrea a demonstrat autenticitatea lor, identificînd armele germanice, respectiv dacice, și le-a raportat la cele două triumfuri ale lui Domitian din anul 89 e.n., unul germanic și celălalt dacic, acesta din urmă după victoria obținută de Tettius Iulianus [13].

Sub Traian în conceptul charismatic ponderea o are *Vîrtus Augusti*, iar *Felicitas* sau *Fortuna* apare abia în al doilea rînd ca izvor al forței aducătoare de biruință [14]. Spre deosebire de împărații precedenți Traian apare însă doar în postură umană de dedicant, monumentele fiind închinate acum zeilor și nu împăratului ca mai înainte, după cum remarca Gr. Tocilescu [15]. În monografia lui Gr. Tocilescu, din 1895, din trofeu au fost reproduse și descrise : un bloc

[8] *Ibidem*, p. 64 și urm.; p. 101 și urm. (îndeosebi p. 75—76, 125, 134, 174, 179—181). G. Ch. Picard consideră, *op. cit.*, p. 393 și urm., după Tocilescu, ansamblul de la Adamclisi ca fiind compus din două monumente în loc de trei (monumentul triumfal și cenotaful = altarul funerar, M.S.) și că pe monumentul triumfal sînt reprezentate scene de luptă din cele două războaie dacice (p. 401).

[9] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 123—164, 169. Pe monumentul din Alpi, trofeul are o dublă reprezentare în basorelief și nu una statuară în vîrf ca la Adamclisi.

[10] A. Minto, *Notscavi*, VI, 1920, fig. 8, p. 505; cf. G. Ch. Picard, *op. cit.*, fig. 8 și p. 331—334.

[11] Vezi M. Macrea, *op. cit.*, p. 107—146.

[12] Heinz Kähler, Germania, XV, 1931, p. 20—28; vezi și Erich J. R. Schmidt, Mainzer Zeitschrift, XXIV—XXV, 1929—1930, p. 123—125 și fig. 1. G. Ch. Picard consideră că edificiul este de la Domitian *(op. cit.*, p. 347—349).

[13] Mihail Macrea, *op. cit.*, fig. 1 și 7, respectiv fig. 2 și 8 și p. 125—131. Spre deosebire de P. Couissin, RA, XXVIII, 1928, 2, p. 81, 86, care le consideră *falsae simulacra victoriae*. Dealtfel Couissin nu observă armele dacice nici pe monumentul de la Adamclisi (și nici daci), ceea ce îl face să adere la teza lui Furtwängler pentru datarea în epoca lui Augustus, etniile reprezentate fiind după părerea sa traci, misieni, celți și bastarni (p. 91—92 și n. 2, p. 92); vezi și G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 350—352.

[14] G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 378—380.

[15] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 26; vezi și G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 392.

reprezentînd partea de jos a chiurasei, o bucată enormă din cea de sus [16] și o alta mai mică ce se întregește cu aceasta [17], precum și patru fragmente mici din lorică [18].

Coiful. Tocilescu anunța în octombrie 1905 descoperirea, cu puțin înainte, lîngă monument și a unui fragment din coiful trofeului și anume a suportului crestei, lucrat tot din piatră [19]. Deși s-a păstrat în stare fragmentară, corpul de animal și aripile arată că este vor-

Fig. 73. Coiful Trofeului lui Traian de la Adamclisi (fragment).

ba de un grifon, mai degrabă decît de un sfinx, cum crezuse Tocilescu (fig. 73). Grifonul-suport ne trimite la coiful cu panaș de tip grecesc, așa cum se poate vedea pe o friză din Palazzo della Cancelleria de la Roma, din epoca Flaviilor (Domitian), la coiful lui Marte [20]. Un coif asemănător, cu creastă-panaș și suport-animalier se observă și la trofeul din stînga scării ce duce la Capitoliu, tot din vremea împăratului Domitian [21]. Chiurasa fiind romană, ar fi trebuit ca și coiful să fie la fel, însă se poate presupune că artistul a recurs la această soluție spre a da un aspect mai impozant trofeului. Amintim că G. Ch. Picard remarca asimetria motivului decorativ central al chiurasei socotind-o drept ceva excepțional pentru o chiurasă romană, ceea ce îl făcea să se gîndească inițial la originea orientală a decoratorilor de la Adamclisi [22]. Oricum, maniera neromană, orientalizantă, de tratare asimetrică a cîmpului decorativ este în acord cu utilizarea coifului de tip attic în compoziția trofeului. Modele mai vechi de trofee cu cască grecească cu creastă-panaș și suport existau în lumea greacă elenistică și în secolul I î.e.n., dovadă un astfel de trofeu găsit în Rhodos, la care chiurasa este decorată asimetric în cîmpul central [23] și în veacul I e.n. la statuia lui Mars Ultor (fig. 80).

Chiurasa. Cu excepția coifului (?), corpul trofeului a fost lucrat simetric, cu două fețe, deosebite în detaliu. Partea de sus a loricei s-a păstrat în stare fragmentară. Dealtfel umerii și o parte din pieptar erau mascate încă din antichitate de scuturi. A rămas partea din mijloc a pieptarului pe ambele fețe, mai bine păstrată pe una decît pe cealaltă. Spre deosebire de trofeul lui Domitian cu *lorica squamata*, așa-zisul ,,trofeu al lui Marius'' din dreapta scării

[16] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 43, 103.

[17] *Ibidem*, fig. 44, 105, 106.

[18] *Ibidem*, fig. 108.

[19] Gr. Tocilescu, RIAF. X, 1909, p. 254, fig. 1a, b, fără descriere și precizarea dimensiunilor. Tocilescu considera că și coiful, ca întreg corpul trofeului, a avut două fețe (vezi *Monumentul*, p. 123), ceea ce este probabil. Despre trofeu, vezi și Fl. B. Florescu, *op. cit.*, fig. 129—142, 176 și p. 321—335; vezi și tabelul 41, p. 344, nr. 26 și 27.

[20] Vezi Filippo Magi, *I rilievi Flavi del Palazzo della Cancelleria*, Roma, 1945, fig. 74 și pl. II, X și p. 15—16 (friza datează din anii 83—85 e.n., p. 141).

[21] Vezi M. Macrea, *op. cit.*, fig. 2, p. 112.

[22] Vezi G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 404; idem, RA, 1962, I, p. 93.

[23] Vezi Cornelius C. Vermeule, Berytus, XIII, 1959, 1, pl. II, 7 și p. 33, nr. 3 (idem, AJA, 61, 1957, 3, pl.74, fig. 21 și p. 236). Statuia cu chiurasă (a lui Vespasian sau Titus) de la Sabratha, *Judaea Capta*, prezintă tot un motiv asimetric pe lorică (vezi Berytus, XIII, 1959, 1, pl. VIII, 25).

Fig. 74. Chiurasa (faţa sudică).

Fig. 75. Scut cu cap de meduză (faţa sudică).

Fig. 76. Scut cu cap de meduză (faţa nordică).

Fig. 77. Partea de sus a chiurasei (faţa nordică).

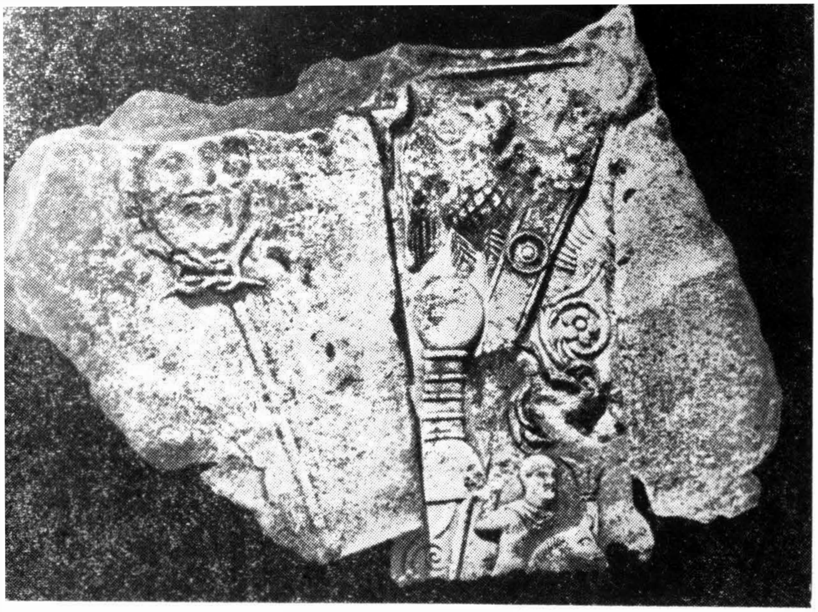

Fig. 78. Scuturile și decorația dintre ele (fața sudică).

Fig. 80. *Mars Ultor.*

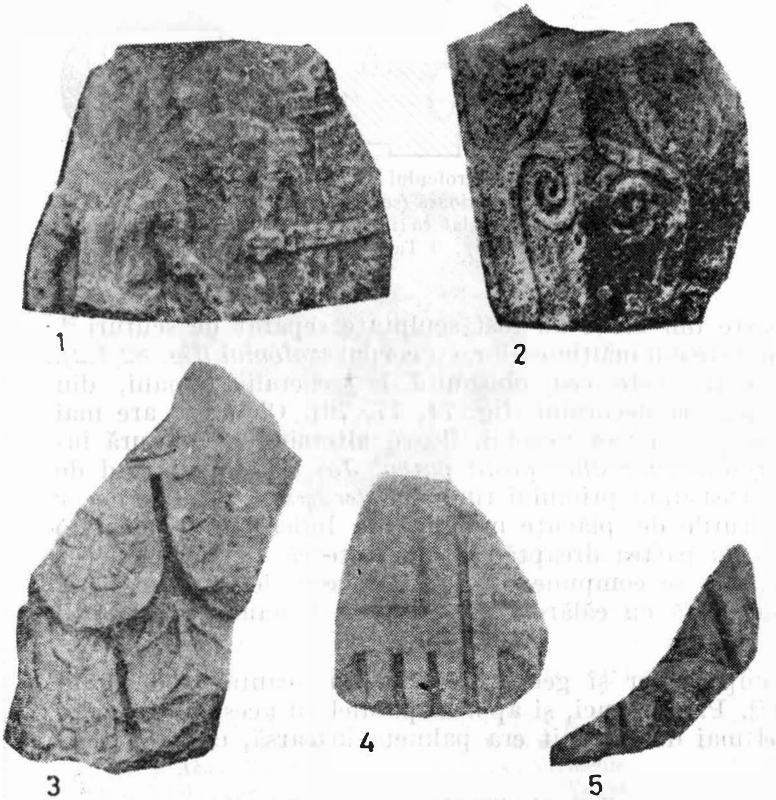

Fig. 79. Fragmente din lorică și pulpar.

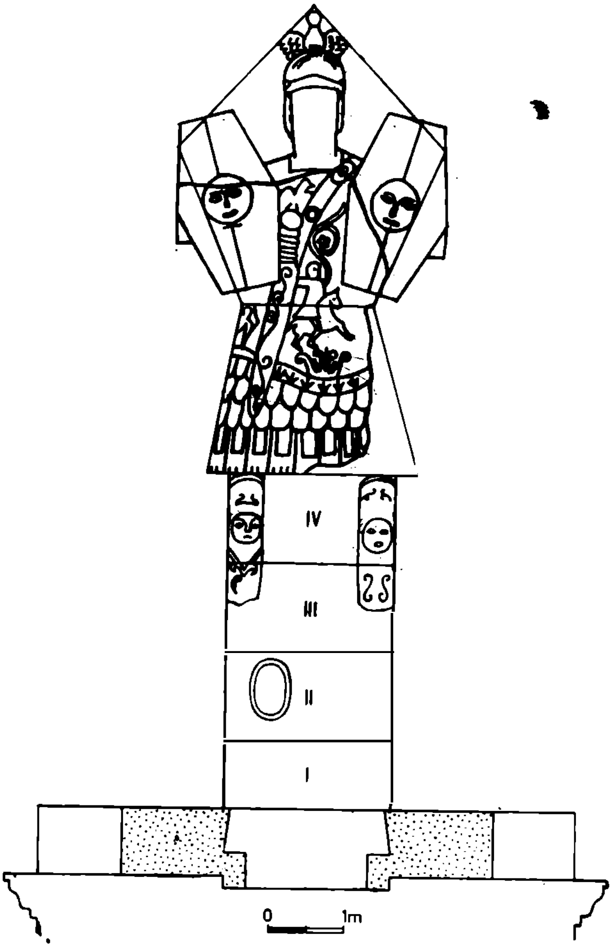

Fig. 81. Trofeul lui Traian de la Adamclisi (reconstituire).

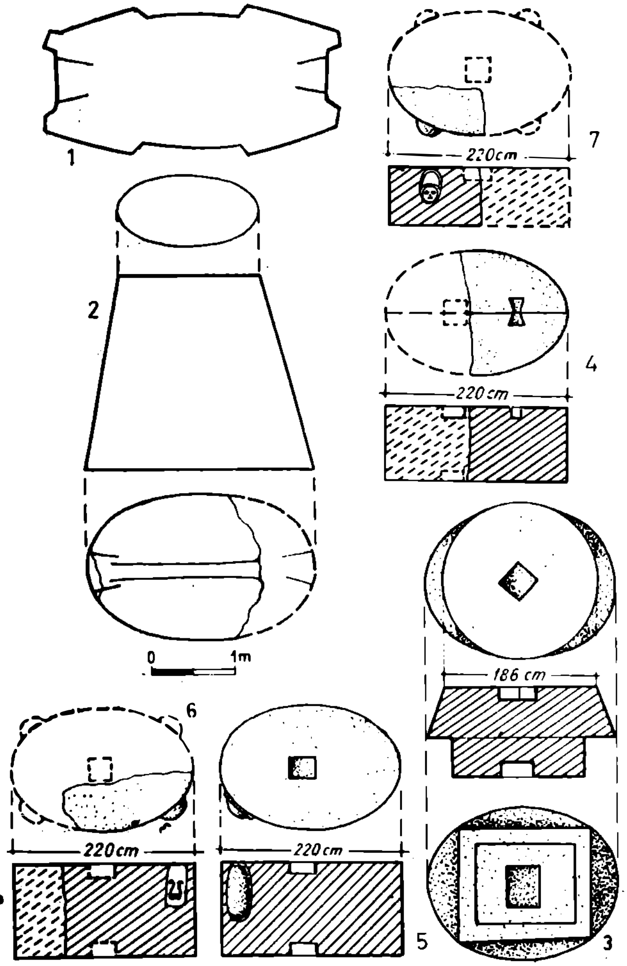

Fig. 82. Trunchiul trofeului de la Adamclisi : 1 Partea superioară ; 2 Partea inferioară (secţiuni) ; stîlpul trofeului : 3 Tamburul cu baza patrulateră (îngropat) ; 4 Tamburul I ; 5 Tamburul II (cu ovă) ; 6 Tamburul III ; 7 tamburul IV.

ce duce la Capitoliu, unde umerii şi parte din braţe au fost sculptate separat de scuturi [24], aici ele formează un tot, cel puţin pe jumătate din înălţimea lor, cu corpul trofeului (fig. 82/1,2). La Adamclisi platoşa transpusă în piatră este cea obişnuită la generalii romani, din piele, musculoasă, acoperită însă de bogăţia decorului (fig. 74, 77, 79). Chiurasa are mai multe şiruri de plăcuţe metalice *(pteryges)* cu decor vegetal, floare alternînd cu ramură înfrunzită din care din faţă se văd două rînduri, iar din profil patru. Jos, un singur rînd de benzi de piele cu ciucuri (lambrechine). Deasupra primului rînd de *pteryges*, o fâşie cu decor floral ,,cusută'', coborîtă în faţă, fixa şirurile de plăcuţe metalice de lorică. Peste piept, o bandulieră *(balteus)* cu spadă *(gladius)*, în partea dreaptă la şold, în teacă cu frumos decor spiral. Decorul cîmpului central al chiurasei se compune din motive vegetale şi animaliere, acantă, vrej floral, vultur şi imagini de luptă cu călăreţi şi pedestraşi romani şi ,,barbari'' (fig. 81).

Acanta. Pe statuile loricate ale împăraţilor şi generalilor romani acanta ca decor în cîmpul central apare în epoca Flaviilor [25]. Pînă atunci, şi apoi în paralel cu acest motiv, elementul decorativ central al chiurasei cel mai des întîlnit era palmeta întoarsă, cu vrej, aso-

[24] C. C. Vermeule, *op. cit.*, pl. XI, 33.

[25] G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 404–405.

ciată cu grifoni afrontaţi flancînd un candelabru [26]. Dealtfel, motivul decorativ al acantei apare frecvent la romani abia pe chiurasele lui Traian (fig. 83), după cum remarca Fr. Studniczka [27] care îl identifica cu cupa de acantă de pe lorica trofeului de la Adamclisi, unde observa acoperirea lujerului cu frunziş aproape pînă la dispariţie ca o trăsătură caracteristică a acantizării. O descriere mai amănunţită a decorului vegetal de pe chiurasa trofeului a făcut Tocilescu : ,,La banda de jos un trifoliu de acant, ce creşte în sus în forma unui caliciu, ocupă mijlocul abdomenului ; din acest caliciu se ridică la o parte un cotor gros, care la înălţimea pieptului desvoltă un boboc ; din boboc ies afară vreji de două ori încolăcite, avînd la fiecare intorsătură cîte o floare. Deasupra acestui vrej este apoi aşezată o aquilă cu aripile întinse [28]. [. . .].

Fig. 83. Statuie a împăratului Traian (Copenhaga).

Fig. 84. Monedă romană din 103–111 e.n.

Călăreţul. Decorul static utilizat în mod obişnuit la împodobirea chiuraselor, cel cu grifoni şi candelabru, amintit mai sus (sau un altul constînd dintr-un trofeu sau dintr-un candelabru flancat de Victorii), nu a fost folosit la Trofeul lui Traian de la Adamclisi.

Artistul a preferat unul dinamic, cel al călăreţului roman avîntat în luptă, luat chiar din scena atacului cavaleriei romane, de pe metopele 1 şi 2. Călăreţul a fost sculptat deasupra

[26] C. C. Vermeule, AJA, 61, 1957, 3, pl. 73/13 şi p. 234.
[27] Vezi, Franz Studniczka, *op. cit.*, fig. 61, 63 şi p. 104, 116 ; vezi şi *Abhandlungen*, p. 510–515 ; C. C. Vermeule, Berytus, XIII, 1959, 1, pl. XI, 34 şi XII, 38 şi Walter Hatto Gross *Bildnisse Traians*, Berlin, 1940, pl. 3 a şi p. 57–58.
[28] Tocilescu – Benndorf – Niemann, *op. cit.*, p. 107–108.

acantei, cu calul în mers spre dreapta (fig. 74). Spre deosebire de cei de pe metopele 1 și 2, nu este înzăuat și ține brațul drept în sus ridicat. Calul este asemănător, ca atitudine și harnașament, cu cei de pe metopele amintite. Repartizarea statică statuară a călărețului, doborînd un luptător advers la pămînt sub picioarele calului, a fost, de asemenea, redată pe Trofeul lui Traian de la Adamclisi însă, ca și în cazul amintit, tot printr-o scenă dinamică luată din campania moesică a lui Traian împotriva dacilor și a aliaților lor, ce nu ar fi în fond decît o chintesență a narațiunii de pe metope. Deși relieful loricei este spart și stricat de vreme, în continuare se poate observa cum se desfășoară un șir de reprezentări ce merg împrejur, aparent fără legătură directă cu călărețul din cîmpul central de deasupra acantei. Acestea sînt compuse din trei soldați romani pedeștri urmînd un călăreț sculptat pe latura opusă, de nord, ce doboară luptători „barbari" la pămînt.

Relieful fiind tocit de vreme, nu se mai observă decît un singur războinic potrivnic romanilor căzut la pămînt, cu care se încheie scena. După Gr. Tocilescu [29], călărețul de pe latura de nord ar fi însuși împăratul Traian. Între acesta și luptătorul căzut, Tocilescu presupunea în cîmpul loricei „alte figuri, probabil și o Victorie" [30] însă noi credem că tot războinici „barbari" erau dat fiind caracterul dinamic, viu, al acțiunii.

Călărețul triumfător se întîlnește pe monede de la Augustus [31]. Altele îl reprezintă pe Galba [32] cu calul în galop, ridicînd mîna dreaptă cu lancea. Puțin mai tîrziu Titus, *caesar*, apare înfățișat pe monede călare strivind sub copitele calului un dușman căzut la pămînt și pregătindu-se să-l străpungă cu lancea [33]. Pe o altă monedă de la Vespasian apare Domitian, tot *caesar*, călare, ținînd într-o mînă ridicată sceptrul cu un cap de om [34].

Edificatoare pentru simbolul împăratului călăreț triumfător înarmat cu lancea, doborînd sub picioarele calului un războinic advers (poate chiar un dac), este imaginea ce-l reprezintă pe Traian [35] (fig. 84) pe o monedă bătută între 103—111 e.n., deci după primul sau al doilea război dacic și desigur în legătură cu unul din ele. Această reprezentare poate fi apropiată atît de cea de pe chiurasa trofeului (al doilea călăreț roman), cît și de cea figurată pe metopa 6. Toate acestea, în care împăratul sau *caesar*-ul său apar călare, înarmați cu lancea (sau ținînd în mînă un cap de dușman răpus luat ca trofeu), sînt reprezentări statuare, degajînd o atitudine solemnă, maiestuoasă și nu se aseamănă în această privință cu cele de pe trofeul dobrogean.

Vulturul. Mai sus, pe pieptarul trofeului, între scuturi, aceeași reprezentare pe ambele fețe : sus, un vultur cu aripile deschise în părți, înfățișat din față, și un vrej cu floare, ceva mai jos (fig. 78). Desigur, imaginea amintește de vulturul heraldic așa cum îl întîlnim pe monede emise de Vespasian și Domitian [36]. După C. C. Vermeule [37], vulturul de pe chiurase din epoca romană imperială are semnificația simbolismului militar al vulturului de legiune reprezentat între două steaguri. Observația este întărită, după părerea noastră, de înfățișarea vulturului cu fulgere în ghiare pe un panou sculptat descoperit în *temenos*-ul sanctuarului Qasr din Petra [38]. Templul Qasr el-Bint a fost datat din prima jumătate a secolului I e.n.[39], în vreme ce arcul monumental de acolo a fost încadrat în ultima treime a veacului I e.n. [40]. Panourile sculptate sînt datate de către P. J. Parr la începutul secolului I e.n. [41]. Tot în colțul de nord-est al *temenos*-ului s-au găsit sculpturi și elemente ale unui trofeu [42].

[29] *Ibidem*, p. 108—109. La cel dintîi dintre soldații romani ce preced călărețul, Tocilescu remarca spada în dreapta și scutul în mîna stîngă (p. 108).

[30] *Ibidem*, p. 109.

[31] Harold Mattingly – Edward Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, I, Londra, 1968, pl. III, 45 și nr. 349 (anii 8—6 î.e.n.).

[32] *Ibidem*, II, Londra, 1968, pl. XIII, 222 și nr. 9 (anul 68—69 e.n.), pl. XIII, 230 și nr. 74 (anul 65 e.n.).

[33] *Ibidem*, nr. 613 (anul 72 e.n.) și nr. 642.

[34] *Ibidem*, nr. 232 și pl. I, 5 (anul 73 e.n.).

[35] *Ibidem*, pl. X, 183. O reprezentare a împăratului călare doborînd un „barbar" se află și pe friza lui Traian, de fapt a lui Domitian după cum a stabilit F. Magi, *op. cit.*, p. 141, din Arcul lui Constantin. Gr. Tocilescu a făcut apropieri între călărețul imperial triumfător și imaginea acestuia de pe trofeu (*op. cit.*, p. 109). În același sens, vezi și G. Ch. Picard, *op. cit.*, p. 382.

[36] H. Mattingly — E. Sydenham, *op. cit.*, II, nr. 98 și pl. I, 9, nr. 49 și pl. V, 77.

[37] C. C. Vermeule, AJA, 61, 1957, 3, n. 136.

[38] G.R.H. Wright, Syria, XLV, 1968, 1—2, pl. IV, 1 f.

[39] P. J. Parr, *op. cit.*, p. 20.

[40] De către J. Starcky, iar de către G.R.H. Wright și P. J. Parr în a doua jumătate a celui următor (*ibidem*, p. 20).

[41] *Ibidem*.

[42] *Ibidem*, pl. V, respectiv pl. VI (trofeul este indicat sub semnul întrebării de către autori). Este totuși greu de explicat ridicarea acestui trofeu roman la Petra înainte de Traian cînd partea de N-V a regatului Nabateenilor nu fusese încă transformată în provincia romană Arabia.

Motivul vulturului heraldic apare frecvent în vremea lui Traian şi pe monede, la baza Columnei [43], precum şi pe o altă emisiune de la acelaşi împărat înfăţişat în picioare flancat de doi captivi [44]. În paralel, pe monede se întîlneşte frecvent reprezentarea vulturului legiunilor între stindarde sub Nero, Titus şi Traian [45]. La Adamclisi îl întîlnim pe metopele 12 şi 13 între *vexilla*.

La romani, în armată dedicaţia la aniversarea Acvilei *(natalis aquilae)* se făcea pentru *Juppiter Optimus Maximus*, divinitatea protectoare a statului roman. Vulturul era purtător al armelor zeului Tunetului şi aducător al fulgerului [46]. Vulturul purta în zbor sufletele împăraţilor sau împărăteselor în apoteoză (Herodian, IV, 11) sau veghea alături de ei în zeificare [47]. Vulturul ce se înălţa în zbor cu fulgerele în ghiare *(signa legionum)* era un semn de bun augur pentru legiuni şi arăta calea spre Victorie [48].

Capetele de meduză. Lipsa capului de meduză *(gorgoneion)* pe platoşă, motiv aproape nelipsit pe statuile loricate din epoca imperială romană, este suplinită la Adamclisi prin reprezentarea lor pe scuturile trofeului. Scuturile sînt de formă oval alungită cu extremităţile drepte. Locaşurile scobite lîngă scuturi serveau la fixarea unor suliţe sau lănci, ce nu se mai păstrează (fig. 75 şi 76). Spre deosebire de scuturile aşa-zisului trofeu al lui Marius *(cu lorica squamata)* separate de corpul trofeului în prelungirea braţelor, cele de la Adamclisi fac corp comun cu chiurasa [49]. Utilizarea pentru decoraţia scuturilor şi pulparelor trofeului a capetelor de meduză de către artist apare pe deplin corespunzătoare scopului, acela de a spori caracterul apotropaic al trofeului. Meduza, monstrul marin din mitologia greco-romană, ce sălăşluia în adîncuri — aducător de moarte prin însuşirile demonice ale vocii şi mai ales ale privirii —, transforma în stană de piatră orice forţă ostilă, după credinţa celor din vechime. De aceea a şi fost folosită pretutindeni în antichitate ca o pavază şi abundă în creaţia artelor figurative nu numai pe armele de apărare şi pe obiectele de protecţie a omului sau de uz gospodăresc (opaiţe, candelabre, scaune, vase etc.) [50], ci şi pe clădiri (ziduri, porţi, uşi).

Pe trofeul lui Traian de la Adamclisi, capetele de meduză se deosebesc doar în detalii. Dar atît cele de pe scuturi, cît şi cele de pe pulparele trofeului au părul strîns în şuviţe şi sînt împodobite cu şerpi încolăciţi pe frunte. Sînt realizate la un nivel artistic diferit pe fiecare din feţele trofeului (fig. 75—78 şi 85—87). Ceea ce denotă că şi aici, la trofeu, execuţia lasă clar să se întrevadă două maniere de lucru, ca şi la elementele de arhitectură ale monumentului. De subliniat că scutul cu nervură mediană şi gorgoneion (însă de formă complet oval alungită) apare şi la Petra [51]. Se deosebeşte însă ca realizare artistică, relieful din Arabia atît prin amprenta elenistică, cît şi prin detalii iconografice, părul nefiind pieptănat strîns în şuviţe în părţi ca la Adamclisi, ci lăsat să cadă liber.

Pulparele *(ocreae)* cu capete de meduză sînt cunoscute între altele şi în descoperirile funerare [52]. Unele pulpare ale trofeului sînt împodobite cu ramuri cu frunze de laur şi vrej spiral căţărător, altele cu viţă de vie cu ciorchini.

Stîlpul Trofeului. Era format din tambure de formă elipsoidală. Se păstrează toate cele patru tambure ce au fost aparente şi un al cincilea ce era îngropat în zidărie, de formă deosebită, circulară sus şi patrulateră jos, cu alte dimensiuni (diam. 1,86 m; laturile 1,60 × 1,36 m) (fig. 82/3). Tamburul îngropat are locaşuri de solidarizare pe verticală, sus şi jos, spre deosebire de tamburul I, considerat primul în reconstituirea făcută de G. Niemann. Acest fapt l-a pus în dificultate pe George Niemann [53]. Relevînd această greutate de asamblare a

[43] H. Mattingly — E. Sydenham, *op. cit.*, II, nr. 600.

[44] *Ibidem*, II, nr. 551 şi pl. X, 182.

[45] *Ibidem*, pl. X, 151, pl. III, 56 şi pl IX, 163.

[46] Vezi G. R. Watson, *The Roman Soldier*, Bristol, 1969, p. 128—131.

[47] De pildă pe o monedă cu Faustina *Senior* purtată de un vultur în zbor (H. Matingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, IV, 1949, pl. 34/3 şi nr. 1 428, p. 231) sau cu Commodus (pl. 101/6 şi nr. 395, p. 763).

[48] RE, I, col. 371 şi II, col. 315.

[49] Vezi la C. C. Vermeule, Berytus, XIII, 1959, 1, pl. XI, 33.

[50] RE, VII, col. 1650—1651.

[51] G. R. H. Wright, *op. cit.*, pl. VI, 6.

[52] Daremberg-Saglio, DGAR, L-M, fig. 4 421—4 423 şi P. Couissin, *Les armes romaines*, Paris, 1926, p. 467—468. Pulparele erau purtate numai de ofiţeri şi se întîlnesc în reprezentări de centurioni pe stele funerare din prima jumătate a secolului I e.n. *(ibidem)*.

[53] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 36 şi p. 54—56. Aici stîlpul apare compus din 4 tambure din care t. III de 1,20 şi t. IV de 1,12 m. La Adolf Furtwängler stîlpul trofeului apare, măsurat grafic, mai înalt, de cca 5,22 m (Abhandlungen, pl. II). Fl. B. Florescu, izbindu-se de aceeaşi dificultate în ediţia I (fig. 131, p. 204), în cea de-a doua introduce tamburul cu baza pa-

pieselor stîlpului, arhitectul vienez nu a folosit în reconstituire tamburul cu baza de plan patrulater, considerîndu-l „piatră enigmatică”, datorită atît formei sale neobişnuite, cît şi faptului sus-amintit, că nu putea fi racordat cu tamburul I (cel prevăzut cu locaşuri de solidarizare pe orizontală, în formă de coadă de rîndunică).

Înălţimea reconstituită de noi a stîlpului trofeului format din tambure (fig. 82/4—7), avînd fiecare 2,20 m pe axa mare (cu excepţia celui de secţiune pătrată la bază), este de

Fig. 85. Tamburul IV (fragment).

Fig. 86. Tamburele IV şi III (fragmente asamblate)

4,43 m (15 picioare romane sau 2 module 1/2). În proiect, tamburul I avea 0,89 m (3 picioare romane) înălţime, iar tamburele II, III şi IV, cîte 1,18 m înălţime fiecare (4 picioare romane). Faţă de proiect se observă unele diferenţe în plus sau minus. Tamburul I are 0,91 m, tamburele II şi IV sînt de cîte 1,12 m, iar tamburul III de 1,20 m înălţime. Diferenţa faţă de proiect fiind prin însumare doar de 8 cm. Deşi s-au păstrat toate piesele componente, solidarizarea la baza stîlpului ridică o problemă, după cum am amintit.

Toate tamburele au locaşuri de solidarizare pe verticală, de formă pătrată, cu excepţia tamburului I, format din două jumătăţi ce se legau între ele prin scoabe fixate în locaşurile în formă de „coadă de rîndunică”, în partea superioară (în cea inferioară nu se observă). Este drept că starea fragmentară a piesei nu îngăduie să se stabilească precis dacă nu cumva a avut şi scobituri pentru solidarizare în elevaţie. Pe suprafaţa de sus a piesei, se observă un rest de locaş patrulater (de 0,20 lungime şi 0,12 lăţime, adînc de 0,29 m), care ar putea să fie o simplă ruptură. Tamburul de plan patrulater la bază ar putea fi utilizat doar ca piesă-suport la stîlpul trofeului, fiind îngropat în masa de zidărie hexagonală a frizei cu arme. Nefiind posibilă adăugarea a încă unui tambur în elevaţia stîlpului, trebuie să considerăm că şi tamburul I a avut locaşuri de solidarizare pe verticală, chiar dacă nu erau săpate la mijlocul piesei. Dealtfel, forma specială de tăiere a tamburului cu baza „pătrată” şi circular sus,

trulateră în elevaţia trofeului ca primă piesă (fig. 179, p. 379), iar în cea de-a treia ediţie îl trece în zidăria de beton, ca element de construcţie, nevăzut (fig. 176, p. 385). Radu Florescu, lovindu-se la rîndu-i de acelaşi obstacol, fără a ajunge la o soluţie viabilă, atribuie stîlpului înălţimea de 3,68 m (MISLR, p. 166—167). Autorul citat corectează pe Fl. B. Florescu, precizînd că 4 tambure din cele 5 existente sînt monolite şi nu din două jumătăţi. Consideră, greşit, că tamburul I, neputîndu-se racorda, era « îngropat în masa de „emplecton” ». Apreciază, tot eronat, că au existat şi alte piese, între care una cu care să se fi racordat tamburul cu baza pătrată.

cu locaşuri de solidarizare atît pe suprafaţa rotundă (0,35 lungime × 0,30 lăţime şi 0,13 m adîncime), cît şi pe cea patrulateră (0,40 lungime, 0,33 lăţime şi 0,22 m adîncime), duce implicit la această concluzie, datele obiective nemailăsînd loc pentru altă interpretare. Dintre toţi, Niemann s-a apropiat, prin calculul său, cel mai mult de înălţimea din proiect a stîlpului trofeului.

Statuile colosale. Aşezate la baza trofeului, pe friza cu arme, sînt în număr de trei [54]. Cea din mijloc reprezintă un captiv dac în picioare cu mîinile înlănţuite la spate. Se mai

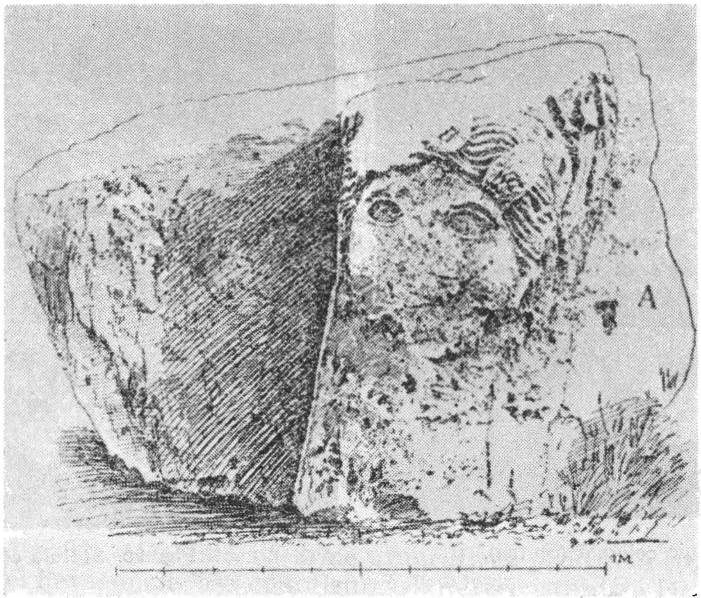

Fig. 87. Tamburul IV, partea opusă (fragment).

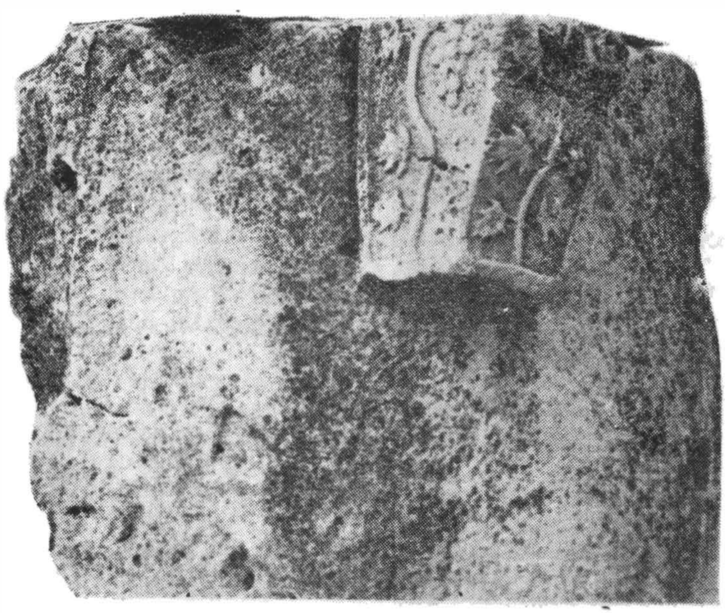

Fig. 88. Tamburul III (fragment ce se asamblează cu cel de la fig. 87).

[54] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 111—112. Fl. B. Florescu, *Das Siegesdenkmal*, p. 585 crede că au fost şase. La fel şi Radu Florescu, din cîte două grupuri a cîte trei *(op. cit.*, p. 177).

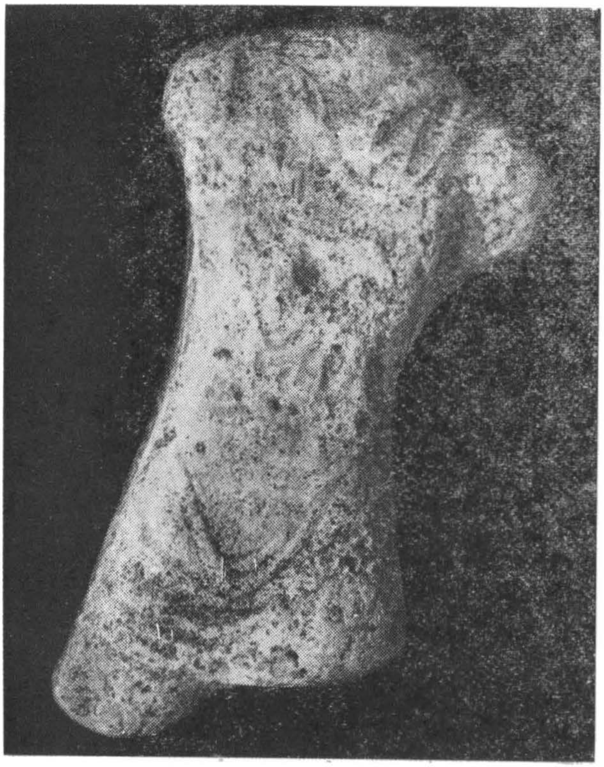

Fig. 89. Statuie colosală (centru).

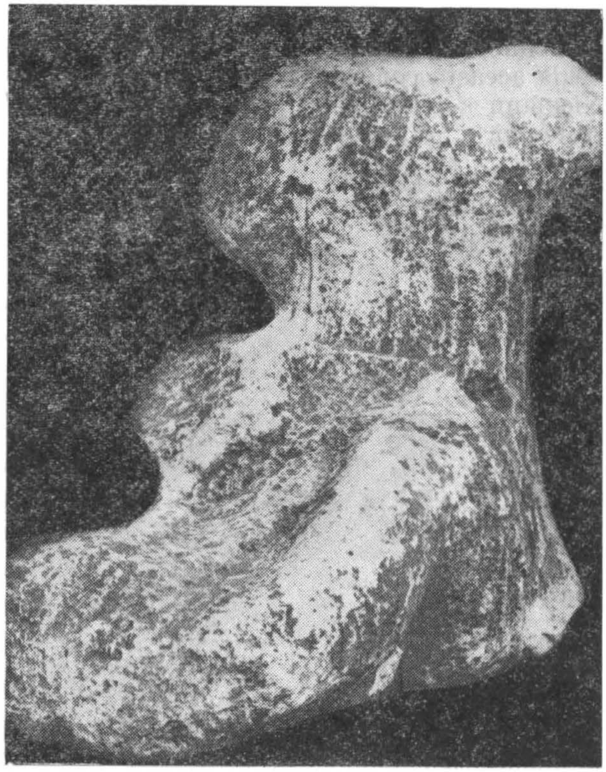

Fig. 90. Statuie colosală (stînga).

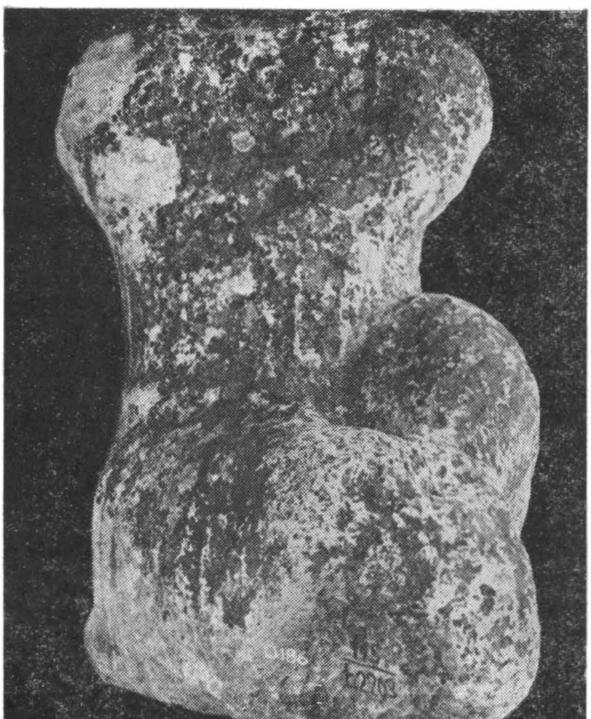
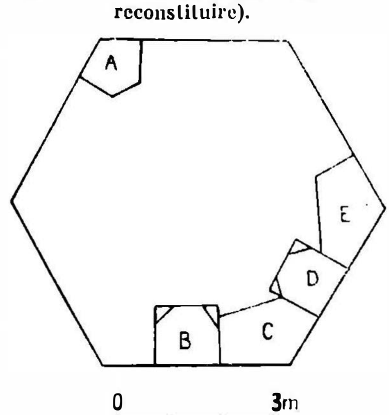

Fig. 91. Statuie colosală (dreapta).

Fig. 92. Friza cu arme (plan, reconstituire).

păstrează trunchiul. Capul, mîinile şi picioarele nu. Acum are dimensiunile de 1,87 m înălţime, lăţimea la umeri de 1,08 m, la şold de 0,75 m (fig. 89).

S-a găsit în săpături şi o bucată dintr-un picior (de 0,38 lungime şi 0,30 m lăţime). Relieful este foarte tocit. Se mai observă bine cingătoarea lată şi cutele pantalonilor. Gr. Tocilescu socotea că prizonierul reprezentat statuar purta cămaşă spintecată la şolduri. Înălţimea calculată trebuie să fi fost de 3,55 m (12 picioare romane = 2 module) şi nu 4,50 m cum apreciase Tocilescu. În stînga şi în dreapta statuii principale erau aşezate două statui înfăţişînd femei şezînd. Şi acestea au avut mult de suferit de pe urma căderii de pe monument şi din cauza intemperiilor. Lipsesc şi la acestea capul şi braţele. Picioarele se mai păstrează la una din ele, însă în parte, sfărîmate. Cea din stînga (fig. 90) are acum 1,55 înălţime, la umeri 0,95, la bază 1,80 lungime şi grosimea de 1,04 m.

Atitudinea a fost bine surprinsă de Tocilescu folosind şi reprezentările monetare : „Ambii genunchi erau ridicaţi ; cel drept, care lipsesce, fiind cu mult mai sus şi fiind visibil liber, cum se poate observa la ruptura coapsei piciorului şi după starea feţelor care se află dedesubt. De asemenea şi piciorul stîng, ce se pare gol, iese afară la mijlocul şoldului superior, din haina cea cu brîu încinsă. Braţul stîng a fost desigur rezemat de pămînt, pe cînd cel drept era ţinut în posiţiune de tristeţă pe genuchiul ridicat. Nici aici capul nu a fost pus, toată statua fiind dintr-o bucată" [55].

Statuia din dreapta (fig. 91), în atitudine analoagă cu cea din stînga, măsoară acum 1,75 înălţime şi 1 m lăţime la umeri. Ca îmbrăcăminte, Tocilescu pare a deosebi „o haină cu creţituri, strîmtă pe corp şi o mantie, care reiese bine în afară, aruncată dinainte peste picioare" [56].

Înălţimea lor, reconstituită, nu putea depăşi, credem, 2,36 m (8 picioare romane egal $1\frac{1}{3}$ modul), fiind deci în raport de 2/3 faţă de statuia din mijloc (sau 2,21 m) pentru cea din dreapta şi 2,07 m cea din stînga.

Friza cu arme (fig. 92). Decorată cu arme aruncate la picioarele trofeului. Locul ei era deasupra cornişei bazei hexagonale, aşa cum figurează în reconstituirea făcută de Gr. Tocilescu şi George Niemann. Însă în această reconstituire este greşit aşezată peste etajul I al bazei hexagonale. Trebuia să fie pusă deasupra celui de-al doilea etaj hexagonal, care nu figurează însă în această reconstituire. Adolf Furtwängler a plasat-o în al doilea etaj al bazei hexagonale, însă sub cornişă [57]. În săpături au fost descoperite 5 blocuri întregi din friza cu arme [58]. De formă hexagonală, avea latura de 3,54 (12 picioare romane = 2 module) şi înălţimea de 0,89 m (3 picioare romane = $\frac{1}{2}$ modul). Blocurile componente se racordau pe orizontală, spaţiul din interiorul hexagonului era umplut cu beton, în care se fixa şi tamburul cu bază pătrată, de el sprijinindu-se, sub tăietura specială de plan circular, statuile colosale care cu baza erau fixate în blocurile frizei cu arme, în locaşuri ce rezultau din tăierea oblică a unor astfel de piese [59]. Adolf Furtwängler a adăugat un element arhitectural la baza trofeului, o plintă, între cornişă şi trofeu (şi grupul statuar), din care nu s-a găsit nimic în săpături la ruina monumentului sau în altă parte, nici măcar un fragment. Căzînd de la o înălţime aşa de mare era imposibil să rămînă întreagă, dar măcar un colţ al plintei hexagonale tot s-ar fi aflat.

Credem că nici nu a existat această uriaşă piesă (cu 3,54 m latura). Nici nu putea spori rezistenţa deoarece trunchiul trofeului ar fi străpuns-o oricum (pe 2,20 × 1,10 m). Deci masivitatea ei nu putea fi asigurată, iar solidarizarea statuilor şi fixarea trunchiului la bază nu

[55] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 112.

[56] *Ibidem.*

[57] Abhandlungen, pl. II.

[58] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, fig. 32 şi 34 şi p. 49, 51—53, 112—115. Gr. Tocilescu mai descrie şi „trei mici fragmente din care unul de la o bucată din mijloc cu restul unei haine şi cu începutul unui şir de scuturi" (p. 115).

[59] G. Niemann argumentează în felul următor aşezarea trofeului şi statuilor peste friza cu arme : „din forma caracteristică a bucăţilor intermediare B şi C din fig. 31, ale căror muchii sînt tăiete oblic în partea dinapoi pe aproape 0,30 m, se poate conchide, că d'asupra frizei cu arme nu veneau plăci d'ale cornicei, căci pentru suprapunerea lor tăietura în piatră nu ar fi avut nici un scop ; ci din contra, că basele figurilor, mutilate acum pînă a nu se mai putea recunoaşce, erau vîrîte între blocuri la o adîncime de 0,30 m şi fusese adaptate pentru pereţii interiori ai acestora" (Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 54).

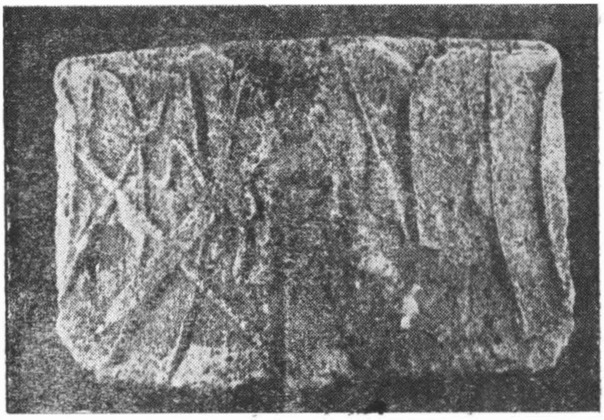

Fig. 93. **Blocul A** (friza cu arme).

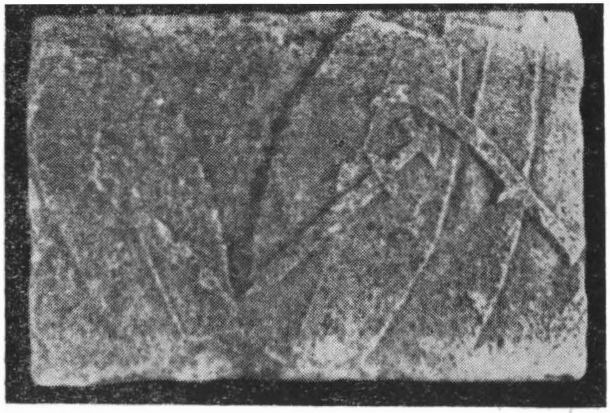

Fig. 94. **Blocul B** (friza cu arme).

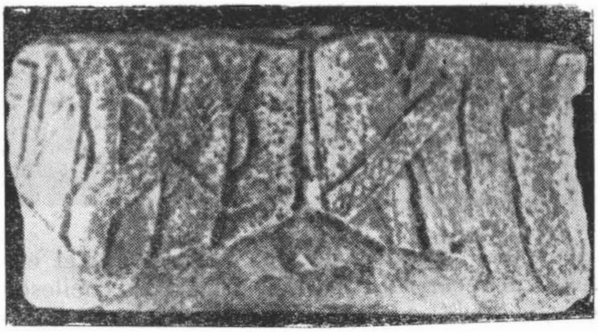

Fig. 95. Blocul C (friza cu arme).

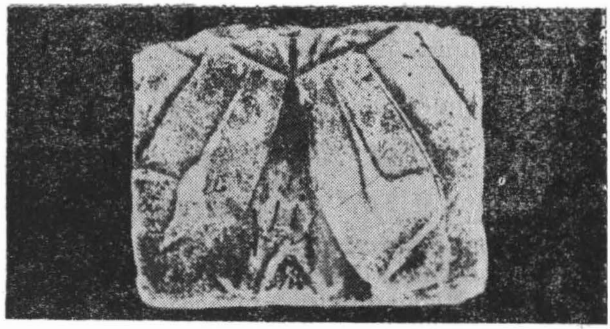

Fig. 96. Blocul D (friza cu arme).

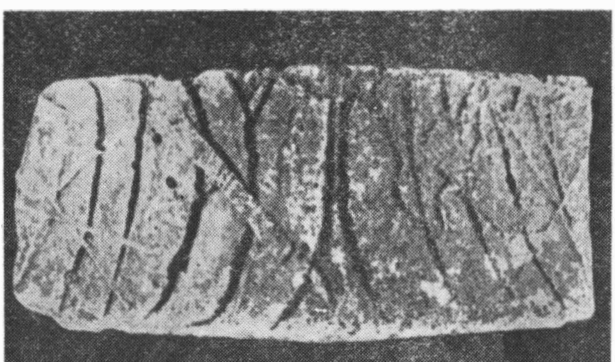

Fig. 97. Blocul E (friza cu arme).

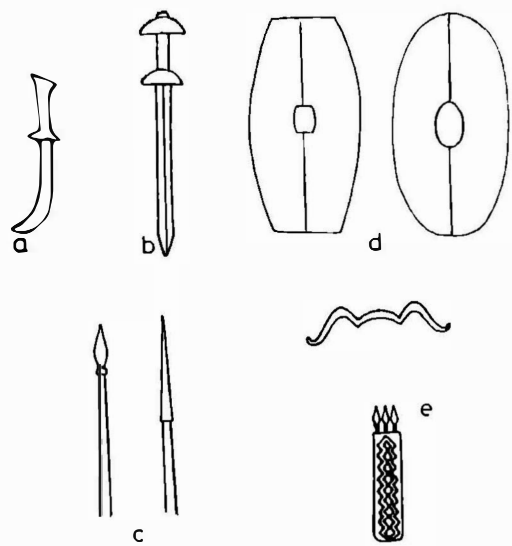

Fig. 98. Armele de la baza trofeului : a Sabie lungă curbată ; b Spadă *(gladius)* ; c Lance şi suliţă ; d Scuturi ; e Arc şi tolbă cu săgeţi.

s-ar fi putut face, pe cînd masa de zidărie de beton îngăduia acest lucru. Dealtfel nici trama modulară [60] nu lasă loc pentru această piesă care, măsurată grafic în reconstituirea făcută de Adolf Furtwängler [61], revine la cca 0,60 m înălţime.

Radu Florescu [62] acceptă folosirea frizei cu arme deasupra cornişei după propunerea Tocilescu — Niemann, însă menţine plinta introdusă de Furtwängler, mutînd-o însă sub friza cu arme, deasupra cornişei bazei hexagonale superioare.

Blocurile păstrate ale frizei [63] cuprind echipament militar şi arme utilizate ca elemente de decor, în relief: A. Scuturi (unele de formă ovală, altele elipsoidale cu capetele unghiulare) şi lănci. Sabie cu măciulie la mîner şi garda şi lama late (fig. 93). B. Scuturi elipsoidale cu capetele retezate, avînd nervură mediană. Două spade în teacă şi o sabie lungă cu vîrful curbat ce se mînuia cu ambele mîini. Cămaşă de zale (fig. 94). C. Două tipuri de scuturi ovale şi elipsoidale cu capetele drepte. Două tolbe cu săgeţi şi lănci (fig. 95). D. Scuturi din ambele tipuri amintite, lănci (suliţe) (?), tolbe cu săgeţi, sabie (curbă?) (fig. 96). E. Tunică, scuturi, lănci (suliţe) (fig. 97).

Armele de la baza Trofeului. Pe friza hexagonală de la baza trofeului lui Traian de la Adamclisi sînt înfăţişate armele învinşilor, după cum se obişnuia în antichitatea greco-romană.

În cazul Trofeului lui Traian de la Adamclisi, armele de atac şi de apărare sînt de origine diversă, nu numai dacice, deoarece alături de daci au luptat şi alte neamuri din *barbaricum* în campania din Moesia. Între armele celor învinşi se întîlnesc şi unele de tip roman, lucru dealtfel obişnuit şi pe alte trofee din aceeaşi epocă, ca de pildă la cele două trofee ale lui Domitian de lîngă scările Capitoliului (aşa zisele „trofee ale lui Marius") [64]. Dintre armele de atac pe friza hexagonală întîlnim lănci (şi suliţe), spade şi săbii lungi curbate ce se mînuiau cu ambele mîini (fig. 98), aşa cum apar şi pe metope.

Vasile Pârvan [65] (după A. Furtwängler) considera că această armă semnalată de Tacitus [66], la sarmaţii roxolani la 68—69 e.n., ar fi un iatagan bastarno-sarmat, mînuit de bastarni. V. Pârvan separă acest tip de armă de sabia curbată dacică, cunoscută nouă în două variante, cea scurtă şi cea lungă (exemplar descoperit lîngă Cohalm, de 0,90 m lungime [67]) care, după autorul citat, ar fi de tip iraniano-grecesc ce ar constitui un prototip pentru iataganul bastarno-sarmat [68].

Fl. B. Florescu consideră că tipul de sabie lungă dacică curbată este reprezentat atît pe Columna traiană, cît şi pe Monumentul triumfal de la Adamclisi şi relevă interpretarea lui Furtwängler din 1903 după care sabia lungă bastarnică de astă dată este atribuită geţilor [69].

Radu Vulpe identifică la rîndul său iataganul de pe metopele (şi friza cu arme) de la Adamclisi cu varianta a doua (sabia dacică lungă cu vîrful curbat) găsită la Rupea (Cohalm) şi constată că aceasta nu apare pe Columna traiană, avînd o utilizare regională, numai la dacii din „nordul şi estul Daciei" şi că este folosită de daci pe metope (goi pînă la brîu sau îmbrăcaţi complet) [70]. Observăm deci că şi luptătorii purtători de *nodus* (suebi) folosesc această armă lungă mînuită cu amîndouă mîinile, în luptă cu romanii. Descoperirile arheologice o atestă şi pe teritoriul dac [71]. Se poate conchide că era un tip larg răspîndit la mai multe popoare: daci, germani (suebi) şi la sarmaţi.

Pe friza cu arme sînt înfăţişate spade de tip roman *(gladius)* cu lama lată, garda şi măciulia bitronconică. Acest tip de armă a putut trece şi la daci, dacă ne gîndim că la aceştia se aflau instructori, tehnicieni şi meşteri militari romani [72] (fig. 98 b).

[60] Vezi la noi fig. 27.

[61] Abhandlungen, pl. II.

[62] R. Florescu, MISLR, 1964, fig. 4 şi p. 166.

[63] Blocul A: laturile: 0,78 × 0,78 × 0,73 × 0,73 × 0,59 m; Blocul B: laturile: 1,31 × 0,70 × 0,70 × 0,59 × 0,59 m; Blocul C: laturile: 1,09 × 1,18 × 0,70 × 0,70 × 1,18 m; Blocul D: laturile 1,10 × 0,72 × 0,89 × 0,40 × 0,40 × 0,50 m; Blocul E: laturile 1,34 × 1,12 × 0,80 × 0,70 × 1,50 m. Înălţimea 0,89 m.

[64] M. Macrea, AISC, II, 1933—1935, p. 126—127.

[65] Vezi *Getica*, Bucureşti, 1926, pl. XXXVI, 2 şi p. 506—507, 593, 781, 794.

[66] *P. Cornelii Taciti Historiarum* I, 79, ed. G. Andresen, Lipsiae-Berolini, 1923, *gladii quos praelongos utraque manu regunt*; cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 506.

[67] V. Pârvan, *op. cit.*, fig. 342.

[68] *Ibidem*, p. 507; vezi şi M. Macrea, *op. cit.*, p. 125—126.

[69] *Das Siegesdenkmal*, fig. 319 şi p. 634 (la A. Furtwängler, p. 498, Abhandlungen, 22, 1903).

[70] StCl, V, 1963, fig. 10 şi p. 240—241.

[71] M. Macrea, *op. cit.*, n. 7.

[72] Berbecele de asediu, *ibidem*, p. 127, este considerat, pe bună dreptate, şi ca o armă dacică, figurat pe un relief de la British Museum şi pe trofeul din stînga scării ce duce la Capitoliu, aducîndu-se în sprijinul argumentării o scenă de pe Columnă. Încă un indiciu că dacii foloseau tipuri de arme din arsenalul roman.

Cele două tipuri de scuturi, de pe friza cu arme, apar nedeterminate etnic la Fl. B. Florescu [73]. Acest lucru apare de înţeles dacă ne gîndim că la dacii de pe Columnă ce poartă numai scut oval, acesta este asemănător ca formă şi decor cu cel roman de pe acelaşi monument [74] (fig. 98 d).

Se poate deci atribui dacilor (şi aliaţilor lor) scutul oval reprezentat pe friza cu arme [75]. În ce priveşte scutul elipsoidal cu capetele rectangulare de pe friza cu arme (reamintim că cu acest tip de scut este înzestrat trofeul) pe metope apare aproape numai la romani, alături de cel oval cu *umbo* fără decor [76]. Curios este faptul că scutul germanic hexagonal nu apare la monumentul dobrogean, deşi la Roma pe trofeul lui Domitian din dreapta scării ce duce la Capitoliu există [77]. Se pare că în privinţa scuturilor nu trebuie să insistăm excesiv deoarece diferite tipuri s-au transmis şi la alte popoare, dovadă că scuturi hexagonale cu *umbo*, bogat decorate se pot vedea pe Columna traiană, într-o cetate romană [78].

Tolba cu săgeţi de pe friza cu arme (figurată şi pe metopele 36 şi 37) poate fi atribuită, de asemenea, dacilor şi aliaţilor lor (fig. 98 e). Unul dintre aceştia, un arcaş, apare pe metopa 31 trăgînd cu arcul dintr-un copac asupra unui soldat roman. Lăncile, cămăşile de zale şi tunicile de pe friza hexagonală de la baza trofeului, cu greu pot fi deosebite etnic. Putem admite fără să greşim că făceau parte din armamentul, respectiv portul, militar al dacilor.

Gr. Tocilescu [79] remarca lipsa steagului (balaurului) dacic pe friza cu arme (ca şi pe metope), a acestui element des întîlnit pe Columnă, iar Mihail Macrea sublinia absenţa aceluiaşi stindard naţional al dacilor de pe trofeul lui Domitian din stînga scării ce duce la Capitoliu [80].

[73] Vezi *Das Siegesdenkmal*, p. 637.

[74] M. Macrea, *op. cit.*, p. 126.

[75] Pe metopele 21, 24 şi 31 este înfăţişat ca pavază împotriva romanilor.

[76] Scutul oval cu *umbo*, fără decor, la romani, pe metopele 32 şi 34, cel elipsoidal pe metopele 28, 31 etc.

[77] Vezi M. Macrea, *op. cit.*, fig. 1 şi 7 şi p. 124.

[78] C. Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, pl. LXV, scena XCI (239—240).

[79] Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 115.

[80] M. Macrea, *op. cit.*, p. 127.

IX. ALTARUL FUNERAR MILITAR

Deşi ruina altarului funerar militar a fost dezvelită de către Gr. Tocilescu şi colaboratorii săi la sfîrşitul secolului trecut, au rămas totuşi neelucidate unele probleme legate de construcţie, stratigrafie şi conţinutul stratului roman. De aceea a fost cercetat din nou prin săpături arheologice[1], în 1968 şi 1977.

1. CONSTRUCŢIA

Măreţul edificiu roman a fost distrus în decursul vremurilor, încă din antichitatea tîrzie, în aşa măsură, încît nu a mai rămas decît baza cu cîteva trepte *in situ* pe laturile de nord şi de est. Construcţia, de formă pătrată (fig. 99), cu laturile de 15,96 (54 picioare romane sau 9 module), cea din interior nevăzută de 8,87 m (30 picioare romane sau 5 module), a fost realizată din blocuri mari de talie legate cu mortar *(opus quadratum)* pe panta de răsărit a dealului la cca 250 m distanţă de trofeu şi tumul („mausoleu"). Faţadele altarului, reconstituite în plan după regulile de simetrie, măsurau cîte 12,42 m (42 picioare romane sau 7 module). Modulul folosit la altar era tot de 6 picioare romane, identic cu cel utilizat la monumentul triumfal şi la tumul.

Aspectul arhitectural şi elevaţia nu mai pot fi reconstituite decît cu multă probabilitate, din cauza numărului prea mic de elemente de arhitectură ce au mai putut fi găsite în săpături.

Piatra folosită la construcţie a fost extrasă dintr-un orizont de calcare numulitice şi este identică cu cea utilizată la ridicarea zidurilor concentrice inelare ale tumulului. Grosimea fundaţiei, din bolovani de carieră şi mortar, este de 3,54 m (12 picioare romane sau 2 module).

Treptele construcţiei începeau de la marginea fundaţiei şi ocupau probabil jumătate din lăţimea acesteia (1,77 m sau 6 picioare romane = 1 modul), cealaltă jumătate revenind grosimii zidului. Nici forma învelitorii „acoperişului" nu se poate preciza, posibil să fi fost cu pantă în două ape.

Săpăturile au scos la lumină o mare cantitate de fragmente de ţigle din pastă roşie, bine arsă, provenite de la învelitoare. Spaţiul patrulater interior a fost umplut de la început cu

[1] Cercetările au fost făcute de către autor. În 1968 s-a săpat numai în afara construcţiei patrulatere a altarului, în patru secţiuni cardinale axiale, de cîte 8—10 m lungime şi 2 m lăţime pînă la nivelul de călcare antic. Tot atunci s-a curăţat suprafaţa din jurul altarului dintre secţiuni pe o rază de cca 20 m, în vederea recuperării unor fragmente cu inscripţie şi pentru descoperirea (şi redescoperirea) unor piese de arhitectură. Materialele arheologice recoltate în 1968, îndeosebi ceramică şi cîteva mici fragmente cu inscripţie, provin din pămîntul scos din săpăturile făcute de Grigore Tocilescu. În 1977 s-a urmărit verificarea planului construcţiei (şi dacă a avut sau nu cameră funerară), precum şi înregistrarea stratigrafică şi recoltarea materialelor arheologice din stratul roman. În acest scop, a fost adîncită secţiunea est-vest din 1968, plecîndu-se de la nivelul antic la care se oprise cercetarea atunci (străpuns pe alocuri de săpăturile din veacul trecut, mai ales lîngă ziduri) pînă la pămîntul viu atît în afara, cît şi în interiorul altarului, pe 32 lungime, 2 lăţime, ajungîndu-se la 2 m (2,50 pe alocuri) adîncime maximă.

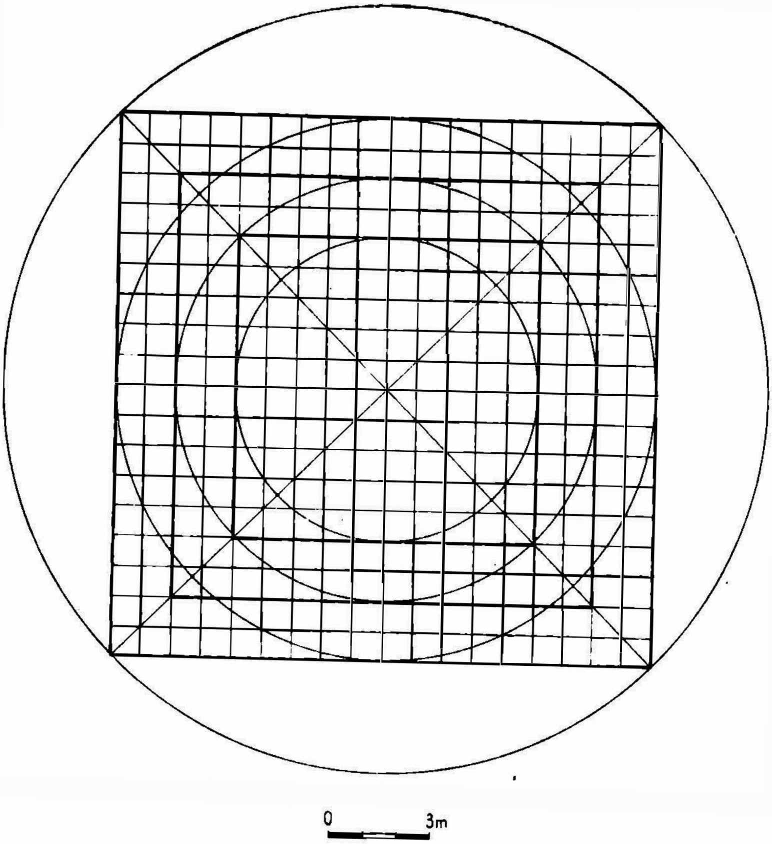

Fig. 99. Proiectul altarului funerar militar (plan, reconstituire).

Fig. 100. Altarul la fațada principală (încercare de reconstituire, G. Niemann, 1897).

Fig. 101. Turn-rug din *consecrationes* (reversul unei monede).

pămînt sau bolovani de carieră (şi pămînt), construcţia înfăţişîndu-se ca un masiv de zidărie realizată în două tehnici diferite, cu şi fără mortar, exceptînd faţadele din piatră de talie (blocuri şi lespezi pentru inscripţie). Înălţimea edificiului posibil să fi fost de 10,64 m (36 picioare romane sau 6 module). În privinţa formei iniţiale, elementele de arhitectură descoperite fiind foarte puţine, arhitectul George Niemann nu s-a încumetat să reconstituie decît faţada de răsărit şi aceea doar pînă la o anumită înălţime [2] şi cu multă probabilitate (fig. 100).

Gr. Tocilescu a presupus pentru construcţie o formă piramidală cu trei etaje, de tipul acelora întîlnite în apoteozări *(consecrationes)* ce se pot vedea pe monedele unor împăraţi romani din secolele II—III e.n. (fig. 101). Dealtfel, Tocilescu face precizarea expresă [3] că încercarea de reconstituire executată de G. Niemann privea doar partea inferioară a faţadei principale, ceea ce arată că atît Tocilescu, cît şi Niemann se opriseră la ideea amintită mai înainte a unei construcţii cu „etaje".

Înălţimea de 6 m indicată de Gr. Tocilescu era deci, după părerea lui şi a lui G. Niemann[4], doar cea a părţii de jos a construcţiei, după care ar fi urmat două sau trei etaje, deci cel puţin dublă pentru întregul edificiu.

2. ORIENTAREA SOLARĂ

În septembrie—octombrie 1968, la săpăturile de la altarul roman, observînd că între cele trei monumente antice există o relaţie geometrică directă ne-am pus şi problema orientării altarului, ştiind că la romani la edificiile sacre aceasta se făcea spre Răsărit[5]. Întrucît, romanii orientau uneori la întemeiere planurile oraşelor şi ale lagărelor sau stabileau centuriaţiile după direcţia Soarelui-Răsare, ne-am gîndit că şi planul altarului funerar a fost orientat în zorii zilei în timp ce răsărea soarele la orizont, pe dealul unde a şi fost înălţat[6]. În funcţie de această orientare stabilită după direcţia Soarelui-Răsare s-a trasat planul altarului funerar militar care a fost concretizat prin realizarea construcţiei însăşi, a cărei bază se păstrează şi astăzi [7].

Cunoscînd faptul că altarul funerar militar nu poate fi atribuit, teoretic vorbind, decît epocii lui Domitian sau celei a lui Traian, orice altă datare fiind exclusă, am presupus că ziua în care s-a stabilit la răsăritul soarelui orientarea acestui edificiu sacru ar putea să coincidă cu ziua de naştere a împăratului ce domnea atunci, 24 octombrie pentru Domitian şi 18 septembrie pentru Traian. Însă această interpretare trebuia să fie dovedită.

Ca să se poată face acest lucru era necesar ca mai întîi să se stabilească pe bază de calcul astronomic amplitudinea anuală de la Adamclisi la începutul secolului al II-lea e.n. Joël Le Gall ne-a oferit posibilitatea de a verifica noi înşine ipoteza noastră, punînd la dispoziţia arheologilor, într-un studiu consacrat orientării solare la romani [8], un tabel al amplitudinilor nordice şi sudice la răsăritul soarelui sub latitudinile Imperiului roman către începutul erei noastre [9]. Pentru înlesnirea utilizării tabelului a adăugat şi o schiţă ce serveşte la efectuarea determinării în cazul unui obiectiv arheologic dat, corespunzînd celei de-a 45-a paralele nordice, însoţită de baza de calcul necesară [10].

[2] Gr. Tocilescu, *Fouilles*, fig. 43 la p. 69. Reconstituirea făcută de G. Niemann în 1897 cu 5 trepte fiind parţială şi ipotetică, trebuie privită cu multă rezervă. Grigore Tocilescu în text vorbeşte de 6 trepte şi indică înălţimea de 6 m (p. 65).

[3] *Ibidem*, p. 76.

[4] *Ibidem*, p. 65 şi fig. 43.

[5] Vitruvius, *Despre arhitectură*, IV, 5 şi 9.

[6] La Sesiunea a XII-a de rapoarte arheologice organizată de Institutul de arheologie din Bucureşti, în februarie 1978, am comunicat această interpretare a noastră mai veche, la discuţia asupra raportului de săpături efectuate în 1977 la altarul funerar de la Adamclisi.

[7] Relieful în jurul altarului funerar militar nu prezintă nici acum accidente de teren, acesta fiind amplasat în cîmp deschis, iar vizibilitatea răsăritului de soare de după dealul din faţă era şi este perfect asigurată. Deci nu au existat piedici datorită cadrului natural sau considerente de ordin practic care să impună o altă orientare decît cea solară (fig. 103).

[8] *Les Romains et l'orientation solaire*, MEFRA, 87, 1975, 1, p. 287—320.

[9] *Ibidem*, p. 290. Întocmit de Comandantul d'Arbaumont, membru al Academiei de Ştiinţe, Arte Frumoase şi Litere din Dijon.

[10] *Ibidem*, fig. 1, p. 289, p. 291. De notat că Jöel Le Gall ajunge la concluzia că din cele 9 sisteme utilizate în epoca imperială romană (la centuriaţii) doar unul singur, al şaselea, corespunde teoriei orientării solare în ziua fundării şi, în consecinţă, nu se declară de acord cu părerile după care aceasta se putea face la aniversarea zilei de naştere a împăratului, considerînd că în sprijinul aces-

Ruina monumentului triumfal roman se află la 2,075 km nord de satul Adamclisi, ale cărui coordonate sînt după meridianul Greenwich: $\varphi = 44°05'$, $\lambda = 27°57'05''$. Altarul funerar se află la 257 m est de monument [11]. Pentru determinarea amplitudinilor nordică şi sudică, observate la Tropaeum Traiani la începutul secolului al II-lea e.n. la răsăritul soarelui, s-a luat latitudinea cea mai apropiată de localitatea Adamclisi (ruinele oraşului Tropaeum Traiani se află lîngă sat) în grade şi zecimi de grade: 44°,1. Se reţin apoi din tabel amplitudinile observate pentru latitudinile ce încadrează punctul, 35°,7', pentru 45°, respectiv 35° pentru 44°. Se obţine prin scădere din cele două amplitudini o diferenţă ce corespunde prin împărţire, unei zecimi de grad de latitudine, $\widehat{da} = 0°{,}7 : 10 = 0°{,}07$.

Se ia latitudinea de referinţă aleasă, 44°, şi se calculează deschiderea unghiulară dintre aceasta şi latitudinea punctului în zecimi de grad, $\widehat{da} \times \widehat{D1} = 0°, 07 \times 1 = 0°, 07$. Se adaugă la amplitudinea de referinţă unghiul $\widehat{da} \times \widehat{D}1$ şi vom avea amplitudinea nordică sub latitudinea de 44°, 1 la răsăritul soarelui către începutul erei noastre în Imperiul roman la Tropaeum Traiani (Adamclisi): $35° + 0°, 07 = 35°, 07$.

Spre a se obţine amplitudinea cu 100 de ani mai tîrziu se scade oblicitatea eclipticii care diminuează cu 47'', 6 pe secol, deci cu aproape 1', ceea ce echivalează cu 1,67 şi rotunjindu-se fracţiunile se obţine amplitudinea nordică la solstiţiul de vară (21 iunie), în punctul Adamclisi (monumentul triumfal-altarul militar), la începutul secolului al II-lea e.n.: 35°,05.

Se procedează în acelaşi mod pentru obţinerea amplitudinii sudice în acelaşi punct şi la aceeaşi dată la solstiţiul de iarnă (22 decembrie), plecînd tot de la latitudinea exprimată în grade şi zecimi de grad: 44°, 1, după ce mai întîi se ia amplitudinea sudică observată pentru 45° latitudine, respectiv 44°, deci 33°,6 şi 33° şi se obţine diferenţa de 0°,6, de unde prin împărţire, $\widehat{da} = 0°{,}6 : 10 = 0°, 06$. Se ia latitudinea de referinţă, de 44° şi se calculează deschiderea unghiulară în zecimi de grad, $\widehat{D1} = 1$ şi se înmulţeşte cu diferenţa, $\widehat{da} \times \widehat{D1} = 0°, 06 \times 1 = 0°, 06$. Amplitudinea sudică observată sub latitudinea 44°,1 va fi de $33° + 0°{,}06 = 33°{,}06$ la răsăritul soarelui către începutul erei noastre la Tropaeum Traiani (Adamclisi). Se scade micşorarea oblicităţii eclipticii pentru un secol, de aproximativ 47''6, aproape 1', ceea ce echivalează cu 1,67, rotunjindu-se fracţiunile se obţine amplitudinea sudică observată la solstiţiul de iarnă la Adamclisi (Tropaeum Traiani) la începutul secolului al II-lea e.n.: 33°,04. În acest fel, s-a determinat unghiul amplitudinii anuale la paralela 44°,1 ca fiind la începutul secolului al II-lea e.n. de 68°,09 (fig. 102).

Suprapunînd planul [12] altarului funerar militar la scara 1 : 500 pe schiţa amplitudinii anuale, observăm că axul est-vest al edificiului (direcţia 1) aproape corespunde cu punctele cardinale vest-est (V—E) şi cu punctul est (E) care reprezintă direcţia răsăritului de soare la echinocţii la începutul secolului al II-lea e.n., la Tropaeum Traiani (Adamclisi), ceea ce înseamnă că planul altarului funerar a fost trasat la răsăritul soarelui la orizont în zorii uneia din zile la echinocţii. Orientarea axului vest-est al construcţiei altarului funerar militar a fost aflată ca fiind E — N-E 87°.

Constatăm deci că direcţia observată la trasarea planului altarului se înscrie în amplitudinea anuală, ceea ce asigură orientarea solară a edificiului. Direcţia 2 a fost trasată de la sud la nord la intersecţie cu prima în unghi de 90° cu vîrful în centrul altarului funerar. Direcţia 2 nu se putea înscrie, evident şi ea în amplitudinea anuală, situîndu-se la 54° sud faţă de Sh.

Direcţia răsăritului de soare la 24 octombrie, ziua de naştere a împăratului Domitian, formînd un unghi prea mare faţă de est (E) de aproape 13°, se exclude posibilitatea orientării edificiului în funcţie de ziua de 24 octombrie a anului 86 e.n. (sau 88—90 e.n. sub Domitian).

tei interpretări nu se poate invoca nici un text şi că nu se putea punc în aplicare din cauza greutăţilor de ordin practic (p. 306—307, n. 2).

[11] Latitudinea monumentului triumfal este deci de 44°06'08'', a altarului militar este cam aceeaşi, 44°06'10''.

[12] Un plan general al zonei monumentelor de la Adamclisi a fost întocmit de DSAPC—Constanţa şi o copie pe ozalid se află la Institutul de arheologie din Bucureşti. Orientarea axului est-vest a altarului a fost luată cu busola Original Bézard, seria 24 395. Un alt plan general a fost executat de IPROMIN—Bucureşti *Plan de situaţie Adamclisi*, simbol 89—245 c, seria 107, scara 1 : 5 000, decembrie 1970.

Direcţia răsăritului de soare la 18 septembrie fiind la 88°, rezultă că planul altarului funerar a fost orientat în 102 e.n. după ziua de naştere a împăratului Traian, 18 septembrie.

Diferenţa de un grad faţă de răsăritul de soare la 18 septembrie a orientării axului est-vest al altarului se poate datora unei erori făcute la realizarea construcţiei [13].

Fig. 102. Orientarea solară a altarului funerar.

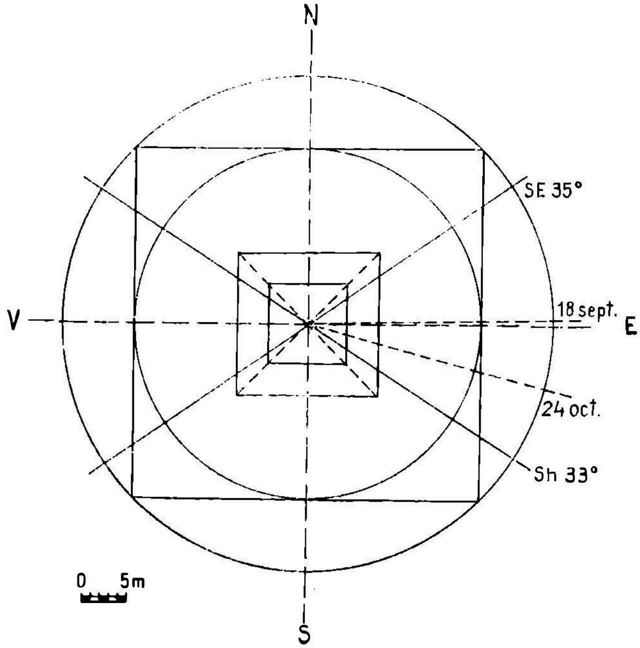
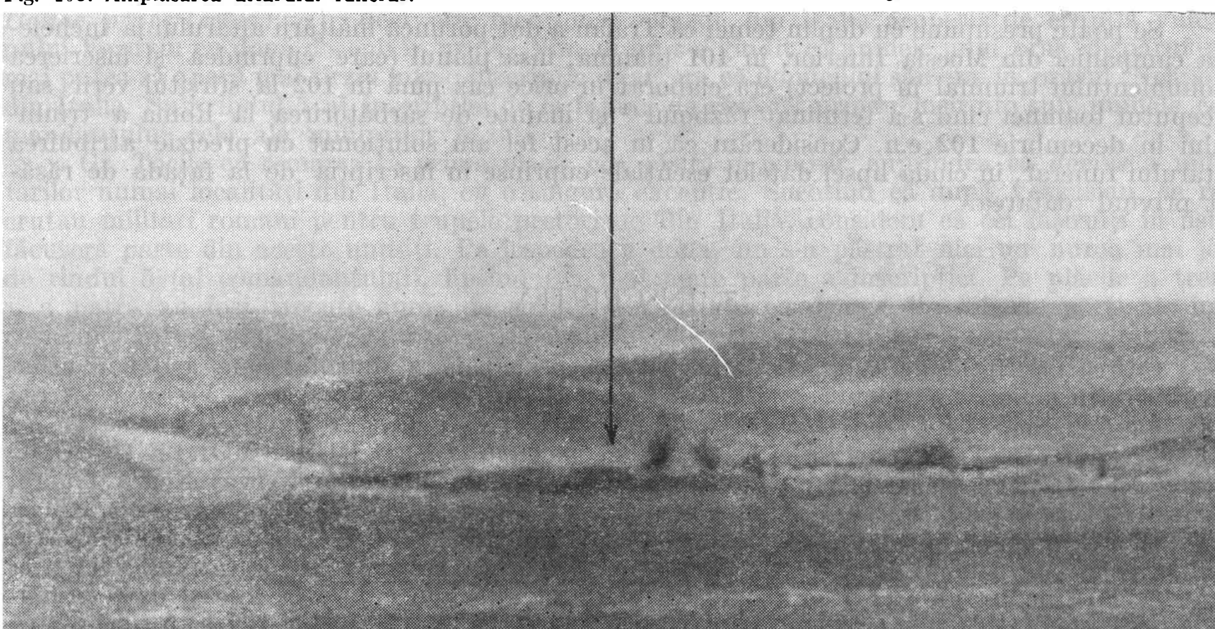

Fig. 103. Amplasarea altarului funerar.

[13] Dealtfel, diferenţele în jur de 1° între răsăritul de soare şi direcţia observată sînt considerate de Joël Le Gall neînsemnate (*...ces angles sont si minimes que nous pouvons considérer qu'il y avait identité, op. cit.*, p. 319 şi n. 3, p. 319).

Deoarece în acelaşi punct est (E) avem direcţia răsăritului de soare şi la 21 martie, s-ar putea obiecta că altarul funerar a fost orientat şi planul lui trasat la 21 martie şi nu la 18 septembrie. Însă la aceasta se opun datele istorice. La 25 martie 101 e.n., împăratul Traian abia plecase din Roma în campanie în primul război dacic. Doar data de 21 martie 102 e.n. ar mai putea fi reţinută. Însă în primăvara acelui an au fost reluate operaţiunile în Dacia, cele din Moesia fiind încheiate în 101 toamna. Chiar dacă admitem că în Moesia Inferior luptele au fost purtate în 102, aceasta nu s-a putut întîmpla decît după trecerea iernii, deci după luna martie în primăvară, iar în vară trebuie să fi avut loc reluarea ostilităţilor pe frontul din Dacia.

De vreme ce triumful asupra Daciei s-a sărbătorit în decembrie 102 e.n., înseamnă că războiul (şi în orice caz campania din Moesia încheiată cu lupta de la Adamclisi) se terminase pînă în septembrie 102. Însă, în acest caz trebuie să admitem că nu mai rămînea timp pentru punerea în aplicare a poruncii imperiale de ridicare a altarului pentru soldaţii căzuţi în luptă (şi pentru desfăşurarea ostilităţilor în Dacia) care necesita elaborarea unui plan minuţios mai ales că, după cum am văzut (capitolul I), s-a făcut de la început o schiţă de proiect unic, triunghiular, pentru toate trei monumentele de pe actualul deal Adamclisi (Dealul monumentului).

De aceea credem că desfăşurarea campaniei din Moesia Inferior a avut loc în 101 în toiul verii, deşi nu este exclus nici anul 102, însă în acelaşi anotimp.

Scenele de pe Columnă arată întreruperea operaţiunilor militare din Dacia curînd după începerea luptelor şi mutarea teatrului de operaţiuni, în Moesia Inferior, desigur după atacarea provinciei de către armatele lui Decebal şi ale aliaţilor săi.

Dealtfel, pe metope, acolo unde avem peisaj cu păduri, apar copaci înfrunziţi, deci acţiunea se putea desfăşura începînd din primăvara tîrzie pînă în toamna timpurie (vezi metopele 31, 32). Indiferent dacă campania din Moesia s-a desfăşurat în 101 sau 102 e.n., ridicarea altarului funerar nu putea avea loc, evident, decît după încheierea campaniei din Moesia Inferior, şi poate, chiar a războiului.

Se poate presupune cu deplin temei că Traian a dat porunca înălţării altarului la încheierea campaniei din Moesia Inferior, în 101 toamna, însă planul (care cuprindea şi înscrierea monumentului triumfal în proiect) era elaborat în orice caz pînă în 102 la sfîrşitul verii sau începutul toamnei cînd s-a terminat războiul [14] şi înainte de sărbătorirea la Roma a triumfului în decembrie 102 e.n. Considerăm că în acest fel am soluţionat cu precizie atribuirea altarului funerar, în ciuda lipsei datelor esenţiale cuprinse în inscripţia de la faţada de răsărit privind datarea.

3. INSCRIPŢIA

Citirea inscripţiei de la faţada de răsărit, cea principală, a altarului suna astfel în urma reconstituirii definitive [15] făcută de Gr. Tocilescu : [I] MP *[erator Caes. divi, Nervae f. Nerva Traianus] | [Aug. G.] E[rm. Dacicus tri]* B. POT [XIII Cos. V p.p] | *[in honorem et]* MEMORIAM FORTIS *[simorum virorum] | [qui pugnantes]* PRO RE. P. MORTE OCCUBU *[erunt bello Dacico]*. În traducere : „Împăratul Caesar, fiu al divinului Nerva, Nerva Traian, Augustul, Germanicul, Dacicul, tribun pentru a treisprezecea oară, consul pentru a cincea oară, părintele patriei, în slava şi amintirea preaputernicilor bărbaţi ce au pierit întru moarte pentru patrie în războiul dacic". Completînd-o la ***tribunicia potestate*** cu indicativul XIII şi la consulat cu V, editorul inscripţiei situa astfel ridicarea altarului militar la aceeaşi dată cu monumentul triumfal, în 108—109 e.n. Cum altarul funerar a fost înălţat în 102 e. n., pe piatră fusese gravată puterea tribuniciană VII şi consulatul IV.

În reconstituirea făcută de Theodor Mommsen se observă unele deosebiri de ordin secundar [16]. De notat că Gr. Tocilescu, în variantele reconstituirii, încheie rîndul 1 cu numele

[14] Pentru desfăşurarea luptelor în primul război dacic, vezi R. Syme, JRS, 49, 1959, p. 30—33; C. Daicoviciu în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 305—306; R. Vulpe în DID, II, p. 89, plasează bătălia de la Adamclisi în anul 102 primăvara.

[15] Gr. Tocilescu, *Fouilles* n. 1, p. 68 pentru reconstituirea de la fig. 41 şi 41 bis nr. 1; vezi şi fig. 43 şi p. 68.

[16] CIL, III, *Suppl.*, nr. 14 214, p. 2 316[49].

împăratului, în vreme ce Th. Mommsen adaugă la sfîrșit *Aug. Germ. Dacico*[17]. Reconstituirea rîndului 5 al inscripției de la fațada de est, scris cu litere mai mici, a dat multă bătaie de cap, suscitînd discuții. La lespedea a doua, dintre cele găsite *(ORIA/P. MO)*, rîndul 5, în 1898, Gr. Tocilescu propune o modificare a lecturii (acceptată și de Eugen Bormann) citind [Neap] OL *(i)* PO*(nti)* în loc de *[Nicop]* OL *(i)* PO *(nti)*[18]. Același autor în reconstituire o păstrează pe cea din urmă, însă în text o acceptă pe cea dintîi[19].

Era vorba aici de locul de origine al comandantului din fruntea listei celor căzuți, al cărui nume nu s-a păstrat în inscripție, ci doar calitatea de *praefectus* și nici aceasta întreagă *(PRA)*, lipsind specificația formațiunii militare ce o comandase : prefect al pretoriului, cohortei, alei sau al taberelor *(praefectus praetorio, cohortes, alae* sau *castrorum)*. Th. Mommsen acceptă citirea și adaugă la sfîrșitul rîndului 5 : *prae [f. coh. II Batav.]*, cu care completare Tocilescu este de acord introducînd-o în reconstituire, însă cu *Batavorum*[20]. Gr. Tocilescu înclina să creadă — dat fiind faptul că în lupte sînt angajați militari din toate formațiunile, începînd cu pretorieni și cei din legiuni și terminînd cu auxiliarii — că nu putea figura în fruntea listei decît un prefect al pretoriului, comandant al unităților de elită, al gărzii imperiale[21] care, numai el singur, putea fi comandant peste toate.

În realitate, cel căzut nu putea fi un prefect al pretoriului deoarece cel ce a avut această calitate în vremea războaielor dacice, Claudius Livianus, era încă în viață la 117 e.n. În capul listei putea fi ofițerul superior cel mai mare în grad, căzut în luptă. Iar disputa referitoare la *domus* se ducea în van, deoarece pe piatră nu fusese scris nici Nicopolis din Pont, nici Neapolis din Pont.

După cum s-a putut vedea, din inscripție nu s-au păstrat elementele-cheie : numele împăratului, anul puterii tribuniciene, consulatul care, toate sau fiecare în parte, ar fi putut servi pentru o datare precisă, ceea ce a dat posibilitatea să se propună și o altă întregire și citire. La o reexaminare mai atentă a pietrei făcută de Gr. Tocilescu și de Conrad Cichorius la București, s-a văzut că orașul era altul. În acel loc fusese gravat *COL. POMP*[22] *DOMICIL* — NEAPOL — ITALIAE PRA (C]*ol (onia) Pomp(eis) domicil(io) Neapol(i) Italiae pra[ef(ectus)...*), deci era menționat orașul din Italia acoperit de erupția vulcanului Vezuviu cu două decenii în urmă. Nimeni nu s-a gîndit că numele unui oraș dispărut ar mai putea să apară mai tîrziu într-o inscripție. Clar era că domiciliul său era în orașul Neapole din Italia. Sub rîndul 5 al inscripției de la fațada de răsărit, urmau înșiruite sub numele comandantului cele ale militarilor căzuți.

Gr. Tocilescu remarca că prima placă, cea găsită în cimitir, cuprindea ca *domus* a militarilor numai localități din Italia, cu o singură excepție. Socotind că după Vespasian, se recrutau militari romani pentru trupele pretoriene din Italia, considera că cei înșiruiți în listă făcuseră parte din aceste unități. Pe lespedea a doua, nu s-a păstrat nici un nume mai jos de rîndul 5 (al comandantului), lipsind cea mai mare parte a inscripției. Pe plăcile a treia și a patra au fost trecute nume de soldați din legiuni cu *domus* din diferite părți ale imperiului. Totuși și aici se întîlnesc și localități din Italia. Tocilescu se întreba despre ce

[17] *Ibidem.*

[18] Vezi CRAI, XXVI, 1898, p. 511.

[19] Gr. Tocilescu, *Fouilles*, fig. 41, nr. 1 ; 41 bis nr. 1, respectiv p. 70, 87—89 ; Idem, RIAF, X, 1909, 2, p. 255.

[20] Idem, *Fouilles*, n. 1, p. 68 ; fig. 41 bis, nr. 2 ; 41, nr. 2 ; CIL, III, *Suppl.*, nr. 14 214, p. 2 316[50]. Însă pe piatră nu se păstra decît OL și PO.

[21] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 70.

[22] Vezi RIAF, X, 1909, 2, p. 255 și fragmentul cu litera D ; vezi și reconstituirea făcută de Conrad Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobrudscha*, Berlin, 1904, p. 41—42. La teza lui Cichorius, combătută și de A. von Domaszewski. *Rheinische Museum*, LX, 1905, p. 158 și urm., s-au raliat Dessau (ILS, III, 2, 9 107, p. LXXIV), Eugen Ritterling (RE, 1925, XII, *legio*, col. 1 569—1 570 ; idem, Germania, XI, 3, 1925, p. 141—145) ; W. Wagner *(Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1904, p. 94) ; Ludwig Schmidt *(Die Ostgermanen*, München 1941 (1969), p. 93—94 și n. 93, p. 662) ; G. Forni *(Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano — Roma, 1952, p. 80, 177—178, 180—184, 224) ; Jean Colin (Latomus XV, 1956, 1, p. 65) ; Emilia Doruțiu (Dacia, N.S., V, 1961, p. 345, 353, n. 16, p. 350) ; I. Berciu *(Apulum*, V, 1965, p. 268) ; I. A. Richmond *(Adamclisi*, SCIV, 19, 1968, 1, p. 28) ; Graham Webster *(The Roman Imperial Army*, Londra, 1969, p. 71—72, n. 1, 3, p. 72 ; n. 3, p. 80 și 111—113 ; n. 3, p. 111 și 8, p. 112) ; Peter La Baume *(Gymnasium*, 78, 1971, 4, p. 379) ; Nicolae Goslar *(Marele monument*, 1977, p. 69—72) ; Emil Condurachi (Cercetări istorice, N.S., II, 1971, p. 129—141 ; idem, *Quaderni Catanesi di Studi Classici e Medievali* II, 3, 1980, Catania, p. 121—122, 121, extras). Ronald Syme vedea în altarul funerar de la Adamclisi un cenotaf ridicat sub Domitian pentru cei căzuți în războaiele lui Oppius Sabinus și Cornelius Fuscus (American Journal of Philology, 58, 1937, 1, p. 7 și urm. ; vezi și CAH, 11, 1936, n. 3 și p. 170).

legiune poate fi vorba și s-a oprit asupra celei numite a XV-a *Apollinaris* care a luat parte la campania din Dacia și se afla cu garnizoana la Carnuntum [23].

De pe latura de nord a fost scoasă din săpături o inscripție cu nume de soldați din trupele auxiliare, care nu erau cetățeni romani, ci cu drept de peregrini. Placa cuprinde și numele unei unități militare, *Cohors II Batavorum*, care la anul 98 se afla cantonată în Pan-

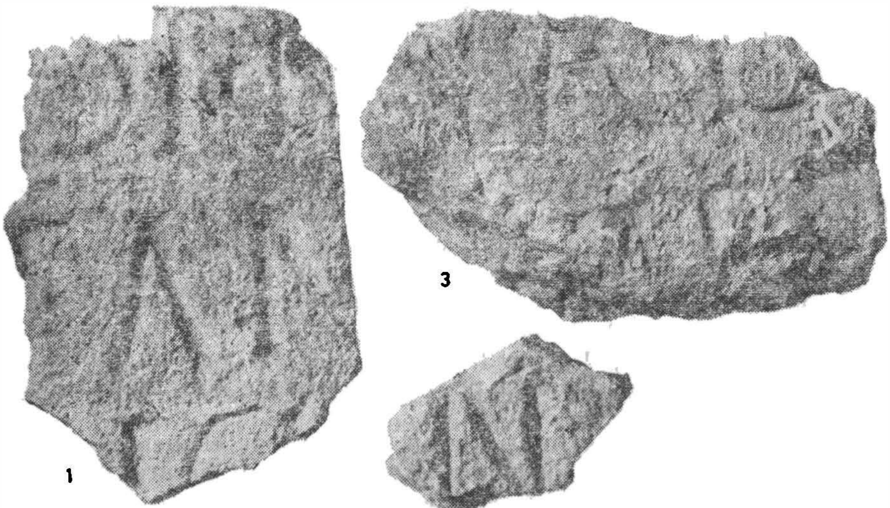

Fig. 104. Fragmente din inscripția altarului funerar militar (săpături 1968: 1, 2, 3).

nonia [24]. Pe lespezile cu inscripții au fost înscriși militari căzuți în luptă, din toate categoriile: pretorieni, legionari, *missicii* (soldați care își îndepliniseră serviciul militar, reținuți peste termen, ce urmau să fie liberați) și auxiliari [25].

În 1968, cu prilejul lucrărilor de degajare a terenului din jurul altarului, în pămîntul scos din săpăturile efectuate de Gr. Tocilescu, s-au descoperit, în cursul operațiunii de triere a pietrei ce se afla grămădită în partea de est, 4 fragmente mici din inscripția [26] altarului funerar militar. Deoarece pămîntul și piatra brută au fost manevrate cu prilejul săpăturilor anterioare, locul de găsire, la fațada de est, nu mai prezintă importanță.

I. Fragment din lespede de calcar numulitic de la care s-a păstrat o mică parte din netezimea laturii din dreapta. În rest, la stînga, sus și jos, linii de ruptură. Pe acest fragment s-a păstrat inscripția pe trei rînduri, însă doar cîteva litere. Dim. 9,5 × 13 × 4,5 cm. În rîndul de sus literele D și I fragmentare, în cel din mijloc jumătate din litera T, apoi A și N a cărui bară din dreapta nu a încăput pe această lespede și a fost gravată pe lespedea ce urma în alăturare. Din rîndul de jos, s-au păstrat parțial literele IC. Înălțimea literelor, măsurată la cele păstrate întregi, este de 4,5 cm. Ductul este îngrijit, literele și rîndurile simetric dispuse, se remarcă și netezimea pietrei pe suprafața scrisă și pe latură. Subliniem că latura lespezii nu era verticală, ci oblică spre stînga. În dreapta, sus, fragmentul amintit se completează cu un altul în care se păstrează pe jumătate înălțime cîte un I separate prin semn de oprire gravat triunghiular. Dim. 5,5 × 3,5 × 3,5 cm (fig. 104/1). O încercare de restituire a textului se poate face doar pentru fragmentele 1 reunite, care fiind din marginea

[23] Gr. Tocilescu, *Fouilles*, p. 70–71. În text apare greșit indicativul XIV în loc de XV. După Th. Mommsen, ar fi fost XIV *Gemina* avînd în efectiv mulți soldați originari din *Colonia Ara Agrippina*, frecvent atestată în fragmentele de inscripție rămase, de la fațada de răsărit (CIL, III, 14 214).

[24] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 72.

[25] *Ibidem*, p. 73.

[26] După Emilia Doruțiu, *op. cit.*, fig. 1–8, p. 345–363 și Nicolae Gostar s-a ocupat de inscripțiile de la altarul funerar militar *op. cit.*, p. 23–37. Emilian Popescu în volumul *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, IV, ms. a inclus toate descoperirile epigrafice de la altarul funerar militar, cu excepția celor 4 mici fragmente descoperite în 1968. Fragmente din inscripția de la altar a publicat și D. Tudor, Materiale, II, 1956, fig. 11a, b, c, g, 16 e și f, p. 589–593.

din dreapta lespezii, ceea ce s-a păstrat reprezintă partea finală a unor *cognomina* de soldați din legiune, după care urma *domus* pe lespedea următoare (exceptînd rîndul de sus, unde litera inițială a localității a fost gravată chiar pe această lespede).

II. Fragment de calcar numulitic, pe care s-a păstrat doar litera N săpată neglijent. Dealtfel, nici suprafața lespezii nu a fost cizelată. Înălțimea literei, reconstituită, nu depășea 4 cm. Dim. : 7 × 4,5 × 4 cm (fig. 104/2).

III. Fragment de calcar numulitic pe care s-au păstrat parțial litere săpate pe două rînduri. Sus, în bună parte, literele A și D (sau B), înalte de 5 cm (reconstituite) mai jos, separate de un interval de 2 cm, două jumătăți de litere, de dimensiuni mai mici decît cele din rîndul de sus (de cca 4 cm înălțime, dimensiuni reconstituite) și mai puțin adînc gravate, probabil un R și un P (sau B). Suprafața pietrei este plină de asperități și denivelări.

În stînga literei A se observă mult cîmp gol pe cca 6 cm lățime, inclusiv spațiul ce trebuia lăsat între litere. Aici se observă doar o încercare de gravare, ce nu putea fi continuată din cauza unor grăunțe mari superficiale din structura pietrei. În dreapta, fragmentul mai păstrează o mică parte din latura netedă a lespezii, în rest fiind ruptă. De notat că, la fel ca la fragmentul I, latura dreaptă a lespezii nu era verticală, ci accentuată oblic spre stînga. Dim. : 18 × 8,5 × 6 cm. Cioplirea pietrei grosieră și ductul literelor stîngaci ca la fragmentul nr. II (fig. 104/3). O citire sigură se poate face doar la fragmentul nr. I (întregit) DI•I/TAN/IC.

Prima chestiune ce trebuie lămurită pentru fragmentul nr. I este aceea de a ști de la ce fațadă cu inscripție erau lespezile de la care provine, est sau nord? Noi credem că este de la fațada de răsărit. TAN s-ar putea întregi [BRI] TAN [NUS, iar IC ar fi din finalul unui nume terminat în ICIUS.

4. PIESELE DE ARHITECTURĂ

Cu excepția unor mici fragmente, cele cîteva elemente de arhitectură rămase provin din săpăturile vechi, unele din ele au fost redescoperite în jurul altarului, acoperite cu pămînt : un bloc de treaptă (1,06 × 0,64 × 0,32 m) și un bloc de cornișă rupt în două (1,06 × 0,88 — lățime păstrată × 0,30 m), ambele în secțiunea nord (în partea profilată are doar 0,16 m înălțime). Un bloc de friză decorat cu vrej vegetal cu floare în mijloc (rozetă), spart la un colț, a fost redescoperit în suprafața sud-est (1,17 × 0,88 × 0,25 m) (fig. 105/1—8).

În secțiunea nord au mai fost găsite : un fragment de cornișă, de cca 0,20 × 0,20 m din blocul inițial ; un alt fragment, tot din secțiunea nord, ca și precedentul, pare a proveni mai degrabă dintr-o piesă-rebut, deoarece are urme de ciocănituri adînci deși nu pe latura destinată vederii. Numai grosimea este întreagă, de 0,33 m. Din lungime se păstrează pe 0,58 (din care 0,25 față nestricată) și cam 0,30 m din lățime. Un bloc de secțiune aproape circulară, tambur de coloană (?), cu diametrul de 0,90 și înălțimea de 0,51, respectiv 0,23 m, găsit în suprafața săpată, provine tot din săpăturile vechi.

Grigore Tocilescu reproduce și două elemente de arhitectură ce au fost transportate încă de pe atunci la București. Este vorba de un pilastru de colț, decorat cu candelabru vegetal, și un element de friză, împodobit cu ghirlandă [27]. Cel din urmă nu a fost inclus în încercarea de reconstituire executată de G. Niemann în 1897. Piesa era întreagă la data descoperirii (1,80 lungime, 0,90 înălțime și 0,22 m grosime). Acum se mai păstrează un fragment mare [1 (0,53) × 0,90 × 0,22 m] însă ghirlanda este aplatizată și tocită, cu greu se mai pot recunoaște unele detalii ale decorului.

Pilastrul de colț (1,62 înălțime × 0,64 lățime × 0,42 m grosime) este prevăzut sus, în spate, cu un locaș de solidarizare în formă de „coadă de rîndunică" cu laturile de 0,10 × 0,17 m, respectiv de cîte 0,20 adînc de 0,14 m.

[27] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, fig. 42, p. 67, 65—66, 68, 76 pentru toate elementele de arhitectură găsite în săpături. Cu excepția piesei de arhitravă cu ghirlandă, aflată la Institutul de arheologie din București (inventar L. 1 174) toate celelalte piese ce provin de la altar se află la Muzeul din Adamclisi. Pilastrul are numărul de inventar vechi L. 531 și nou, 1 326.

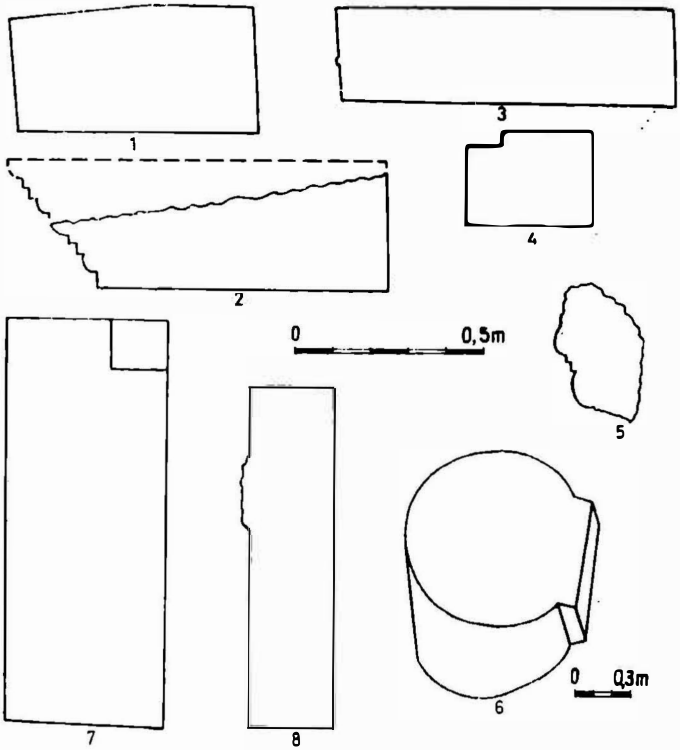

Fig. 105. Piese de arhitectură de la altar: 1 Bloc de treaptă; 2 Bloc de cornişă; 3 Bloc de friză cu vrej; 4 Fragment de piesă (rebut); 5 Fragment din bloc de cornişă; 6 Tambur de coloană (?); 7 Pilastru de colţ; 8 Element de arhitectură cu ghirlandă.

Fig. 106. Decorul pilastrului (altar).

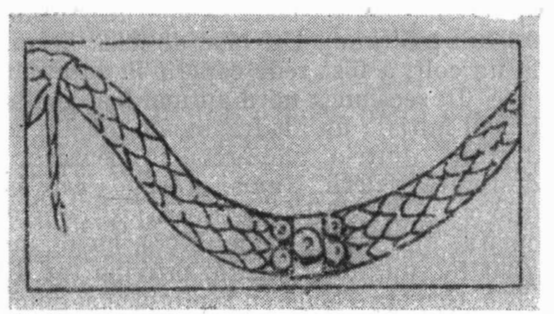

Fig. 107. Decorul „arhitravei" (altar).

Fig. 108. Decorul frizei (altar).

5. DECORUL

S-au găsit trei elemente decorative de la altar: candelabrul vegetal (palmier cu panglici înnodate ce se termină cu frunze de iederă) pe pilastru (fig. 106), ghirlanda pe „arhitravă" (fig. 107) și vrejul floral de la friză (fig. 108). Toate trei sînt în mod curent reprezentate pe monumentele de arhitectură romană din secolele I și al II-lea e.n. Pilastrul sau coloana (și semicoloana) cu decor erau ceva obișnuit în arta monumentală a vremii. La Roma (*Ara Pacis* și *Domus Transitoria*), la Ravenna (*Porta Aurea*) [28], la Pompei și în pictura parietală, unde ca motiv vegetal adoptat la decorația coloanelor și pilaștrilor se întîlnește chiar palmierul. Reprezentarea picturală murală de la Pompei a palmierului, precum și ghirlanda și vrejul, l-au făcut pe Fr. Studniczka [29] să raporteze decorația altarului la cel de-al treilea stil pompeian. Este evident că răspîndirea acestor motive a fost generală la Roma și în restul Italiei și nu poate fi legată de un stil pompeian anume. La Pompei s-au putut păstra, orașul fiind acoperit de cenușă, toate aceste elemente de decor, spre deosebire de alte orașe antice rămase la lumina zilei, supuse distrugerilor sau unui îndelung proces de ruinare.

Motivul ghirlandei, cu sau fără bucranii, era, de asemenea, foarte răspîndit în arhitectura monumentală a edificiilor și la micile monumente, ca altare și sarcofage. Cu relief de ghirlande este împodobit, între altele, altarul censorului Caius Manlius (secolul I e.n.) sau un sarcofag din secolul al II-lea de pildă, de la Roma, păstrat la Luvru. Despre utilizarea și răspîndirea vrejului, ca element decorativ însă, ne-am ocupat la subcapitolul „Decorul arhitectural".

Ornamentica altarului militar roman de la Adamclisi nu poate fi opusă cronologic celei de la monumentul triumfal, elementele ei fiind comune în imperiu și se întîlnesc atît în secolul I e.n. la monumentele romane, cît și mai tîrziu, îndeosebi în secolul al II-lea e.n. Cu atît mai puțin ar putea fi folosit decorul altarului drept criteriu în vederea unei precizări cronologice de detaliu, spre a se stabili dacă acest monument este de la Domitian sau de la Traian.

O deosebire stilistică între decorul altarului și cel al monumentului triumfal există. Cel dintîi este mai prejos decît cel din urmă, însă ambele rămîn în cadrul aceleiași producții de artă provincială romană realizată la un nivel diferit.

Pentru altar se poate afirma fără greș că atît constructorii, cît și pietrarii decoratori au fost soldați romani, în orice caz alții decît cei ce au alcătuit echipa la Trofeul lui Traian. Cu atît mai puțin s-ar putea compara altarul sub aspect artistic cu produsele artei aulice de la Roma.

6. STRATIGRAFIA

Săpăturile (fig. 109) efectuate in 1977 au arătat că altarul militar a fost fundat în teren de loess galben macroporic de culoare deschisă la bază și gălbuie-închisă în partea superioară (fig. 110). Urmează stratul de construcție din vremea ridicării altarului (numai în afara acestuia) a cărui grosime variază de la 0,80, în secțiunea vest, la 0,35 m la capătul secțiunii est. Este compus din pămînt cenușiu-închis, bolovani de piatră de calcar de carieră, numeroase alte pietre mai mici și așchii de aceeași structură, identică cu cea a materialului litic al construcției, precum și din fragmente ceramice de țigle și cioburi de vase.

Deasupra stratului de construcție roman, o depunere eoliană, constînd din pămînt cenușiu-maroniu tare și curat, fără nici un element arheologic, de cca 0,20—0,25 m grosime, în exteriorul construcției.

În locurile unde treptele au fost scoase și fundația spartă pînă la o anumită adîncime (situație constatată în secțiunea vest) s-a găsit în loc un strat de moloz pe lățimea corespun-

[28] Ara Pacis (fig. 179), Porta Aurea (fig. 233) și domus Transitoria (fig. 312 și p. 273,274) la Luigi Crema, *L'architettura romana* în Enciclopedia Classica, XII, 1, Torino, 1959.

[29] Vezi *Tropaeum Traiani*, Leipzig, 1904, fig. 34, 36, p. 67—69, 118.

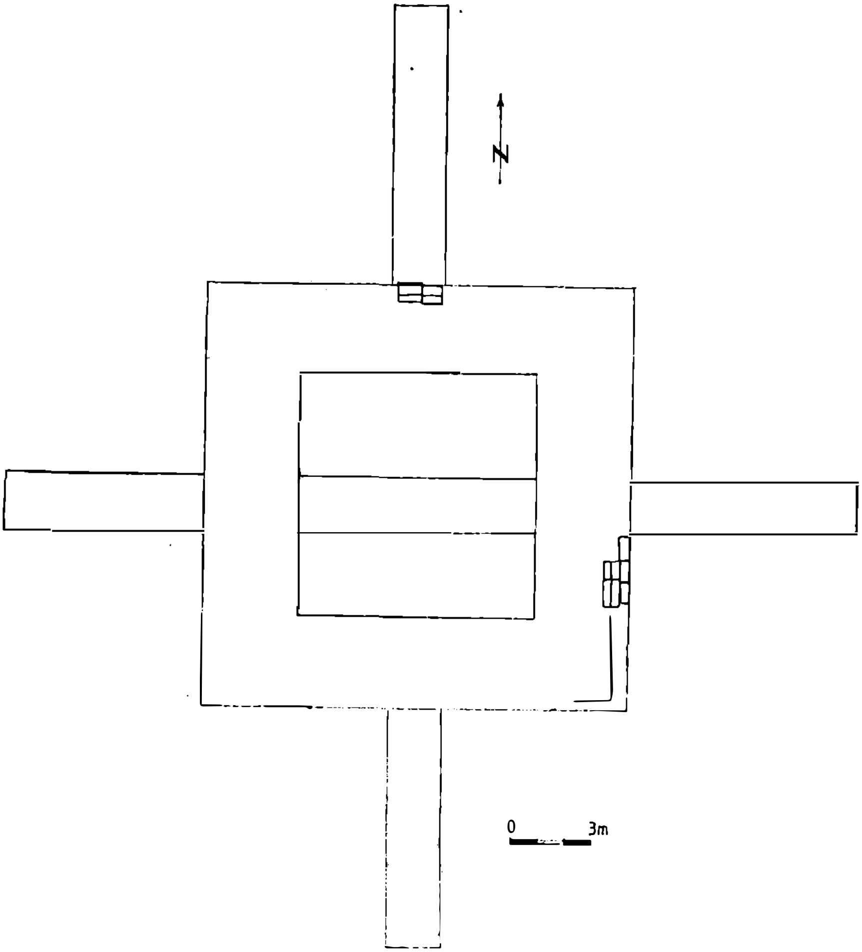

Fig. 109. Planul săpăturilor de la altarul funerar (1968—1977).

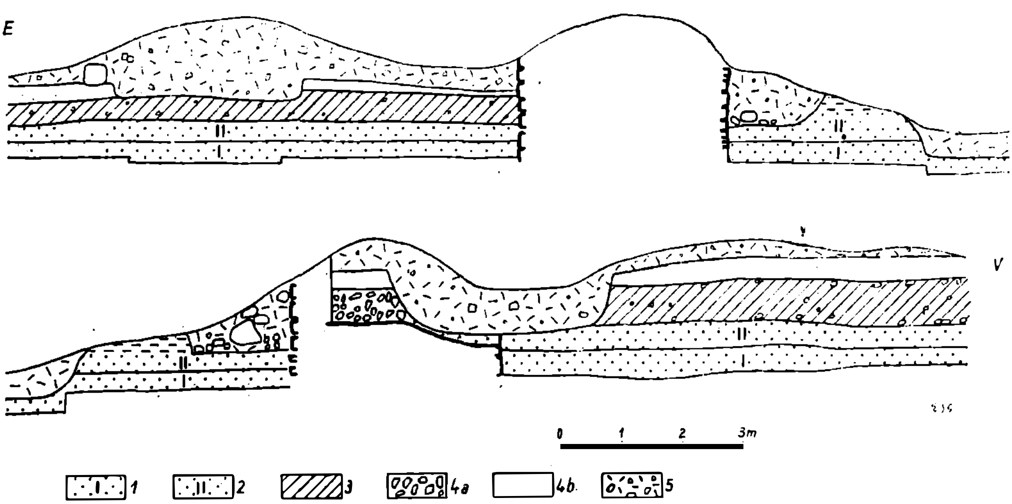

Fig. 110. Profilul de sud al secțiunii est-vest de la altar (1977).

zătoare fundaţiei, acoperit cu o depunere de pămînt cenuşiu-maroniu curat, asemănătoare cu cea care acoperă stratul roman.

În fine, ultimul strat este format din pămîntul scos prin săpăturile făcute de Gr. Tocilescu, folosit atunci la astuparea „şanţurilor" practicate jur-împrejurul altarului sau grămădit ca un fel de val împrejur.

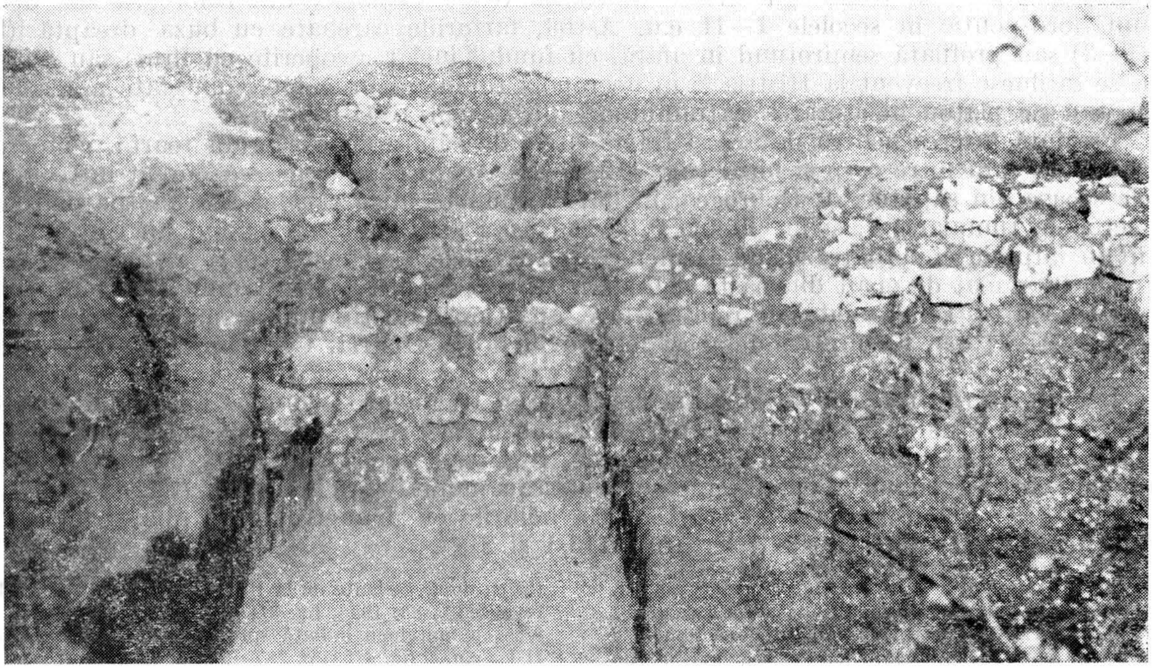

Fig. 111. Vedere de la est din săpăturile de la altar (1977).

În interiorul altarului (fig. 111), săpătura nu a evidenţiat vreo depunere arheologică, ci doar pămînt viu (loess galben la bază, mai sus gălbui şi deasupra în curs de humificare, cenuşiu-deschis). Lîngă temelie, în ambele părţi s-a constatat „şanţul" de cercetare făcut de-a lungul în pămînt viu, umplut apoi cu pămînt şi bolovani spre a împiedica infiltrarea apelor de ploaie. Situaţia stratigrafică înregistrată în spaţiul gol din interiorul construcţiei se află dealtfel, sub nivelul acesteia, fiind deci corespunzătoare fundaţiei. Nu mai există acum în teren posibilitatea de a constata dacă a existat sau nu o cameră funerară, după cum au presupus unii cercetători din trecut.

Însă, faptul că nu s-au găsit nicăieri urme de tencuială, în săpăturile vechi sau recente, şi nici alte elemente, ca fragmente de urne cinerare etc., întăreşte concluzia că spaţiul interior a fost umplut cu pămînt (sau bolovani de piatră şi pămînt) de la început, pe măsura înălţării edificiului.

Nici în jurnalele de săpături ale celor ce ne-au precedat, de la sfîrşitul veacului trecut, nu se consemnează altceva în afară de fragmente de ţigle şi de cioburi şi acestea puţine şi provenind de la vase comune, de uz casnic. Dealtfel nici noi nu am găsit alte elemente ceramice în suprafaţa săpată a altarului.

7. CERAMICA

În afară de numeroase fragmente de ţigle ce provin desigur de la învelitoare, s-au descoperit, în stratul de construcţie, puţine cioburi de vase şi acestea destul de mici. Totuşi prin studierea caracteristicilor de profil s-a ajuns, în cele mai multe cazuri, la identificarea prin reconstituire, a diferitelor forme de vase după cele reproduse în publicaţii.

Materialul ceramic găsit constă din fragmente de guri, de torţi şi de funduri de vase din epoca imperială romană lucrate la roată, îndeosebi din pastă roşie. Cu excepţia cîtorva fragmente cu firnis brun-lucios, din categoria ceramicii de lux, toate celelalte cioburi strînse din stratul roman aparţin de două categorii ceramice distincte: ceramică fină de masă, din pastă acoperită cu slip roşu, sau ceramică comună de bucătărie. Aproape toate materialele ceramice găsite îşi află analogii strînse în complexele arheologice din Dobrogea sau de pe ţărmul nord-pontic în secolele I—II e.n. Astfel, farfuriile carenate cu buza dreaptă (fig. 112/1—3) sau profilată semirotund în afară, cu fundul inelar, acoperite cu firnis sau cu slip roşu, se intîlnesc frecvent la Histria [30] în necropola tumulară în a doua jumătate a secolului I e.n. sau pe platou în aşezarea extramurană din veacul al II-lea e.n.

Prezintă interes pentru datare şi fragmentele de căniţe cu o singură toartă, cu pereţii subţiri şi nervură între corp şi buză (fig. 112/4—8). Acestea se regăsesc curent între materialele scoase din săpături în Dobrogea, în diferite puncte între care şi Histria (pe platou şi în necropola tumulară) [31], şi în Oltenia [32] (la Sucidava şi Romula etc.) fiind un tip larg răspîndit în imperiu şi se datează, de asemenea, din secolele I—II e.n.

Un fragment de opaiţ din pastă gălbuie păstrează pe disc piciorul unui vas (crater) în relief (fig. 112/9). După modul de reprezentare, aparţine unui tip mult răspîndit în Dobrogea în secolele I—II e.n. Exemplare de acest fel provin de la Histria, Constanţa, Sîmbăta Nouă (jud. Constanţa) [33] etc.

Din săpăturile noastre de la altar am cules şi fragmente ceramice aparţinînd şi altor categorii de vase ce au cunoscut o largă difuziune în Dobrogea, în zona nord-pontică şi în Dacia romană (Oltenia) din pastă fină gălbuie, roşie sau vineţie acoperită cu slip roşu sau brun, cum sînt străchinile [34] cu marginea dreaptă sau îndoită spre înăuntru (fig. 112/10—14), fie rotundă sau semirotundă (fig. 112/15—21), bolurile cu diametrul gurii mic, şi buza verticală (fig. 112/22) şi farfuriile-taler (fig. 113/1 şi 2) [35].

[30] Vezi P. Alexandrescu în *Histria*, II, 1966, pl. 99, XXXVI, 7 şi p. 202, 204 (a doua jumătate a secolului I e.n.); pl. 99, XXX, 13 şi p. 199—200 (a doua jumătate a secolului I e.n.). Pentru 112/3 (cu firnis gălbui-roşietic lucios, la interior şi exterior), pl. 100/XXVII, 12 şi p. 212—213 (farfurii cu buza şi marginea dreaptă, adusă spre interior şi fără nervură despărţitoare pentru cele două părţi ale vasului, cu datare în secolul al II-lea e.n., la Histria). Acest profil poate fi socotit ca formă intermediară între nr. 773 şi 777 de la Gheorghe Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, tipul 2, p. 120. Cele de la fig. 112/1—2, ţin de tipul 1 nr. 761—771. Vezi şi T. N. Knipovici, MIA, 25, 1952, fig. 2/3, p. 299 (tip. 7), fig. 4/1 şi 4/3, p. 301—302 (Mirmekion); L. F. Silanteva, MIA, 85, 1958, fig. 1/2 şi 1/3 şi p. 285 (Panticapeia); A.V. Burakov, *Kozyrskoe gorodišce rubeja i pervih stoletij našej ery*, Kiev, 1976, pl. IX, 16—18.

[31] P. Alexandrescu, *op. cit.*, pl. 82, mormîntul XXV², 2, inv. V 19 706 şi p. 222 (pentru 112/4) şi pl. 101, XXV², 1 şi p. 222 (inv. 19 705) pentru 112/5. Vezi şi SCIVA, 25, 1974, 1, fig. 2/3, p. 39 şi 1/4 p. 41 şi n. 20, p. 43. Nr. 112/6 şi 7 provin de la căniţe mai mari, cu pereţii relativ groşi.

[32] G. Popilian, *op. cit.*, pl. LIV, 609 şi p. 198 (inv. 4 486) şi pl. LIV 603, 612 şi p. 198—199 (Romula şi Sucidava); vezi şi p. 105, tipul 2 de căniţe cu o toartă (Romula nr. 559—684), cu datare în secolul al II-lea e.n., după autor (nr. 583—612).

[33] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Bucureşti, 1967, fig. 35 şi p. 18—19, nr. 326 p. 82, nr. inv. 1 181 (secolul al II-lea e.n.). Aceeaşi variantă tot de la Sîmbăta Nouă la nr. 327—328 (p. 82—83) şi la Constanţa (nr. 329—330) şi la Mangalia (nr. 331—332, p. 83). Vezi SCIVA 25, 1974, 1, fig. 2/4 p. 39, fig. 1/10, p. 41 şi n. 22 la p. 43.

[34] Vezi Gh. Popilian, *op. cit.*, nr. 806—812 şi p. 122 (tipul I), îndeosebi nr. 806 şi 809 străchini cu marginea adusă spre înăuntru sau dreaptă, cu slip roşu-brun pe ambele feţe. Din zona nord-pontică, străchini de acelaşi tip cu două variante de la Ilurat a publicat L. F. Silanteva, MIA, 85, 1958, fig. 8/1 (cu marginea dreaptă), fig. 8/3 (cu marginea îndoită spre înăuntru) din secolul al II-lea e.n. şi fig. 4/1 şi p. 287—288 de la sfîrşitul secolului I — secolul II e.n. La Mirmekion acest tip de strachină nu se poate data mai devreme de sfîrşitul secolului I e.n. Sînt acoperite cu firnis mat roşu-închis sau brun-deschis (*ibidem*, p. 293). La Kozîrka (12 km nord de Olbia) în cetăţuie, se constată, de asemenea, ambele variante ale acestui tip, la A. V. Burakov, *op. cit.*, pl. VII, 20, 21 (tipul 1 cu marginea dreaptă) şi pl. VII, 22, 23 (tipul 2 cu marginea întoarsă spre înăuntru), acoperite cu firnis la interior şi exterior, cu datare în secolul al II-lea e.n., avînd diametrul gurii între 20—25 cm (p. 90); vezi şi pl. VIII, 1—2 (tipul 1, secolul I e.n.) şi pl. VIII 3 (tipul 2, secolul al II-lea e.n.), cu rădăcini la Pergam, respectiv Samos (p. 95). Pentru profilul de strachină cu firnis roşu-gălbui mat de la fig. 113/14, cu buza dreaptă ascuţită şi linii fin incizate sub ea în exterior, vezi la Gh. Popilian, *op. cit.*, nr. 794, 795 şi p. 121, exemplare asemănătoare de la Stolniceni în Oltenia; profilele de străchini cu buza semirotundă sau rotundă, acoperite cu slip roşu-brun, sînt asemănătoare cu exemplare de la Drobeta şi Romula (nr. 797, 798 şi p. 121—122). Dintre bolurile cu buza verticală, un fragment de margine (112, 21) trimite la exemplarul prezentat de P. Alexandrescu în *Histria*, II, 1966, pl. 100/VIII, 1, şi p. 210, dintr-un mormînt datat în secolul al II-lea e.n. Pe ţărmul nord-pontic ar corespunde tipului 8 de la Ilurat, la L.F. Silanteva, *op. cit.*, fig. 3/6 şi p. 286—287, din secolul I e.n. tîrziu. În Oltenia (cu o excepţie şi acesta dintr-o colecţie, găsit la Romula) nu există, fiind frecvent în zona pontică însă (vezi la Gh. Popilian, *op. cit.*, nr. 705 şi p. 109, tipul 2), de fapt o variantă a celui prezentat de noi.

[35] Vezi şi la G. Popilian, *op. cit.*, nr. 858—866 şi p. 125 formă apropiată nr. 866; de asemenea la Dorin Popescu, Materiale, II, 1956, fig. 105 (Cristeşti).

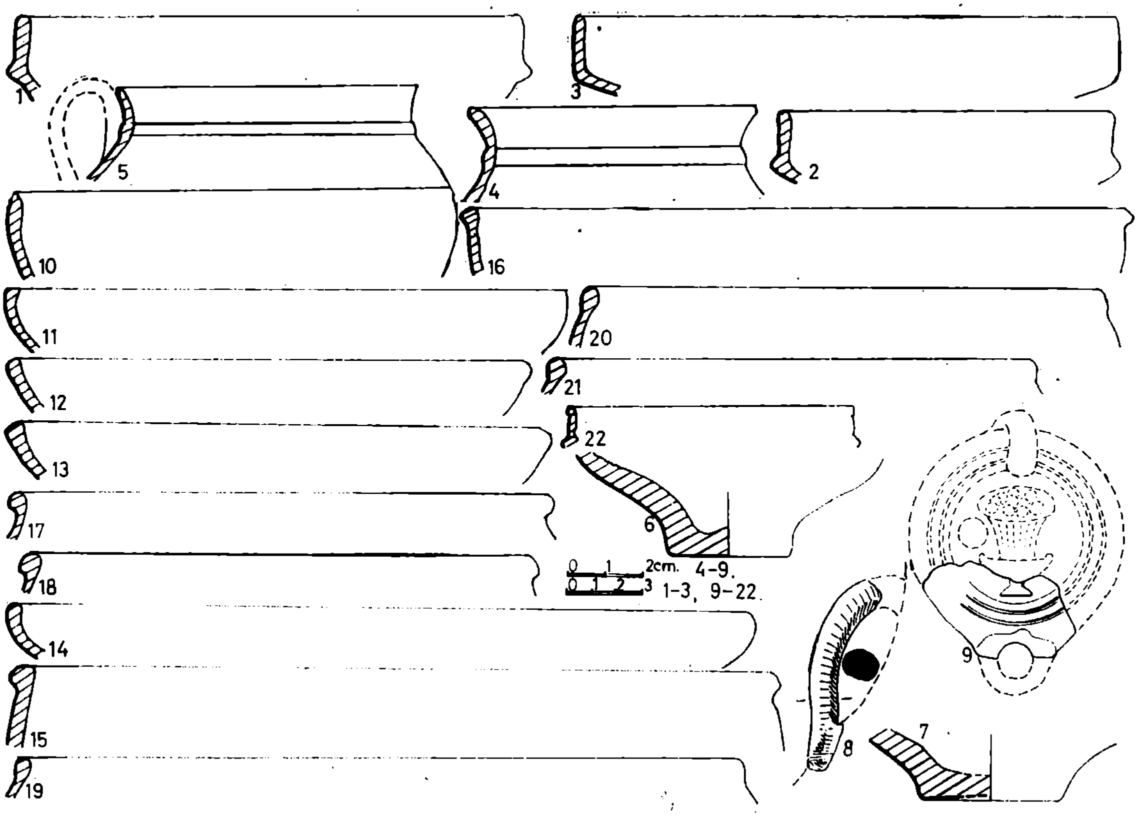

Fig. 112. Ceramică din săpăturile de la altar (1977).

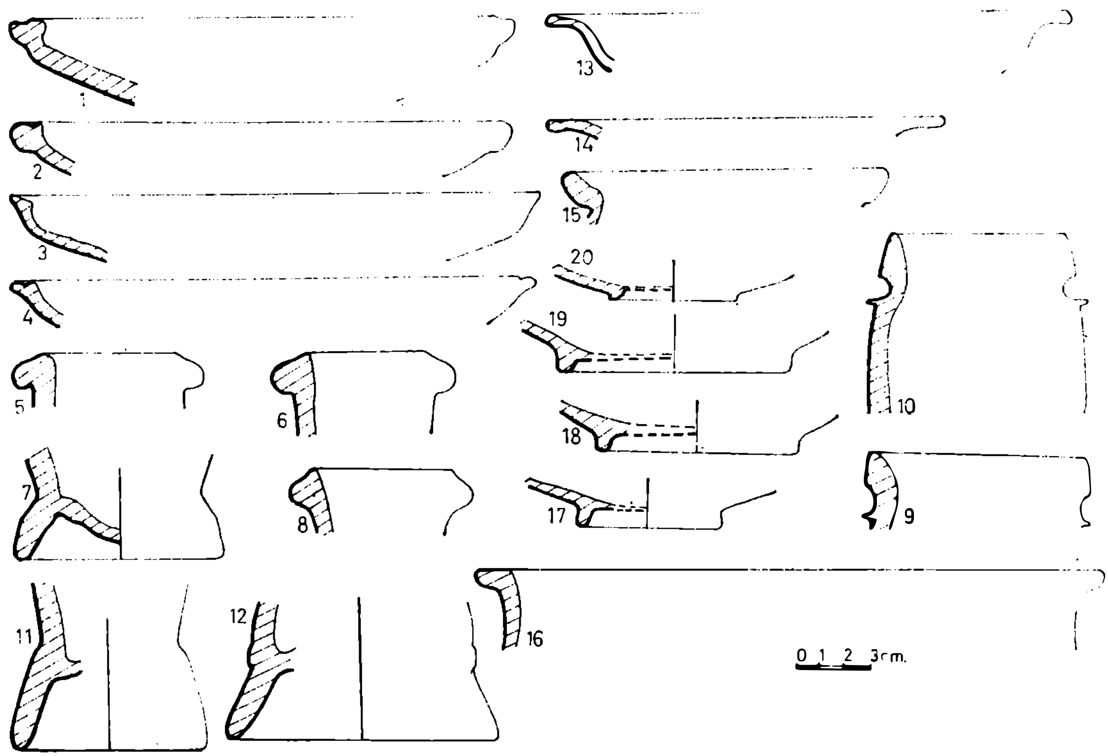

Fig. 113. Ceramică din săpăturile de la altar (1977).

Din categoria ceramicii fine descoperíte la altarul roman se datează un grup format din fragmente de farfurioare scunde (de 2—4 cm înălţime) cu caracteristici de profil bine precizate (fig. 113/3—4). Aceste farfurioare ţin de categoria ceramicii fine de masă, şi sînt realizate tot din pastă roşie sau roşcat-cărămizie, acoperită cu slip roşu. Au marginile în formă de buclă cu şănţuire adîncă pe mijloc sau cu suprafaţa plată.

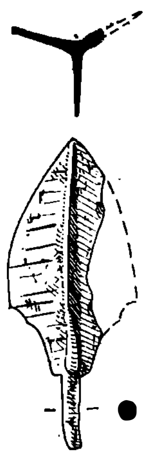

Fig. 114. Vîrf de săgeată de fier (altar).

În stratul roman de construcţie a altarului s-au descoperit şi fragmente de amfore din pastă roşie sau gălbuie (guri, torţi şi funduri, fig. 113/5,6) aparţinînd unor tipuri din aria nord-pontică asemănătoare cu unele din cetăţuia de la Kozîrka (situată la 12 km nord de Olbia). Fundul unei amfore din pastă roşie, descoperit în săpături la altar, în formă de manşon cu despărţitură orizontală (şi picior mai jos de fundul propriu-zis), se regăseşte între exemplarele de la Kozîrka începînd din prima jumătate a secolului I e.n. [36] (fig. 113/7).

Un tip de amforă confecţionată din pastă gălbuie, aspră şi cu mult nisip, are gura ca un prîsnel bitronconic (fig. 113/8) şi corpul în formă de inimă cu torţi mari reprezentînd cam jumătate din înălţimea vasului [37]. Cîteva fragmente din pastă identică, gălbuie-roşcată sau cenuşie provin de la amfore cu gura în formă de manşon şi nervură pronunţată în relief ceva mai jos [38] (fig. 113/9—10).

Tot din acest strat provin şi cîteva funduri de căni mari (fig. 113/11—12) cu toartă lată şi corp bitronconic puternic carenat, ce au corespondenţe în România (Dobrogea) la Histria, Enisala, şi în spaţiul nord-pontic la Kozîrka, Mirmekion etc. ce se plasează de asemeni în secolul I e.n. şi prima jumătate a celui următor [39].

Cîteva margini de vas provin de la castroane [40] (fig. 113/13, 14) din pastă roşiatică sau cenuşie-pămîntie, cu marginea lată orizontală sau unduită, cu şănţuire adîncă pe bordură, acoperite cu slip. S-au recoltat, de asemenea, şi fragmente de guri de oale cu o toartă (fig. 113/15) din pastă albă, aspră la pipăit [41], precum şi de la oale cu două torţi (fig. 113/16) din pastă fină cărămizie acoperite cu slip roşu [42] şi funduri de farfurii (fig. 113/17—20).

Menţionăm că dintre fragmentele ceramice găsite, cele provenind de la vase din pastă cenuşie sau albă sînt destul de puţine. Coroborată cu inscripţia de la altar, datarea ceramicii aflate de noi acolo se poate circumscrie la sfîrşitul secolului I e.n. şi începutul secolului al II-lea, mai precis la anul 102 e.n. În pămîntul scos din vechile săpături s-a găsit şi un vîrf de săgeată de fier (fig. 114).

[36] A. V. Burakov, *op. cit.*, pl. II, 3 (secolul I e.n.) şi p. 68, tip. 4 (de fapt sînt două tipuri).

[37] *Ibidem*, pl. III, 13 şi p. 74, tipul 13, varianta 1 (la Kozîrka cu datare din secolele II—III e.n.).

[38] Fragmente de amfore asemănătoare au fost descoperite în cetatea Tropaeum Traiani în nivelul din secolul al II-lea e.n., vezi Al. Barnea în *Tropaeum Traiani*, I, *Cetatea*, fig. 146 (N. II, 4.2) şi p. 181. Un exemplar din acest tip, la Olga Brukner, *Osnove forme i tehnike rimsko-provincijske keramike u Sirmijumu*, pl. VII, 17 şi p. 36 (secolele I—II e.n., de la Gomolava, Sirmium).

[39] Vezi P. Alexandrescu, op. cit., pl. 99, XXIV, 6 şi A. V. Burakov *op. cit.*, pl. X, 30 şi 31; vezi şi pl. X, 17 şi 18, cu datare la Kozîrka în secolele I—II (tipul 8, p. 102). La Kozîrka aceste căni se constată în tot timpul vieţuirii cetăţuii de la sfîrşitul secolului I e.n. pînă la jumătatea veacului al III-lea (p. 103). Pentru Enisala în SCIV, 22, 1971, 1, fig. 2/1, 2; 3/1—4; 4/1,2; fig. 8/1, p. 27—29.

[40] Vezi la L.F. Silanteva, *op. cit.*, fig. 10/2 şi p. 294—295, forme asemănătoare la Ilurat din secolul al II-lea e.n., cu firnis roşu mat.

[41] Gură de oală cu o toartă cu profil identic şi din aceeaşi pastă albă, din cetatea Tropaeum la Al. Barnea, *op. cit.*, fig. 146, N II 5. 3 şi p. 182 cu datare între 106—170 e.n.

[42] Vezi la Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 91—92, tipul 2, pl. XXXIX, nr. 394—397 şi tipul 4, nr. 399—402. Cele din urmă cu şănţuiri pe suprafaţa buzei.

X. TUMULUL („MAUSOLEUL")

1. SECȚIUNILE

După moartea lui Gr. Tocilescu în 1909, nu s-au mai făcut cercetări la tumulul de lîngă monumentul triumfal pînă în 1971, cînd săpăturile au fost reluate [1].

Ținem să precizăm mai întîi că relieful movilei a fost mult modificat de săpăturile precedente (fig. 115). S-a amintit deja că în centrul movilei și în părți, cu excepția celei de est, s-au constatat în 1895 gropi făcute de căutători de comori sau de piatră, cu mulți ani înainte de cercetarea întreprinsă de Gr. Tocilescu.

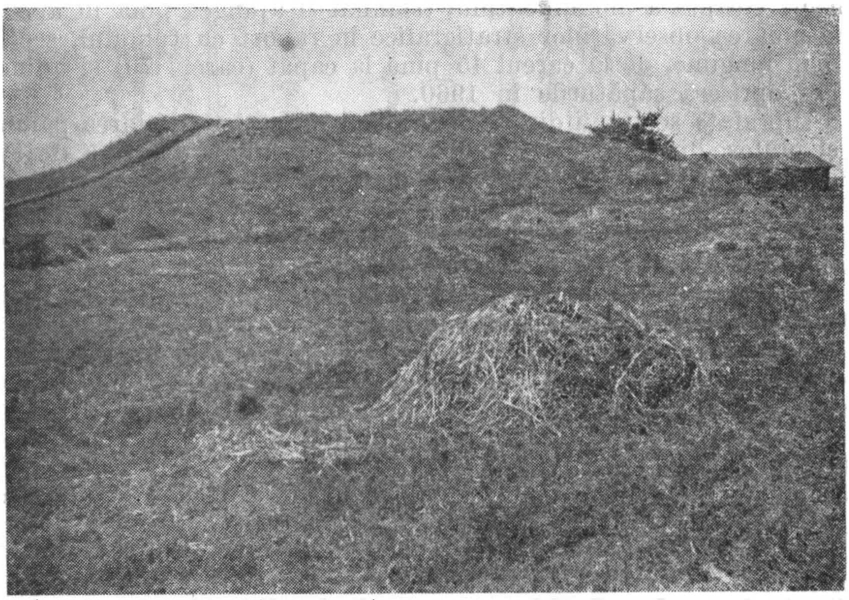

Fig. 115. Tumulul („Mausoleul"), în urma săpăturilor din secolul trecut (vedere dinspre nord).

La nord-est, vest și sud-vest se pot vedea și acum trei gropi adînci, urme ale secțiunilor largi practicate la sfîrșitul veacului trecut, sub conducerea lui Gr. Tocilescu. O săpătură adîncă, în formă de pîlnie, făcută în mijlocul movilei, pe urma căutătorilor de comori, a contribuit, de asemenea, la modificarea conicității. În zona inelului central de zidărie săpăturile

[1] Săpăturile au fost întreprinse de către autor din partea Institutului de arheologie din București în 1971, 1972, 1975 și 1977.

anterioare au mers în exterior, în jurul zidului nr. 1, însă la mică adîncime, suficientă pentru determinarea conturului. Săpătura făcută la vest se prezintă acum sub forma unei tranşee nu prea adînci, de circa 8 × 3 m de la zidul nr. 3 spre vest. Secţiunea deschisă atunci la nord-est, cea mai mare dintre toate, apare acum sub forma unei viroage adînci în formă de trapez, cu laturile de 5 la nord, 10 la sud, 7 la est şi 10 m la vest.

La sud-vest, secţiunea făcută nu ajungea pînă sus pe movilă, fiind mai în josul pantei şi se prezintă acum tot ca o groapă trapezoidală cu latura de nord de 5,70, cea de sud de 4,10, cea de est de 10,30, cea de vest de 9,30 m. Adîncimile sînt inegale, ca şi laturile dealtfel, din cauza prăbuşirii malurilor şi a umplerii cu pămînt de atunci încoace, cît şi datorită unghiului de pantă, traseul lor exact neputîndu-se reconstitui numai din examinarea la suprafaţă a terenului. Pămîntul scos din săpăturile precedente din zona cercului central a fost îngrămădit atunci de-jur-împrejur, în formă de val, pe tumul peste stratul vegetal, rezultînd un adaos la mantaua movilei.

Aceasta era configuraţia movilei cînd au început săpăturile noastre (vezi fig. 10), desfăşurate pe durata a patru campanii. Descrierea săpăturilor o vom face succint. Pentru secţionarea tumulului s-a ales axul est-vest, executîndu-se o secţiune transversală pînă în terenul plat de la poalele movilei (59 × 2 m).

La sud, pe panta movilei, s-a trasat a doua secţiune, pe axul nord-sud (18,7 × 2 m). La vest, traseul secţiunii transversale se înscrie în bună parte pe tranşeea ce indica una din săpăturile sistematice precedente, practicată pînă la pămîntul viu.

În mijloc, movila era, de asemenea, săpată pînă în loess. În partea de est a secţiunii transversale nu se făcuseră săpături înainte, cu excepţia unui sondaj superficial lîngă zidul inelar nr. 2. Căptuşeala compactă de bolovani de calcar de carieră ce proteja linia de pantă, de la înălţimea zidului nr. 2 pînă la marginea tumulului, constituie o dovadă în acest sens. La sud, în secţiunea din josul pantei, nu s-au observat urme de pătrunderi recente în mantaua tumulului. Secţiunea sud a fost unită în unghi drept cu secţiunea A din 1960 (70 × 2 m) ce începea de la prima treaptă a monumentului triumfal şi ajungea pînă în apropierea movilei.

Pentru continuarea observaţiilor stratigrafice în raport cu tumulul, secţiunea A a fost redeschisă pe 25 m lungime, de la careul 45 pînă la capăt (careul 70) şi adîncită apoi de la nivelul la care se opriseră săpăturile în 1960.

La vest, în suprafaţa secţiunii din secolul trecut, după îndepărtarea pămîntului cenuşiu-deschis, afînat şi prăfos, din săpăturile vechi în care se aflau bolovani de calcar, balamale de fier, cuie etc., s-a constatat că centura de piatră brută dintre zidurile nr. 3 şi 4 fusese secţionată pînă la bază, la pămîntul galben viu. Mai jos de secţiunea veche pămîntul era mai tare şi păstra culoarea cenuşie-închisă caracteristică pentru mantaua veche a tumulului.

În mijloc însă, în spaţiul inelar central, s-a ajuns atunci pînă la 6,25 m adîncime în pămîntul gălbui viu (loess). Noi am găsit această groapă plină cu pămînt negru afînat, provenit din săpăturile anterioare, de la o anumită adîncime pînă jos, cu blocuri de talie, din calcar, mari şi mici şi foarte mulţi bolovani de carieră, material folosit la umplerea gropii. Dînd la o parte pămîntul adăugat s-a constatat că faţa interioară a zidului inelar nr. 1 este spartă, fapt atestat deja de cercetările din veacul trecut. Prin înlăturarea pămîntului s-a ajuns la blocurile mari de talie zidite cu mortar din structura masivă a zidului inelar nr. 1.

Menţionăm că sub baza movilei s-au practicat cu prilejul cercetărilor anterioare şi sondaje laterale plecînd din săpătura adîncă în formă de pîlnie făcută în mijlocul inelului central. O groapă rectangulară, plină cu pămînt negru şi bolovani de carieră, indică un astfel de sondaj, în colţul de sud-est al secţiunii.

2. STRATIGRAFIA

În secţiunea sud, succesiunea depunerilor stratigrafice este următoarea: pămînt viu, galben-deschis şi galben-închis, mai sus. Sub tumul, pămîntul viu gălbui-închis este foarte tare şi compact în partea superioară, avînd o nuanţă maronie. Reprezintă nivelul de călcare antic (roman) pe care a fost înălţat tumulul. În afara tumulului, îi corespunde un strat relativ subţire de pămînt, tot gălbui-închis, tare, maroniu, însă cu mulţi bolovani de calcar numu-

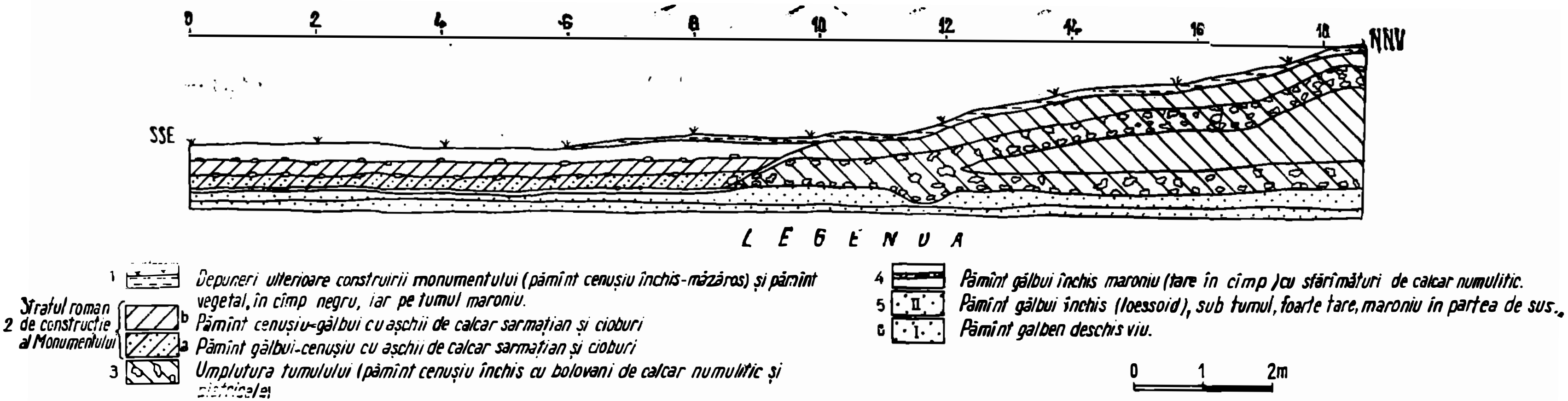

Fig. 116. Secțiunea sud la baza tumulului (săpături 1971–1975).

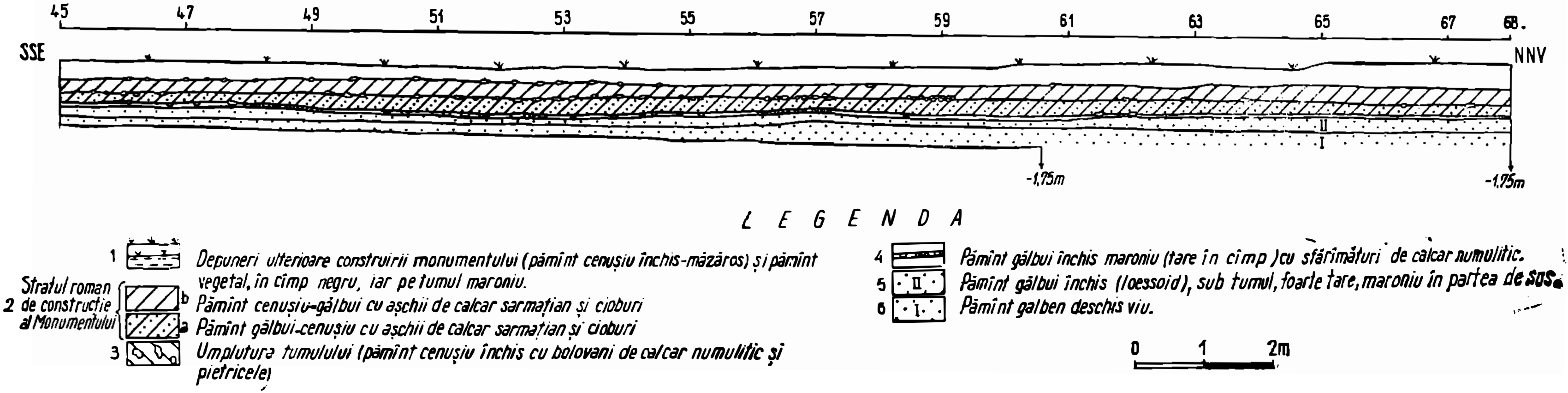

Fig. 120. Secțiunea dintre monument și tumul (A din 1960, adincită in 1971–1975).

litic şi pietricele de aceeaşi structură şi numuliţi risipiţi în cuprins. Urmează tumulul propriu-zis, format din pămînt cenuşiu-închis adus din altă parte, alternînd cu benzi groase de bolovani mari şi mici de calcar (numulitic) de carieră şi pietricele din acelaşi calcar. Printre bolovanii de carieră sînt şi unele fragmente de piese sculptate din calcar numulitic. Mai sus, în tumul, în secţiunea sud (1977) pămîntul din manta este cenuşiu-închis doar la suprafaţă, în

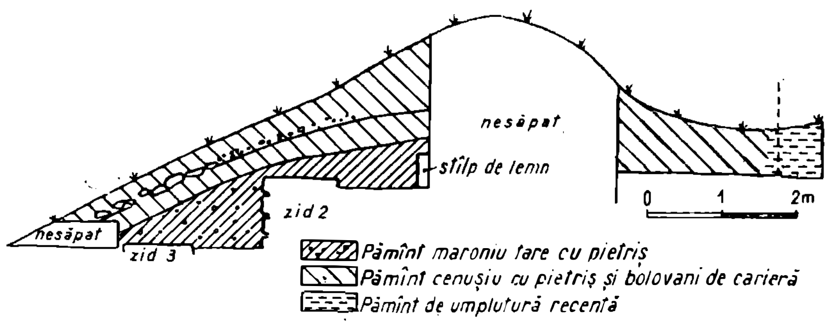

Fig. 117. Secţiunea sud, sus în tumul (1977).

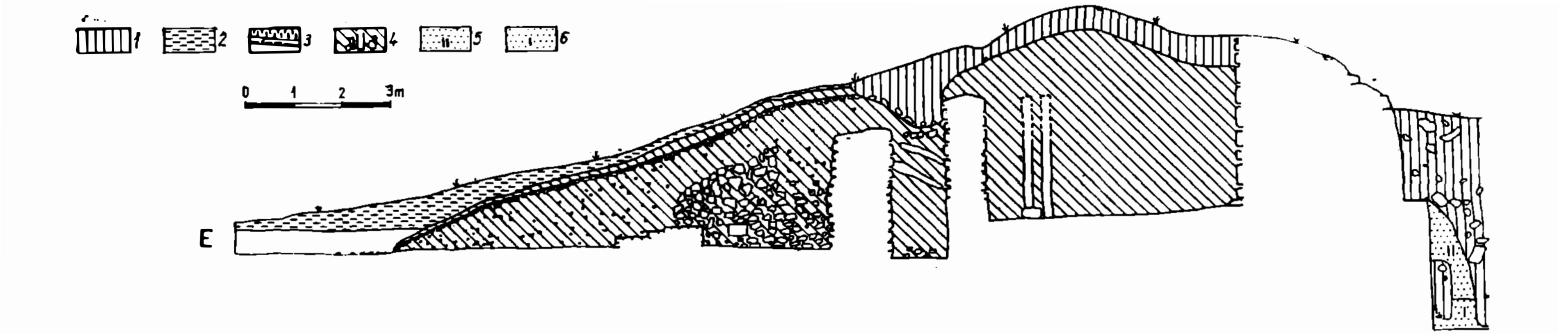
adîncime fiind maroniu, tare, cu pietriş (fig. 117). În cîmp, la sud, peste stratul de construcţie a tumulului, stratul roman de construcţie a monumentului triumfal, cu două orizonturi, jos din pămînt gălbui-cenuşiu, cel de sus cenuşiu-gălbui, cu aşchii de calcar sarmaţian şi cioburi de vase din lut ars, în ambele niveluri, corespunzătoare celor două etape de lucru de la monument. Stratul roman de construcţie a monumentului acoperă marginea tumulului. Urmează depunerile ulterioare construirii monumentului, din pămînt cenuşiu-închis măzăros, cu sol vegetal, negru în cîmp şi maroniu pe tumul (fig. 116).

În secţiunea transversală est-vest (fig. 118, 119), succesiunea stratigrafică este următoarea : pămînt viu, galben jos, iar deasupra gălbui-închis. Ca şi în secţiunea sud, sub tumul pămîntul viu, gălbui-închis (maroniu), este foarte tare pe cca 0,50 m grosime de la nivelul de călcare antic (roman) în jos, iar mai în adîncime, acelaşi pămînt, însă moale şi de culoare gălbuie, ca şi în restul secţiunii din cîmp. Desigur că în partea de sus, în zona în care a fost ridicat tumulul a suferit o compactare.

A rezultat un nou nivel de călcare, *de construcţie*, pe suprafaţa destinată tumulului deoarece s-au făcut după radere adînciri mai mari în pămîntul viu şi între zidurile nr. 2 şi 4, iar la vest s-a constatat o răzuire în pămîntul viu gălbui-închis, dincolo de zidul nr. 4. Pe terenul astfel amenajat, s-a construit tumulul propriu-zis, compus din patru ziduri concentrice inelare cu legătură de mortar, un zid de sprijin din bolovani de carieră între zidurile nr. 3 şi 4, realizat în parte cu liant de mortar, în parte cu pămînt, şi elementele unei construcţii de lemn lîngă zidul nr. 2, din stîlpi verticali.

Între zidurile nr. 1 şi 4, mantaua tumulului cuprindea aşchii din prelucrarea pietrelor, bolovani de carieră, unele blochete de calcar fasonate, moloz, pietriş mărunt şi fragmente arhitectonice sau chiar piese întregi lucrate, cu destinaţie funerară. O căptuşeală din bolovani de calcar acoperea pămîntul afînat, de la muchia zidului nr. 2 pînă la baza movilei, învelită cu un strat de protecţie de pămînt, păstrat pe cca 0,25 — 0,30 m grosime. Urmează un strat de pămînt cenuşiu-închis măzăros, reprezentînd depuneri ulterioare ridicării tumulului, la poalele movilei, avînd la bază pămînt maroniu tare cu bucăţi mari şi mici de calcar numulitic şi pietricele rămase din vremea înălţării construcţiei tumulare.

În sfîrşit, stratul de pămînt vegetal, negru aici, cuprinzînd uneori şi prăvălitură de pietre mici din înveliş, răscolit de pătrunderi cu pămînt din săpăturile vechi. De menţionat că în profilul de la vest s-a constatat că partea exterioară a zidului nr. 1 stă cu baza pe pămînt cenuşiu-închis, rar, poros, de umplutură antică şi nu pe nivelul de călcare.

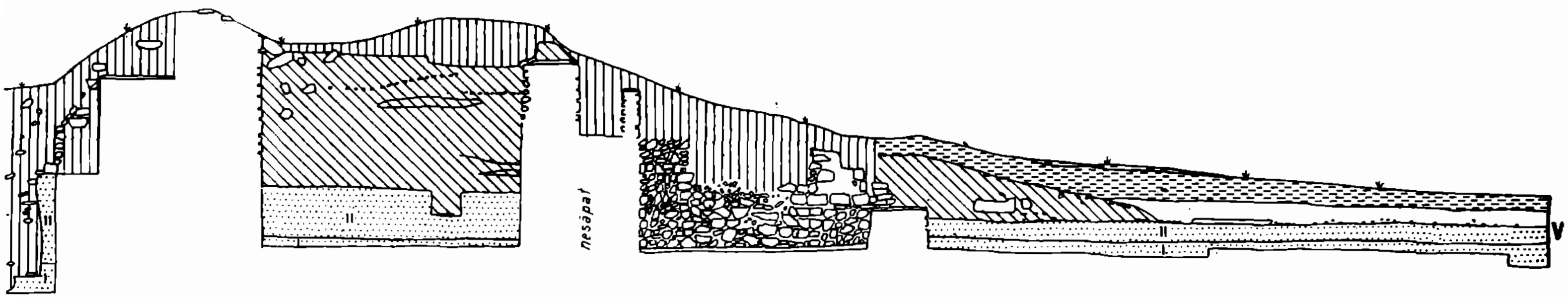

Fig. 118. Secțiunea transversală est-vest prin tumul (est).

Fig. 119. Secțiunea transversală est-vest prin tumul (vest).

3. RAPORTUL STRATIGRAFIC DINTRE TUMUL ȘI MONUMENT

Săpăturile din 1960 din secţiunea A, ajunseseră la oarecare distanţă de movilă (fig. 120), iar în adîncime se opriseră la nivelul I de construcţie a monumentului, aflat la 0,45 — 0,50 m de la suprafaţa solului. Cu acel prilej se constatase împrejurul monumentului o situaţie stratigrafică generală [2] în secţiunile A, B, C, F, caracterizată prin existenţa stratului roman de construcţie, compus din două niveluri, corespunzătoare începutului şi sfîrşitului lucrării. În ambele niveluri s-a înregistrat o compoziţie identică: aşchii de calcar sarmaţian rămase de la cioplirea pieselor arhitectonice ale monumentului şi o cantitate redusă de cioburi de amfore din epoca imperială romană. Primul nivel era bine marcat în profil la 0,50 m (0,45 m), iar al doilea la 0,30 m. În secţiunea A, săpăturile au fost oprite pe cel dintîi cu excepţia unei porţiuni de 9 m dinspre capăt, în vreme ce în celelalte secţiuni, B, C, F, s-a săpat la mare adîncime pînă în pămîntul galben viu (loess).

În 1975, după golirea secţiunii A pînă la adîncimea săpată anterior, între careurile 45—70, s-a adîncit săpătura, cu excepţia careurilor 61—70, pătrunzîndu-se şi aci în pămîntul galben-deschis, viu [3].

În secţiunea A şi în secţiunea sud, pînă la marginea movilei, s-a constatat nivelul de construcţie a monumentului triumfal, marcat, îndeosebi între careurile 45—60 din secţiunea A, cu aşchii mari de calcar rămase de la degroşarea pieselor arhitectonice ce aveau să formeze învelişul monumentului. Între aşchiile din acest strat nu găsim deloc pietre care să provină din calcare numulitice. Această depunere, ce urcă puţin la poalele movilei, apare la 0,30 m adîncime şi ajunge pînă la cca 0,50 m, adîncime la care s-au descoperit destule aşchii rezultate din blocurile de calcar sarmaţian, utilizat la construcţia monumentului triumfal. Sub 0,50 m este un pămînt cenuşiu-deschis, gălbui, umblat şi afînat, iar la cca 0,60—0,65 m adîncime sînt sfărîmături de calcar numulitic (şi numuliţi risipiţi în pămînt), rămase de la construcţia zidurilor inelare ale tumulului. Mai jos de 0,70 m pînă la 0,75 m este pămîntul viu, gălbui-închis mai tare decît precedentul în care se mai găseşte pe alocuri cîte un numulit sau pietricele mici de calcar pătrunse din nivelul de construcţie a movilei. De notat că nivelul de construcţie a tumulului este mai bine marcat cu aşchii şi pietre de calcar numulitic, unele sparte pe loc din vechime, în careurile 45—60 ale secţiunii A, şi mai puţin în secţiunea sud, însă separarea de nivelul de construcţie a monumentului este netă fiind mai puţin clară, este adevărat, la poalele movilei. După cum s-a spus, raportul stratigrafic tumul — monument a putut fi verificat pînă la careul 45 în secţiunea A, însă este de presupus că nivelul de construcţie a tumulului nu depăşeşte jumătatea secţiunii A, şi că din acest punct spre monument nu credem că există. Amintim că în secţiunile B, C, F lipseşte cu desăvîrşire, desigur tot datorită distanţei mari faţă de locul de amplasare a tumulului.

Pentru verificarea componenţei litice a fiecărui nivel de construcţie s-a procedat la spargerea unui mare număr de pietre din secţiunile A şi sud. La examinarea macroscopică s-a constatat că în nivelurile de la 0,30 — 0,50 m adîncime aşchiile şi pietricelele sînt din calcar sarmaţian, de două—trei feluri, însă nici una din calcar numulitic. Unele au o structură albă-zaharoasă ca marmura, altele au cochilii de scoici şi granule de oxizi de fier roşiatic, doar cîteva sînt din altă structură, însă nu cu numuliţi.

Pietrele de calcar numulitic apar abia pe la 0,60 m adîncime şi mai jos, exceptînd tumulul bineînțeles (de la careurile 9 — 18,70) unde apar chiar de sus.

4. STRUCTURA

Tumulul a fost construit din piatră, lemn şi pămînt. Patru ziduri concentrice inelare de piatră, o construcţie de sprijin din lemn, lîngă zidul nr. 2, şi o întocmire rezemătoare din bolovani de calcar pentru zidul nr. 3 constituiau construcţia propriu-zisă.

[2] Mihai Sâmpetru, Dacia, N.S., XIII, 1969, fig. 2, 15 şi p. 494—495.

[3] În porţiunea dintre careurile 0—45 din secţiunea A nu s-a mai putut interveni din cauza unei plantaţii de răchită şi a pieselor arhitectonice aşezate acolo, elemente ce nu existau în 1960 între tumul şi monument şi care au împiedicat continuarea cercetării.

Zidul inelar nr. 1 (fig. 121) a fost realizat din blocuri de calcar cu mortar alb *(opus quadratum)* (cu bucăţi de cărămidă mari şi rare în compoziţie), cu rosturi groase de cca 10 cm, de la înălţimea de 2 m pînă sus la 3,50 m înălţime. Partea de jos de la talpă pînă la 2 m înălţime a zidului a fost construită cu emplecton din bolovani de carieră cu mortar *(opera caementicia)*.

Diametrul exterior al zidului nr. 1, cu conturul unui cerc perfect este de 10,40 înălţimea lui fiind de 3,50 m. Diametrul interior a fost înregistrat cu aproximaţie, deoarece de sus aproape pînă la bază faţa zidului nu se mai păstrează, cu excepţia asizei de jos la nivelul cărcia spaţiul circular interior are un diametru de 3,60 m.

Blocurile de talie din interiorul masei de zidărie a inelului nr. 1 sînt de formă obişnuită, paralelipipedică atît cele găsite în secţiunea transversală est-vest, cît şi cele din afara acesteia, descoperite în urma curăţirii suprafeţei exterioare gropii circulare, însă din perimetrul zidului de piatră nr. 1. Unele blocuri au fost găsite dislocate. Altele sînt trapezoidale în plan, însă cu marginile lucrate arcuit, cea exterioară, iar cea interioară concav, pentru uşurarea punerii în operă la realizarea feţei circulare a zidului nr. 1. Unele blocuri sînt triunghiulare în plan, fapt ce înlesnea întocmirea asizelor în formă de cerc prin alăturarea sau intercalarea unor blocuri de aceeaşi formă.

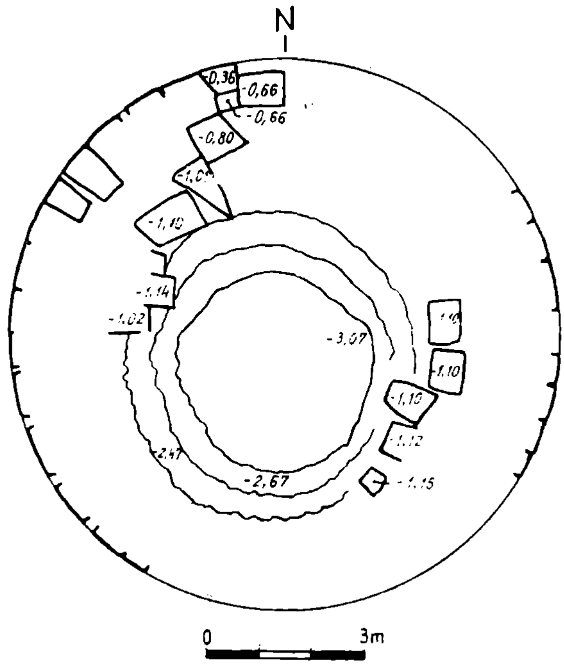

Fig. 121. Planul zidului inelar nr. 1.

După datele publicate cu decenii în urmă, grosimea zidului inelar nr. 1 (de fapt toată construcţia circulară centrală) a fost reconstituită fără să se fi ţinut seama de elementele de construcţie păstrate *in situ* sau dislocate, totul reducîndu-se la un zid inelar de numai 0,83 m grosime, de sus pînă jos [4]. Or, zidăria inelului central, în partea de sus are şi acum 1,77 m grosime, iar mai jos ajunge chiar la 3,25 m. De subliniat că centrul geometric al zidului circular nr. 1 corespunde cu cel din proiect (după diametrul exterior), însă nu şi cu cel realizat în construcţie care, deşi axial, este cu 0,60 m mai spre sud. Dealtfel nici dimensiunile din proiect nu au putut fi respectate întocmai la punerea în operă. Diametrul exterior al zidului circular nr. 1 avea în proiect 10,64 m (36 picioare romane sau 6 module), iar în realitate are 10,40 m. Faţa interioară a zidului nr. 1 a putut fi reconstituită prin calcul, pornindu-se de la diametrul interior la baza zidului (3,60 m) şi de la distanţele dintre blocurile de talie păstrate *in situ* în partea de sus, aflate cu baza la cca 1,50 m faţă de partea cea mai înaltă, păstrată spre exterior, a zidului.

Zidul inelar nr. 2 se află la 5,25 m distanţă de zidul circular central. Grosimea lui este de 0,90 m la est şi respectiv 1,05 m la vest. Spre deosebire de zidul nr. 1 este clădit în întregime din bolovani de calcar de carieră, pe alocuri incluzînd şi blochete de piatră de talie şi este legat tot cu mortar.

Zidul inelar nr. 3 se află doar la 1 m de zidul nr. 2 la est, iar la vest la cca 0,80 m. Este construit tot din bolovani de calcar de carieră cu legătură de mortar şi are grosimea de 1 m (la est), iar la vest doar de 0,60 m sus (fig. 122).

[4] Vezi la Gr. G. Tocilescu, *Fouilles*, fig. 53, p. 88.

Zidul inelar nr. 4, cel mai scund, se află la 3,20 m distanţă de zidul nr. 3, la est, iar la vest la 5 m depărtare şi are 0,90 m grosime. La est se termină în trepte (fig. 123). Ca şi precedentul este alcătuit din bolovani de carieră cu legătură de mortar alb. În secţiunea sud nu a fost găsit în săpăturile noastre. La construirea zidurilor nr. 2, 3 şi 4 au fost utilizate şi moloane.

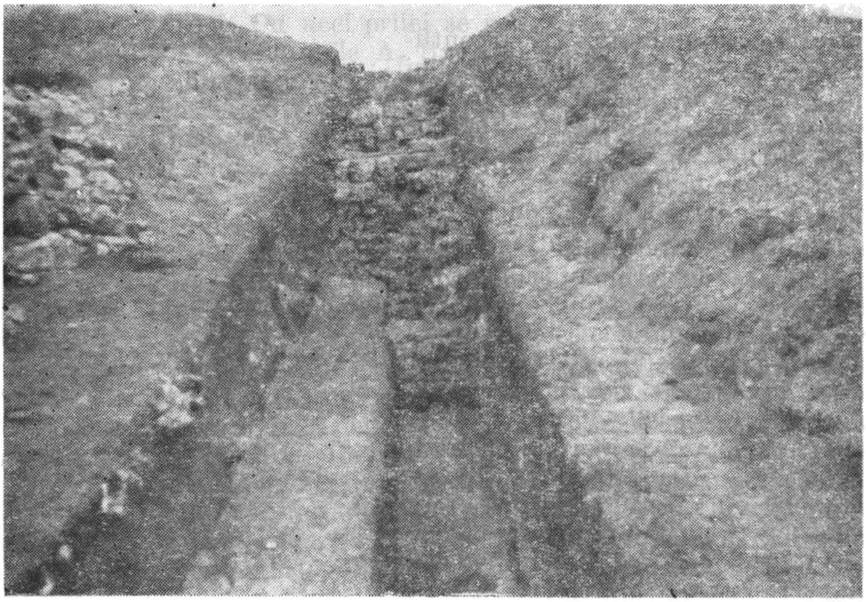

Fig. 122. Secţiunea vest prin tumul cu zidurile nr. 4, 3, 2.

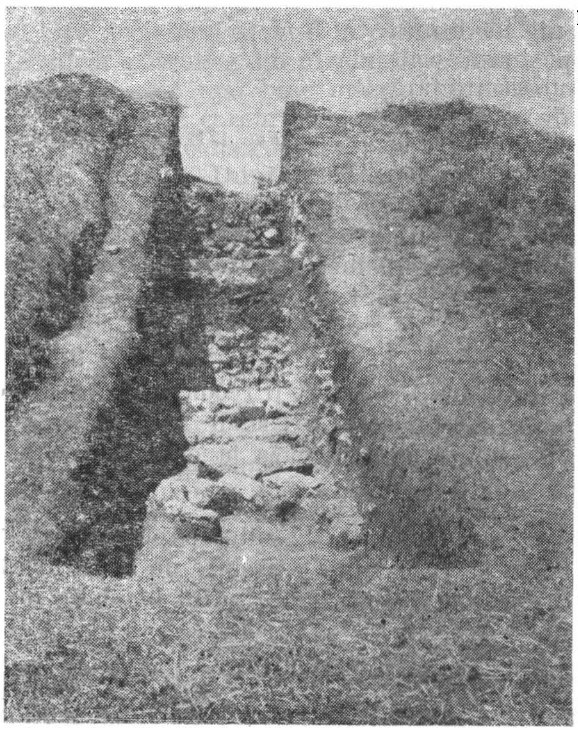

Fig. 123. Secţiunea est prin tumul cu zidurile nr. 4, 3, 2.

De remarcat că toate cele patru ziduri inelare amintite prezintă diferenţe în privinţa înălţimii, în părţile opuse, est şi vest, îndeosebi, în funcţie de planul de fundare, însă şi din cauza unghiului de pantă cerut.

După caracteristicile sistemului de construcţie rezultă că zidul inelar nr. 1 a fost realizat în tehnica *opus quadratum*, iar de la 1,50 m în jos şi în *opus caementicium*, iar zidurile inelare nr. 2, 3 şi 4 numai în tehnica *opus caementicium*.

Asupra secţiunii prin movilă nord-est — sud-vest, publicată în 1898, sînt de făcut şi alte observaţii. În afară de faptul că lipseşte indicarea conturului gropii făcute de căutătorii de comori în mijlocul tumulului, zidul inelar central nu apare reconstituit la faţa interioară, care după cum am văzut nu s-a găsit, ci este redat ca şi cînd s-ar fi păstrat întreg.

Pe de altă parte relaţia construcţii — nivel de călcare antic este greşit transpusă. Nivelul de fundare a zidului nr. 1 şi al construcţiei de lemn trebuie coborît cam la nivelul zidului nr. 3, respectiv 4 de la est, căci altminteri rezultă că groapa de mormînt circulară de sub tumul ar fi fost săpată în pămîntul reavăn de umplutură pe care a fost construit zidul nr. 2. Dealtfel şi groapa mică de sub tumul apare mărită în desen în raport cu cea circulară [5].

Construcţia de sprijin din lemn. În secţiunea vest-est au fost descoperite în cursul săpăturilor din 1971—1975 elemente ale unei construcţii de lemn constînd din şase stîlpi verticali aşezaţi în apropierea zidului nr. 2, şi astupaţi de mantaua tumulului. În secţiunea est s-au găsit patru, iar în secţiunea vest, doi [6] (vezi fig. 118 şi 119).

Stîlpul nr. 1 din secţiunea est se află la 0,90 m de zid, aşezat cu baza pe o lespede de piatră, de formă neregulată, îngropată în pămînt pînă la suprafaţa terenului antic. La 0,30 m distanţă de acest stîlp (şi la 0,50 m de zid) spre sud s-a găsit un alt stîlp vertical (notat cu nr. 2), însă aşezat direct pe pămînt, ambii fiind cu baza la acelaşi nivel. Stîlpul nr. 1, care se păstra mai bine, era de secţiune patrulateră, de 0,16 × 0,11 m însă la bază de 0,18 × 0,15 m, după cum arată urma lăsată de stîlp pe piatră. Dimensiunile pietrei 0,40 × 0,40 × 0,10 m, iar ale stîlpului nr. 2, putred, de secţiune rotundă de 0,20 m diametru. Stîlpul nr. 3 de secţiunea pătrată, de 0,20 × 0,20 m, se afla la 0,70 m de zid aşezat pe o piatră de calcar pătrată, cu latura de 0,37 m şi grosimea de 0,25 m ce stătea cu baza pe nivelul de călcare antic. La 0,30 m distanţă de stîlpul nr. 3, s-a descoperit un alt stîlp de lemn (deci la 1,20 m distanţă de zid) notat cu nr. 4, tot de secţiune pătrată, de 0,20 × 0,20 m.

Spre deosebire de celălalt stîlp, cel din urmă era aşezat cu baza direct pe pămînt, pe nivelul antic. Stîlpii nr. 3 şi 4 nu erau putrezi şi au fost observaţi în săpătură la 0,80 m adîncime de la muchia zidului nr. 2. Stîlpul nr. 1 se afla la 0,75 m distanţă de stîlpii nr. 3 şi 4, iar stîlpul nr. 2 la 0,75 m de nr. 4, respectiv la 0,60 m de nr. 3.

În secţiunea vest a fost identificat un stîlp (nr. 1) lîngă peretele sudic, de secţiune pătrată (0,15 × 0,15 m), la distanţă de 1,10 m de zidul nr. 2, iar lîngă peretele nordic, tot la 1,10 m de zid, a fost găsit un alt stîlp (nr. 2) de secţiune rotundă, de 0,18 m diametru. Stîlpul nr. 1 îngropat în pămînt sub nivelul antic cam jumătate de metru, fusese carbonizat superficial în partea de jos.

Baza stîlpului nr. 2 nu a mai fost degajată din cauza pericolului de surpare. Din acelaşi motiv nu s-a mai extins secţiunea în părţi, pentru aflarea stîlpilor-pereche, care trebuie să existe lateral la mică distanţă de cei descoperiţi. Distanţa între cei doi stîlpi este de 1,35 m.

Ambii stîlpi, putrezi şi fărîmiţaţi aproape complet *in situ*, au fost observaţi mai jos de muchia zidului nr. 2 cu 0,80 m. Deasupra şi în jurul stîlpilor era numai pămînt cenuşiu-deschis afînat (pulbere) şi moloz de construcţie, iar în jurul stîlpului nr. 2, începînd de deasupra lui şi pînă către partea de jos, o zonă de praf de cărămidă bine îndesat. Şi în secţiunea sud (1977) s-a găsit un stîlp de lemn, însă întreg, la 0,83 m de zidul nr. 2 (fig. 117).

Judecînd după amplasarea stîlpilor verticali, cam la jumătate distanţă de zidurile nr. 1 şi nr. 3 şi întotdeauna perechi, şi după modul de fixare, fie îngropaţi cu baza în nivelul terenului preexistent construcţiei tumulare, fie pe nivel sau pe o piatră aşezată pe nivelul antic sau îngropată în el, rezultă că stîlpii erau parte dintr-o centură [7] interioară şi circulară, legată de zidul nr. 3.

[5] *Ibidem*.

[6] Stîlpii nr. 3 şi 4 din secţiunea est au apărut în 1975 în urma îndreptării peretelui de sud şi lărgirii acesteia cu 0,15 m din cauza surpării profilului.

[7] Rostul construcţiei de sprijin din lemn din interiorul tumulului a putut fi desluşit cu ajutorul conf. dr. ing. Ramiro Sofronie, căruia îi aducem mulţumirile noastre.

Această părere este întărită și prin faptul că în săpăturile vechi s-au descoperit, de asemenea, doi stîlpi verticali (fig. 124), însă în partea de nord-est a movilei [8]. Spre deosebire de situațiile constatate de noi, în care nu am găsit elemente de legătură din lemn, evidente, între stîlpi sau de la stîlpi la zid, atunci s-a constatat și cîte o grindă așezată într-un locaș tăiat special în stîlp (care trecea prin zidul nr. 2) fixată cu un capăt în zidul [9] nr. 3. Exis-

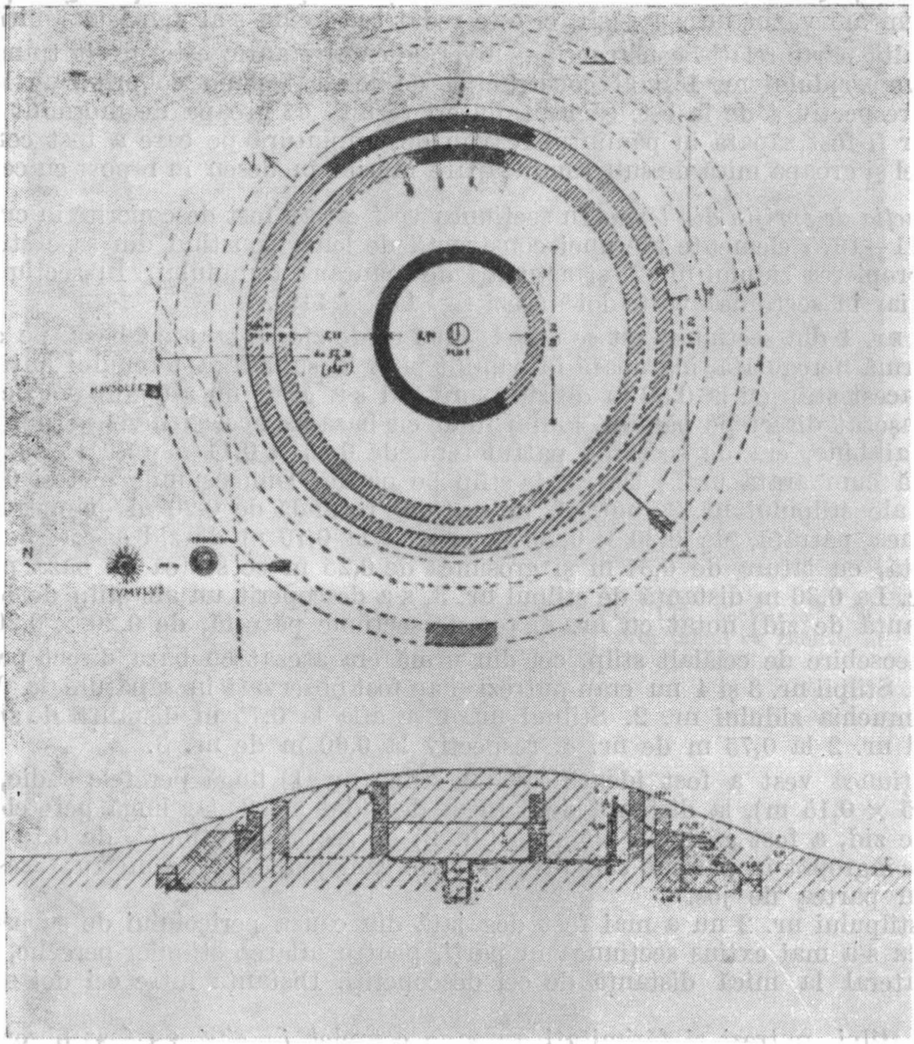

Fig. 124. ,,Movila mare", plan și secțiune (Gr. Tocilescu).

tă și alte indicii privind existența grinzilor de jur-împrejur dispuse echidistant de la stîlpi la zid [10]. Este evident că stîlpii neîngropați așezați pe nivel sau pe pietre și stîlpii îngropați (constatați în cursul săpăturilor noastre, însă și mai înainte) erau solidarizați între ei și în partea de sus cu zidul nr. 3. Cercetările au arătat că întotdeauna, unul din stîlpii pereche se afla așezat pe o piatră, iar celălalt pe pămînt sau îngropat în pămînt (fig. 118 și 119).

Construcția de lemn este deci organic legată de tumul și a fost făcută pentru durată, odată cu zidurile nr. 1 și 3. Aceasta rezultă din materialul ales, lemn de stejar (fig. 125), și din modul de protejare și de plantare al stîlpilor, fie carbonizați la capătul îngropat, fie așezați pe cîte o lespede de piatră (la nivelul solului antic sau ceva mai sus). Numai al doilea

[8] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, fig. 53, p. 88.

[9] *Ibidem*; vezi și BAR, ms. 5 129, f. 311, 312.

[10] *Ibidem*, f. 54, 99.

dintre stîlpii pereche era așezat cu baza pe pămînt. Stîlpii înalți de cca 3 m erau solidarizați între ei în partea superioară prin grinzi și alcătuiau un perete de sprijin legat la rîndu-i prin contrafișe de zidul nr. 3. Se intenționa desigur ca stîlpii să fie fixați cu scînduri, transversal, rolul acestui perete fiind de menținere a liniei de pantă și de reținere a umpluturii tumulului. Într-o fază a lucrărilor, cînd deja se turnase pămînt între inelul central și între zidurile nr. 1 și 3 pînă la o înălțime de cca 1 m (astfel se explică și fundarea zidului nr. 2 pe pămînt de umplutură), s-a constatat că peretele de sprijin realizat din lemn nu răspundea cerințelor și atunci s-a trecut la construirea zidului nr. 2 după compactarea prealabilă a pămîntului introdus între construcția de lemn și zidul nr. 3, asigurîndu-se o înălțime care depășea, socotind de la nivelul de călcare antic, înălțimea stîlpilor de lemn. Contrafișele ce legau construcția de lemn de zidul nr. 3 au fost lăsate pe loc și prinse în zidul nr. 2. Astfel s-a înălțat și s-a asigurat linia de pantă. După ridicarea zidului nr. 2, acesta a preluat sarcinile construcției de lemn ce nu mai avea un rol funcțional.

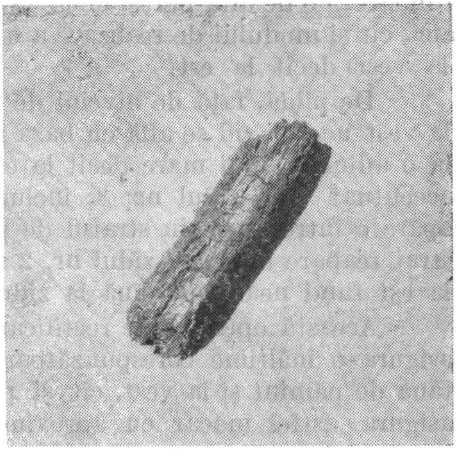

Fig. 125. Bucată dintr-un stîlp de lemn din secțiunea est.

În acest fel se realiza stabilitatea construcției și se consolida linia de pantă a tumulului, menținîndu-se conicitatea. După secțiunea transversală publicată în 1898, și amintită deja [11], talpa zidului nr. 2 ar fi practic la același nivel cu cea a construcției de lemn și evident, în acest caz, aceasta nu-și mai afla rostul. Dacă considerăm însă, conform cu datele obiective, că baza zidului nr. 2 se află simțitor mai sus, acesta fiind așezat pe pămînt de umplutură, de-jur-împrejur, iar fixarea construcției de lemn o considerăm ca fiind făcută în pămîntul natural și nu în cel de umplutură cum apare în schița sus-amintită, atunci reiese clar rostul inițial al acestei construcții de sprijin, realizată orizontal prin grinzi încastrate în zidul nr. 3.

Am ținut să insistăm asupra acestui aspect tehnic deoarece cele două construcții, de lemn și de piatră ale tumulului [12], au fost interpretate diferit în trecut, ajungîndu-se chiar la separarea lor în timp.

Zidul de sprijin. În secțiunea transversală s-a constatat atît la est, cît și la vest, o zidărie din bolovani de calcar ce umplea, descrescînd, spațiul dintre zidurile nr. 3 și 4. La est a fost construită cu mortar, în vremea ce la vest este realizată cu legătură de pămînt. Zidul de sprijin începe de la zidul nr. 3, de la nivelul antic la est, iar la vest de la pămîntul galben viu, și se reazămă peste tot pe zidul nr. 4 (fig. 118, 119). Acest zid era destinat să preia forțele exterioare rezultate din masa tumulului la verticala zidului nr. 3 și să le transmită la teren direct și prin intermediul zidului nr. 4.

La vest, mai mult mortarul și prea puțin pămîntul umplea spațiile largi dintre bolovanii de calcar, însă la est, pietrele au fost așezate tot pe cîte un rînd, însă aproape numai în pămînt (afînat) și moloz, doar peste primele rînduri așezate la margine pe zidul nr. 4 s-a turnat mortar, în vreme ce la vest, între zidurile nr. 3 și 4, zidul de sprijin apare ca o masă de zidărie de piatră brută legată cu mortar. În acest fel s-a realizat între zidurile 3 și 4 o ranforsare de taluz cu dublu rost : de sprijin și de drenare a apelor meteorice.

Socotim util să aruncăm o scurtă privire de ansamblu asupra construcției tumulului, elementele obiective fiind cunoscute. Datele stratigrafice arată că tumulul a fost ridicat de către romani pe un loc gol, nefiind vorba de un tumul preexistent pe care să-l fi acoperit. La baza proiectului construcției tumulare au stat două idei. Mai întîi ideea prin care se urmărea ca în final să rezulte o construcție de ziduri „în scară", descrescătoare de la centru spre periferie, cu o înălțime care să asigure un unghi de pantă accentuat. A doua idee de bază

[11] Gr. Tocilescu, *Fouilles*, fig. 53 și BAR, ms. 5 129, f. 54.

[12] Vezi *supra*, n. 41 și 51 în Capitolul al III-lea și Gr. Tocilescu, *op. cit.*, f. 313, 315.

consta în realizarea solidităţii acestor ziduri spre a putea reţine între ele umplutura de pămînt şi piatră, asigurîndu-se astfel dăinuirea conicităţii iniţiale. Aceasta explică necesitatea construcţiilor de sprijin convergente amintite.

Privit în secţiune, tumulul prezintă însă unele diferenţe în jumătatea de vest faţă de cea de la est, deosebirile fiind impuse mai întîi de relieful antic în ceea ce priveşte nivelul de fundare. Pe de altă parte, unele deosebiri se pot datora manierei tehnicii de construcţie uzitate aici, cît şi modului de realizare a construcţiei de către echipele de lucru, mai puţin „ortodox" la vest decît la est.

De pildă, faţă de nivelul de călcare antic de la marginea de est pe care stă zidul nr. 4, la vest acelaşi zid se află cu baza în pămînt galben-deschis, ceea ce înseamnă că s-a procedat la o adîncire mai mare decît la est pe locul de fundare a zidului nr. 4 şi în continuare mai accentuat spre zidul nr. 3, incluzînd şi suprafaţa de fundare a acestuia. În profil, la vest, apare o întrerupere în stratul de pămînt viu galben-închis; începînd de la zidul nr. 4, acest strat reapare însă sub zidul nr. 2 şi dincolo de el pînă la zidul nr. 1, apoi în inelul central, la est fiind neadîncit pînă la zidul nr. 2.

Această operaţie de rectificare a terenului de fundare a fost necesară desigur spre a se asigura o înălţime corespunzătoare zidurilor la vest, ca şi la est, spre a putea reţine mantaua de pămînt şi la vest, cît şi pentru obţinerea unui unghi de pantă similar, spre a se asigura astfel măcar cu aproximaţie cerinţele de simetrie şi monumentalitate cerute de construcţie.

Este limpede că acest lucru s-a făcut chiar de la început şi a premers ridicarea zidului nr. 3. Mai întîi a fost ridicat zidul inelar central, apoi zidul nr. 3 care formează centura de bază a tumulului. A urmat înălţarea construcţiei de lemn şi apoi ridicarea zidului nr. 2, în special pentru îmbunătăţirea unghiului de pantă. În sfîrşit, a fost construit zidul nr. 4, iar după aceea a fost clădit zidul de sprijin dintre zidurile nr. 3 şi 4.

Construcţia tumulului era, de asemenea, înscrisă din proiect, ca şi celelalte două monumente (trofeul şi altarul) într-un sistem de rapoarte modulare (fig. 126), avînd la bază tot modulul de 6 picioare romane.

Diametrul tumulului era de 46,13 (156 picioare romane sau 26 module), iar înălţimea de 7,10 m (24 picioare romane sau 4 module). Diametrul interior al zidului nr. 1 (spaţiul circular central) era de 3,55 m (18 picioare romane sau 3 module). La exterior, zidul circular nr. 1 avea 10,65 m diametru (36 picioare romane sau 6 module). Diametrul exterior al centurii din stîlpi de lemn era de 18,93 (64 picioare romane sau 10 $\frac{2}{3}$ module), iar cel interior de 17,74 m (60 picioare romane sau 10 module). Cercul exterior al construcţiei de sprijin din lemn era echidistant faţă de feţele exterioare ale zidurilor nr. 1 şi 3, aflîndu-se la 8,38 m distanţă (28 picioare romane sau 4 $\frac{2}{3}$ module). Ceea ce constituie o dovadă în plus că a făcut parte de la început din construcţia tumulului. Diametrul exterior al zidului nr. 3 era de 27,21 (92 picioare sau 15 $\frac{1}{3}$ module), iar cel interior de 25,44 m (86 picioare romane sau 14 $\frac{1}{3}$ module). La zidul nr. 4, diametrul exterior ajungea la 35,48 (120 picioare romane sau 20 de module), iar cel interior la 31,92 m (108 picioare romane sau 18 module). În proiect, tumulul avea 10 cercuri, dacă includem şi cercul gropii mormîntului propriu-zis, cu diametrul de 1,18 m (4 picioare romane sau 2/3 din modul), distanţa de la groapă la zidul nr. 1 fiind aceeaşi. În timpul lucrărilor s-a adăugat zidul inelar nr. 2, al cărui diametru exterior era de 23,66 m (80 picioare romane sau 13 $\frac{1}{3}$ module, iar cel interior de 21,29 m (72 picioare romane sau 12 module) deci, la încheiere, construcţia tumulară avea 12 cercuri. Diferenţele la groapa de mormînt sînt mici faţă de proiect 1,20 m diametru în construcţie faţă de 1,18 m şi la diametrul tumulului de 46,35 m, măsurat de noi, faţă de 46,13 m în proiect.

Mantaua tumulului. Ne referim aici la materialul de umplere propriu-zis. Deşi a fost secţionat transversal doar pe 2 m lăţime vest-est şi parţial la sud, se poate spune că datele înregistrate cu privire la mantaua tumulului au caracter de generalizare.

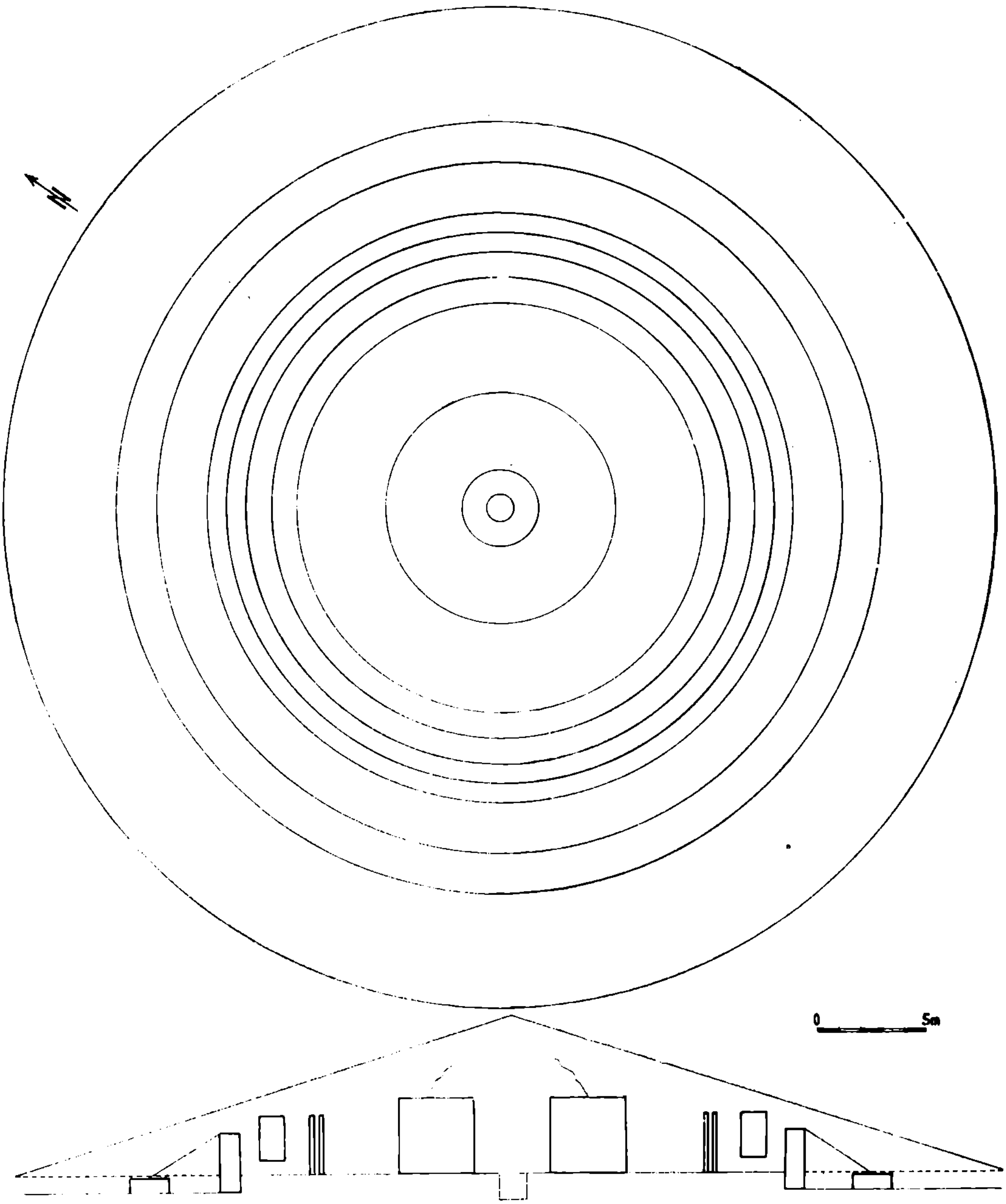

Fig. 126. Proiectul tumulului: a Plan; b Secţiune (reconstituire).

Se pare că şi materialul din manta poate fi împărţit în două după provenienţă. Astfel, umplutura dintre zidurile nr. 1 şi 3 poate fi socotită, după elementele componente, ca provenind din resturile de construcţie a tumulului, dacă avem în vedere piatra, iar pămîntul adus între ziduri ca fiind scos prin raderea unor porţiuni din stratul de humus şi din cel gălbui-închis de sub el.

Mantaua primară a tumulului este în general aceeaşi în compartimentele dintre zidurile nr. 1—3, cu unele deosebiri: blochete de calcar, rare între zidurile nr. 1 şi 2 la est, bolovani mari de calcar destul de numeroşi lîngă zidul nr. 1 la vest, pietre mici de calcar, aşchii şi sfărîmături de calcar, pietricele, pietriş mărunt, unele lentile de mortar, moloz, uneori simple dîre, alteori benzi groase de 0,20 m şi foarte mulţi numuliţi de felurite mărimi. Pămîntul

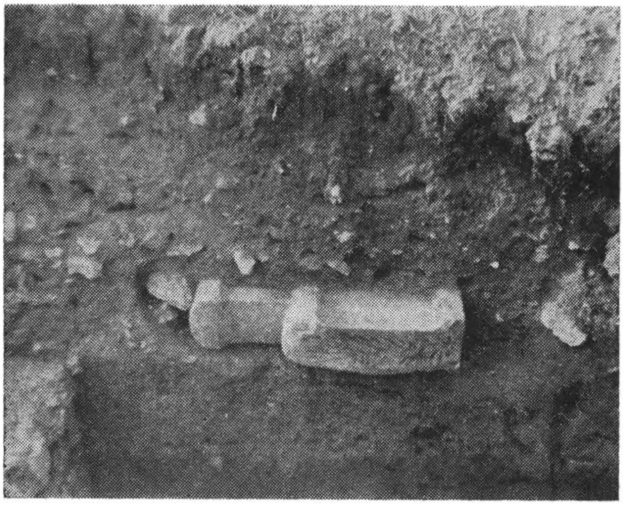

Fig. 127. „Stelă" în mantaua tumulului (secţiunea vest).

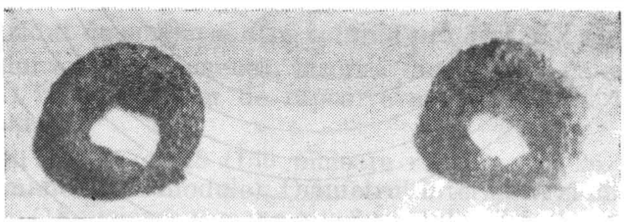

Fig. 128. Verigi de argint („Movila mare", din săpăturile vechi).

de umplutură primară este în general cenuşiu-închis, uneori şi cenuşiu-deschis sau gălbui-închis pe alocuri. Lîngă zidul nr. 2 la vest, închidea şi o zonă de praf de cărămidă, compactă, alternînd cu pămînt cenuşiu-deschis. Pămîntul cenuşiu-deschis este tare îndesat între zidurile nr. 1 şi 2 la vest în partea de sus, mai jos este afînat, pulbere. Între zidurile nr. 2 şi 3 pămîntul adus este compactat şi are aceeaşi compoziţie ca şi la vest: sus cenuşiu închis, tare, iar mai jos deschis, cu moloz şi pietre.

Mantaua secundară se deosebeşte de cea descrisă pînă acum şi se află în afara inelului de piatră nr. 3, şi îndeosebi în afara zidului exterior (nr. 4). Ea constă din resturile adunate prin curăţirea unui teren de construcţie, altul decît cel al tumulului, transportate la tumul în faza finală a lucrărilor, după sau în timp ce se clădea zidul de sprijin dintre inelele de piatră nr. 3 şi 4.

Ceea ce caracterizează această depunere este cantitatea mare de fragmente arhitectonice mari şi mici rămase probabil de la construcţia altarului militar (însă şi de la alte monumente destinate aşezării romane de pe platou şi necropolei ce se înfiripa) aflat la cca 250 m spre est, structura pietrei în cele mai multe cazuri fiind aceeaşi. Mantaua secundară cuprinde, de asemenea, şi bolovani mari de calcar. Fragmentele şi piesele lucrate (fig. 127), ciobite, se aflau fie mai sus de nivelul de călcare cu circa 0,15 — 0,20 m în umplutura antică de pămînt cenuşiu-închis, fie chiar pe nivel. În afară de pietre, mai cuprinde şi puţine fragmente ceramice romane.

Mormîntul propriu-zis. În privinţa mormîntului propriu-zis relevăm poziţia centrică faţă de tumul a gropii circulare din interiorul inelului de zidărie nr. 1 şi faptul că se înscrie în sistemul de rapoarte al construcţiei tumulare, precum şi forma ei rotundă în acord cu planul acesteia. Remarcăm că dimensiunile gropii rotunde (1,20 m diametru) nu permiteau înhumarea unui cadavru de individ matur. Dealtfel şi descoperirea a două schelete omeneşti la adîncimi diferite (1,70 m scheletul nr. 1, respectiv — 2,30 m scheletul nr. 2, faţă de —1,30 m fundul gropii circulare) arată clar că între groapa rotundă de sub tumul şi mormintele de înhumaţie amintite nu era nici o legătură. Nici groapa rectangulară (1 m lungime × 0,50 lăţime şi 1 adîncime) de sub cea rotundă nu putea fi locaşul unui cadavru de adult, neputîndu-se reţine, nici în acest caz, date fiind dimensiunile ei şi mai reduse decît ale gropii circulare [13] vreun raport oarecare cu îngropările de înhumaţie menţionate, mai ales că gropa rectangulară avea axul pe direcţia N-E — S-E în vreme ce scheletul din mormîntul nr. 1 (din care mai rămăsese doar cutia craniană) era cu capul la est, iar cel din mormîntul nr. 2 cu capul la sud. Cele două verigi de argint (fig. 128) ce pot fi atribuite mormîntului de înhumaţie nr. 2 se datează din secolele V—VI e.n., mormîntul nr. 1 fiind lipsit de inventar [14], Pe de altă parte, existenţa gropii rotunde centrice de mici dimensiuni de sub tumul coroborată cu aflarea unor resturi de incineraţie [15] descoperite ulterior în apropierea ei, trimit la ritul de incineraţie roman din epoca imperială. Din considerentele expuse mai sus, rezultă că groapa rotundă centrică căptuşită cu pietre [16] este singura care poate fi raportată la tumul. Se poate presupune că reprezenta mormîntul propriu-zis în care fusese depusă urna cu cenuşa de la incinerarea cadavrului comandantului roman căzut, peste care s-a ridicat tumulul.

Într-o epocă tîrzie, mormîntul a fost scotocit de căutătorii de comori, împrejurare ce a dus la dispariţia urnei cinerare. În legătură cu activitatea căutătorilor de comori poate fi pusă groapa rectangulară ce a străpuns-o pe cea circulară, ajungînd cu un metru mai jos. Reiese deci că mormintele de înhumaţie din spaţiul inelului de zidărie nr. 1 nu pot fi decît posterioare tumulului roman. Ţinînd seamă de înălţimea mare a tumulului de cca 7 m ce ar fi obligat să se sape din vîrf pînă la —2,30 m sub talpa zidului nr. 1 (respectiv — 1,70 m) pentru îngropările nr. 2 şi nr. 1, trebuie să admitem că încă mai înainte fusese săpată o groapă-pîlnie în mijlocul tumulului în scopul jefuirii mormîntului roman. Altfel, este greu de presupus că s-ar fi putut face aceste îngropări secundare, deoarece ar fi putut fi practicate în manta mai lesne.

5. CARIERA ŞI PIATRA DE CONSTRUCŢIE

Piatra folosită la construcţia tumulului se poate diferenţia în material litic primar şi secundar. În prima categorie intră piatra destinată iniţial pentru ridicarea construcţiei, şi anume : blocurile şi blochetele de piatră de talie cioplite şi fasonate special spre a fi utilizate în zidăria tumulului. Cea de-a doua cuprinde piatra lucrată, de asemenea, întrebuinţată în zidărie, provenind însă de la o altă construcţie decît cea a tumulului. Materialul litic secundar este uşor de recunoscut în zidurile inelare fie sub forma unor blocuri de talie sau blochete ce contrastează faţă de restul pietrelor din zid, ca formă, dimensiuni şi manieră de execuţie, fapt ce se observă mai bine la zidurile realizate din bolovani de carieră (vezi fig. 123), fie, îndeosebi, sub forma unor fragmente arhitectonice, ce indică clar prin profilul lor lipsa ori-

[13] Gr. Tocilescu, *Fouilles*, fig. 53 şi S. Theiss, pl. *Röm. Wachtturm am Hügel bei Adam-Klissi (1906)*, dreapta jos (păstrată la Institutul de arheologie).

[14] Radu Vulpe în DID, II, 1968, p. 100 şi n. 161, apreciază că movila de la nord ar cuprinde două monumente din epoci diferite : un mausoleu rotund (construcţia de piatră, M.S.,) din epoca romană imperială, şi un tumul, care l-a acoperit în secolul al V-lea e.n., de care leagă mormîntul de înhumaţie nr. 2. Nicolae Gostar, referindu-se la aceeaşi movilă, consideră că un mausoleu roman ar fi fost înălţat peste un tumul vechi cu înmormîntare preistorică (?) (*Marele monument*, p. 154, n. 465). Em. Condurachi socoate că această construcţie circulară ar fi un mare mausoleu construit peste o groapă de sacrificii ce conţinea oase de bovine (Quaderni Catanesi di Studi Classici e Medievali, II, 1980, 3, n. 1, p. 101 şi n. 2, p. 102 (extras).

[15] Vezi supra, n. 44 în Capitolul al III-lea.

[16] După S. Theiss, *Wachtturm am Hügel bei Adam-Klissi*, 1906 în BAR, ms. 5 129, f. 200—203, care, în noiembrie 1905, a făcut observaţii la tumul, rezultă că căptuşeala ar fi fost de pietre legate cu mortar (*gemauerte*).

cărei legătură posibile cu construcţiile din tumul[17], ele provenind de la piese arhitectonice rebutate, adunate şi utilizate ca material de zidărie obişnuit la un loc cu materialul litic primar.

Este important de reţinut că fragmente de piese arhitectonice şi piese cu destinaţie funerară s-au găsit nu numai în zidărie, ci şi aruncate în pămîntul din mantaua tumulului.

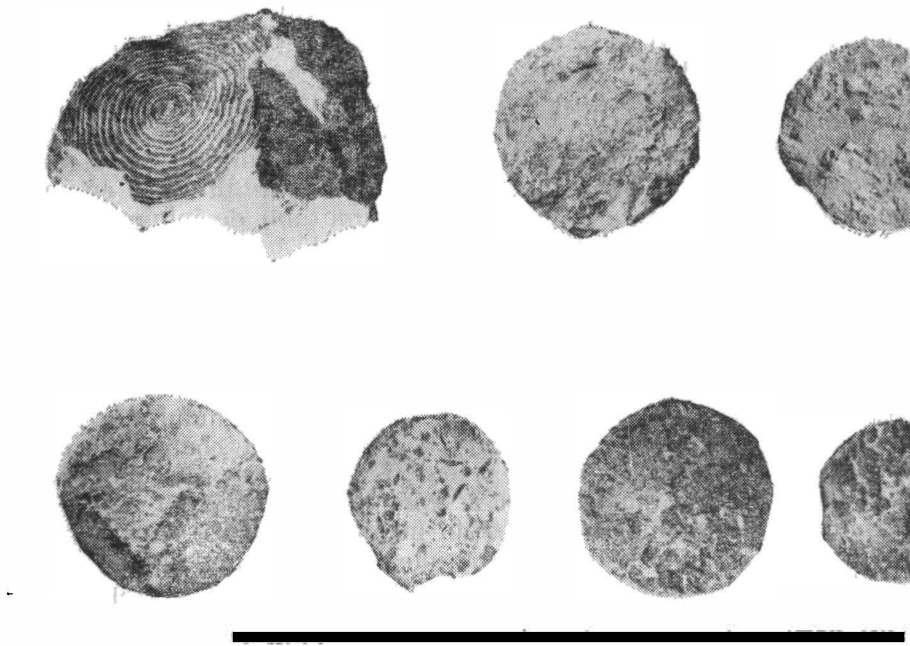

Fig. 129. Calcar numulitic şi numuliţi din tumul (secţiunea sud, 1975).

Acestea, prin forma şi caracteristicile lor, întăresc concluzia asupra provenienţei materialului litic secundar[18].

Piatra utilizată în construcţia tumulului este un calcar numulitic (fig. 129) masiv reprezentat atît în materialul litic primar, cît şi în cel secundar. Analiza macroscopică arată că este identică cu piatra de construcţie de la altarul militar, însă la monumentul triumfal aceasta lipseşte cu desăvîrşire.

Deosebirea dintre materialul folosit la monument faţă de cel utilizat la celelalte două (tumul şi altar) a stîrnit controverse în trecut în legătură cu datarea acestora. Cercetătorii precedenţi nu au cunoscut decît cariera de la Deleni de unde s-a extras piatra pentru monumentul triumfal, identificată de către Gr. Tocilescu în 1893 drept cariera romană a monumentului, unde nu există decît calcare sarmaţiene. Atît Otto Benndorf, cît şi Adolf Furtwängler[19] se referă la piatra întrebuinţată la altar, denumind-o *Muschelkalk* (calcar cochilifer sau cu scoici), ceea ce constituie o eroare deoarece acest calcar s-a format în triasic,

[17] Vezi *supra*, n. 36, la Capitolul al III-lea.

[18] Astfel de pietre lucrate special, provenind de la o altă consstrucţie, folosite în zidurile inelare, au fost semnalate şi în săpăturile vechi, vezi Gr. Tocilescu, BAR, ms. 5 129, f. 314.

[19] Vezi Tocilescu — Benndorf — Niemann, *op. cit.*, p. 60; Otto Benndorf, JOAI, VI, 1903, 1, p. 254—255; Adolf Furtwängler, Sitzungsberichte-München, III, 1904, p. 398 şi n. 1, p. 398; idem, *Abhandlungen*, p. 469; Gr. Tocilescu, RIAF, X, 1909, 2, p. 255. Gr. Tocilescu şi Benndorf indicau drept carieră pentru exploatarea pietrei folosită în construcţia altarului funerar tot cariera romană de la Deleni din care s-a extras piatra pentru monumentul triumfal. Adolf Furtwängler a obiectat, pe bună dreptate, deoarece calcarul utilizat la altar era diferit. Interpretările lui Gr. Tocilescu şi Otto Benndorf au fost acceptate de Conrad Cichorius, *op. cit.*, p. 36 (Mitteilungen — Roma, XVIII, 1903, 1, p. 69—70); J. Colin, Latomus, XV, 1956, 1, p. 67 şi n. 7. Cariera romană de la Şipote (vezi I. Barnea în *Tropaeum Traiani*, I, *Cetatea*, p. 23) tot cu calcare sarmaţiene descoperită în 1908 nu a putut face obiectul discuţiei amintite.

[20] *Meyers Neues Lexikon*, 5, Leipzig, 1964, p. 944; 8, Leipzig, 1964, p. 142; vezi şi *Lexiconul tehnic român*, Bucureşti, vol. 11, 1962, p. 333.

cea mai veche formațiune din mezozoic [20], inexistentă în regiunea Adamclisi [21], unde cele mai vechi depozite din mezozoic aparțin cretacicului, depozitele barremiene formînd fundamentul regiunii.

În realitate este vorba de calcar numulitic, după cum am menționat deja, care, de asemenea, nu se găsește în formațiunile geologice ale regiunii Adamclisi, deci nici la Deleni în cariera deschisă de romani pentru exploatarea pietrei de construcție pentru monumentul triumfal, ci numai în zona Văleni, la 10 km sud de Adamclisi. Această microzonă este deci singura cu iviri de eocen care ar fi putut furniza piatra de calcar numulitic constatată în construcții la altar și tumul. În august 1971, în urma unei cercetări de teren la carierele din Valea Ienișenlia, am observat la Văleni lîngă pod aproape de intrarea în sat dinspre Cetatea, două iviri de eocen, singurele văzute de noi în această vale. Piatra este un calcar moale, cu numuliți mari și mici.

Însă acest calcar, folosit la construirea tumulului și altarului militar, provenit din ivirile de eocen existente acolo, ce reprezintă depozite epicontinentale formate la începutul neozoicului în paleogen în urma transgresiunii eocene, sînt separate în timp, în sus și în jos, pe scara evoluției geologice atît de calcarele sarmațiene ce aparțin miocenului (bessarabian) formate deci spre sfîrșitul neozoicului, cît și de depozitele de *Muschelkalk*, prin mai multe formațiuni geologice [22]. Trebuie să menționăm că atît la altarul militar, cît și la tumul a fost folosită și piatră de calcar sarmațian, cu cochilii și zone de oxizi de fier, asemănătoare cu cea de la monumentul triumfal, însă mai ales ca material de umplutură, ceea ce presupune existența unor depozite sarmațiene peste eocen în cariera de la Văleni sau în imediată vecinătate.

La Cetatea, într-un deal din spatele școlii („Dealul de la Cetate"), se află un perete de stîncă din care, de asemenea, s-a scos piatră în vechime. Aici există două orizonturi : în cel superior, calcar roșiatic cu scoici mari, în cel inferior calcar alb, tare. Regăsim deci cele trei calcare amintite mai sus, numulitic de la Văleni și sarmațiene de la Cetatea, în piatra de construcție utilizată atît la altarul, cît și la tumulul de la Adamclisi. De subliniat că existența acestor pietre de calcar sarmațian nu împiedică observațiile stratigrafice la tumul și în jurul lui, în special spre monumentul triumfal, deoarece nivelul de construcție a tumulului este marcat în proporție covîrșitoare de sfărîmături de pietre de calcar numulitic care lipsește cu totul la monumentul închinat de Traian lui *Mars Ultor*, deși acesta se află la ceva mai mult de 80 de metri distanță.

Calcarul numulitic nu a fost întîlnit la piesele paramentului, nici la bolovanii emplectonului și nici printre așchiile de calcar rezultate din prelucrarea pietrei pentru monument din stratul de construcție al acestuia, în secțiunile A—D, F din suprafața din jurul monumentului. Posibil să nu existe nici în secțiunea A sub nivelul de construcție a monumentului triumfal, în jumătatea ei sudică, apropiată de monument, deci mai departe de tumul.

6. PIESELE DE ARHITECTURĂ ȘI DE „CULT"

În toate secțiunile în cursul săpăturilor s-au găsit piese și mai ales fragmente din piatră de calcar lucrate, folosite ca material secundar, fie în zidărie, fie în mantaua tumulului. Se poate aprecia că „cealaltă" construcție era terminată cînd a început ridicarea tumulului, numai așa se poate explica prezența în zidurile inelare a unor fragmente arhitectonice. Astfel, din zidul nr. 2, din partea de est, din rîndul de sus provine un fragment dintr-o piesă arhitectonică de calcar compact (26,5 × 24,5 × 8 cm). În mijloc piesa avea un spațiu gol rectangular cu fețele dăltuite neted, iar spre bază un profil concav (fig. 130/4 și 131/4). Coroborată cu descope-

[21] Pentru geologia regiunii Adamclisi, vezi Mircea Chiriac in *Das Siegesdenkmal*, fig. 28—34 și p. 143—149; idem, *Comunicările Academiei Republicii Populare Române*, X, 1960, 7, p. 614—616; N. Oncescu, *Geologia României*, ed. III, București, 1965, fig. 38 și p. 104; la noi, echivalentul triasicului mediu de facies germanic *(Muschelkalk)* este anisianul și ladinianul (inferior și partea inferioară a celui mediu) din zona Tulcei (Hagighiol) (p. 70).

[22] Pentru Dobrogea, vezi N. Oncescu, *op. cit.*, tabela 13, fig. 37 și p. 86, 99—101; identificare eronată a carierei monumentului triumfal (Azarlâc, p. 100). Pentru calcarele numulitice din zonă, vezi și Gh. Bombiță, *Contribuții la corelarea eocenului epicontinental din R. P. Română*, București 1963, p. 9 și urm. Pentru construcțiile cu piatră de calcar numulitic din cetatea *Tropaeum* sursa ar fi tot valea Ienișenlia (Radu Pascu, *Carierele din Dobrogea*, București, 1927, p. 78).

rirea în săpăturile vechi [23] a unei pietre cu profil aparte, în zidul interior și în cel exterior a altei pietre ce mai păstra un rest de literă latină (D sau P), situația relevată ne face că considerăm că aceste fragmente provin de la altarul militar, cel cu literă putînd fi de la o piatră destinată inițial uneia din fațadele cu inscripție, judecînd după înălțimea literei indicate (6 cm), probabil de la est.

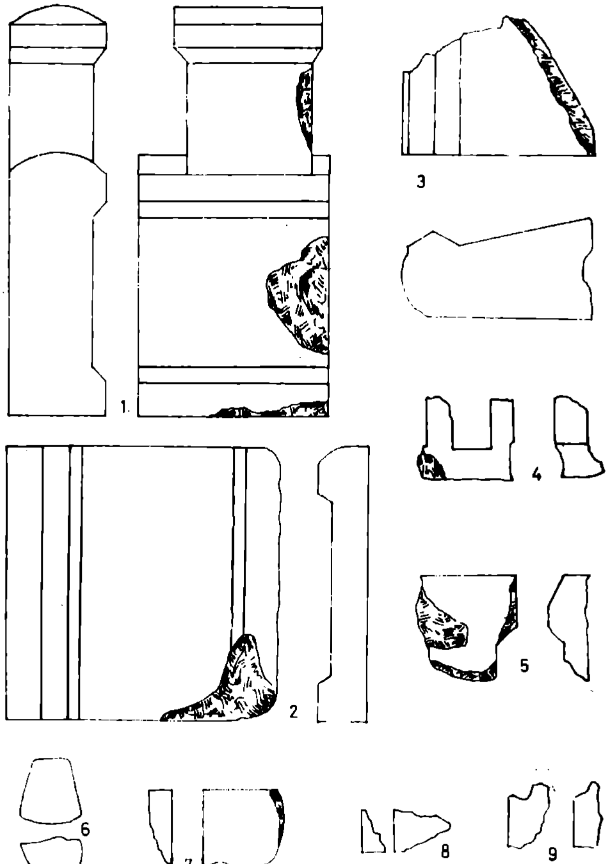

Fig. 130. Piese și fragmente din mantaua tumulului: 1 „Stelă funerară"; 2 Lespede „funerară"; 3 Fragment de capac de sarcofag (?); 4—9 Alte fragmente.

Alte 6 fragmente arhitectonice și două piese întregi (o „stelă" și o lespede) au fost scoase din pămîntul din mantaua tumulului din afara cercului exterior (nr. 4) în cursul lucrărilor noastre. Piatra lucrată spre a fi folosită ca monument funerar a fost descoperită în profilul sudic al secțiunii vest, aproape de zidul nr. 4 (fig. 127). Este o piesă din calcar alb cu mici cochilii de culoare roșcată-portocalie, frumos lucrată în cele două cîmpuri ale sale. Cel de sus, destinat unei reprezentări în relief, cel de jos pentru inscripție. Laturile fin dăltuite, cu excepția celei din spate ce a rămas cioplită din gros și adînc. Piesa a fost spartă în vechime în timpul execuției, după cum o dovedesc trei spărturi, una în cîmpul de sus (și lateral), a doua în cîmpul de jos, spart destul de mult și adînc, tot în dreapta, și a treia la bază (fig. 130/1; 131/1). Se vede că la cioplire au sărit așchii și acest fapt a făcut să se renunțe la sculptarea reliefului și la săparea inscripției. Nemaifiind posibilă utilizarea în scopul dorit, a rămas pe cîmpul de lucru, pînă ce, la curățirea acestuia la un loc cu alte pietre lucrate în-

[23] Gr. Tocilescu, BAR, ms. 5 129, f. 314.

tregi sau fragmentare ce din motive asemănătoare nu mai făceau trebuinţă, a fost azvîrlită în mantaua tumulului în stadiul final al lucrărilor.

Întrucît, piesa în discuţie a fost lucrată ca o piatră de mormînt individual, iar altarul militar reprezintă un monument de aducere aminte colectiv pe ale cărui faţade de est şi de nord erau înscrise numele celor căzuţi, inclusiv al comandantului, socotim că această piatră

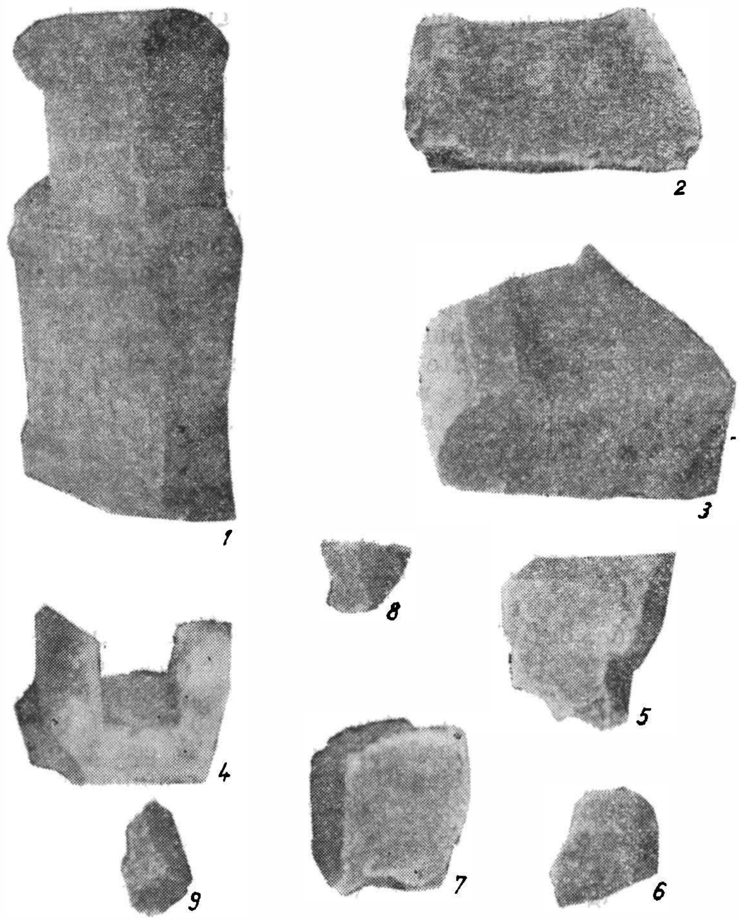

Fig. 131. Piese şi fragmente din mantaua tumulului.

funerară nu-şi găsea locul la monumentul comemorativ amintit. Probabil că piesa geamănă realizată în locul acesteia să fi fost aşezată în necropola aşezării romane ce abia luase fiinţă pe platoul din vale. Se remarcă la piesa amintită alcătuirea trunchiului din două părţi cu profile distincte, cea inferioară mai lată, grosimea fiind aceeaşi. Coronamentul şi partea lată a trunchiului sînt lucrate convex în partea de sus, baza fiind paralelipipedică. Profilul se mai caracterizează prin descreşteri oblice egale ale coronamentului şi trunchiului sus la registrul lat şi creşterea tot oblică, simetrică a bazei ; elemente obişnuite dealtfel, cerute de realizarea în adincime a cîmpurilor. Cîmpul rezervat reprezentării în relief este înalt de 0,30 şi lat de 0,39, iar cel destinat inscripţiei este înalt de 0,46 şi lat de 0,59 m. ,,Stela" măsoară circa 1,20 înălţime, 0,59 lăţime maximă, grosimea cea mai mare fiind de 0,29 m.

O altă piatră lucrată, scoasă din secţiunea est, reprezintă o lespede ,,funerară" [24] pătrată din calcar cu numuliţi mari (0,84 × 0,84 × 0,15 m). Ca profil se aseamănă cu piesa des-

[24] La Ulmetum o piesă funerară cu inscripţie, de aceeaşi formă, rezidită într-un turn într-o vreme mai tîrzie (Vasile Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, pl. VII, fig. 1 şi fig. 2 şi p. 540—541 (ARMSI, s. II, t. XXXIV, 1911—1912). Prezenţa acestor piese-rebut (şi a unor fragmente) atît în construcţia altarului funerar (un cap de statuie folosit

crisă mai sus, unghiulară la bază și rotunjită în partea superioară, adîncimea cîmpului destinat inscripției fiind cam aceeași, la ambele piese. Spațiul rezervat inscripției este destul de mare, înălțimea cîmpului fiind de 0,84, iar lățimea de 0,48 m (fig. 130/2; 131/2). Un fragment arhitectonic s-a găsit și în secțiunea sud, la 1,32 m adîncime pe latura de est (careul 17), în mantaua tumulului (0,46 × 0,40 × 0,27 m grosime medie). Piatra mai prezintă două laturi netede, în rest fiind spartă sau ruptă. Este interesant profilul la marginea exterioară rotunjită, cu chenar unghiular deasupra, piesa crescînd în grosime de la margine spre capătul opus, în plan înclinat, baza fiind orizontală. Posibil ca fragmentul să fi aparținut unui capac de sarcofag (?). Este tot din calcar numulitic (fig. 130/3; 131/3).

În secțiunea est, s-au descoperit alte cinci fragmente din piese arhitectonice, din care patru lucrate din calcar numulitic și una din calcar alb compact. Unul din ele mai păstrează parțial o linie de profil cu ieșinduri și retrageri unghiulare, avînd două margini netede (fig. 130/5; 131/5). Dimensiuni 0,45 × 0,22 × 0,08 m. Se afla aproape pe nivelul de călcare antic, premergător movilei. Unul din fragmente, scos din pămîntul mantalei dintre zidurile nr. 3 și nr. 4, este de secțiune rotundă, mai bine zis elipsoidală, avînd forma unui fus de colonetă; acum se înfățișează spart transversal și despicat în două (0,15 înălțime, diam. sus 0,12, la bază 0,15 m) și este din calcar alb compact (fig. 130/6; 131/6). Împreună cu acest fragment s-au găsit alte două mai mici, din calcar numulitic, ce pot fi socotite ca resturi din piese arhitectonice, la care se mai pot vedea doar cîte o față și o latură lucrate (fig. 130/8 și 9; 131/8 și 9). Dimensiuni: 0,17 × 0,12 × 0,07 m; respectiv 0,20 × 0,10 × 0,10 m. Un alt fragment ceva mai mare, tot din calcar numulitic, neted pe o parte și pe latura îngustă, a fost găsit tot în secțiunea est, în afara inelului nr. 4 (fig. 130/7; 131/7). Dimensiuni: 0,22 × 0,25 × 0,07 m.

7. MATERIALE ARHEOLOGICE

Dintre vestigiile comune, des întîlnite în complexele arheologice, s-a descoperit puțină ceramică, numai cioburi, mai precis fragmente din pereți de vase romane din lut ars, îndeosebi fără profile caracteristice, deci puțin utilizabile pentru studiu și pentru datare.

Cele mai multe provin din mantaua tumulului, din secțiunea est, unele dintre zidurile nr. 3 și 4 de la 2,40 m adîncime, altele de lîngă zidul nr. 3 de la cca 2 m adîncime.

După aspect și grosimea pereților, cioburile provin de la amfore romane din pastă roșie, fină, unele avînd urme de mortar (fig. 132/1, 2, 3). Un fragment însă provine de la un fund de vas inelar, din pastă gălbuie, roșcată, de bună calitate, al cărui diametru nu depășea 6 cm (fig. 132/4).

S-au păstrat și cîteva fragmente de la o cupă carenată, scundă, din pastă bună cărămiziegălbuie, cu buza de secțiune rotundă, care amintește de *terra sigillata* [25] (fig. 132/5). Dintre toate, doar un fragment este din pastă comună, pămîntie la exterior și neagră în structura peretelui (fig. 132/6). Unele fragmente ceramice s-au găsit și în pămîntul scos din săpăturile vechi, în secțiunea vest.

Obiecte s-au descoperit doar două vîrfuri de săgeți din fier. În secțiunea est, nu departe de zidul nr. 3 la 0,90 m adîncime, s-a găsit un vîrf de săgeată cu trei muchii, la 0,30 m de nivelul de călcare inițial (fig. 133). Între zidurile nr. 2 și 3, tot în secțiunea est, la adîncimea de 3,40 m între pietrele de calcar de pe nivelul preexistent, s-a descoperit un alt vîrf de săgeată din fier însă de cu totul altă formă, mai lung și de secțiune rectangulară și cu teacă (fig. 134). După formă ar putea fi considerat un vîrf de *pilum*, dar diametrul mic al tecii de înmănușare, doar de jumătate de centimetru, ne împiedică a-l clasifica la categoria armelor de aruncat.

ca material de construcție în zidul acestui edificiu, vezi Gr. Tocilescu BAR, ms. 5 128, f. 52 v), cît și în cea a tumulului (sau mantaua acestuia) arată că în atelierul de cioplire a pietrei pentru altar și tumul, aflat în cîmp deschis pe dealul unde acestea au fost înălțate, se lucrau și monumente destinate așezării (și necropolei romane) ce trebuie că a luat ființă odată cu începerea lucrărilor pentru aceste monumente comemorative. Nu există pe „Dealul Monumentului" nici o altă construcție antică (sau vreo necropolă) în afară de cele 3 cunoscute: altarul funerar, tumulul („mausoleu") și monumentul triumfal.

[25] Vezi Eva Bónis, Diss Pann, II, 1942, 20, pl. XIX, 51, 56 și pl. XX, 16, 69, 71; vezi și p. 44—47, 136—139.

Exemplare asemănătoare au fost descoperite la Poiana-Tecuci [26] și în multe alte locuri în castrele romane de dincoace de Rin și pe limesul din Pannonia [27] și din Germania [28] Superior.

Desigur că aceste materiale arheologice ceramice și de metal reprezintă tipuri de largă circulație în epoca imperială romană timpurie, însă avînd în vedere contextul în care noi

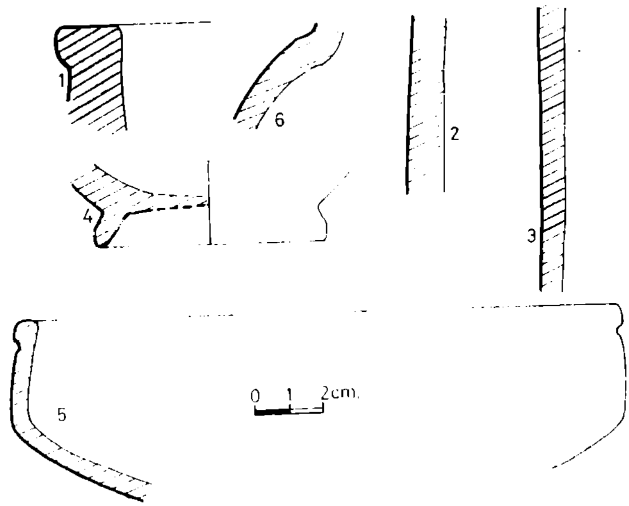

Fig. 132. Fragmente de vase ceramice din mantaua tumulului.

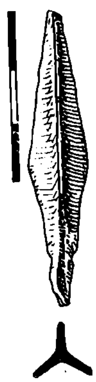

Fig. 133. Vîrf de săgeată de fier cu 3 muchii din tumul.

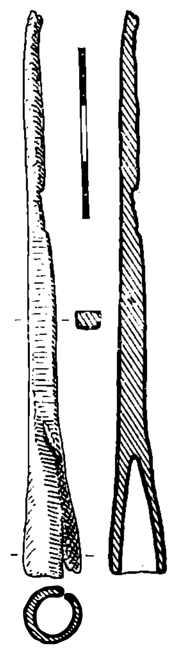

Fig. 134. Vîrf de săgeată de fier cu „teacă" din tumul.

le-am găsit, limitat în timp prin două construcții monumentale prevăzute cu inscripții (monumentul și altarul), se poate opera o restrîngere a datării, în cazul de față, la sfîrșitul secolului I e.n. și începutul secolului al II-lea e.n.

[26] Radu Vulpe și colab., SCIV, II, 1951, 1, fig. 28/12 și p. 207.

[27] Vezi Agnes Salamon in *Intercisa*, II (Archaeologia Hungarica, N. S., XXXVI), 1957, pl. LXXIII, 3 și p. 378, nr. 41.

[28] K. Schumacher, *Das Kastell Osterburken*, ORL, fasc. II, vol. IV, B, nr. 40, pl. VII, 8, 11 și p. 36.

Tipul de tumul. După elementele construcției, aflate *in situ* sau disolocate, și după vestigiile consemnate în săpăturile anterioare, rezultă că acest monument reprezintă un tumul. Pentru stabilirea caracteristicilor sale este necesară abordarea problemei sub dublu aspect: cel al construcției interioare și al mormîntului propriu-zis.

Construcția din ziduri de piatră concentrice inelare cu elemente de sprijin rezemătoare își află similitudini departe în timp, în lumea mediteraniană pe coastele Asiei Mici. Este vorba de așa-numitul „mormînt al lui Tantalos", din muntele Sipylon de lîngă Smirna, amintit de Pausanias [29] și cercetat de către Charles Texier [30], în 1835. Monumentul menționat, construit din piatră în tehnica poligonală în sistemul de zidărie uscată, este format dintr-un tambur cilindric cu con terminal. Interesantă este însă structura acestui tumul de piatră, caracterizată prin existența a trei ziduri concentrice inelare. Cel din centru, circular la exterior, rectangular în interior, închidea o cameră funerară de plan identic, cu pseudoboltă. Construcția de sprijin pentru zidurile inelare era compusă dintr-o serie de ziduri radiale executate în aceeași tehnică ca și zidul inelar, spațiile dintre ele fiind umplute cu piatră brută. După datele înregistrate, astăzi necontrolabile, construcția, reprezentînd un complex închis, avea 33,60 în diametru, iar înălțimea, calculată după unghiul de pantă, ar fi fost de 27,60 m.

Remarcăm faptul că pe colinele de la poalele muntelui Sipylon, cercetările din secolul trecut consemnează alte circa 40 de construcții funerare asemănătoare, mai mici [31], tot conuri de piatră cu bază circulară amplasate pe stîncă, cu sau fără coridor de acces, realizate în aceeași tehnică. Doi dintre acești tumuli de piatră cu diametrul de 10, respectiv 12 m, se deosebesc atît între ei, cît și de „mormîntul lui Tantalos" sus-amintit, prin planul construcției interioare. Unul nu are ziduri inelare concentrice în interior, ci cîte două ziduri realizate prin încrucișare „în bretea", spațiul rectangular rămas între ele la mijloc fiind cel al camerei funerare. Celălalt „tumul" nu are construcție interioară de sprijin și reținere a masei de piatră mărunțită, ci numai centura de zid exterioară și mantaua de pietre cu spațiul rectangular al camerei funerare boltite, din mijloc, legată de exterior printr-un mic culoar de acces.

Cronologic, această necropolă din tumuli de piatră nu a putut fi încadrată precis, dar în orice caz, se situează undeva cu cîteva secole înaintea erei noastre [32]. Pereții camerelor funerare sînt construiți din blocuri de piatră de talie, paralelipipedice, așezate fără mortar.

Un edificiu funerar tumular din lumea romană apropiat în timp de tumulul de la Adamclisi, cu asemănări în privința construcției interioare, este mausoleul lui Augustus, ridicat la Roma în anul 28 î.e.n., în partea de nord a Cîmpului lui Marte. După descrierea lui Strabo [33] se înfățișa privirii ca o movilă mare ridicată pe un soclu de piatră albă lîngă rîu, acoperită de copaci pînă în vîrf. Mausoleul a fost cercetat intens prin săpături arheologice sistematice cu cîteva decenii în urmă, ajungîndu-se la lămurirea construcției interioare, chiar și în detalii. Structura mausoleului o formează zidurile circulare concentrice, cinci la număr, descrescătoare de la centru spre periferie și un pilon central realizat după modelul etrusc [34].

Desigur că o astfel de construcție grandioasă, cu mai multe nivele, adăpostind mormîntul lui Augustus și ale celor înrudiți, poate fi pentru tumulul de la Tropaeum Traiani punctul de referință cel mai îndepărtat din epoca romană atît cronologic, cît și sub raportul proporțiilor.

Un monument mai apropiat cronologic, ca plan și ca dimensiuni, nu se cunoaște în provinciile romane de la Dunăre, nici în Dacia și nici în Moesia. Construcția tumulară funerară descoperită la Sarmizegetusa-Ulpia Traiana, cunoscută în literatura de specialitate sub nu-

[29] Pausanias, *Graeciae Descriptio*, II, 22 ed. Maria Helena Rocha-Pereira, I, Leipzig, 1973, p. 158.

[30] Charles Texier, *Asie Mineure (Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnese d'Asie)*, Paris, 1862, pl. 13 și p. 229–231; vezi și Georges Perrot și Charles Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité*, V, Paris, 1890, fig. 14, 15, 17 și p. 48–53; Luigi Crema, *L'Architettura romana, Enciclopedia Classica*, XII, 1, Torino, 1959, p. 130.

[31] Charles Texier, *op. cit.*, pl. CXXXI și p. 229–230; vezi și Perrot — Chipiez, *op. cit.*, fig. 20, 21 și p. 48.

[32] Kjeld Kjeldsen și Jan Zahle, *Lykische Gräber*, A. A., 1975, 3, p. 349, datează mormintele liciene între secolele VI–IV î.e.n.

[33] Strabo, *Geographica*, V, 236, ed. August Meineke, I, Lipsiae, 1852, p. 324.

[34] Pentru Mausoleul lui Augustus, vezi R. A. Cordingley și I. A. Richmond, Papers of the British School at Rome, X, Londra, 1927, pl. X, XIV, XVII și p. 23–25; Alfonso Bartoli, Bollettino d'Arte, VII, s. II, 1927, 1, fig. 8 și p. 30–46; vezi la Giuseppe Lugli, *I monumenti antichi di Roma e suburbio*, III, Roma, 1937, fig. 42 (secțiune și plan) și fig. 43, reconstituirea ultimă după G. Gatti (*Capitolium*, 1934), și p. 194–212. De asemenea, Luigi Crema, *op. cit.*, fig. 263, 265 și p. 243–244 (plan și reconstituire după G. Gatti, *Capitolium*, 9, 1934, și *L'Urbe*, III, 1938, 8).

mele de „Mausoleul Aureliilor [35], în afară de faptul că este posterioară (fiind datată puțin după jumătatea secolului al II-lea e.n.), s-ar putea situa la celălalt pol, fiind o construcție tumulară simplificată la maximum. Construcția de piatră s-ar reduce la un singur zid de centură

Fig. 135. Dac comat (Muzeul Lateran, Roma).

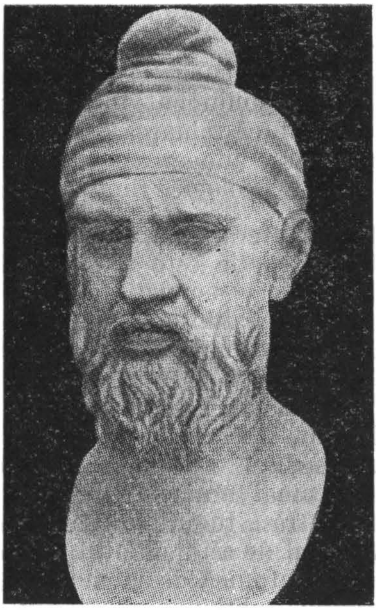

Fig. 136. Cap de nobil dac găsit în Portul lui Traian (Muzeul Vaticanului). Bustul pe care este adaptat capul este modern.

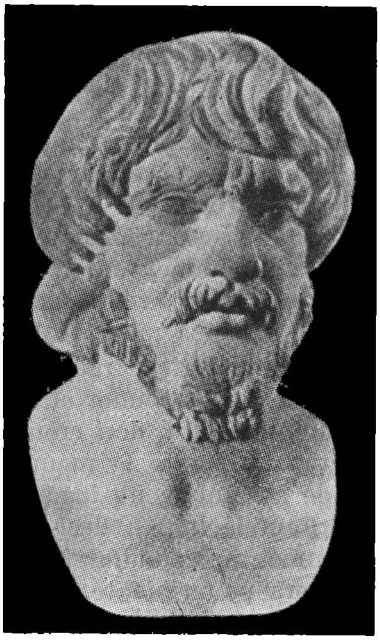

Fig. 137. Cap de dac (comat) din Forul lui Traian (Muzeul Vaticanului).

realizat din blocuri de piatră legate cu scoabe metalice, destinat să rețină pămîntul din manta. Dealtfel se deosebește de tumulul de la Adamclisi și genetic, avîndu-și probabil originea în mormintele circulare tumulare colective cu îngrăditură simplă. Prezența insolită a

[35] C. Daicoviciu – Oct. Floca, *Mausoleul Aureliilor de la Sarmizegetusa*, Deva, 1937 (extras din Sargetia, Buletinul Muzeului județului Hunedoara, I), p. 2–5, fig. 4 și plan de situație.

acestui tip de tumul pe meleagurile moesice dobrogene, fără asemănări înainte și înapoi, se poate explica numai prin comanda imperială pentru realizarea monumentelor de pe „dealul Adamclisi", planul tumulului fiind, de asemenea, elaborat de același mare arhitect străin de provincie, profund cunoscător al modelelor epocilor anterioare și din domeniul monumentelor funerare.

Datele privind construcția tumulară fiind prezentate, ne rămîne să facem unele considerații asupra acestui monument în lumina cercetărilor arheologice recente întreprinse de noi. Subliniem, mai întîi, că reluarea cercetărilor și la acest obiectiv de pe „Dealul Monumentului" s-a dovedit necesară, aducerea sa în prim-plan alături de monumentul triumfal și altar sub raportul cercetării arheologice fiind edificatoare, după cum va reieși și din rîndurile ce urmează :

1. Datele stratigrafice arată că tumulul a fost ridicat înaintea monumentului triumfal; *2.* Piatra de construcție este alta la tumul decît la monument, însă identică cu cea de la altar; *3.* Tehnica de construcție și tehnica de lucru (cioplirea pietrei, asamblarea și punerea în operă, execuția de finisare) sînt, de asemenea, diferite la tumul față de monument; *4.* Înainte de ridicarea tumulului se înălțase pe același deal o altă construcție, din material litic identic, care nu putea fi decît cea a altarului militar, întrucît o altă construcție romană nu a existat acolo; *5.* Cariera pentru monument se află la Deleni la circa 4 km sud-est, după cum s-a stabilit demult, însă cariera pentru tumul (și altar) credem că nu s-a putut afla decît la Văleni sau în imediată apropiere de această localitate, situată la 10 km sud-est de Adamclisi, deoarece numai acolo există iviri de eocen cu calcar numulitic din care este făcută construcția de piatră a tumulului și altarului; *6.* Tumulul și monumentul triumfal sînt la circa 80 m distanță unul de altul. Piatra de calcar numulitic de la tumul nu se află la monument. Nici o piesă arhitectonică de la monument nu este cioplită din această piatră și nici în emplectonul monumentului nu se observă bolovani din calcar numulitic. În cîmpul din jurul monumentului nu sînt așchii de calcar numulitic în stratul de construcție, ele apar numai în zona de la nord, dinspre tumul, și nu în amestec cu cele de calcar sarmațian rămase de la prelucrarea pietrelor monumentului, ci dedesubt; *7.* Atît în construcția, cît și în mantaua tumului, nici în materialul litic primar, nici în cel secundar reutilizat la tumul nu apar profile sau fragmente de profile care să amintească în vreun fel profile ale pieselor de piatră de la monumentul triumfal, deși s-au găsit destule fragmente de piese arhitectonice și sculpturale, care toate indică prin caracteristicile lor că provin de la lucrarea unui edificiu funerar monumental și de la piese cu destinație funerară, izolate; *8.* În emplectonul monumentului triumfal nu s-au găsit alte piese rebutate, decît cu profile caracteristice pentru acest monument și din același calcar, sarmațian (în secțiunea D′ sub treapta I, un bloc cu bosaj rustic destinat inițial spre a fi folosit la construcția miezului pătrat de zidărie (pilonul central al monumentului), iar în secțiunea D un bloc de cornișă reutilizat la baza soclului; *9.* Distanța mică dintre tumul și monument nu ar fi putut împiedica amestecarea pietrei folosite la fiecare din ele în timpul cioplirii pieselor sau executării construcției, dacă aceste monumente ar fi fost ridicate odată, măcar a pietrei folosite ca material de umplutură.

Este drept că s-ar putea argumenta că situația stratigrafică înregistrată în 1971—1977 la tumul ar putea fi datorată unor etape de lucru, corespunzătoare construirii fiecărui monument, în succesiune imediată, deci cronologic sincronie, așa cum este cazul cu cele două niveluri de construcție constatate la monumentul triumfal. Situația stratigrafică, coroborată cu cea arheologică de ansamblu, nu îngăduie însă, în lumina argumentelor de mai sus, o astfel de presupunere. Faptele impun deci o succesiune, neîndoielnică, la un anumit interval de timp. Mai întîi a fost ridicat altarul militar. Apoi, în același an, tumulul. În timp ce construcția altarului era pe terminate, începe deja ridicarea tumulului. Cînd construcția acestuia era pe sfîrșite, la altar, unde lucrarea se încheiase, se curăța deja locul de resturile rămase de la construcție (piese rebutate, fragmente arhitectonice de la astfel de piese, deșeuri de la cioplirea pietrei, moloz etc.), acestea fiind transportate la tumul și folosite la înălțarea părții sale periferice din afara zidului circular nr. 4. Mai mult, faptul că în zidul nr. 1 al tumulului s-au găsit în săpăturile vechi pietre cu litere săpate (și noi am observat un bloc cu litera D în partea de nord a movilei, în groapa rămasă de la cercetările precedente), constituie un in-

diciu în plus în favoarea interpretării noastre după care acestea provin de la altar, fie că pe ele s-au executat litere de probă, fie că au sărit așchii în timpul săpării literelor și piatra nu a mai putut fi folosită pentru inscripțiile de la fațade, fiind folosită ca material de zidărie.

Reamintind că tăierea pietrei, punerea în operă, execuția zidurilor, liantul se aseamănă la tumul și altar și se deosebesc de aceleași tehnici și materiale de la monument, se impune să admitem neapărat un interval de timp, destul de scurt, pentru ridicarea monumentului triumfal. Însă această din urmă lucrare s-a făcut cu piatră din altă carieră și de către alți oameni, care aveau o tehnică de construcție și de lucrare a pietrei superioare.

Dacă avem în vedere condițiile istorice în care au fost înălțate cele trei monumente și includem în judecata noastră și orașul de pe platou raportîndu-le la contextul arheologic amintit, rezultă că mai întîi au fost ridicate altarul și tumulul, și s-a întemeiat așezarea, și apoi monumentul triumfal. Pentru altar și tumul, acum știm precis că piatra a fost scoasă din cariera de la Văleni. Pentru oraș nu dispunem de date recente privind cariera și analiza materialului litic pentru etapa de început, a întemeierii. Din cauză că situația arheologică constatată de noi separă celelalte două monumente de pe deal de cel triumfal, și dacă ne gîndim că scenele de luptă de pe metope nu se pot referi decît la bătălii din Moesia Inferior și nu de la nord de Dunăre, atunci nu rămîne loc pentru situarea în timp a altarului și tumulului decît înainte de ridicarea monumentului triumfal, terminat în 109 e.n.

Cheia pentru soluționarea definitivă a problemei nu mai stă în descoperiri epigrafice suplimentare, deoarece și pe alte planuri am adus argumente puternice pentru explicarea raportului cronologic dintre monumentul triumfal și celelalte. După cum se știe, în Moesia s-au dat lupte în primul război dacic, în cel de-al doilea nu, deoarece romanii împresuraseră statul dac, cuprinzînd și anumite teritorii din stînga fluviului, ceea ce micșora substanțial capacitatea de manevră pe spații vaste a armatei lui Decebal, și diminua corespunzător posibilitatea deschiderii unui nou front de luptă, bazat pe alianțe largi cu mari desfășurări de forțe, așa cum se întîmplase în 101—102. Ceea ce ar fi și un indiciu de ordin logic pentru înălțarea altarului și tumulului de la Adamclisi la această dată.

Ceea ce nu apărea limpede era ridicarea trofeului în același loc cu scene din primul război, după cel de-al doilea război dacic, și nu după primul, odată cu celelalte două monumente.

Nu cunoaștem însă o altă luptă dată tot în zona Adamclisi, și care s-ar putea raporta la cel de-al doilea război dacic. Lucrurile s-ar putea explica într-un singur fel și anume: nu avea cine să construiască un astfel de monument de triumf impunător imediat după campania din Moesia. Acest fapt a devenit posibil odată cu aducerea specialiștilor civili și militari mobilizați de împăratul Traian în vederea pregătirii cuceririi definitive a Daciei, începînd mai ales cu anul 103, cînd începe construirea podului de la Turnu Severin de către Apollodor din Damasc. Posibil ca acești specialiști să fi fost aduși în etape, unii mai devreme, alții mai tîrziu, pe măsură ce nevoile ducerii războiului și specificul lucrărilor o cereau.

După cum reiese din mărturisirile gromaticului Balbus [36], la rîndul său special mobilizat spre a participa la războiul dacic din porunca împăratului, el a întrerupt munca la cartea la care lucra și timp de un an de zile a rămas în Dacia fiind solicitat pentru îndeplinirea lucrărilor de geniu ale armatei romane, interval de timp în care a luat parte și la operațiunile militare, desfășurate împotriva lui Decebal [37].

Presupunem că mai întîi s-a dat prioritate lucrărilor legate de pregătirea și ducerea operațiunilor militare și abia după terminarea războiului o parte dintre specialiștii în construcții (arhitecți, ingineri, sculptori, meșteri pietrari de mare precizie), la care s-au adăugat și alții între care greci orientali, să fi trecut în frunte cu Apollodor la executarea acelui plan grandios de construcții monumentale care avea să veșnicească victoria romanilor, atît de greu dobîndită, asupra dacilor. Începutul l-au făcut probabil cu monumentul triumfal de la Adamclisi, inaugurat în 109 e.n.

Astfel s-ar explica deosebirea atît în tehnica construcției, cît și sub raport decorativ-stilistic dintre monumentul triumfal și piesele componente, față de altar și tumul și elementele lor componente (la cel din urmă doar sub aspectul construcției și lucrării pietrei, lipsind

[36] *Gromatici veteres*, ed. Carol Lachmann, I, Berlin, 1848, p. 92—93.

[37] Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, V, Berlin, 1908, p. 147.

Fig. 138. German sueb purtător de nodus (bronz, Brigetio).

Fig. 139. German sueb, captiv (bronz, Londra).

Fig. 140. German sueb, captiv (Viena).

elementele decorative). Un argument în plus în această privinţă ar fi faptul că la monumetul triumfal s-a descoperit în 1960 şi o inscripţie de meşter în limba greacă, cu totul laconică, e drept, săpată pe o dală de promenoar în timpul executării construcţiei [38].

Considerăm problema cronologiei tumulului şi altarului ca fiind definitiv rezolvată, deoarece dispunem şi de alte dovezi peremptorii expuse în capitolele precedente, care pledează în favoarea atribuirii făcute mai sus, a căror pondere nu poate fi nicidecum subestimată.

Fig. 141. Monedă emisă de oraşul Tomis, sub Traian, cu trofeu pe o bază (bronz).

Fig. 142. Monumentul triumfal de la Adamclisi (fotografie, aeriană). Se observă miezul pătrat de zidărie în emplecton.

[38] Mihai Sâmpetru, Dacia, N.S., XIII, 1969, fig. 13 şi p. 490–494.

CONCLUZII

Cea dintîi concluzie ce se desprinde neîndoielnic din studierea monumentelor romane de la Adamclisi este aceea că formau un ansamblu comemorativ unitar, ceeace a fost demonstrat și matematic: triunghiul altar — tumul — trofeu.

Ridicarea ansamblului (102—109 e.n.) poate fi socotită sincronică cu începuturile așezării romane de la Tropaeum Traiani care-i poartă numele, plantată pe locul unui sat getic, la răspîntii, nu departe de *limes*. Dezvoltîndu-se ca un mare oraș roman de interior și-a păstrat numele sub forma *Tropaeum (Tropaios)* pînă la începutul veacului al VII-lea e.n.[1].

Emisiunile monetare cu trofeu pe o bază, dedicate împăratului Traian de către orașul Tomis, constituie singura mărturie directă că monumentul triumfal a fost terminat. Faptul că pe monedele romane imperiale monumentul de triumf al lui Traian de la Adamclisi nu apare, deși Columna și Podul sînt reprezentate corespunzător, arată că în ochii cercurilor politice diriguitoare de la Roma monumentului de la Tropaeum Traiani i s-a acordat o importanță regională, în ciuda dimensiunilor sale impunătoare și a semnificației sale profunde. Aceasta s-ar datora, în parte, faptului că amintea doar faptele de arme dintr-o singură campanie, cea moesică, și că fusese înălțat într-o provincie îndepărtată de la marginea imperiului. Așa se explică și faptul că, în ciuda grandorii sale, istoriografia romană nu-l menționează, iar imaginea sa aproximativă și stilizată a fost transmisă datorită silințelor cîrmuirii unui oraș grecesc din imperiu, a orașului Tomis, care căuta să omagieze pe împăratul Traian și să flateze armata Romei cuceritoare a Daciei.

Însă importanța monumentului triumfal de pe dealul Adamclisi avea să sporească mult cu trecerea veacurilor. Concepția arhitecturală și proiectul rezultat răspundeau unei decizii imperiale, lucrarea, cu semnificație militară, fiind realizată, firește, cu mijloacele statului roman. De unde și programul politic și mesajul ideologic ce-l încorpora, țintind la proslăvirea virtuții militare romane și a împăratului, idei exprimate și plastic la monumentul trofeu în succesiunea reliefurilor. Doar în acest sens pot fi considerate, nu numai monumentul triumfal, ci ansamblul întreg, ca o lucrare aulică. Monumentul triumfal, cea mai de seamă realizare componentă a ansamblului comemorativ militar, ca și Columna traiană, este o operă de tradiție elenistică ce continua seria monumentelor gigantice realizate în epoca elenistică, și care exprima la rîndul său ideea veșniciei construcției așa de caracteristică spiritului antic, îndeplinind condițiile de soliditate, utilitate și frumusețe.

Însă ca realizare artistică se deosebește de Columnă, aceasta fiind și sub acest aspect o lucrare de tradiție elenistică, în vreme ce monumentul triumfal este un produs al artei provinciale romane. Sub raport tehnic monumentul triumfal reprezintă o realizare de seamă a epocii romane imperiale, un *summum* al gîndirii științifice aplicate la arta construcțiilor.

O importanță deosebită prezintă însă reliefurile — metope și merloane — ca documente etnografice de prim-ordin pentru istoria poporului român, exceptînd bineînțeles Columna traiană. Căci însemnătatea documentară a narațiunii săpate în piatră, unde-i aflăm pe daci

[1] Vezi Ion Barnea în *Tropaeum Traiani*, I, *Cetatea*, p. 13.

și romani împreună, deși într-o teribilă confruntare, rămîne neîndoielnică. Deosebirile dintre dacii de pe Columnă și cei de pe metopele trofeului dobrogean sînt doar aparente. Ele se datoresc simplificărilor făcute de artist chiar din proiect spre a ușura execuția. Spre deosebire de Columnă, dacii înfățișați pe reliefurile de la Adamclisi apar întotdeauna *fără mantie*, în cămașă și ițari. De aceea nici agrafa nu apare ca element de port. Arma dacică caracteristică, pumnalul curbat *(sica)* de pe Columnă nu o aflăm la Tropaeum Traiani, în schimb este reprezentată cealaltă armă națională dacică, sabia lungă curbată mînuită cu ambele mîini. Dăltuirea realistă, veridică, a dacilor (și aliaților lor) constituie unul din elementele esențiale comune pentru Columnă și Trofeu. Impresionează cu deosebire chipurile energice și ținuta lor mîndră, de oameni liberi și neînfricați, senini în toate încercările.

Întrucît reprezentările sculpturale sînt opera adversarilor de atunci, valoarea lor ca documente autentice sporește. Spre deosebire de Columnă, lucrare de tradiție elenistică și în ce privește plastica, cu stil unitar și desăvîrșit, la trofeul dobrogean este clară prezența a două maniere în stilul provincial roman. Pietrarii ce au lucrat în prima manieră, cea bună, atît la piesele cu reliefuri figurale, cît și la cele cu decor ornamental, erau și sculptori destul de experimentați, în vreme ce componenții celei de-a doua echipe, ce se caracterizează prin lucrul stîngaci (de asemenea la reliefurile figurale, cît și la cele cu decor, sau care au secondat prima echipă la execuția reliefurilor) erau doar pietrari, puși acum să și sculpteze. Încredințarea execuției pieselor și unei a doua echipe, presupune o anumită grabă, generată desigur de o situație obiectivă. Ea a fost dictată, poate de solicitarea primei echipe în altă parte, în Italia la marile lucrări ce aveau să fie terminate în anii ce au urmat ridicării trofeului. De aici și inegalitățile frapante amintite ce se observă în execuția reliefurilor și aprecierile diferite ale specialiștilor privind lucrul și calitatea acestei opere de artă romană care este Monumentul triumfal de la Adamclisi. Monumentul rămîne, cu toate acestea, o manifestare autentică a artei provinciale romane de la începutul secolului al II-lea al e.n., în care nu se pot recunoaște trăsături ce ar anunța o tranziție spre plastica evului mediu.

Altarul și tumulul, deși diferite ca proporții, au și ele o importanță de netăgăduit. Stilistic, decorația altarului poate fi comparată cu cea a monumentului, deși îi lipsesc elementele figurale. Este mai prejos decît a monumentului, deși constituie tot o realizare de artă provincială romană, echipa ce a lucrat la altar și tumul fiind alta, mai puțin exersată. Tumulul este doar o uriașă construcție, lipsită de elemente de artă. Totuși ca tip, reprezintă un *unicum* în limitele Moesiei dobrogene, ceea ce este încă un indiciu că planul ansamblului a fost elaborat de cineva venit de departe, ca și prima echipă ce i-a stat la dispoziție pentru realizarea reliefurilor.

Țesătura modulară a proiectului relevă cunoașterea subtilităților matematicii euclidiene. Acest lucru reiese lămurit din rețeaua de pătrate, compuse din triunghiuri dreptunghice isoscele, înscrise (și circumscrise), care servește de fapt la demonstrarea teoremei lui Pitagora. La această construcție geometrică se putea lesne aplica (nu în legătură cu monumentul se înțelege) metoda numită în evul mediu a exhaustiei, inclusă în cartea a XII-a a *Elementelor* lui Euclid, prin înscrierea în cerc și a octogonului regulat. În proiectul monumentului au fost folosite și numerele „asemenea" ale pitagoreicilor și *pentagrama* (aici pentagon stelat neregulat), ce poate fi observată la cercul al patrulea (la centrul monumentului), rezultată din încrucișarea diagonalelor cu vîrful celui de-al patrulea triunghi isoscel crescător, la care s-a adăugat și intersecția dreptelor bazei hexagonale inferioare [2]. De atunci încoace, timp de veacuri, ansamblul comemorativ a rămas nevătămat. Procesul de ruinare și intervenția omului au durat multă vreme, din veacul al V-lea și pînă în secolul al XIX-lea. Totuși și astăzi ruina monumentului și piesele păstrate lasă o impresie de neșters privitorului. Deși s-au împlinit în 1982 o sută de ani de la începutul cercetării monumentelor romane de la Adamclisi, totuși, după cum am putut vedea și mai sus, rămîn încă multe înțelesuri în monumentul triumfal, încredințate posterității de cei ce l-au durat, ce se cer deslușite. De aceea considerăm că cercetarea monumentului triumfal, al doilea ca importanță pentru obîrșia noastră daco-romană după Columnă, tratată în lucrarea de față, ar putea constitui un imbold în această direcție.

[2] Drept comparație pentru corespondențele geometrice, vezi E. Kolman, *Istoria matematicii în antichitate*, București, 1963, fig. 4; p. 94, fig. 19; p. 110, 118—119.

MIHAI SÂMPETRU, *Tropaeum Traiani*, II (Monumentele romane)
Bucureşti, Editura Academiei, 1984, 200 p.
Tropaeum Traiani, II *(Die römischen Baudenkmäler)*

(Zusammenfassung)

Bisher erschien noch keine Facharbeit, in der die drei römischen Baudenkmäler von Adamclisi — das Siegesdenkmal, das Soldatengrabmal und der Grabhügel (das sogenannte Mausoleum) geschlossen behandelt wurden. Denn mit den Ausgrabungen am Soldatengrabmal (Movila mică) und am „Mausoleum" (Movila mare) begann Grigore Tocilescu erst nach der Veröffentlichung der Monographie über das Siegesdenkmal 1895 in Wien. In den vorliegenden Ausführungen werden also erstmalig die bei der antiken Stadt *Tropaeum Traiani* freigelegten römischen Baudenkmäler einheitlich und vergleichend aufgrund der alten und neuen Untersuchungen an den drei Denkmälern betrachtet und analysiert, die zum Gedenken der Kämpfe im ersten Krieg gegen die Daker und ihre Verbündeten (101—102 u.Z.) in Moesia Inferior errichtet wurden.

I. Die Entwicklung der Ereignisse vom 25. März 101 bis zum Jahre 109 u.Z., als das Siegesdenkmal in der Dobrudscha entstand, wird beschrieben. Der Verfasser nimmt an, dass Apollodorus aus Damaskus, der am Feldzug in Dakien teilgenommen und auch die grosse Donaubrücke bei Drobeta gebaut hat, sowohl die Skizzen für die Darstellungen der Schlachten in Moesia Inferior als auch das Projekt für den aus dem Soldatengrabmal, dem Mausoleum und dem Siegesdenkmal bestehenden Erinnerungskomplex entworfen hat. Das Soldatengrabmal und der Tumulus (das „Mausoleum") wurden im Jahre 102, das Siegesmal erst 109 u.Z. errichtet, sein Standort war jedoch schon von vornherein festgelegt, wie die geometrische Anordnung der drei Bauwerke zeigt, die ein gleichschenkliges Dreieck im Grundriss mit der Spitze im Mittelpunkt des Soldatengrabmals bilden.

II. Es wird das Geschick des Siegesdenkmals vom Altertum bis in die moderne Zeit, d.h. bis zum Jahre 1837 (1801) verfolgt, aus dem die ersten Nachrichten über den Zustand der Ruinen stammen. Bis dahin bestanden die einzigen Zeugen über das Bauwerk in den Darstellungen auf Münzen mit dem Tropaeum auf einem Unterbau, die die Stadt Tomis zur Zeit Trajans geprägt hatte.

Vermutlich ist der Zusammensturz des Oberbaus des Siegesdenkmals auf ein starkes Erdbeben im 5. Jh. u. Z. (477 u.Z.) zurückzuführen. Vom 5. bis zum 19. Jahrhundert wurden die Architekturstücke des Sieges— und des Soldatendenkmals mit Ablagerungen überdeckt, manche gelangten in die Umgebung und dienten als Grabsteine auf den türkischen Friedhöfen oder auch als Brunnenrinnen. Die erste Erwähnung über die Ruine des Siegesdenkmals stammt von Lord William Bentinck (1801), der durch Adamclisi gekommen war. Da seine Aufzeichungen in Archiven verblieben, sind die Beschreibungen von Karl von Vincke und Helmut von Moltke aus dem Jahre 1837, die 1840 bzw. 1841 gedruckt wurden, doch als die erste öffentliche Meldung über die Ruine des Siegesdenkmals zu betrachten.

III. Die Ausgrabungen am Siegesdenkmal im Zeitraum 1882—1890 brachten vollständige und fragmentarische Reliefblöcke (40 Metopen und 24 Zinnen) und zahlreiche andere Stücke mit oder ohne Verzierungen zutage, die zu der Umhüllung des Bauwerks gehörten, ferner Teile des sechseckigen Oberbaus und des Tropaeums (Trommeln und die Lorika). Es

wurden beim Denkmal und in der Umgebung auch grosse Bruchstücke der Widmungsinschrift geborgen. Die Gesamtzahl der auf den Ruinen oder verstreut gesammelten vollständigen oder fragmentarischen Fundstücke beträgt nach Abschluss der Grabungen 2 200. Da kein Plan der Ausgrabungen von Tocilescu am Siegesdenkmal vorhanden ist, wurde er nach den Aufzeichnungen in Archiven zusammengestellt und damit die Reihenfolge der Metopen rekonstruiert. Die Ausgrabungen 1895—1897 an den beiden Hügeln (Movila Mare und Movila Mică) in der Nähe des Siegesdenkmals führten zur Freilegung zweier weiterer römischer Bauwerke: des nördlich gelegenen Grabhügels mit konzentrischen Steinmauern und der Gründungen eines Denkmals für die in einer grossen Schlacht gefallenen Krieger, deren Namen in einer Inschrift erwähnt sind, von der Platten auf der Ruine und in ihrer Nähe gefunden wurden.

IV. Die 1960—1963 unternommenen Ausgrabungen haben erwiesen, dass das Siegesdenkmal auf einem aus gelbem makroporigem Löss bestehenden Gelände gegründet war, weshalb die Erbauer einen wasserdichten kreisförmigen Gehsteig *(area)* in *opus caementicium* um das Bauwerk bis zur Sockelstufe angelegt hatten, um das Eindringen der Niederschläge in die Grundmauern zu verhindern — ein Beweis dafür dass bereits im Altertum die Eigenschaften des Lössbodens als Baugrund bekannt waren. Die an der Gründung und dem Unterbau des Denkmals angestellten Untersuchungen zeigten eine Setzung des Lössuntergrundes und ein Kriechen des Betons infolge der Belastung. Das Parament des Siegesdenkmals von Adamclisi ist in der Technik *opus quadratum* ohne Mörtel, der besten griechischen Tradition folgend, das Emplekton dagegen in echt römischer Technik — *opera caementicia* — ausgeführt. Es wurde eine einzige römische Bauschicht aus dem Beginn des 2. Jh. u.Z. freigelegt. Auf einer gelockerten Rundgangplatte fand sich die lakonische Inschrift in griechischer Sprache von einem Meister aus der Zeit der Errichtung des Denkmals.

V. Die architektonische Form des Siegesdenkmals in gigantischem Masstab der hellenistischen Denkmäler ist eine Synthese der Formen römischer Architektur des Kaiserreiches im 1. Jh. u.Z. (der Rundunterbau, der Zylinderkörper des Monuments mit Kegelstumpfdach, der sechseckig-prismatische Oberbau). Diese Architektur ist das Ergebnis der historischen Entwicklung der betreffenden Formen; der Erbauer hat bei dem Aufbau der Gesamtkomposition nicht auf ältere hellenistische Muster zurückgegriffen. Das Tropaeum an der Spitze, das im 1. Jh. u.Z. im römischen Reich so stark verbreitet war, bildet eine direkte Übernahme. Betrachtet man den Kern des Bauwerks (einschliesslich des sechseckigen Oberbaus mit dem Tropaeum an der Spitze) getrennt von dem Zylinderkörper mit Kegelstumpfdach, so erscheint das Siegesdenkmal als eine Verknüpfung zweier Typen römischer Bauten: des rechteckigen Turms (Siegesdenkmal mit Tropaeum an der Spitze oder Grabdenkmal mit Kammer) und des Zylinderkörpers, in der Art der Grabdenkmäler in Rom (Cecilia Metella u.a.) und seiner Umgebung. Ausgehend von objektiven Angaben und sowohl das Modulsystem als auch die geometrischen Verhältnisse berücksichtigend, gelang die Rekonstruktion des Projektes des Architekten, vermutlich Apollodorus aus Damaskus. Durch die Einbeziehung des quadratischen Kernbaus im Innern des Emplektons des Zylinderkörpers in das modulare und geometrische Gefüge des Monuments wurde dessen organische Einheit mit dem Zylinderkörper erwiesen und somit die Theorie, wonach der ,,quadratische Turm'' ein früherer eigenständiger Bau, eigentlich ein anderes Monument, gewesen sei, widerlegt. Gleichzeitig gelang die modulare Eingliederung der Widmungsinschrift.

VI. Durch die Einteilung des Metopenregisters in gleiche Abschnitte mit je einer das Bild des Kaisers Trajans tragenden Metope in der Mitte gelang eine Verknüpfung des politischen Ziels mit den perspektivischen und plastischen Erfordernissen. Um eine Stereotypie des Rhythmus infolge des Fortgangs der Erzählung nur von rechts nach links zu vermeiden, wurden in manchen der sechs Abschnitte mit dem Abbild des Kaisers in der Mitte, die Darstellungen in die entgegengesetzte Richtung umgekehrt. Mit Ausnahme der ersten Metopen schied der Schöpfer die Kavallerie aus der Komposition aus, um Schwierigkeiten des Meisselns zu vermeiden, und gewährte den Fusstruppen mehr Raum. Der Künstler legte grossen Wert auf die Dynamik der Handlung und der Haltungen, auf Verschiedenheit in den Gesichtern und der Kleidung der Krieger, sowie auch auf die Wiedergabe ungewöhnlicher Handlungen (Schlachtgetümmel, spektakuläres Herabstürzen von Höhen, Kämpfe im Wald und Wagenlager), um die Komposition zu beleben und Einförmigkeiten zu vermeiden. Offensichtlich

ist auf den Metopen eine gewisse Übertreibung der Tapferkeit der römischen Krieger zu bemerken, die wohl ein bestimmtes politisches Ziel verfolgte. Die Zinnenreihe mit Gefangenen, das zweite Bildregister des Siegesdenkmals, hatte ihren Ausgangspunkt vermutlich im Süden und ging nach Osten, in entgegengesetzter Richtung wie das Metopenregister.

Die Reihenfolge der Zinnen ergibt sich aus dem Anschluss ihrer Motive an die gesamten 52 Geländerblöcke der krenelierten Balustrade, die erhalten geblieben sind.

Auch für die Basreliefs des krenelierten Brüstungsgürtels hat der Künstler eine Auswahl getroffen, indem er auf diesen nur drei Typen gefangener Kämpfer dreier Völker aus dem *barbaricum* — Daker, Deutscher (Sueben) und einen Gebirgsstamm, der wahrscheinlich zwischen den Kostoboken und Buren lebte — darstellte. Auf den Metopen erscheinen dagegen nur Daker und Sueben. Das Bestreben des Schöpfers, besondere Barbarentypen und jeden in seiner eigenen Tracht mit allen Einzelheiten festzuhalten, ist überall kenntlich ; die stolze Haltung dieser bis dahin freien, erstmalig auf dem Schlachtfeld in Gefangenschaft geratenen Menschen geht trotz ihrer Ketten deutlich hervor. Auch die Grössenverhältnisse konnten hier genauer eingehalten werden, da im Gegensatz zu den Metopen für die Bildhauer keine an die Regeln der Bewegung geknüpften Perspektiveschwierigkeiten auftraten. Die Darstellungen sind äusserst realistisch. Bisher wurden acht Versuche zur Rekonstruktion der Metopenfolge unternommen, keiner derselben entspricht aber der richtigen Anordnung. Bei der hier vorgeschlagenen Lösung für die Reihenfolge wurde von der Rekonstruktion des Plans der von Gr. Tocilescu unternommenen Ausgrabungen und von damaligen Aufzeichnungen im Gelände für 40 der insgesamt 54 Metopen ausgegangen. Dabei wurde auch die Anordnung der „kaiserlichen" Metopen in der Mitte, die das Register in 6 gleiche Abschnitte aufteilten, berücksichtigt. Die Reihe der Metopen ging von Norden nach Westen und schloss offensichtlich wieder im Norden ab. Bei der Bestimmung des Ausgangspunktes der Folge wurde den auf die Symmetrieregeln fussenden objektiven Koordinaten Rechnung getragen, d.h. der Achse des Monuments, der Hauptfassade, der Ausrichtung des Tropeums und der an zwei entgegengesetzten Seiten angebrachten Inschrift, der bilateralen Abwicklung des Frieses und dem Ausgangspunkt der Zinnenrelieffolge ; für ihre Anordnung in jedem einzelnen Abschnitt wurde ferner auch die sich aus dem dargestellten Gegenstand ergebende Benachbarung in Betracht gezogen.

VII. Beschreibung aller 27 für die Errichtung des Monuments vom Unterbau bis zum Tropaeum eingesetzten Bauteilarten mit den jeweiligen Querschnitten. Alle Motive des Ziergürtels des Zylinderkörpers von Adamclisi, vom Fries bis zum Gesims (die Akanthusranke mit „Protomen", die Palmette und die Doppelspirale, die Efeuranke u.a.) gehören zum „Standardrepertoire" der römischen Kunst des 1. Jh. u.Z. von Rom bis zum Rhein, bis nach Tyr und Palmyra. Die „Standardisierung" der architektonischen Ziermotive und -elemente in der Kaiserzeit geht auch aus der Ornamentkomposition römischen Provinzcharakters von Adamclisi hervor. Die geometrischen Zierformen am krenelierten Brüstungsgürtel könnten, obwohl sie ebenfalls im Reich vor dem 2. Jh. u.Z. weit verbreitet waren, ebensogut aus den geometrischen Formen hergeleitet sein, die zum Entwurf des Plans des Siegesdenkmals selbst mit Reisschiene und Zirkel gedient haben.

VIII. Die von Gr. Tocilescu ausgegrabenen Teile des Tropaeums, vom Helm bis zum Tambour mit Beinschienen, mit der spezifischen Verzierung (Abbild des römischen Reiters, der einen Gegner niederwirft, der Adler, der Akanthus, die Medusen) und der ihm eigenen Bedeutung, vergleichend betrachtet mit dem, was bis zu Beginn des 2. Jh. u.Z. in der Kunst des monumentalen Tropaeums bei den Römern, ausgehend von den Griechen geschaffen worden war. Die ideologische Bedeutung des Tropaeums mit seinen drei Statuen Gefangener zu Füssen und mit dem Waffenfries wird hervorgehoben. Ferner wird die modulare Eingliederung des Tropaeums durch Beseitigung der Plinthe am Unterbau aus den bisherigen Rekonstruktionen demonstriert.

IX. Die Untersuchung des Unterbaus des Soldatengrabmals verhalf zur Rekonstruktion seiner Einfügung in das Modulsystem des Grundrisses und zur Bestimmung der Sonnenorientierung des Bauwerks nach dem Geburtstag des Kaisers Trajanus. Bauteile und Ornamentik sowie neue Funde von Bruchstücken der Inschrift am Soldatengrabmal werden untersucht. Die neuen Ausgrabungen haben erwiesen, dass der Bau massiv war und im Innern keinen Raum

mit Brandurnen enthielt; die bei den letzten Ausgrabungen zutage geförderte Keramik ermöglicht, obwohl fragmentarisch, nach Ergänzung ihrer Formen ihre Datierung an der Grenze zwischen dem 1. und 2. Jh.u.Z., was den aus astronomischen und epigraphischen Rechnungen folgenden Daten entspricht, denen zufolge das Soldatengrabmal im Jahre 102 u.Z. errichtet wurde.

X. Kürzliche Ausgrabungen haben ergeben, dass der Grabhügel ein von der Basis bis zur Spitze einheitlicher Bau war, der auf einem freien Gelände errichtet wurde. Die Reste aus der Schicht, die dem Grabhügelbau entsprachen, sind von denjenigen aus der Bauschicht des Siegesdenkmals überdeckt, was bezeugt, dass das „Mausoleum'' etwas früher, also gleichzeitig mit dem Soldatengrabmal erbaut wurde. Die Struktur des Grabhügels besteht aus vier ringförmigen konzentrischen Steinmauern (aus nummulitischem Kalkstein), einer hölzernen Unterstützung und einer Stützmauer. Alles ist mit Erdfüllung zwischen und über den Mauern bedeckt. Das eigentliche Römergrab an der Basis des Hügels ist nicht mehr erhalten, es bestehen aber Anzeichen dafür, dass es ein Brandgrab war.

In der Erdfüllung fanden sich auch Stücke („Stele'', Platten), die für das Gräberfeld der in der Entstehung begriffenen römischen Siedlung im Tal bestimmt gewesen und hier als unbrauchbar weggeworfen worden waren. Es ergab sich, dass auch der Grabhügel in ein System von Modulverhältnissen passt, dem der gleiche Modul zugrundeliegt wie dem Siegesdenkmal und dem Soldatengrabmal. Der Grabhügel ist kein Mausoleum, wie früher angenommen wurde, sondern ein einfaches Hügelgrab mediterranischen Typs mit Analogien in Kleinasien.

★

Das Bestehen des Projektes für den gesamten Gedenkbaukomplex ist mathematisch und numismatisch bewiesen. Das Siegesdenkmal, ein Bauwerk im Stil hellenistischer Tradition, ist im Gegensatz zu der Trajanssäule eine authentische Äusserung der römischen Provinzkunst zu Beginn des 2. Jh. u.Z. Die Basreliefs sind in historischer und ethnographischer Hinsicht äusserst wertvoll. Die unbedeutenden Unterschiede zwischen den Dakern auf der Trajanssäule und denen auf dem Siegesdenkmal sind durch die vereinfachenden Lösungen des Projektes erklärlich. Das Siegesdenkmal bildet gleichzeitig ein *summum* des auf die Baukunst angewandten wissenschaftlichen Denkens jenes Zeitalters und einen Beweis der Kenntnis aller Feinheiten der euklidischen Mathematik. Das Soldatengrabmal ist baulich und stilistisch weniger wertvoll als das Siegesdenkmal; der mediterrane Typus des Grabhügels bildet ein *unicum* in Moesia inferior.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. *Tropaeum Traiani* und Umgebung. Nördlich des Monuments der Grabhügel („Mausoleum") östlich das Soldatengrabmal.
Abb. 2. Porträt des Königs Dezebal auf der Trajanssäule.
Abb. 3. Apollodorus aus Damaskus (München).
Abb. 4. Das Dreieck des Gedenkbaukomplexes (nach topographischen Vermessungen, DSAPC).
Abb. 5. Das Dreieck des Gedenkbaukomplexes (Photogramm).
Abb. 6. Rekonstruktion des Plans der Ausgrabungen von Gr. Tocilescu am Siegesdenkmal.
Abb. 7. Siegesdenkmal, Nordseite (1970).
Abb. 8. Plan des quadratischen Kerns (nach F. B. Florescu).
Abb. 9. Asize des Rundkernbaus.
Abb. 10. Ausgrabungen am Siegesdenkmal und Grabhügel (allgemeiner Plan).
Abb. 11. Schnitt B—B' (Fragment des Westprofils; 1. gegenwärtige Vegetationsschicht; 2. neuzeitliche Auffüllung; 3. Horizontale des Gehsteigs; 4 a, b römische Schicht; a) graugelbliche Erde mit Kalksteinsplittern und Scherben; b) gelblichgraue Erde mit Kalksteinsplittern und Scherben. 5. Gewachsener Boden, II verwitterter Löss, I gelber Löss.
Abb. 12. Schnitt B (Vorderansicht); 1. Fundamentuntergrund, 2. Unterlage aus Kalkbruchsteinen und schwarzer Erde; 3. Fundament, A. Fundamentblock; B. Sockelstufe; I—VII (Stufen).
Abb. 13. Schnitt B, Westen (Gründung-Gehsteig).
Abb. 14. Schnitt C. Gehsteig und römische Pflasterung.
Abb. 15. Schnitt A, Wasserdichter Gehsteig an der Sockelstufe.
Abb. 16. Schnitt B, Westprofil im Feld am Fusse des Denkmals. 1. Schnitt, Steine und Erde von früheren Ausgrabungen; 2. Alte Vegetationsschicht (körnige dunkelgraue Erde); 3 a, b römische Schicht (a, graugelbliche Erde mit Kalksteinsplittern und Scherben; 6, gelblich-graue Erde mit Kalksteinsplittern und Scherben); 4, II, I, Gewachsener Boden (II, dunkelgelber Boden — verwitterter Löss, I, gelber Löss.
Abb. 17. 1—7, Amphorenbruchstücke vom Denkmal, 8, bronzene Pfeilspitze (4, Jh. v.u.Z.).
Abb. 18. Eiserne Pfeilspitze vom Denkmal.
Abb. 19. Keramikscherben vom Denkmal (9—10.Jh.u.Z.).
Abb. 20. Bruchstück einer Rundgangplatte mit Inschrift.
Abb. 21. Schnitt D—D' (West-Tocilescu).
Abb. 22. Bruchstück einer Steinschuppe und des Geländerblockes Nr. 1 (1963).
Abb. 23. Mausoleum der Caecilia Metella an der Via Appia. Zwei Zinnen stammen aus der antiken Bekrönung, die restliche Krenelierung aus dem Mittelalter (nach EAACO).
Abb. 24. Achteckaltar von Altino.
Abb. 25. Tropaeum in den Alpen.
Abb. 26. „Tomba di Terone".
Abb. 27. Geometrisches Richtliniennetz (Südseite) des Siegesdenkmals.
Abb. 28. Geometrisches Richtliniennetz, im Grundriss (Südseite unten).
Abb. 29. Siegesdenkmal (Rekonstruktion).
Abb. 30. Schnitt durch das Parament mit der Mittelaufstellung der Metopenmauerschicht.
Abb. 31. Inschrift (Rekonstruktion des Projektes).
Abb. 32. Das dynamische Verhältnis zwischen Beschauer und Denkmal.
Abb. 33. Metopen 1, 2, 3, 4 (mit der Numerierung von Gr. Tocilescu aus dem Jahre 1895).
Abb. 34. Metopen 6, 5, 7, 30.
Abb. 35. Metopen 26, 41, 12, 10, 25.
Abb. 36. Metopen 15, 11, 40, 13.
Abb. 37. Metopen 18, 16, 20, 33.
Abb. 38. Metopen 27, 19, 22, 17.
Abb. 39. Metopen 21, 43, 38, 42.
Abb. 40. Metopen 39, 28, 14, 23.

Redactor : BEATRICE BUDESCU
Tehnoredactor : MAGDALENA IACOB
Coperta de : EUGEN STOIAN

Bun de tipar: 26 IV 1984. Format 8/54 × 84. Coli de tipar 25
C. Z. pentru biblioteci mari 725.945(498.52 Adamclisi. Tropaeum Traiani)
C. Z. pentru biblioteci mici 725.945(498.52)

c. 345 I. P. Informaţia
str. Brezoianu nr. 23—25,
Bucureşti

Lei 26